

Міністэрства культуры Рэспублікі Беларусь
Установа адукацыі
«Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў»

А. І. Смолік, В. М. Сакалова, Л. К. Кухто

КУЛЬТУРАЛОГІЯ
Раздзел 2. ГІСТОРЫЯ КУЛЬТУРЫ

Вучэбна-метадычны комплекс

Мінск
БДУКМ
2019

УДК 930.85(075.8)
ББК 71.1я73
С512

Рэцэнзенты:

- У. П. Скараходаў*, доктар культуралогіі, прафесар установы адукацыі «Беларуская дзяржаўная акадэмія музыкі»;
А. Э. Салікаў, кандыдат культуралогіі, дацэнт дзяржаўнай установы адукацыі «Рэспубліканскі інстытут вышэйшай школы»

Смолік, А. І.

- C512 Культуралогія: гісторыя культуры: вучэбна-метадычны комплекс / А. І. Смолік, В. М. Сакалова, Л. К. Кухто ; М-ва культуры Рэсп. Беларусь, Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў. – Мінск : БДУКМ, 2019. – 352с. : іл.
ISBN 978-985-522-203-4.

Гісторыя культуры – другая кніга ў серыі аўтарскіх вучэбных дапаможнікаў, падрыхтаваных па дысцыпліне «Культуралогія». Погляд на культуру ў кантэксце сусветных працэсаў, паглыбленыя веды па гісторыі культуры, арыгінальная сістэма прачытання культуралагічных тэкстаў – такі аўтарскі метады выкладання і вывучэння культуралогіі ў сучаснай сістэме вышэйшай адукацыі. Гісторыя беларускай культуры раскрываецца ў агульнаеўрапейскім і сусветным кантэксце.

Вучэбна-метадычны комплекс па культуралогіі прапануецца для забеспячэння адукацыйнай дзейнасці Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў.

УДК 930.85(075.8)
ББК 71.1я73

ISBN978-985-522-203-4

© Смолік А. І., Сакалова В. М.,
Кухто Л. К., 2019
© Афармленне. Установа адукацыі
«Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт
культуры і мастацтваў», 2019

ЗМЕСТ

ПРАДМОВА	5
I. КАРОТКІ КУРС ЛЕКЦЫЙ	
1.1. РАННЯ ТЫПЫ КУЛЬТУРЫ	7
Тэма 1. Культура першабытнага грамадства	7
1. Паняцце першабытнай культуры і яе перыядызацыя	7
2. Вызначальныя рысы культуры першабытнага грамадства ..	10
3. Помнікі першабытнай культуры на тэрыторыі Беларусі ..	17
Тэма 2. Культура старажытных цывілізацый Усходу	23
1. Культура Месапатаміі	23
2. Духоўная культура шумера-акадскай цывілізацыі	24
3. Матэрыяльная культура народаў Міжрэчча	28
Тэма 3. Культура Старажытнай Індыі	32
1. Асноўныя этапы развіцця індаарыйскай цывілізацыі і яе адметнасці	32
2. Мастацкая культура Старажытнай Індыі	39
3. Матэрыяльная культура індыйскай цывілізацыі	42
1.2. КУЛЬТУРА ЕЎРОПЫ	45
Тэма 4. Культура Антычнасці. Старажытная Грэцыя і яе культура	45
1. Паняцце антычнасці. Адметныя рысы антычнай культуры	45
2. Культура Старажытнай Грэцыі як пачатак і парадыгма еўрапейскай культуры	50
3. Духоўная культура старажытнай цывілізацыі элінаў	52
4. Мастацтва ў культурным жыцці старажытных грэкаў	56
5. Адукацыя, выхаванне і норавы старажытных грэкаў	62
Тэма 5. Культура Візантыі	66
1. Хрысціянскі характар культуры	66
2. Філасофія і тэалогія	69
3. Мастацтва Візантыі	71
4. Адукацыя, быт і норавы	75
Тэма 6. Сярэдневяковая культура Еўропы	79
1. Сярэдневякоўе: паняцце і сутнасць	79
2. Субкультуры Сярэдневякоўя	91
3. Мастацкая культура	93
4. Сярэдневяковая беларуская культура	98
5. Культурасярэдневяковых беларускіх гарадоў	102
Тэма 7. Культура эпохі Адраджэння	122
1. Агульная характарыстыка эпохі Адраджэння	122
2. Мастацтва	124

3. Літаратура	127
4. Тэатр	130
5. Музыка	133
6. Навука	135
7. Адраджэнне на тэрыторыі Беларусі	137
Тэма 8. Культура Новага часу	146
1. Агульная характарыстыка культуры Новага часу	146
2. Філасофска-рэлігійныя канцэпцыі XVIII ст.	150
3. Мастацтва эпохі Асветы	153
4. Культура Беларусі XVII–XVIII стст.	163
5. Мастацкая культура XIX ст.	171
6. Спецыфічныя асаблівасці сацыякультурнага развіцця беларускага грамадства ў XIX ст.	176
Тэма 9. Асноўныя тэндэнцыі сацыядынамікі еўрапейскай культуры ў XX – пачатку XXI ст.	185
1. Навукова-тэхнічная рэвалюцыя і яе наступствы	185
2. Масмедыя і масавая культура як фактары фарміравання ідэнтычнасці	187
3. Ідэйна-мастацкія напрамкі і іх уплыў на формы і змест сучаснай мастацкай культуры	188
4. Постмадэрнізм у культуры другой паловы XX ст.	197
Тэма 10. Сучасная беларуская культура ў кантэксце су- светнага культурнага працэсу	204
1. Адметнасці сацыякультурнай сітуацыі ў Беларусі ў XX ст. ...	204
2. Глобалізацыя як фактар сацыядынамікі культуры	207
3. Беларуская культура ва ўмовах глабалізацыі	209
II. МАТЭРЫЯЛЫ ДА СЕМІНАРСКІХ ЗАНЯТКАЎ	
Рэкамендуемыя тэмы	219
III. МЕТАДЫЧНЫЯ РЭКАМЕНДАЦЫІ ПА НАПІСАННІ КУРСАВОЙ РАБОТЫ	
Курсавая работа і яе месца ў вучэбна-пазнавальнай дзей- насці студэнтаў	236
Рэкамендуемыя тэмы	238
IV. КАНТРОЛЬ ВЕДАЎ	
Кантрольныя пытанні па вучэбнай дысцыпліне	267
Кароткі слоўнік культуралагічных паняццяў і катэгорый ...	269
Дадатак 1. Прыкладны тэматычны план вучэбнай дыс- цыпліны «Культуралогія» (раздзел 2. Гісторыя культуры) ...	280
Дадатак 2. Схемы і ілюстрацыі да ВМК «Гісторыя культуры»	281

ПРАДМОВА

У другім раззеле вучэбна-метадычнага комплексу (ВМК) па дысцыпліне «Культуралогія» раскрываюцца заканамернасці культурна-гістарычнага развіцця лакальных цывілізацый Старажытнасці, Антычнасці, Сярэдневякоўя, Адраджэння, Новага і Найноўшага часу. У працэсе сацыякультурнай эвалюцыі народамі свету былі створаны самабатныя тыпы культур, якія з'явіліся падмуркам сучаснай сусветнай культуры. М. Данілеўскі, А. Тойнбі, Э. Трільч, О. Шпенглер лічылі, што не існуе адзінай культурнай гісторыі чалавецтва, гісторыя ўяўляе сабой змену культур, кожная з якіх жыве уласным самадастатковым і адасобленым жыццём. Аднак разнастайнасць культур, па меркаванні Вальтэра, Ш.-Л. Мантэск'ё, Г. Э. Лесінга, І. Канта, І. Гердэра, У. Салаўёва, К. Ясперса, сведчыць аб універсальнасці сусветнай гісторыі, у якой можна прасачыць адзіную лінію развіцця чалавецтва, што вядзе да стварэння агульначалавечай культуры. Яе эталоны пранікаюць у складанаарганізаванае мноства этнічных, нацыянальных, мікра- і макрарэгіянальных культурных утварэнняў. Інакш кажучы, культуры розных народаў пастаянна папаўняюцца духоўным і матэрыяльным зместам сусветнай культуры, якая сама знаходзіцца ў працэсе вечнага станаўлення і вяртання.

Важнейшай задачай ВМК з'яўляецца вывучэнне гісторыі культуры як сістэмы, цэласнасці. Культура паўстае як дынамічная сістэма, якая ніколі не заставалася нерухомай. Яна развівалася, змянялася ў часе і прасторы разам з грамадствам, якое яе стварала. Культура разглядаецца як сукупнасць культур тэрытарыяльных супольнасцей, паміж якімі ў выніку міжкультурнай камунікацыі ўзнікае дыялог.

Матэрыял дапаможніка ахоплівае шырокі спектр культурна-цывілізацыйных тыпаў як з пазіцый іх традыцыйных асноў, так і ў плане ўваходжання ў адзіную цывілізацыйную прастору. У дапаможніку асэнсоўваюцца асноўныя гістарычныя тыпы

культур, вызначаецца іх статус, выяўляюцца найбольш агульныя якасныя рысы. Выкарыстанне прынцыпу тыпалагізацыі культур дазволіла аўтарам паказаць уплыў на культуру пануючых у грамадстве спосабаў вытворчасці, светапоглядаў, рэлігіі, прыродна-геаграфічных фактараў і інш. Гісторыя беларускай культуры раскрываецца ў агульнаеўрапейскім і сусветным кантэксце.

Структура ВМК складаецца з модульных адзінак, якія ўлічваюць тэарэтычныя, практычныя і кантрольныя віды навучання, па раздзелах «Раннія тыпы культуры» і «Культура Еўропы».

Асобны раздзел дапаможніка ўключае дыдактычны матэрыял, разлічаны на самастойнае вывучэнне. Пададзены тэмы і літаратурада семінарскіх заняткаў і курсавых работ, а таксама кароткі слоўнік культуралагічных паняццяў і катэгорый.

Выкарыстанне інфармацыйна-камунікатыўных тэхналогій, арыентаванае на актывізацыю самастойнай работы студэнтаў пры выкананні заданняў пасля вывучэння асобных тэм, забяспечвае праблемна-даследчыцкі характар навучання (стварэнне электронных прэзентацый, распрацоўка на падставе мультымедыяў творчых прэктаў). Самастойнае засваенне артэфактаў культуры развівае патрэбу ў бесперапыннай самастойнай адукацыі.

ВМК адпавядае патрабаванням сучасных адукацыйных праграм і стандартаў. Яго метадычны і інфармацыйна-аналітычны патэнцыял садзейнічае раскрыццю і ўзбагачэнню творчых магчымасцей студэнтаў, забеспячэнню творчага падыходу да выбару традыцыйных і інавацыйных формаў засваення матэрыялу з улікам індывідуальных асаблівасцей.

I. КАРОТКІ КУРС ЛЕКЦЫЙ

1.1. РАННЯ ТЫПЫ КУЛЬТУРЫ

Тэма 1. Культура першабытнага грамадства (2 гадзіны)

План лекцыі:

1. Паняцце першабытнай культуры і яе перыядызацыя.
2. Вызначальныя рысы культуры першабытнага грамадства.
3. Помнікі першабытнай культуры на тэрыторыі Беларусі.

Мэталекцыі: паказаць вытокі культурагенезу, сінкрэтычнага першапачатковага мастацтва, міфалагічнага светаўспрымання суб'ектаў культуры першабытнага грамадства.

1. Паняцце першабытнай культуры і яе перыядызацыя

Дэфініцыя «*першабытная культура*» ўжываецца ў культуралогіі у адносінах да артэфактаў, створаных у архаічны перыяд гісторыі чалавецтва: ад з'яўлення першых людзей і да ўзнікнення класавага грамадства. Яна ўяўляе сабой сукупнасць матэрыяльных і духоўных каштоўнасцей, практычных ведаў, міфалагічнай карціны свету, разнастайных рэлігійных вераванняў і звязаных з імі абрадаў і рытуалаў, якія склаліся ў эпоху першабытнабшчыннага ладу.

Істоты сямейства Homo, як сведчыць антрапалогія, з'явіліся каля 4 млн гадоў назад, Homo habilis (умелі вырабляць каменныя прылады працы) – каля 2 млн гадоў назад, а Homo sapiens – каля 100 тыс. гадоў назад. На падставе гэтага можна меркаваць, што першабытнае грамадства ўзнікла прыблізна 40–50 тыс. гадоў таму назад, у перыяд канчатковага афармлення чалавека сучаснага тыпу, а ў IV–III тыс. да н.э. яму на змену прыйшлі першыя цывілізаваныя грамадствы.

Спробы стварэння перыядызацыі першабытнай гісторыі мелі месца яшчэ ў антычны час. Каля 99–55 гг. да н.э. старажытна-

рымскі філосаф і паэт *Лукрэцый Кар* у паэме «*Аб прыродзе рэчаў*» прапанаваў падзяліць гісторыю на тры эпохі (стагоддзі) паводле матэрыялу, з якога вырабляліся прылады працы: каменную, медную (бронзавую) і жалезную. Класіфікацыя першабытных помнікаў матэрыяльнай культуры, якая пачалася ў XIX ст., прывяла да стварэння навукова абгрунтаванай археалагічнай перыядызацыі.

Амерыканскі этнограф *Люіс Генры Морган*, выкарыстоўваючы прынятае ў XVIII ст. дзяленне гісторыі на перыяды варварства, дзікасці і цывілізацыі, а таксама аналіз канкрэтных прымет развіцця гаспадаркі і формаў сям'і, падзяліў стадыі дзікасці і варварства на ніжэйшую, сярэднюю і вышэйшую ступені.

Сёння ў культуралогіі прынята археалагічная перыядызацыя першабытнай гісторыі і першабытных культур. Яна заснавана на класіфікацыі шматлікіх помнікаў матэрыяльнай культуры ў залежнасці ад матэрыялу і тэхнікі вырабу прылад працы. У агульным стане яна выглядае так:

I. Каменны век (2,5 млн гадоў назад – 3 тыс. гадоў да н. э.).

1. Палеаліт (старажытны каменны век): 2,5 млн – 12 тыс. гадоў да н. э.:

а) ранні (ніжні) палеаліт: 2,5 млн – 100 тыс. гадоў да н. э.;

б) сярэдні палеаліт: 100–40 тыс. гадоў да н. э.;

в) позні (верхні) палеаліт: 40–12 тыс. гадоў да н. э.

2. Мезаліт (сярэдні каменны век): 12–8 тыс. гадоў да н. э.

3. Неаліт (новы каменны век): 8–3 тыс. гадоў да н. э.

4. Энеаліт (пераходны час да металаў): 5–3 тыс. гадоў да н. э.

II. Бронзавы век (канец 3-га – пачатак 1-га тыс. да н. э.).

III. Жалезны век (пачатак 1-га тыс. да н. э. – пачатак н. э.).

Канец эпохі неаліту, калі з'явіліся першыя прылады працы з медзі, называюць энеалітам. На першабытнае грамадства прыходзіцца толькі ранні перыяд жалезнага веку. Некаторыя аўтары лічаць, што жалезны век працягваецца да цяперашняга часу.

З археалагічнай перыядызацыяй суадносіцца і цесна звязана гісторыка-культурная перыядызацыя першабытнага грамадства. Згодна з ёй уся гісторыя і культура першабытнага грамадства размяжоўваецца на тры асноўныя этапы (эпохі): 1) перша-

бытнае чалавечае стада (на гэтай стадыі весці размову аб якіх-небудзь культурах вельмі цяжка); 2) радавая абшчына, якая дзеліцца на раннепершабытную радавую абшчыну паляўнічых, збіральнікаў і рыбаловаў і познепершабытную, або развітую, радавую абшчыну земляробаў і жывёлаводаў; 3) эпоха ваеннай дэмакратыі, або першабытнай суседскай абшчыны.

У асобных выпадках гісторыкі карыстаюцца геалагічнай перыядызацыяй першабытнай гісторыі: архейская, палеазойская, мезазойская і кайназойская эры, якія падзяляюцца на перыяды, а апошнія – на эпохі.

Вядома таксама антрапалагічная перыядызацыя першабытнай гісторыі, заснаваная на крытэрыях фізіялагічнай (біялагічнай) эвалюцыі чалавека. Асноўныя прынцыпы навуковай тэорыі антрапагенезу (роднаснасць продкаў чалавека з чалавекападобнымі малпамі шымпанзэ, гарылай, арангутанам) абгрунтавалі ў канцы XIX ст. Ч. Дарвін і Г. Гекслі.

На наш погляд, першапачатковымі часавымі межамі культурагенез звязаны з рубяжом сярэдняга і позняга палеаліту. Верхні палеаліт – гэта эпоха, калі чалавецтва, у дадатак да біялагічна-відавой разнастайнасці, набывае той узровень інтэгруючых сувязей, які называецца культурай. Рашаючае значэнне ў культурагенезе мелі тры фактары, характэрныя для позняга палеаліту. Па-першае, на мяжы сярэдняга і верхняга палеаліту заканчваецца эвалюцыя (антрапагенез) выкапняў гамінід і з’яўляецца чалавек – *Homo sapiens*. Па-другое, павялічваецца разнастайнасць каменных і іншых прылад працы. Па-трэцяе, замацоўваецца экзагамія – выключэнне са шлюбных зносін бліжэйшых сваякоў.

Культура нараджаецца ў канцы старажытнага каменнага веку як усталяваная сістэма, тады як у зыходным пункце антрапа- і сацыягенезу можна гаварыць толькі аб асобных зонах культурных паводзін. Але іх не трэба прымяншаць, як і амалоджваць самую культуру, а культурагенез тым больш. Першыя прылады працы з’явіліся, паводле навішых даных, больш за 2 млн гадоў назад.

Мова як сродак зносін паміж людзьмі ўсталявалася на стадыі архантропаў. На стадыі палеантропаў сталі ўтварацца прасцейшыя ідэалагічныя ўяўленні, якія працягваюць развівацца ў людзей больш позніх відаў, а таксама выявіліся культурныя

адрозненні (асаблівасці) – аснова сучасных этнічных асаблівасцей.

Такім чынам, у шматтысячагадовай гісторыі культуры можна вылучыць вялікі перыяд, які пачаўся прыблізна 40 тыс. гадоў таму назад і закончыўся ў IV тыс. да н. э. Гэта быў перыяд распаўсюджання першабытнай культуры, падчас якога чалавек навучыўся размаўляць (але яшчэ не ўмеў пісаць), пачаў выконваць рэлігійныя рытуалы і культы, будаваць першае жыллё, ствараць першыя творы мастацтва – малюнкi, скульптурныя работы.

Даследчыкі адзначаюць, што матэрыяльная культура сярэдняга палеаліту паўстае пераднаміў вялікайразнастайнасці формаў і стварае прыклады асобных разнастайных помнікаў, якія не знаходзяць блізкіх аналогій адзін з адным. Культурная разнастайнасць чалавецтва ў ходзе актыўнага засялення айкумены стала яшчэ больш значнай, чым яго біялагічная своеасаблівасць.

Хоць жыццё старажытных плямён у розных геаграфічных рэгіёнах мела свае асаблівасці, існуюць агульныя рысы, характэрныя для культуры першабытнага тыпу.

2. Вызначальныя рысы культуры першабытнага грамадства

Вывучэнне артэфактаў першабытнай культуры, знойдзеных на тэрыторыях Паўднёвай Амерыкі, Акіяніі, Аўстраліі, Афрыкі, а таксама Еўропы, дазваляе гаварыць аб наяўнасці ў ёй агульных рыс.

Важнейшай вызначальнай рысай першабытнай культуры з’яўляецца *сінкрэтызм* (ад грэч. *syncretismos* – аб’яднанне) – нерасчляняльнасць, недыферэнцыраванасць яе формаў, уласцівыя іх неразвітому стану. Для ранніх этапаў культуры першабытнага грамадства характэрна першапачатковая спалучанасць нерасчляняльных формаў духоўнай дзейнасці. У разглядаемай культуры функцыі асобных формаў грамадскай свядомасці не спецыялізаваны і самі функцыі вылучаюцца вельмі ўмоўна. Вераванні і мастацтва суб’ектаў першабытнай культуры былі цесна пераплецены і не падзяляліся на асобныя сферы духоўнага жыцця. Не было падзелу на выканаўцаў і спажываўцаў, мастакоў і глядачоў. Сінкрэтызм таксама азначае, што ўсе віды

і элементы існуюць у цесным узаемадзеянні, сінтэзе, у шчыльным узаемаперапляценні. Таму толькі даволі ўмоўна можна гаварыць асобна пра выяўленчае мастацтва, музыку, танцы, спевы, дэкаратыўна-прыкладное мастацтва, тэатралізаваныя дзеянні і інш.

Мастацтва эпохі першабытнаабшчыннага ладу зарадзілася і развівалася як рэальная патрэба эстэтычнага асэнсавання жыцця, абумоўленая грамадска-працоўнай дзейнасцю старажытнага чалавека. Зародкавыя элементы яго ўзніклі ў сярэднепалеалітычную эпоху. Аднак толькі калі ў Еўропе распаўсюдзіліся людзі сучаснага тыпу (40–30 тыс. гадоў назад), зарадзіліся і пачалі развівацца розныя формы мастацтва, найперш выяўленчае і дэкаратыўна-прыкладное. Аб'ектамі мастацкай творчасці былі пераважна буйныя жывёлы і чалавек, адлюстроўваліся культуры плоднасці і паляўнічая магія.

З зараджэннем земляробства і жывёлагадоўлі ўзнікла неабходнасць асэнсавання складаных паняццяў урадлівасці зямлі, уплыву агню, нябесных свяціл і прыродных з'яў. Гэта знайшло адлюстраванне найперш у *абстрактных сімвалах*, сярод якіх асаблівае месца займаюць зігзаг, крыж – знак сонца і агню, трохкутнік – знак плоднасці. У раёнах развітога земляробства вядомыя гліняныя скульптурныя выявы жанчыны – багіні ўрадлівасці.

Да нашых часоў дайшлі некаторыя помнікі першабытнага мастацтва. Гэта паліхромныя наскальныя размалёўкі на тэрыторыі Іспаніі і Францыі, гравіроўкі на косці і камені, у тым ліку арнаменты, барэльефныя выявы, скульптуры малых формаў, сярод якіх вылучаюцца «палеалітычныя Венеры», распаўсюджаныя ад Францыі да Сібіры. У Паўднёва-Заходняй Еўропе вядомы наскальныя малюнкi з дынамічнымі кампазіцыямi паляванняў і бітваў лучнікаў. Асноўным аб'ектам арнаментальнай творчасці першабытнага чалавека з'яўляецца гліняны посуд.

Адной з асабліваасцей першабытнай культуры з'яўляецца яе *гамагеннасць* (аднароднасць). Яна знаходзіцца ў ізаляванасці і ўвесь час узнаўляе сваю першапачатковую сутнасць. У гамагеннай сістэме няма аксіялагічнага плюралізму (культурная гамагеннасць) і сацыяльных груп з рознымі інтарэсамі (сацыяльная гамагеннасць). У першабытным грамадстве недыферэнцыраваныя інтарэсы выключаюць плюралізм каштоўнасцей, а ад-

сутнасць плюралізму блакіруе фарміраванне новых інтарэсаў. Такі працэс кансервуе цэласную сацыякультурную сістэму.

Дынаміка развіцця першабытнай сацыякультурнай сістэмы зводзіцца да ўзнаўлення існуючай сістэмнай структуры. Гэтая сістэма пры адсутнасці ўздзеяння знешніх фактараў не схільная да якасных змяненняў, перыядычна паўтараючы рытуалы абнаўлення, якія дазваляюць ліквідаваць назапашаныя напружанні, і рэгенеруючы свой сацыяльны склад пры дапамозе цырымоній ініцыяцыі. Апісанні і аналіз першабытнай культуры паказваюць, што ў паводзінах чалавека дабыццё ежы, размнажэнне і самаабарона непарыўна звязаны. Жыццё збіральніка і паляўнічага было абавязковай гульнёй па жорсткіх правілах, якая рэгулявалася гэтымі трыма асноўнымі функцыямі чалавечых паводзін.

Увогуле можна сказаць, што першабытная сацыякультурная сістэма характарызуецца (наколькі аб гэтым можна меркаваць на сучасным узроўні ведаў) надзвычайнай аднароднасцю сацыяльных структур, адным і тым жа наборам тыпаў дзейнасці, высокай ступенню аднолькавасці ў сэнсе духоўнай культуры розных чалавечых адносін.

Безумоўна, што культура ад узнікнення і да нашых дзён ніколі не была трафарэтна-аднолькавай, бязлікава манатоннай; яна не падобная на канвеерныя серыйныя прадукты. Разам з тым разнастайныя формы культуры, як бы ні былі не падобнымі адна на другую, з'яўляюцца параджэннем аднаго ж і таго караня, раўназначныя ў сваёй сутнасці як спосабы адзінай чалавечай дзейнасці.

Важная асаблівасць гэтай культуры – яе *бясписьменнасць*. Вынікам гэтага з'яўляецца павольнасць запашвання інфармацыі ў грамадстве, слабыя тэмпы культурнага і сацыяльнага развіцця. Галоўным інфармацыйным каналам культуры была, акрамя прыродна-біялагічнай актыўнасці, працоўная дзейнасць. У ёй зліваліся ў адно прагматычны і інфармацыйны аспекты. Засваенне і перадача сутнасці працоўных аперацый праходзілі ў невербальнай форме, без слоў. Паказ і перайманне былі асноўнымі сродкамі навучання і зносін. Дзеянні, пасля якіх назіраўся які-небудзь карысны эфект, становіліся ўзорамі, яны капіраваліся і перадаваліся з пакалення ў пакаленне і пераўтвараліся ў рытуал.

Усё жыццё першабытнага чалавека праходзіла ў выкананні шматлікіх *рытуальных звычаяў і абрадаў*. Значная частка сярод іх на самой справе мела магічны характар. Але для старажытных людзей магічныя рытуалы з'яўляліся такімі ж неабходнымі і эфектыўнымі, як і працоўныя акты.

Рытуальныя аперацыі выступалі сімваламі, якія вызначалі ўзровень авалодання культурай і сацыяльную значнасць асобы. Перайманне рытуальных паводзін патрабавала ад індывіда наслідавання ўзорам і выключала творчую самастойнасць. Індывідуальная самасвядомасць у гэтых умовах развівалася слаба і амаль злівалася з калектыўнай. Праблемы парушэння сацыяльных нормаў паводзін, непаслухмянасць, супярэчнасці паміж асобаснымі і грамадскімі інтарэсамі не існавалі. Індывід павінен быў весці сябе «як усе», ён не мог «адыходзіць» ад рытуальных патрабаванняў. Асаблівую ролю тут ігралі забароны – *табуна* ажыццяўленне пэўных дзеянняў (выкарыстанне якіх-небудзь прадметаў, вымаўленне слоў, асабістыя кантакты, учынкi і інш.). З дапамогай табу рэгламентаваліся важнейшыя бакі жыццядзейнасці чалавека – гаспадарчы, сямейны, духоўны, забяспечвалася выкананне шлюбных нормаў. Асабліваць табу, якая адрознівае яго ад іншых абмежаванняў і забарон, вызначаецца тым, што гэтая забарона нічым не матывуецца і нічым не абгрунтоўваецца. Звычай табуіравання выступаў важнейшым механізмам кантролю і рэгулявання зносін паміж людзьмі ў сферы сацыяльнай культуры. Лічылася, што яго парушэнне немінуча выкліча жорсткае пакаранне (хваробу, смерць) з боку звышнатуральных сіл. Культура, па меркаванні З. Фрэйда, пачынаецца з забарон, якія перасякаюць асацыяльныя праявы жывёльных інстынктаў, але разам з тым стрымліваюць асабістую прадпрымальнасць.

З развіццём мовы і маўлення фарміруецца і набывае важнасць новы інфармацыйны канал – *вусныя вербальныя зносіны*. Гэта суправаджаецца развіццём мыслення і індывідуальнай самасвядомасці. Індывід перастае атаясамліваць сябе з калектывам, у яго з'яўляецца магчымасць выказаць розныя меркаванні і здагадкі аб прычыне падзей, дзеянняў, іх вынікаў, планаў і інш., хоць самастойнасць мыслення доўгі час застаецца яшчэ вельмі абмежаванай.

У першабытную эпоху зараджаецца самая ранняя і прымітыўная форма пісьменнасці – *піктаграфія* (лац. *pictus* – намаляваны, грэч. *graphō* – пішу). Яна ўяўляе сабой умоўнае і вельмі простае рысуначнае пісьмо на скуры, кары, дрэве, косці, камяні. Асабліва шырока піктаграфія была распаўсюджана ў індзейцаў Паўночнай Амерыкі. З гэтага віду пісьма ў далейшым развівалася іерагліфічнае пісьмо. Існавалі піктаграфічныя хронікі. Напрыклад, славутая «*Валам олум*» («Чырвоны запіс») індзейцаў-справавараў, якія стварылі 184 малюнкамі на драўлянай кары свае гістарычныя паданні – з пачатку стварэння да ўзнікнення ў краіне еўрапейскіх каланізатараў.

Духоўнай асновай першабытнай культуры становіцца *міфалагічная свядомасць*. Сутнасць міфалагічнага светапогляду заснавана на прыпадабненні навакольнай рэальнасці чалавеку, перанясенні ўнутраных якасцей індывіда на знешні свет. Міфалогія звязана з вераваннямі ў адухатварэнне ўсёй прыроды. Аб'екты прыроды ўяўляюцца яму адушаўлёнымі істотамі, якія таксама, як і ён, маюць волю, жаданні, думкі, пачуцці. У міфах спалучаюцца рэальнасць і выдумка. Затое яны тлумачаць усё: у іх усё робіцца зразумелым, нягледзячы на дробязь рэальных ведаў. Славесная сімволіка міфаў уліваецца ў рытуалы і надае ім сэнс (у тым ліку і тайны сэнс магічных рытуалаў, даступны толькі чараўнікам і магам). Міфы ахутваюць усе формы жыццядзейнасці людзей і выступаюць як асноўныя «тэксты» першабытнай культуры. Іх вусная трансляцыя забяспечвае ўсталяванне адзінства поглядаў усіх членаў племя на навакольны свет. Вера ў «свае» міфы замацоўвае племя і разам з тым аддзяляе яго членаў ад «чужакоў», што вераць у іншыя міфы.

У міфах замацоўваліся і асвятляліся практычныя звесткі і навыкі гаспадарчай дзейнасці. Дзякуючы іх перадачы з пакалення ў пакаленне, сабраны на працягу многіх гадоў вялікі вопыт захоўваецца ў сацыяльнай памяці і стварае першасны ўзровень ведаў і спосабаў мыслення, ад якіх пачынаецца шлях, які вядзе да развіцця філасофіі і навукі.

Такім чынам, першабытная міфалогія ўключае ў сябе зачаткі асноўных сфер духоўнай культуры, якія выдзяляюцца ў ёй на далейшых ступенях развіцця чалавечага грамадства, – рэлігіі, мастацтва, філасофіі, навукі.

Першабытная культура была заснавана на *магічных дзеяннях і магічным мысленні*. *Магія* (грэч. *mageia* – чараўніцтва, вядзьмарства) – сукупнасць абрадаў і рытуальных дзеянняў, звязаных з верай у звышнатуральную здольнасць чалавека ўздзейнічаць на людзей і з’явы прыроды. Яна ўзнікла ў першабытным грамадстве і існавала адначасова з анімізмам, татэмізмам, фетышызмам. Магічныя формы думкі, варажба, знакі, абрады з’яўляліся не толькі культурнымі кампанентамі, яны прадвызначалі стыль жыцця таго часу. Магі з даўніх часоў валодалі складанымі комплексамі разнастайных магічных сродкаў і дзеянняў для прадухілення жыццёвых няшчасцяў, стыхійных бедстваў, што выяўлялася ў даволі шырокай распаўсюджанасці варажбы, знахарства і чарадзеяства. Многія магічныя дзеянні былі прымеркаваны да старажытных народных свят і абрадаў. Магі нярэдка валодалі дарам яснабачання, лекарства, праводзілі містычныя абрады і рытуалы, займаліся астралогіяй, тлумачэннем сноў.

Вядомы англійскі рэлігіязнаўца і этнограф *Джэймс Фрэзер* у працы «*Залатая галіна*» («*The Golden Bough*») адзначае, што магічнае мысленне заснавана на двух прынцыпах сімпатычнай магіі (закон сімпатыі). Першы ён называе гомеапатычнай магіяй, або законам падабенства, другі – кантагіёзнай магіяй (закон кантакту); у яго ён уключае вядзьмарскія прыёмы, заснаваныя на законе сутыкнення.

Разнавіднасцю магіі з’яўляецца *фетышызм* (фр. *fétichisme* ад партуг. *feitico* – амулет, чарадзеяства) – вера ў звышнатуральныя ўласцівасці прыродных або вырабленых самім чалавекам неадусаўлёных прадметаў (фетышаў) і пакланенне ім. Ён выяўляўся ў тым, што фетышы надзяляліся цудадзейнай здольнасцю наўмысна ўплываць на жыццё людзей. Паняцце «фетышызм» увёў у навуковую літаратуру ў XVIII ст. французскі вучоны *Ш. дэ Брос*.

У гісторыі многіх старажытных народаў важную ролю адыгрывала пакланенне жывёлам і дрэвам. Калі першабытны чалавек называў сябе імем жывёлы, іменаваў яе сваім «братам» і ўстрымліваўся ад яе ўмярцвення, такая жывёла называлася татэмнай. Сістэма адносін паміж племенем і прабацькамі-жывёламі атрымала назву *татэмізму*, пад якім разумеецца комплексераванняў і абрадаў у абшчына-родавым грамадстве,

звязаны з уяўленнем пра роднасць паміж групай людзей (родам, фратрыяй) і татэмам (пэўным відам жывёл, раслін, радзей з'явай прыроды і неадушаўлёнымі прадметамі).

Татэмаў паважалі, часам абагаўлялі, не прычынялі ім шкоды, імкнуліся іх аберагаць, спрыялі павелічэнню іх колькасці. Кожная татэмная група насіла імя свайго татэма, а яе члены мелі спецыяльныя татэмічныя эмблемы (камень, драўляная дошчачка); існавала забарона на заключэнне шлюбаў унутры татэмных груп. Дзеля задобрання татэма-жывёлы людзі выконвалі спецыяльныя магічныя абрады, выконвалі песні-заклінанні, татэмічныя танцы, у якіх звычайна імітаваліся паводзіны татэмаў.

Адной з формаў першабытных вераванняў з'яўляецца *анімізм*. Гэта вера ў існаванне душы і розных духаў; сістэма ўяўленняў і вераванняў аб духах і душы як вызначальных пачатках свету і чалавечага жыцця. Тэрмін «*анімізм*» уведзены англійскім антрапологам, этнографам *Э.Б.Тайларам*. Лічылася, што духі аказваюць пазітыўны або адмоўны ўплыў на жыццё чалавека, жывёл і раслін, а таксама на прадметы і з'явы навакольнага свету. Душа ва ўяўленнях старажытных людзей – гэта тонкі, нематэрыяльны вобраз, нешта падобнае на пару, паветра або цені. Яна адухаўляе цела, у якім жыве, але можа пакінуць яго і хутка перанесціся ў любое месца. Яна здольная з'яўляцца людзям, усяляцца ў іншых людзей, у прадметы і жывёл.

Утылітарнасць першабытнай культуры выяўлялася ў тым, што яна найчасцей была арыентавана на дасягненні практычнай карысці, індывідуальнай і калектыўнай выгоды людзей. Станоўчыя практычныя веды першабытнага чалавека ўзнікалі і фарміраваліся пад уздзеяннем паступовага назапашвання гаспадарчага вопыту, развіцця мовы і мыслення. Дзякуючы мове, карысная інфармацыя акумулявалася і перадавалася новым пакаленням. Крыніцай ведаў чалавека ў першабытную эпоху ў многім была яго працоўная дзейнасць, з якой яна фактычна і пачынаецца, напрыклад, прымітыўная рацыянальная механіка (уменне карыстацца рычагам, лукам, бумерангам і інш.), сфера назіральных і апісальных навук. Далёкія вандраванні прымусалі людзей арыентавацца па зорках і запамінаць «зорную карту» (размяшчэнне зорак на небасхіле). Параўнальна рана першабытныя людзі навучыліся чарціць на пяску або драўлянай

кары прымітыўныя карты мясцовасці. Земляробская праца прывучала чалавека да кругавароту з'яў у прыродзе, што ў выніку прывяло да стварэння прымітыўнага календара, у якім месяцы (звычайна лунныя) былі яшчэ далёка не роўныя паміж сабой.

Значнае развіццё атрымалі і такія практычныя галіны ведаў, як медыцына, фармакалогія і таксікалогія. Чалавек авалодаў параўнальна рана прасцейшымі рацыянальнымі прыёмамі залячвання пераломаў, вывіхаў і ран, вырывання хворых зубоў і іншых нескладаных хірургічных аперацый, загойвання змяіных укусаў, нарываў, прастуды і інш. Пачынаючы з мезаліту, сталі вядомымі трэпанакцыя чэрапа і ампутацыя пашкоджаных канечнасцей. У першабытнай медыцыне шырока прымяняліся як фізічныя (масаж, халодныя і гарачыя кампрэсы, паравая баня, кровапусканне, прамыванне кішэчніка), так і лекавыя сродкі расліннага, жывёльнага і мінеральнага паходжання. Лячэнне перапляталася з магіяй і шаманствам.

3. Помнікі першабытнай культуры на тэрыторыі Беларусі

На тэрыторыі Беларусі артэфакты культуры архаічнага грамадства вядомы з верхняга (позняга) палеаліту. На стаянцы першабытнага чалавека каля вёскі *Бердыж* Чачэрскага раёна знаходзіцца паселішча эпохі верхняга палеаліту, адно з самых старажытных на тэрыторыі Беларусі. У ім выяўлены рэшткі чатырох жытлаў і пяці гаспадарчых ям, у будаўніцтве якіх выкарыстаны чарапы, буйныя плоскія і трубчастыя косці маманта і іншых жывёл. На паселішчы знойдзены крамянёвыя наканечнікі коп'яў з бакавой выемкай, бакавыя, сярэдзінныя і вуглавыя разцы, нажы касцёнкаўскага тыпу, нажы-кінжалы, скрабкі, пласцінкі з прытупленым рэтушшу краем, вастрэй тыпу гравет, рэтушоры, адбойнікі, нуклеусы, прылады сякерападобных формаў і іншае, а таксама пласціны з біўня маманта з геаметрычным арнамантам, характэрныя для помнікаў касцёнкаўска-вілендорфскай культуры. Узрост паселішча каля 23 тыс. гадоў.

Побач знаходзіцца і паселішча эпохі неаліту і бронзавага веку. На ім знойдзены крамянёвыя нуклеусы, пласціны, адшчэпы, скрэблы, ромбападобны наканечнік стралы, фрагменты ляпной

керамікі эпохі неаліту і бронзавага веку. Гэтыя помнікі першабытнай культуры даследавалі К. М. Палікарповіч, С. М. Замятнін, У. Д. Будзько, А. Г. Калечыц і інш.

Археолагамі даследавана і апісана паселішча эпохі мезаліту (VIII–V тыс. да н. э.) каля в. *Белая Сарока* Нараўлянскага раёна. Тут знойдзены 123 крамянёвыя прылады працы (нажы са скошаным канцом, скрабкі, скоблі, разцы, рэтушоры, праколкі, свярдзёлкі), тронкавыя і вербалістыя наканечнікі стрэл свідэрскай і постсвідэрскай культуры, 27 мікралітычных пласцін з прытупленым рэтушшу краем, 600 апрацаваных крамянёў (нуклеусы, трапецыі, прамавугольнікі), рэшткі чатырох вогнішчаў. Адкрыў помнік і даследаваў У. Ф. Ісаенка.

На стаянцы каля в. *Добры Бор* Баранавіцкага раёна выяўлены 12 вогнішчаў круглай і авальнай формы, 5 ям (з іх 3, магчыма, былі паўзямлянкамі). Сярод 900 знойдзеных крамянёвых прылад працы і нуклеусаў – трохвугольныя наканечнікі стрэл, масіўныя лістападобныя наканечнікі коп'яў, нажы, разнастайныя скрабкі, разцы, праколкі, цёслы, сякеры. Знойдзены таксама шліфаваныя каменныя сякеры з прасвідраванымі адтулінамі, шліфавальныя пліткі, адбойнікі. Сярод керамікі каля 2 тыс. абломкаў посуду: вастронных гаршкоў са шчыльнымі штрыханымі сценамі, арнаментаванымі наколамі, насечкамі, пракрэсленымі рыскамі, адбіткамі лінейнага штампа, якія адносяцца да позняга неаліту. Даследавалі А. Р. Мітрафанаў і І. М. Цюрына.

Археалагічны помнік каля вёскі *Журавель* Чэрыкаўскага раёна даследавалі В. Ф. Капыцін і К. М. Палікарповіч. Тут знаходзілася стаянка сожскай культуры позняга мезаліту (VIII–VI тыс. да н. э.), дзе выяўлены вогнішча і майстэрня пачатковай апрацоўкі крэменю: знойдзены больш за 6 тыс. адзінак крамянёвага інвентару, у тым ліку 290 прылад працы.

Непадалёку ад вёскі Галоўск Сенненскага раёна знаходзілася паселішча позняга неаліту і бронзавага веку *Крывіна*, дзе выяўлены рэшткі жылля памерам 3–3,5 x 4–4,5 м з жэрдак, дах якіх абапіраўся на тоўстыя слупы. У жыллях і паміж імі размяшчаліся вогнішчы дыяметрам 0,4–0,5 м, глыбінёй 0,2–0,3 м, абкладзеныя камянямі, і ямы ад вогнішчаў. Знойдзены рагавыя, касцяныя і крамянёвыя прылады працы, фрагменты кругла- і вастронных гаршкоў, арнаментаваных насечкамі, наколамі,

грабеньчатымі і іншымі ўзорамі, бурштынавыя і касцяныя падвескі, пранізкі, гузікі.

Гісторыкам М. М. Чарняўскім каля вёскі *Русаковічы* Стаўбцоўскага раёна адкрыта і вывучана група стаянак каменнага і бронзавага вякоў, дзе знойдзены крамянёвыя прылады працы і фрагменты вастродонных гаршкоў, арнаментаваных пераважна грабеньчатымі адбіткамі. Трапляюцца таксама правільна агранёныя пласцінкі, канцавыя скрабкі, аднапляцовачныя нуклеусы, крамянёвыя прылады і кераміка трох этапаў нёманскай культуры і бронзавага веку, арнаментаваная адбіткам шнура і лінейным штампам, баразёнкамі. Выяўлены гаспадарчыя ямы, большасць з якіх бронзавага веку.

Вялікую цікавасць уяўляе археалагічны помнік каля вёскі *Раманавічы* Гомельскага раёна. Найбольш старажытныя знаходкі паселішча адносяцца да фінальнага палеаліту, ёсць мезалітычныя і неалітычныя рэчы, матэрыялы ранняга і сярэдняга бронзавага веку, жалезнага веку. Знойдзены рэшткі вогнішчаў, больш за 30 тыс. вырабаў з крэменю (скрабкі, сякеры, скоблі, сярпы, наканечнікі стрэл, укладышавыя прылады тыпу «пік» і іншае), кераміка ляпная (з грабеньчатым арнамантам, з адбіткамі шнура, лінейнага штампа, насечкамі, нарэзкамі і інш.) і ганчарная.

Непадалёку ад вёскі Мікольчыцы Мядзельскага раёна існавала паселішча эпохі неаліту, бронзавага і ранняга жалезнага вякоў *Скема*, названае так, таму што знаходзілася на беразе р. Скема. У культурных напластаваннях сустракаюцца вырабы культуры шнуравой керамікі. Да канца бронзавага і пачатку ранняга жалезнага веку адносяцца знаходкі культуры штрыханай керамікі і мілаградскай. Даследаваў стаянку М.М.Чарняўскі.

Комплекс археалагічных помнікаў каля вёскі *Тайманава* Быхаўскага раёна на правым беразе Дняпра ўсебакова даследаваў Л. Д. Побаль. Тут знаходзілася стаянка позняга мезаліту (VI тыс. да н. э.). На яе тэрыторыі знойдзены наканечнікі стрэл, скрабкі, разцы, праколкі, рэтушаваныя пласціны і адшчэпы постсвідэрскай культуры.

На тэрыторыі каля вёскі *Глыбаўка* Веткаўскага раёна выяўлены 5 паўзямлянковых жытлаў, 17 вогнішчаў і 14 гаспадарчых ям. Круглыя і авальныя жытлы паглыблены ў мацярык да

0,5 м. Вогнішчы адкрытага тыпу знаходзіліся ў цэнтры ці каля сцяны жылля. Знойдзены каля 33 тыс. вырабаў з крэменю: адна-, двух- і шматпляцовачныя нуклеусы, адшчэпы, пласціны, скрабкі, вялікія скрэблы, скоблі, вуглавая і бакавая разцы, вастрэй, свярдзёлкі, 2 дрэнна апрацаваныя цяслы, наканечнікі стрэл з пласцін з рэтушаваным дзяржаннем, мікраліты, сякучыя прылады. Даследчык А.Г.Калечыц лічыць, што тут знаходзілася паселішча позняга мезаліту (VI–V тыс. да н. э.).

На іншых стаянках і паселішчах першабытнага чалавека знойдзены артэфакты духоўнай культуры: скульптуркі жанчын і птушак з біўняў мамантаў, выкананыя ў стылі наіўнага рэалізму, пласціны з біўняў, упрыгожаныя арнамантам. На познепалеалітычных стаянках трапляюцца разнастайныя ўпрыгожанні – падвескі з ракавінак і зубоў жывёл, пацеркі з фрагментаў трубчатых касцей і вапняковых трубчак марскіх чарвякоў. Большасць палеалітычных знаходак старажытнага мастацтва звязаны з першабытным культам плоднасці і паляўнічай магіяй.

На неалітычных стаянках Беларусі, заселеных пераважна паляўнічымі, рыбалоўцамі і збіральнікамі, сустракаюцца арнамантаваныя касцяныя вырабы, упрыгожанні з косці, зубоў, дробныя пластычныя выявы людзей, жывёл і птушак з дрэва, рога і косці. У неаліце ўпершыню на тэрыторыі Беларусі паявіліся бурштынавыя ўпрыгожанні – кроплепадобныя, пальчыкавыя, сякерападобныя, асіметрычныя падвескі, масіўныя трапецападобныя падвескі і кольца, круглыя, прамавугольныя і двайныя круглыя гузікі, цыліндрычныя пацеркі. У гэты час ужо існавала адносна развітое мастацтва. Значнае месца ў ім займалі антрапаморфныя і зааморфныя выявы, прадстаўленыя гравіроўкай і дробнай пластыкай.

У Беларусі знойдзены самыя старажытныя музычныя інструменты – абломкі птушыных трубчатых касцей з шэрагам прасвіраваных адтулін.

Кароткія высновы

Першабытная культура сфарміравала такое светаўспрыманне, якое заснавана на ідэях гармоніі чалавека і прыроды, магчымасці магічнага ўздзеяння на навакольны свет (космас).

Асновай жыцця першабытнага грамадства з'яўляўся міф.

Міфы розных народаў падобныя па сваіх сюжэтах і ідэях, што пацвярджае гіпотэзу старажытнага адзінства чалавецтва.

Першабытнае мастацтва не з'яўляецца прымітыўным, а, магчыма, недаступным «разуменню» сучаснага чалавека ў сувязі з тым, што яно заснавана на сімвалах, ідэях, прынцыпах першабытнай ментальнасці.

Першабытнае грамадства, яго культура не з'яўляюцца перыядам далёкага мінулага, светаадчуванне сучаснага чалавека збліжае яго з нашымі далёкімі продкамі праз міф, фальклор і архетыпы.

Заданні

1. Падбярыце артэфакты першабытнай культуры, знойдзеныя як у Беларусі, так і ў іншых краінах, і на іх аснове стварыце прэзентацыю «Матэрыяльная культура першабытнага грамадства».

2. Вызначце асноўныя формы рэлігійных вераванняў суб'ектаў першабытнай культуры.

3. Вылучыце з працы А. М. Ненадаўца «Нарысы беларускай міфалогіі» інфармацыю на тэму: «Міф як важнейшая форма духоўнай культуры архаічнага грамадства», падрыхтуйце мультымедычную прэзентацыю.

4. Стварыце мультымедычную прэзентацыю «Стаянкі першабытнага чалавека на тэрыторыі Беларусі».

5. Падбярыце помнікі першабытнай культуры перыяду неаліту на тэрыторыі Беларусі і выявіце іх асаблівасці.

Літаратура

Исламгалиева, С. Культурология : курс лекций / С. Исламгалиева, К. Хамин, Г. Бабаян. – М. : Экзамен, 2009. – 192 с.

История религий: учебник для вузов: в 2 т. / под общ. ред. Н. Н. Яблокова. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Высш. шк., 2004. – Т.2.

Культурология: теория и история культуры: учеб. пособие / И. Е. Ширшов [и др.]; под общ. ред. И.Е.Ширшова. – 2-е изд. – Минск : Экоперспектива, 2010. – 543 с.

Ненадавец, А. М. Нарысы беларускай міфалогіі / А. М. Ненадавец. – Мінск : Беларус. навука, 2013. – 535 с.

Першиц, А. И. История первобытного общества: учебник для ист. фак. вузов / А.И.Першиц, А. Л. Монгайт, В. П. Алексеев. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Высш. шк., 1982. – 223 с.

Рогинский, Я.Я. Об истоках возникновения искусства / Я.Я.Рогинский. – М.: Изд-во МГУ, 1982. – 32 с.

Тайлор, Э. Б. Первобытная культура : пер. с англ. / Э. Б. Тайлор ; предисл. и примеч. А.П.Першина. – М.: Политиздат, 1989. – 572 с.

Фрэзер, Д. Д. Золотая ветвь: исследование магии и религии / Д. Д. Фрэзер; пер. с англ. М. К. Рыклина. – М.: Эксмо, 2006. – 960 с. – (Сер. Антология мысли).

Языкович, В. Р. Культурология: учеб.-метод. пособие для студентов вузов культуры и искусства / В. Р. Языкович. – 4-е изд. – Минск: РИВШ, 2014. – 363 с.

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ

Тэма 2. **Культура старажытных цывілізацый Усходу** (2 гадзіны)

План лекцыі:

1. Культура Месапатаміі.
2. Духоўная культура шумера-акадскай цывілізацыі.
3. Матэрыяльная культура народаў Міжрэчча.

Мэта лекцыі: выяўленне здабыткаў у галіне духоўнай і матэрыяльнай культуры старажытнай цывілізацыі, створанай народамі Міжрэчча.

1. Культура Месапатаміі

Адзіны з буйнейшых асяродкаў культуры Старажытнага Усходу складаўся з культурна-гістарычных арэалаў Месапатаміі, ці Міжрэчча (Двурэчча). Еўра-афра-азіяцкая культурна-гістарычная зона пачала фарміравацца яшчэ ў IV тыс. дан.э. паміж рэкамі Тыгр і Еўфрат. На землях Месапатаміі на працягу трох тысячагоддзяў у розны час існавалі такія старажытныя дзяржавы, як Шумер, Акад, Вавілон і Асірыя. Як бачна, цывілізацыя Месапатаміі не была этнічна аднародная. Яна складалася з самабытных культур розных этнічных супольнасцей, народаў.

Шумераў большасць сучасных усходазнаўцаў называюць родапачынальнікамі культуры Месапатаміі. Менавіта яны стварылі высокую аграрную культуру і развітую сістэму меліярацыі. Шумеры раней за іншыя народы пачалі выкарыстоўваць кола, ганчары круг, плуг, сеялку, парусную лодку, прылады працы з бронзы і медзі. Шумерскія гарады (Лагаш, Ніпур, Кіш, Ур, Урук і інш.) з'яўляліся аднымі з першых культурных цэнтраў у гісторыі чалавецтва.

Прыкладна ў сярэдзіне III тыс. да н. э. тэрыторыя шумераў была занята акадцамі. Пазней у Міжрэччы ўзніклі Вавілон і Асірыя, якія стварылі ўласную высокаразвітую культуру, абапіраючыся на дасягненні шумерскай цывілізацыі.

На мяжы III–II тыс. да н. э. гісторыя Месапатаміі становіцца ў асноўным гісторыяй семіцкіх народаў. Яны кантактавалі паміж сабой, ваявалі адзін з адным, стваралі і дашчэнтну разбуралі помнікі культуры.

2. Духоўная культура шумера-акадскай цывілізацыі

Рэлігія

У аснове духоўнага жыцця народаў Месапатаміі, як, між іншым, усіх старажытных цывілізацый, была *рэлігія*. Характэрная рыса рэлігіі Міжрэчча – політэізм і антрапамарфізм багоў.

Згодна з міфамішумераў, мноствабагоў паходзіць ад багіні Наму, дзякуючы якой з’явілася першая пара багоў – бог Ан і багіня Кі. Ад іх шлюбу ўзніклі ўсе іншыя багі – старэйшыя Энліль, Нуску, Энкі і малодшыя – Анунам, Ігігі і інш. З’явы навакольнага асяроддзя былі размеркаваны паміж багамі і знаходзіліся пад іх наглядам. Так, Ан – бог неба, бацька ўсіх багоў. Ён быў вельмі грозны, варожы людзям, насылаў на ўсіх усялякія напасці. Эйя – бог воднай стыхіі. Энліль – вярхоўны бог, бог зямлі і паветра, сын Ан. Яму падначальваліся разбуральныя прыродныя сілы – буры, патапы і інш. Менавіта ён наслаў на людзей сусветны патап дзеля таго, каб знішчыць усё жывое на зямлі. Яго сімвал – агнявокі бык.

Жыхары Месапатаміі лічылі, што багі кіруюць зямлёй, а людзі створаны багамі для таго, каб служыць ім. Пасля смерці чалавека яго душа навечна трапляла ў замагільны свет – цёмнае падземнае царства, дзе яе чакала вельмі невясёлае жыццё. Кіравалі гэтай краінай багіня смерці Эрышкігаль і яе муж бог вайны Нергал.

Акадцы, арамеі, халдзеі не адмовіліся ад шумерскага пантэона багоў, а толькі мянялі іх імёны на семіцкія, а часам атаясамлівалі семіцкіх багоў з шумерскімі. Так, шумерскі бог Ан быў прыпадобнены да акадскага Ану, Энкі – да Эа, Уту – да Шамашу, Інана – да Іштар, Дзімузі – да Тамузу. На чале вавілонскага пантэона багоў знаходзіўся сын Эа, бог маланкі Мардук. У асірыйцаў галоўная роля ў боскім пантэоне адводзілася богу Ашуру.

Пісьменнасць

На мяжы IV–III тыс. да н. э. у Паўднёвай Месапатаміі ўзнікла першая ў свеце *пісьменнасць*. З цягам часу малюначная пісьменнасць удасканалывалася і набыла выгляд клінападобных рысачак. Яны выціскаліся на паверхні кавалка мяккай гліны завостранымі палачкамі, якія ўваходзілі ў гліну пад вуглом і стваралі клінападобнае заглыбленне. Сырой гліне надавалася форма пліткі, конуса, цыліндра або прызмы, потым яна абпаль-

валася для захавання нанесеных знакаў. Кліны размяшчаліся гарызантальна, вертыкальна, пад рознымі вугламі.

Пісьменнасць была вялікім дасягненнем шумерскай культуры. У сярэдзіне II тыс. да н. э. клінапіс стаў міжнароднай сістэмай пісьменнасці: яго ведалі і выкарыстоўвалі нават егіпецкія фараоны. У сярэдзіне I тыс. да н. э. клінапіс становіцца алфавітным пісьмом. Ад клінапіснага шумерскага пісьма ўзнікла фінікійскае, ад фінікійскага – грэчаскае, а на аснове грэчаскага была ўтворана кірыліца.

Менавіта шумеры напісалі першыя элегіі, склалі першы ў свеце бібліятэчны каталог. Шумеры – аўтары першых і найстаражытнейшых у свеце медыцынскіх кніг – зборнікаў рэцэптаў. Яны першымі распрацавалі каляндар земляробства. Нават ідэю стварэння першага ў гісторыі людзей рыбага запаведніка ўпершыню пісьмова зафіксавалі таксама шумеры.

Адукацыя

З’яўленне пісьменнасці спрыяла развіццю *адукацыі*. Спачатку школы ствараліся пры храмах, пазней яны адкрываліся і па-за межамі храмаў. Школы называліся «эдуба» (дом таблічак). У эдубах навучэнцы павінны былі авалодаць сістэмай клінапісу, навучыцца прафесійна вырабляць гліняныя таблічкі. Вучні хадзілі ў школу штодзённа, ім задавалі пісьмовыя і вусныя ўрокі. Спачатку навучэнцаў вучылі чытаць, пісаць, лічыць, а затым яны пачыналі завучваць розныя павучальныя гісторыі, легенды і паданні, казкі, набывалі запас неабходных у далейшых жыцці і працы практычных уменняў і навыкаў.

Пры школах ствараліся *бібліятэкі*, але існавалі і прыватныя кнігазборы. Самая вялікай на Блізкім Усходзе была бібліятэка апошняга правіцеля Асірыі Ашурбанапала (VII ст. да н. э.), у якой налічвалася звыш 25 тыс. клінапісных гліняных таблічак. Тут было сабрана мноства дакументаў па розных сферах жыцця дзейнасці грамадства. У бібліятэках захавалася шмат помнікаў старажытнай шумерскай літаратуры, запісаных на гліняных таблічках.

Літаратура

Вялізарным здабыткам шумера-акадскай культуры з’яўляецца *літаратура*, вытокаў якой былі міфы. Устаноўлена, што большасць тэкстаў – гэта гімны багам, малітвы, рэлігійныя міфы і легенды, часткова аб узнікненні свету, цывілізацыі і зем-

ляробства. Акрамя таго, у храмах здаўна вяліся спісы царскіх дынастый. Старажытнейшымі лічацца спісы на шумерскай мове, напісаныя жрацамі горада Ур.

Галоўнейшым помнікам шумерскай літаратуры з'яўляецца цыкл казанняў аб Гільгамешы, легендарным цары горада Урук. У гэтых казаннях герой Гільгамеш паходзіць ад простага смертнага і багіні Нінсун. Падрабязна апісваюцца вандроўкі Гільгамеша па свеце ў пошуках мудрасці, шчасця і бессмяротнасці. Паданні аб Гільгамешы аказалі моцнае ўздзеянне на сусветную літаратуру. Суседнія народы прынялі і адаптавалі гэтыя легенды да свайго жыцця. Моцнае ўздзеянне на літаратуру мелі таксама паданні аб сусветным патопе.

У канцы II тыс. да н. э. быў створаны шэраг твораў філасофскага зместу: «Вавілонская тэадэцыя», «Кніга Іава», «Раб, падпарадкоўвайся мне» і інш. У іх расказваецца аб жудасным лёсе пакутніка, які выконвае ўсе настаўленні, але, нягледзячы на гэта, бясконца мучыцца. У творах ставіцца пытанне: чаму багі дапускаюць такое становішча? І даецца адказ: волю багоў нельга зразумець, і чалавек павінен ёй падпарадкоўвацца.

З пачатку I тыс. да н. э. вавілонская літаратура на акадскай мове прыходзіць у заняпад. Гэта звязана з тым, што мовай міжнародных зносін стала арамейская мова. Але ад арамейскай літаратуры захавалася невялікая колькасць твораў. Да VII ст. да н. э. адносіцца самы знакаміты асірыйскі твор «Аповесць аб Акіхары», прамудрым пісары і саветніку цароў. Тэкст аповесці быў вядомы на Усходзе і нават у Еўропе.

Скульптура

Адначасова з літаратурай у народаў Месапатаміі развівалася і *скульптура*. Першапачаткова яна мела неідэалізаваны характар. Для скульптуры былі характэрны надзвычай выцягнутыя або ўрэзаныя прапорцыі, рэзкае падкрэсліванне частак твару, асабліва носа, вачэй. У канцы II тыс. да н. э. скульптары пачынаюць ідэалізаваць цароў. Гэта добра бачна на прыкладзе Саргона Старажытнага – заснавальніка дынастыі Акада. Ён паказаны ўладаром і пераможцам, магутным героем.

Скульптурнае мастацтва Месапатаміі знайшло адлюстраванне і ў круглай пластыцы, у выключных вобразах звяроў, а таксама чалавека-бога, таму што рэлігіі былі падпарадкаваны ўсе віды мастацтваў. Рэалістычныя фігуры хатніх жывёл былі

знойдзены ва Уруку. Дакладная перадача ўсіх дэталей знешняга выгляду дала магчымасць спецыялістам уявіць не толькі жывёльны свет, але і разнастайнасць парод жывёл шумераў. Вельмі дакладна шумеры адлюстроўвалі жаночы твар. Напрыклад, уражвае белая мармуровая маска, зробленая невядомым мастаком з Уруку. На ёй па-майстэрску, з яркавымі дэталямі адноўлены малады жаночы прыгожы твар. У ім адлюстроўваецца непадробны інтарэс да ўнутранага стану чалавека, яго эмоцый і перажыванняў.

Пластыка

Побач са скульптурай у Месапатаміі значных поспехаў дасягнула *пластыка* ў кераміцы і метале. Тут ствараліся гліняныя культавыя статуэткі ў выглядзе аголеных стройных жанчын і мужчын, з'явіліся першыя пячаткі з выявамі жывёл і чалавека.

У Двурэччы значэнне набыла *разьба* па камені. Захаваліся чорная базальтавая стэла з выявай палявання на львоў, скульптурная галава з каменя багіні Інаны, каменныя рэльефы і фрызы ў царскіх палацах і храмах Багоў, мармуровыя статуэткі з мястэчка Тэль-Асмара, на якіх выяўлены мужчынскія фігуры, тэракотавыя рэльефы з выявамі кулачных байцоў, аголеных танцоўшчыц і інш.

Сярод скульптурных твораў вядомы таксама адносна невялікія фігуры, зробленыя з розных парод каменя.

Майстры пластыкі ў метале ў якасці зыходнага матэрыялу шырока выкарыстоўвалі золата ў камбінацыі з ляпіс-лазурам, серабро, бронзу. Аб гэтым сведчаць знакамітае дыядэма царыцы Шубад, залаты шлем і фігура казла з г. Ура.

Права

Заслугоўваюць увагі і дасягненні народаў Двурэчча ў сферы *прававога рэгулявання* грамадскага жыцця. Першым царом-рэфарматарам у гісторыі Месапатаміі быў Уруынімгіна (каля 2319–2311 гг. да н. э.). Каля 2094–2046 гг. да н. э. цар Шульгі склаў звод законаў і ўвёў іх у дзеянне. Яны паслужылі ўзорам для пазнейшых законатворцаў. У прыватнасці, для старававілонскага цара Хамурапі (XVIII ст. да н. э.), які ўвёў у дзеянне новы кодэкс законаў.

«Законы Хамурапі» («Кодэкс Хамурапі») – адзін з найбольш старажытных помнікаў усходняга звычайнага права, што ўзнік

на 15 стагоддзяў раней за рымскае права. Частка гэтых законаў была запісана клінапісам на двухмятровым каменным слупе. Законы ўстанаўлівалі адначасова і правілы паводзін, і адказнасць за іх парушэнне. У кодэксе насельніцтва падзялялася на некалькі сацыяльных катэгорый. Так, свабодны паўнапраўны грамадзянін называўся «авілум» – чалавек. У дадзеную групу насельніцтва ўваходзілі зямельныя ўладальнікі, жрацы, сяляне-абшчыннікі, рамеснікі, урачы, цырульнікі. Была катэгорыя свабодных грамадзян з абмежаванымі правамі, якія звычайна валодалі маёмасцю і рабамі. Самы нізкі слой вавілонскага грамадства складалі рабы.

3. Матэрыяльная культура народаў Міжрэчча

Навука і тэхніка

Жыхары Месапатаміі вялікую ўвагу надавалі развіццю не толькі адукацыі і літаратуры, але навукі і тэхнікі. Яны стварылі сонечны і месячны каляндар, падзялілі круг на 360 градусаў, гадзіну – на 60 хвілін, хвіліну – на 60 секунд, устанавілі сямідзённы тыдзень. Шумерскія матэматыкі маглі рашаць квадратныя, кубічныя ўраўненні, вылічваць працэнты, вымяраць аб’ём розных фігур, плошчу. Тагачасныя жрацы ведалі тэарэму Піфагора, дакладней, яе вынік. Так, ужо ў сярэдзіне II тыс. да н. э. вучоныя Месапатаміі вызначалі ўсход і захад сонца, адкрылі перыяд паўтору зацьменняў, спрабавалі разбіць зорнае неба на пэўныя сузор’і. Вавілонскія ўрачы адважваліся рабіць складаныя аперацыі. Напрыклад, здымалі бронзавым нажом катаракту з вачэй.

Шумеры з’яўляліся вынаходнікамі ручнога і нажнога ганчарнага круга, вертыкальнага і гарызантальнага ткацкага станка. Яны першымі ў свеце пачалі прымяняць двухвосевыя павозкі, вынайшлі кола са спіцамі, плуг са зменным лемяшом, човен з ветразем, стварылі баявыя калясніцы.

Земляробы стварылі шмат складаных ірыгацыйных пабудоў – каналаў, дамбаў, вадасховішчаў. Насельнікі Міжрэчча навучыліся вырабляць клей з касцей, скур жывёл, прадметы са шкла, а таксама тканіны з бавоўны. Былі створаны каморніцкія інструменты і прыстасаванні, пазней з’явіліся першыя чарцяжы дамоў.

Дойлідства

Культуру народаў Двурэчча немагчыма ўявіць без дойлідства. Яно паклала пачатак будаўніцтву ўмацаваных гарадоў, шматпавярховых дамоў з водаправодам і каналізацыяй і зікура-таў-храмаў-алтароў.

Асаблівасці архітэктуры Месапатаміі ў значнай ступені тлумачацца прыроднымі ўмовамі. Для пасяленняў стараліся выбіраць адносна ўзвышаныя месцы, часта для новых пабудоў выкарыстоўваліся разваліны старых будынкаў. Асноўным будаўнічым матэрыялам была цэгла, высушаная на сонцы. Спачатку цэгла ляпілася рукамі. Гэта былі невялікія, прадаўгаватыя кавалкі гліны, у якія зрэдку замешвалася сечаная салома. У пачатку III тыс. да н. э. зробленая ўручную аднабакова выпуклая цэгла замянялася цэглай, якая выраблялася ў драўляных формах, спачатку прадаўгаватая, затым квадратамі.

Асноўная кладка сцен рабілася з цэглы-сырца. Абпаленая цэгла выкарыстоўвалася толькі для абліцоўкі і ў выключных выпадках. Вядучымі кампанентамі служыла гліна, зрэдку з прымессю попелу і бітуму. Праз кожныя 5–13 радоў сырцовай цэглы ва ўсю таўшчыню сцяны ўкладаліся трыснёг або трысняговая цыноўка, прамазаная бітумам, якая захоўвала сцены ад вільгаці і солей. Такі цяжкі і нетрывалы матэрыял, як цэгла, абмяжоўваў магчымасці будаўнікоў, і таму месапатамскія пабудовы вызначаліся цяжкавагавасцю, простымі прамавугольнымі формамі, масіўнымі сценамі. Найважнейшымі элементамі архітэктуры былі купалы, аркі, скляпеністыя столі.

Дрэвы выкарыстоўваліся рэдка і шмат каштавалі. У дамах знаці для балак перакрыццяў прывозілі з гор сасну і кедр. У будаўніцтве палацаў і іх упрыгожванні прымалі ўдзел тысячы лепшых майстроў, палонных рамеснікаў з розных краін. Палацы ўяўлялі будынкі, з шэрагам унутраных дамоў, зрэдку з вонкавай, асобна стаячай крапасной сцяной.

Прыкладам асобай катэгорыі пабудоў з'яўляецца грамадскі будынак, які дайшоў да нас. Гэта, відаць, было памяшканне для народных сходаў ва Уруку (канец IV тыс. да н. э.). У ім да сцен вялізнага палацавага двара прымыкалі калоны і паўкалоны. У ніжняй частцы іх захавалася трохколерная мазаіка з перавагай чырвонага, адсюль умоўная назва «Чырвоны будынак». Мазаіка складалася з расфарбаваных шляпак абпаленых гліня-

ных конусаў, забітых у сырцовыя сцены. На адным з бакоў двара знаходзілася невялікая эстрада – платформа, на якую вялі бакавыя сходкі. Вядомым помнікам архітэктуры з’яўляецца і Белы храм. Названыя храмы былі ўзведзены ў гонар галоўных багоў горада Урука – Ану і Інаны (акад. Іштар). Гэтыя храмы мелі прамавугольны выгляд з выступамі і нішамі, былі ўпрыгожаны рэльефнымі выявамі.

Кароткія высновы

Такім чынам, у перыяд з IV тыс. да н. э. і да 539 г. да н. э. («падзенне Вавілона») сфарміравалася самастойная цывілізацыя Старажытнай Месапатаміі, якая прайшла ў сваім развіцці шэраг этапаў, набыла непаўторны характар, стала своеасаблівай калыскай культуры іншых народаў. Суб’ектамі культуры Старажытнай Месапатаміі была створана арыгінальная клінапісная пісьменнасць, якую перанялі многія этнасы Блізкага Усходу і прыстасавалі да сваіх моў. Элементы духоўнай і матэрыяльнай культуры дадзенай цывілізацыі былі ўспрыняты старажытнымі яўрэямі, грэкамі і іншымі народамі, а найбольш важныя дасягненні ўвайшлі ў скарбніцу сусветнай культуры.

Заданні

1. Падбярыце выявы архітэктурных і скульптурных помнікаў Месапатаміі і прапануйце іх да ўключэння ў прэзентацыю «Духоўная культура Старажытнай Месапатаміі».
2. Вывучыце эпічнае казанне аб Гільгамешы, параўнайце яго з паданнямі аб беларускіх культурных героях, падрыхтуйце мультымедычную прэзентацыю.
3. Пазнаёмцеся з першымі протанавуковымі ведамі старажытнай месапатамскай цывілізацыі, аформіце іх у сціплы рэферат і пазнаёмце з яго зместам на семінары па гісторыі культуры.
4. Дакажыце, што ў развіцці навуковых ведаў, рэгуляванні грамадскіх адносін у Вавілонскім царстве важная роля належала сусветна вядомаму зводу законаў Хамурапі.
5. Стварыце мультымедычную прэзентацыю «Свет багоў Вавілона».

Літаратура

Вассоевич, А.Л. Духовный мир народов классического Востока: ист.-психол. метод. в ист.-филос. исслед. / А. Л. Вассоевич ; Православное палестинское о-во, Рос. фонд культуры, Рус.-герм.ассоц. по пропаганде классического культурного наследия. – СПб.: Алетейя: ППО, 1998.– 537 с.

Гнедич, П.П. Всемирная история искусств / П.П.Гнедич. – М.: Современник, 1996.– 494 с.

Древние цивилизации Месопотамии // Древние цивилизации / С. С. Аверинцев[и др.] ; под общ. ред. Г. М. Бонгард-Левина. – М., 1989. – С. 88–117.

Крамер, С. Шумеры: первая цивилизация на Земле : пер. с англ. / Самюэль Крамер. – М.: Центрполиграф, 2002. – 381 с.

Культурология: учеб. пособие для вузов / С.В.Лапина [и др.]; под общ. ред. С.В.Лапиной. – 2-е изд. – Минск : ТетраСистемс, 2004. – 495 с.

Мифы народов мира: энцикл. : в 2 т. / гл. ред. С.А.Токарев. – 2-е изд. – М.: Рос. энцикл.: Олимп, 1997. – Т.1: А–К. – 671 с. ; Т.2: К–Я. – 719 с.

Немировский, А.И. Мифы и легенды Древнего Востока / А.И.Немировский. – М.: Просвещение, 1994. – 368 с.

Оппенгейм, А. Л. Древняя Месопотамия: Портрет погибшей цивилизации / А. Л. Оппенгейм. – М. : Наука, 1980. – 407 с.

Редегер, Д.Г. Мифы и легенды древнего Двуречья / Д.Г.Редегер. – М.: Наука, 1965. – 120 с.

Эпос о Гильгамеше: («О все видавшем»). – СПб. : Наука, 2006. – 212 с.

Тэма 3. **Культура Старажытнай Індыі** (2 гадзіны)

План лекцыі:

1. Асноўныя этапы развіцця індаарыйскай цывілізацыі і яе адметнасці.
2. Мастацкая культура Старажытнай Індыі.
3. Матэрыяльная культура індыйскай цывілізацыі.

Мэта лекцыі: раскрыць комплексны характар, сінтэз рэлігійных, сацыяльных і эстэтычных пачаткаў культуры Старажытнай Індыі.

1. Асноўныя этапы развіцця індаарыйскай цывілізацыі і яе адметнасці

Індыйская цывілізацыя пачала складвацца ў сярэдзіне III тыс. да н. э. Яна адносіцца да ліку найбольш старажытных у свеце. Уразвіцці старажытнаіндыйскай культуры можна вызначыць шэраг стадый. У перыяд з сярэдзіны III да першай паловы II тыс. да н. э. сфарміравалася *харапская, ці індская, культура*, для якой характэрна развітая гарадская цывілізацыя ў даліне ракі Інд. Былі створаны высокамастацкія творы дробнай пластыкі, архітэктуры, дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва.

З першай паловы II і да сярэдзіны I тыс. да н. э. развіваецца *індаарыйская культура*, на якую значны ўплыў аказалі качавыя плямёны арыяў. Дарэчы, да XIX ст. індыйскую тэрыторыю называлі краінай арыяў. Гэты тып культуры адзначаны росквітам індаарыйскай міфалогіі, наяўнасцю разнастайных культў, ахвярапрынашэнняў, стварэннем манументальных эпічных сказанняў.

У IV–II стст. да н.э. узнікае *культура дынастыі Маур'яў*, якая развіваецца ва ўмовах існавання цэнтралізаванай дзяржавы. У гэты перыяд зараджаюцца новыя рэлігійна-філасофскія вучэнні, развіваюцца літаратура, навука і мастацтва.

Нарэшце, у I ст. н. э. – VI ст. н. э. паўсюдна пануе *кушанска-гуцкая культура*. У дадзеную гістарычную эпоху адбываюцца культурны ўздым, узвядзенне манументальных пабудоў, стварэнне выдатных скульптурных, жывапісных, літаратурных твораў.

Як і егіпецкая і месапатамская культуры, духоўная спадчына індаарыяў мае шэраг адметных асаблівасцей.

Філасофія

Да важнейшых адметнасцей старажытнай індаарыяўскай культуры патрэбна аднесці разнастайнасць філасофскіх вучэнняў. Галоўная каштоўнасць індыйскай філасофіі заключаецца ў яе накіраванасці да ўнутранага свету чалавека; яна дае шырокія магчымасці для станаўлення маральнай асобы. Гэтым тлумачацца яе прывабнасць і жыццядзейнасць. Старажытнаіндыйская філасофія развівалася ў рамках пэўных сістэм, ці школ, і падзялялася на дзве вялікія групы. Да першай групы адносіліся артадаксальныя філасофскія школы, якія прызнавалі аўтарытэт Вед (Веданта), Міманса, Санкх'я, Ньяя, Йога, Вайшэшыка. Другую групу складалі неартадаксальныя школы, якія не прызнавалі аўтарытэтаў Вед (джайнізм), Будызм, Чарвака-Лакаята. Паводле вучэння Веданты, адзіная крыніца боскага пазнання – адкрытасць (шруці), гэта значыць Веды; ісціна – гэта адзінства таго, хто пазнае з Брахмай, свет – эманация Брахмы. Веды лічыліся адзіным аўтарытэтам. Чалавек збаўляецца ад зла і пакут не справамі, а пазнаннем боскай спецыфікі Вед. Веданта ў феадальнай Індыі стала асновай філасофіі індуізму. Адметная рыса ведызму – політэізм. Прыхільнікі ведызму ў якасці галоўных прызнавалі 33 багоў. Багі лічыліся нябачнымі, аднак тыя, пра якіх захаваліся звесткі, былі падобныя на чалавека. Самым магутным бажаствам у старажытных арыяў лічылася тое, да якога ў дадзены момант звярталіся з гімнамі. Да ліку галоўных багоў ведызму адносяцца Індра, Варуна, Агні, Сома і інш.

Ідэалістычная школа Веданта карысталася найбольшым уплывам. Значным дасягненнем старажытнаіндыйскай філасофіі было атамістычнае вучэнне школы Вайшэшыка. Прыхільнікі Санкх'я таксама адлюстравалі многія дасягненні ў навучы. Так, філосаф Начартжуна сфармуляваў канцэпцыю ўсеагульнай адноснасці, заклаў асновы школы логікі Індыі.

Йога абапіраецца на Веды і з'яўляецца адной з ведычных філасофскіх школ. *Йога* – значыць «сканцэнтраванне», яе заснавальнікам лічыцца мудрэц *Патанджалі* (II ст. да н. э.). Йога – гэта філасофія і практыка. Йога – індывідуальны шлях выратавання, прызначаны для дасягнення кантролю над пачуццямі і думкамі, у першую чаргу пры дапамозе медытацыі.

У сістэме йогі вера ў бога разглядаецца як элемент тэарэтычнага светапогляду і як умова практычнай дзейнасці, накіраваная на вызваленне ад пакут. Яднанне з Адзіным неабходна для асэнсавання асабістага адзінства. Пры ўдалым авалоданні медытацыяй чалавек прыходзіць да стану самадхі (гэта значыць стану поўнай інтраверсіі, які дасягаецца пасля шэрагу фізічных і псіхічных практыкаванняў і сканцэнтраванасці). Настаўнікі йогі вялікую ўвагу звяртаюць на неабходнасць выпрацоўкі цярпімасці ў адносінах да іншых вучэнняў.

Супраць пануючай ідэалістычнай філасофіі выступалі старажытныя індыйскія філосафы-матэрыялісты, якія адлюстроўвалі апазіцыйныя да афіцыйнай ідэалогіі погляды свабодных абшчыннікаў і гарадскіх нізоў. Да іх ліку адносіцца вучэнне *Лакаята*. Лакаятнікі выступалі супраць галоўных палажэнняў рэлігійна-філасофскіх школ. Асноўнай крыніцай пазнання яны лічылі пачуццёвае ўспрыманне. Да вучэння Лакаята прымыкалі і іншыя матэрыялістычныя філасофскія школы. Так, *джайнізм* не прызнаваў аўтарытэтаў Вед, дазваляў уступаць у свае абшчыны мужчынам і жанчынам усіх варнаў і кастаў. Яго паслядоўнікі сцвярджалі, што свет матэрыяльны. Яны адмаўлялі магчымасць паасобнага існавання душы і цела, бессмяротнасці душы і яе перасяленне. Прадстаўнікі вучэння адмаўлялі і высмейвалі брахманісцкія абрады, ахвярапрынашэнні, вераванні.

Мэтай джайнаў з'яўлялася вызваленне ад пераадраджэнняў і дасягненне дасканалатага стану душы, так званай *нірваны*. Паводле вучэння джайнаў, нірваны можа дасягнуць толькі аскет, які прытрымліваецца строгіх правіл.

У перыяд заняпаду рабаўладання і складвання феадальных адносін узмацняюцца ганенні на апазіцыйныя вучэнні, фарміруецца шэраг філасофскіх сістэм, звязаных з брахманісцкім і будыйскім багаслоўем. *Брахманісцкая філасофія* – сумесь розных супярэчлівых поглядаў. Для яе характэрна вучэнне аб пярвічнасці існасці, сусветнай душы – *брахме*, якая ў працэсе самаразвіцця стварае багоў і ўвесь бачны свет. Для будыйскай філасофіі характэрны вельмі суб'ектыўны ідэалізм: рэальна існуе толькі суб'ект, а ўвесь астатні свет – ілюзія (майя).

Нягледзячы на гэта, для ўсёй старажытнаіндыйскай філасофіі характэрны шырыня і глыбіня думкі. Нават філосафы-ідэалісты прызнавалі вечнасць свету, бесперапыннасць яго развіцця,

разумелі, які грандыёзны Сусвет у часе і прасторы. Гэта абумовіла ўплыў філасофіі Індыі на іншыя народы старажытнасці.

Рэлігія

Тысячагадовая культурная традыцыя Індыі склалася ў цеснай сувязі з развіццём рэлігійных уяўленняў яе народа. Галоўнай рэлігійнай плыню быў *індуізм*, карані якога знаходзяцца ў глыбокай старажытнасці. Індуізм уяўляе сабой комплекс рэлігія-міфалагічных, сацыяльна-прававых, этычных поглядаў і абрадаў індыйскага народа.

Індуізм адрозніваецца аморфнасцю, у ім няма набору догмаў, арганізаванай царквы, сукупнасці рэлігійных уяўленняў, звычаяў. Яго аснову складае вучэнне аб перараджэнні душ. Згодна з універсальным законам кармы, любая матэрыяльная дзейнасць, праведная ці грахоўная, вядзе да наступстваў. Толькі акарма, служэнне богу, не мае кармічных наступстваў. У межах індуізму складваецца іерархія чатырох каст (варн): брахманы (жрацы), кшатрыі (воіны), вайш'я (гандляры) і шудры (служы). Правільныя паводзіны – абавязак сваёй касты; яны ўзнагароджваюцца набыццём больш высокай касты ў наступным жыцці. І наадварот, дрэнныя паводзіны вядуць да больш нізкай касты і нават стану жывёлы. Вышэйшай мэтай чалавечых імкненняў і дзеянняў становіцца вызваленне ад матэрыяльнага існавання і ад бясконцага ланцуга пераўтварэнняў; лічыцца, што гэтага можа дасягнуць толькі брахман.

Трыяду вышэйшых багоў індуізму складаюць Брахма, Шыва і Вішну.

Брахма – гэта бог, які стварыў свет. Паводле рэлігійных паданняў, ён нарадзіўся з вялікага яйка, што плавала ў першабытным акіяне. Затым падзяліў гэта яйка на дзве палавінкі, з якіх ўзніклі неба і зямля, а пазней і ўвесь астатні свет: богі, людзі, жывёлы, расліны. Брахма зрабіў са свайго цела сабе жонку Савітры – багіню навукі і мастацтва. Брахма меў выгляд чатырох-ці васьмівугольнага, чатырохгаловага чалавека, які сядзіць на лебедзі.

Вішну – адзін з галоўных багоў, ахоўнік свету. Ён увасабляе творчую касмічную энергію. Меў выгляд або дзіцяці, што сядзіць на лісцях лотаса, або прыгожага чатырохрукага юнака, які ляжыць на плавучым па касмічным акіяне тысячагаловым цмоку. Быў таксама заступнікам пакрыўджаных і прыгнечаных.

ных, змагаром супраць усякага зла і несправядлівасці. Ён мог прымаць розныя абліччы, сярод якіх найбольш вядомымі можна лічыць Раму і Крышну – бога-пастуха, мудрага цара-воіна. Яго жонкай была багіня прыгажосці і шчасця Лакшмі, якая паўсюды суправаджала свайго мужа.

Шыва ўвасабляў адначасова як стваральны, так і разбуральны пачаткі. Ён разбурае чалавечыя ілюзіі, вораг дэманаў. Уяўленне аб яго стваральнай энергіі ўвасоблена ў асноўным сімвале – лінгаме-фаласе. Таму галоўным прадметам культа Шывы сталі каменныя калоны з выявай лінгама, якія стаяць на так званым йоні – адмысловым жаночым сімвале. Пасярэдзіне лба Шывы змешчана трэцяе вока, якім ён можа спапяліць любога чалавека.

У індуізме існуюць дзве асноўныя плыні – вішнуізм і шываізм. *Вішнуізм*, які ўзнік яшчэ ў маурыйскую эпоху, прызнае ў якасці вярхоўнага бога Вішну. *Шываізм*, які аформіўся ў кушана-гупцкі перыяд, сцвярджае верхавенства Шывы. Яго характэрная рыса – культ шакці, творчага пачатку. У шываізме доўгі час захоўваліся крывавыя ахвярапрынашэнні.

Аснова індуісцкага культу – ахвярапрынашэнні. Сістэма абраду індуізму ўключае рытуалы, звязаныя з асквярненнем ці ачышчэннем; каляндарныя святы; пасты і абмежаванні; рытуалы, прысвечаныя продкам і мясцовым божаствам; паломніцтвы. Спецыяльныя абрады-санскары адзначаюць нараджэнне, навучанне, вяселле, смерць. Мова храмавага культу – санскрыт.

Будызм узнік у сярэдзіне I тыс. да н. э., яго заснавальнікам лічыцца *Сідхартха Гаўтама*. Ён дасягнуў прасвятлення – вышэйшай ісціны, веданне якой дае магчымасць вызваліцца ад цыкла пераўтварэнняў. Гаўтама лічыў, што ведае шлях да памяншэння чалавечых пакут, ён вырашыў пазбавіць людзей ад іх. У будызме адсутнічае ўяўленне аб Богу як творцы-вырачавальніку, вышэйшай істоце, у сувязі з чым чалавек, канчатковай мэтай якога становіцца дасягненне нірваны, павінен ачысціць сваю свядомасць медытацыяй, а таксама разважаннімі на асаблівыя тэмы.

Гаўтаме адкрыліся чатыры ісціны, якія складаюць ядро будыйскай філасофіі.

Першая заключаецца ў веданні пакут. Гэта значыць, што ўсякае індывідуальнае існаванне – гэта няшчасце і боль.

Другая тычыцца прычын пакут. Крыніца пакут заключаецца ў жаданні і невуцтве.

Трэцяя ісціна звязана з вызваленнем ад пакут. Яны павінны быць знішчаны. Асноўная мэта будызму – канчатковае вызваленне ад пакут шляхам пазбаўлення ад жаданняў.

Чацвёртая ісціна паказвае шлях выратавання. Дзеля гэтага трэба прытрымлівацца «высакароднага васьмярычнага шляху», які складае аснову вучэння Буды і вызначае будыйскі спосаб жыцця.

У аснове будыйскай этыкі ляжыць прынцып так званага сярэдзіннага шляху, што рэкамендуе вернікам пазбягаць крайнасцей – як цягі да пачуццёвай асалоды, так і яе поўнага падаўлення.

Этычнае вучэнне будызму грунтуецца на пяці заветах: не забіваць, не хлусіць, не красці, не пралюбадзейнічаць, не ўжываць спіртных напояў. Канчатковага выратавання можна дасягнуць толькі тады, калі чалавек пагружаецца ў нірвану. Нірвана азначае поўную адасобленасць ад знешняга свету, адсутнасць усякіх жаданняў, унутраную прасветленасць і абсалютны спакой.

У будыйскім пантэоне налічваецца мноства Будаў. У больш вузкім значэнні гэтага слова Буда – гэта імя, дадзенае індыйскаму прынцу Сідхартхе. У ходзе гістарычнага развіцця ў будызме паступова склаўся культ Буды і бадхісатваў (прасветленых істот, рэлігійных настаўнікаў), а таксама ўзніклі рэлігійны рытуал і «сангхі» (манаскія абшчыны).

Навуковыя дасягненні

Адкрыцці старажытных індыйцаў у галіне дакладных навук уражваюць сучаснікаў. Старажытныя трактаты па *астраноміі* сведчаць аб высокім узроўні развіцця гэтай навукі, якая фарміравалася незалежна ад іншых народаў.

Назіранні за рухам сонца па небасхіле, за фазамі рухам месяца, а таксама за знаходжаннем месяца ў пэўных сузор'ях і над зорным небам дазволілі старажытным індыйцам усталяваць фазы месяца, задзяк і стварыць своеасаблівую форму календара. Сонечны год падзяляўся на 12 месяцаў па 30 дзён у кожным, праз пяць гадоў далучаўся трынаццаты месяц. У го-

дзе было 360 дзён, затым 366 і толькі ў VI ст. н. э. устанавілі больш дакладную працягласць года. У трактаце Ар'япхаты сцвярджаецца факт шарападобнасці зямлі, якая рухаецца вакол сваёй асі, гаворыцца, што месяц пераймае сваё святло ў сонца.

Значны ўклад у сусветную культуру ўнеслі старажытнаіндзейскія *матэматыкі*. Яны стварылі незалежна ад іншых народаў дзесятковую сістэму лічэння, якая стала вядомай насельніцтву Паўночна-Заходняй Індыі яшчэ ў перыяд культуры Харэпы (III ст. да н. э.). Індзейцы ведалі квадратныя і кубічныя карані. Незалежна ад іншых народаў яны заклалі аснову алгебры і з'явіліся ў гэтых адносінах настаўнікамі арабаў і народаў Сярэдняй Азіі. Вучоныя ведалі значэнне «пі», прапанавалі неардынарнае рашэнне лінейнага ўраўнення. Акрамя таго, менавіта ў Старажытнай Індыі ўпершыню сістэма лічэння стала дзесятковай. Увядзенне гэтай сістэмы садзейнічала дакладным астранамічным разлікам, хаця абсерваторый і тэлескопаў не існавала.

Грунтоўнымі былі *медыцынскія веды*. Старажытныя індзейцы карысталіся асобнымі тэрмінамі мелі некаторыя анатамічныя веды, асаблівую ўвагу надавалі мозгу, спіннаму хрыбту, грудной клетцы. Для прыгатавання лекаў часта выкарыстоўвалі расліны. З'яўляюцца нават асобныя медыцынскія спецыялізацыі (хірургія, хваробы вачэй і інш.). У брахманскіх кнігах узгадваюцца хірургічныя інструменты. Індзейцы маглі не толькі аперыраваць, але і рабіць пратэзы. Назапашванне медыцынскіх ведаў прывяло да з'яўлення першых навуковых трактатаў па медыцыне, якія адносяцца да пачатку новай эры. Аўтар трактата Самхіта Чарака быў, магчыма, прыдворным урачом цара Канішкі (I ст. н. э.), а частка трактата Сушрута ўзыходзіць да V ст. н. э. У Яджурведзе захаваліся ўзгадванні пра асноўныя сокі арганізма: вецер, жоўць, флегму. У медыцыне выкарыстоўвалі мінеральныя рэчывы (ртуць, нашатыр і інш.). Хірургі Індыі былі вядомыя далёка за межамі краіны, нягледзячы на тое, што рэлігія стрымлівала развіццё медыцыны, лічачы яе грахоўнай.

Абагульняючы вышэйпералічаныя факты, неабходна адзначыць, што імкненне да ведаў – адметная рыса індзейскай культуры. У шэрагу гарадоў старажытнай краіны функцыянавалі ўніверсітэты, у якіх вывучаліся рэлігійна-філасофскія тэксты,

астраномія, астралогія, матэматыка і санскрыт. Вучыцца ў Індыю прыязджалі спецыялісты з многіх краін.

2. Мастацкая культура Старажытнай Індыі

Літаратура

На мастацкую культуру старажытнаіндыйскага грамадства глыбока паўплывалі індуізм, будызм і іслам. Мастацка-вобразнае ўспрыманне праз прызму пералічаных рэлігійных і філасофскіх сістэм адзначаецца вытанчанасцю паказу чалавека і навакольнага свету. Гэта спецыфіка рэлігійных уяўленняў аказала значны ўплыў на стварэнне першых помнікаў старажытнаіндыйскай літаратуры. Асобнае месца сярод іх займаюць свяшчэнныя тэксты, так званыя Веды, у якія ўваходзяць свяшчэнныя песні, урачыстыя гімны і магічныя заклінанні. Вядомы чатыры разнавіднасці Ведаў: «Рыгведа», «Самаведа», «Яджурведа», «Атхарваведа». Пазней для тлумачэння найбольш складаных палажэнняў Ведаў былі створаны «Брахманы» – празаічныя тэксты з тлумачэннямі і каментарыямі да ўсіх чатырох Ведаў. У VIII–III стст. да н. э. з’явіліся «Упанішады», мэтай напісання якіх было растлумачэнне прыхаванага сэнсу старажытных рэлігійных абрадаў і рытуалаў, а таксама навучанне іх правільнаму выкананню. Прыкладна ў гэты час у Старажытнай Індыі ўзніклі і першыя эпічныя творы – дзве невялікія эпічныя паэмы «Махабхарата» і «Рамаяна». Аснову «Махабхараты» склалі гераічныя песні і сказанні, што выконваліся прыдворнымі спевакамі. У цэнтры сюжэта «Махабхараты» знаходзіцца працяглая бітва двух родаў і іх саюзнікаў за ўладаранне над Хасцінапурай. «Рамаяна» была прысвечана подзвігам царэвіча Рамы, які з’яўляецца аб’ектам культу ў вішнуізме.

Значную ролю ў літаратуры Старажытнай Індыі займалі празаічныя жанры – байкі, казкі, прытчы, павучальныя гісторыі, прыказкі і прымаўкі.

Далёка за межамі Індыі вядомы эратычны твор «Камасутра» («Мастацтва кахання»). Ён прысвечаны парадам наконт уступлення ў шлюб і спосабаў яго захавання, а таксама класіфікацыі любоўных гульняў, апісання сексуальных поз, адносін з куртызанкамі, дадатковых сродкаў забеспячэння пачуццёвага задавальнення. Яго можна назваць своеасаблівай энцыклапедыяй сямейных адносін і сексуальнага жыцця.

Архітэктура

Першыя архітэктурныя помнікі Старажытнай Індыі адносяцца да эпохі харапскай цывілізацыі. Ранейшых збудаванняў не захавалася, таму што пераважная большасць пабудоў рабілася з дрэва, якое з цягам часу разбуралася, а помнікі знікалі. У харапскую і кушана-гупцкую эпохі пачалі ўзводзіць пабудовы з цэглы і каменя, таму некаторыя з падобных помнікаў больш-менш добра захаваліся. Высокімі мастацкімі якасцямі адзначаліся помнікі як рэлігійнага, так і свецкага характару. Да асноўных тыпаў архітэктурных помнікаў адносяцца будыйскія культавыя збудаванні некалькіх тыпаў: так званыя ступы (манументальныя паўсферычныя пабудовы), пячорныя храмы-малельні («чайцья») у Аджанце, Карлі, Кондане; мемарыяльныя стаўпы «стамбха» (у Сарнатху), а таксама будыйскія манастыры. Ступы спачатку былі сховішчамі рэліквій Буды і будыйскіх святых, а пазней уяўлялі сабой мемарыялы, якія ўзводзіліся ў гонар падзей, звязаных з будызмам.

З пячорных комплексаў найбольш цікавымі з'яўляюцца комплексы ў гарадах Карлі і Элоры. Так, пячорны храм у Карлі мае амаль 14 м у вышыню, 14 м у шырыню і прыблізна 38 м у даўжыню. Самым знакамітым храмам у Індыі з'яўляецца комплекс у Аджанце, які складаецца з 29 пячор. У Аджанце захаваліся выдатныя ўзоры індыйскага жывапісу – мясцовыя насценныя і дахавыя роспісы, прысвечаныя сцэнам з жыцця Буды, міфалагічным сюжэтам, розным сцэнам свецкага жыцця, а таксама багам, жывёлам.

Да нашага часу захавалася шмат архітэктурных помнікаў свецкага характару, пераважна гарадскіх пабудоў. Плошча гарадоў складала прыкладна каля 2,5 кв. км, а насельніцтва – адпаведна да 80–90 тыс. чалавек. Вуліцы былі прамымі, доўгімі, даволі шырокімі і перасякаліся пад прамым вуглом, меліся шматлікія завулкі.

Гарады былі абнесены моцнымі цаглянымі сценамі з вежамі. Правіцель і жрацы жылі ва ўмацаваным раёне на высокай платформе на ўзгорку, а простыя насельнікі пражывалі ў ніжняй частцы горада. Многія дамы найбольш багатых людзей мелі 2–3 паверхі і складаліся з некалькіх дзясяткаў розных пакояў. Больш бедныя людзі пражывалі ў аднапавярховых дамах з дву-

ма-трыма пакоямі. Частка дамоў мясцовых жыхароў мела балконы, ванныя і туалетныя пакоі.

Скульптура

У Старажытнай Індыі існавалі некалькі школ скульптуры, з якіх найбольш уплывовымі былі гандхарская, матхурская і школа Амараваці. У гандхарскай школе спалучаліся тры традыцыі: будыйская, грэка-рымская і сярэднеазіяцкая. Менавіта тут былі створаны першыя выявы Буды. У матхурскай школе пераважала свецкае асяроддзе побач з рэлігійнымі кампазіцыямі. У ёй таксама рана з'явіліся выявы Буды. Школа Амараваці ў параўнанні з іншымі скульптурнымі школамі пераняла традыцыі поўдня краіны і будыйскія каноны.

Сярод твораў выяўленчага мастацтва пераважалі помнікі каменнай скульптуры. З тагачаснага перыяду да нас дайшлі статуя багіні ўрадлівасці з Дыдырганджа, шматфігурныя рэльефы на агароджы і браме ступ у Санчы, дзе адлюстраваны сюжэты розных паданняў пра Буду; знакамітая ільвіная капітэль, якая стала нацыянальным сімвалам сучаснай Індыі. Захаваліся таксама каменныя і гліняныя статуэткі з выявамі індыйскіх святароў, правіцеляў, ваеначальнікаў, Багіні – Маці, шэраг тэракотавых фігурак цяжарных жанчын, разнастайных дзіцячых цацак і інш.

Найбольш вядомым помнікам стараіндыйскай культуры з'яўляюцца насценныя роспісы ў пячорах Аджанты. У гэтым будыйскім комплексе жывапіс пакрывае сцены і столі ўнутраных памяшканняў. Тут разнастайныя сюжэты з жыцця Буды, міфалагічныя тэмы, сцэны з паўсядзённага жыцця, палацавая тэматыка. Усе малюнкi выдатна захаваліся, паколькі індыйцы добра ведалі сакрэты прыгатавання фарбаў.

Музыка

У этнічнай індыйскай музыцы пераважалі «ведыйскія песнапенні», своеасаблівая напеўная дэкламацыя свяшчэнных тэкстаў.

На мяжы нашай эры сфарміраваліся розныя музычна-танцавальныя і музычна-тэатральныя жанры: пачалося развіццё музычнай навукі, былі напісаны першыя трактаты па музыцы. Аснову індыйскай класічнай музыкі складаюць ладамеладычнае разгортванне і метрарытмічная арганізацыя.

Музычнымі інструментамі класічнай індыйскай музыкі з'яўляюцца сітар, віна, даф, нагара, сурнай, флейты і інш.

Для класічнай мастацкай культуры Індыі характэрна спалучэнне музычнага, вакальнага і харэаграфічнага мастацтва, на аснове якога ў пазнейшы перыяд сфарміраваліся асноўныя формы індыйскага музычнага тэатра – джатра, якшагана, тэмаша і інш. Узорами такога тэатра можна лічыць і класічныя стылі індыйскага танца – бхарат нацья, катхакалі, катхак, маніпуры.

3. Матэрыяльная культура індыйскай цывілізацыі

Індаарыі спачатку былі качавымі плямёнамі, асноўным гаспадарчым заняткам якіх была жывёлагадоўля. Паступова ў плямёнах індаарыяў пачалася дыферэнцыяцыя, у выніку чаго спачатку вылучаліся дзве найбольш уплывовыя праслойкі: жрацы і правіцелі. Аднак найбольш шматлікім быў слой абшчыннікаў-вытворцаў.

На аснове гэтых сацыяльна-маёмасных адрозненняў сфарміравалася сістэма чатырох варнаў (саслоўяў): брахманы (жрацы), кшатрыі (правіцелі і воіны), вайш'я (земляробы, жывёлаводы, простыя абшчыннікі), шудры (бедныя, бяспраўныя людзі).

З цягам часу ў Індыі сфарміравалася сістэма кастаў, агульная колькасць якіх магла складаць нават некалькі тысяч. Калі сістэма варнаў была заснавана на сацыяльнай няроўнасці мясцовага насельніцтва, то сістэма касты вызначалася найперш прафесійнай прыналежнасцю тых ці іншых груп індыйскага грамадства.

У Старажытнай Індыі сфарміраваліся не толькі каставая сістэма, але і этычныя правілы паводзін прадстаўнікоў розных кастаў. Законам для вышэйшых кастаў у Індыі з'яўляюцца наступныя віды дзейнасці, заняткі: для брахманаў – вучэнне, навучанне, ахвярапрынашэнні для сябе і іншых людзей, раздача дароў і іх атрыманне; для кшатрыяў – вучэнне, ахвярапрынашэнне, раздача дароў, здабыванне сродкаў для жыцця ваеннай справы і абарона жывых істот; для вайш'яў – вучэнне, ахвярапрынашэнне, раздача дароў, земляробства, жывёлагадоўля і гандаль; для шудраў – паслухмянасць, вядзенне гаспадаркі, рамяство і акцёрства.

Народы Старажытнай Індыі ўжо ў III тыс. да н. э. стварылі высокаразвітую гарадскую цывілізацыю. Вядомы два буйныя гарады Махенджа-Дара на беразе ракі Інд і Харапа на беразе ракі Раві. У Харапе пражывала каля 100 тыс. чалавек. Прыкладна столькі ж налічвалася насельніцтва і ў Махенджа-Дара. Гарады будаваліся па плане: звернутую фасадам на захад цытадэль акружалі жылыя кварталы, на поўдні і поўначы меліся гарадскія вароты. Вуліцы гарадоў былі абсалютна прамымі, перасякаліся пад прамым вуглом. У гарадах пераважалі двух- і трохпавярховыя дамы з пэўнымі выгодамі. Так, многія гараджане маглі карыстацца сістэмай водазабеспячэння і каналізацыяй. У асобных дамах былі ванныя пакоі з каменнай падлогай і водасцёкам. Вада паступала ў дамы з каменных калодзежаў, якія знаходзіліся ў быдынку.

Асноўным будаўнічым матэрыялам было дрэва. Камень у будаўніцтве пачалі выкарыстоўваць толькі ў III ст. да н. э. для збудавання храмаў, мемарыяльных калон (стамбхаў). Стамбха ўяўляе сабой хораша адшліфаваны слуп, прыкладна 10 м у вышыню, які заканчваецца скульптурнай выявай сакральнай жывёлы. Самай знакамітай стамбхай лічыцца ільвіная капітэль.

Будыйскія храмы ўзводзіліся ў выглядзе сферычнага купала (ступы), якая з'яўлялася сімвалам Неба, нірваны і Буды. Да нашага часу захавалася ступа з Санчы (III ст. да н. э.). Яна складзена з сырца і аздоблена абпаленай цэглай.

Выклікаюць захапленне і здзіўленне храмы, якія высякаліся ў цэльнай скале. Прыкладам такога збудавання з'яўляецца Пячэрны храм. Гэта складанае збудаванне з калонамі і мноствам буйных і дробных дэталей, вырабленых цалкам са скалы.

Галоўнай крыніцай дабрабыту індыйскай цывілізацыі было ірагацыйнае земляробства. Вырошчваліся ў асноўным ямень, рыс і пшаніца. Прыродныя ўмовы дазвалялі збіраць два ўраджаі ў год. У гарадах меліся вялізарныя збожжасховішчы. Напрыклад, у Харапа плошча сховішча зярна дасягала 1000 кв. м.

Кароткія высновы

Адметнасцю культуры Старажытнай Індыі з'яўляецца яе непадзельнасць, комплексны характар філасофскіх, рэлігійных, сацыяльных, эстэтычных пачаткаў.

Для суб'ектаў індыйскай цывілізацыі характэрна глыбокае пазнанне таямніц Сусвету, зямнога быцця, ірацыяльнасць успрымання навакольнага асяроддзя, пачуццёвасць у адносінах да чалавека.

Многія аспекты духоўнай і матэрыяльнай культуры Старажытнай Індыі зрабілі значны ўплыў на краіны Цэнтральнай і Усходняй Азіі, а таксама на Заходні свет.

Заданні

1. Вызначце асноўныя рысы культуры Старажытнай Індыі, стварыце мультымедычную прэзентацыю.

2. Вывучыце ўяўленні індаарыяў аб навакольным асяроддзі па «Рыгведзе», аформіце іх у сціплы рэферат, які б мог быць выкарыстаны на семінарскіх занятках.

3. Стварыце мультымедычную прэзентацыю «Чатыры высакародныя ісціны» Буды.

4. Падрыхтуйце невялікі тэкст аб каставай сістэме Старажытнай Індыі, прапануйце яго да ўключэння ў электронны дапаможнік.

5. Пазнаёмцеся з сістэмай іогі Індыі, прасачыце восем яе ступеняў, стварыце мультымедычную прэзентацыю.

Літаратура

Бонгард-Левин, Г.М. Древняя Индия. История и культура / Г. М. Бонгард-Левин. – СПб.: Алетейя, 2001. – 288 с.

Гоголев, К.Н. Мировая художественная культура: Индия. Китай. Япония: учеб. пособие / К.Н.Гоголев. – М.: Изд. и книготорговый центр «Аз», 1999. – 350 с.

История Древнего мира: Древний Восток. Индия. Китай. Страны Юго-Восточной Азии / А.Н.Бадак[и др.] – Минск: Харвест, 1998. – 884 с.

История культуры Древней Индии: тексты. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – 351 с.

Казакова, И. В. История и теория мировой культуры: учеб.-метод. пособие / И. В. Казакова (авт.-сост.). – Минск: Зорны Верасок, 2010. – 664 с.

Кнотт, К. Индуизм : пер. с англ. / Ким Кнотт. – М.: Весь мир, 2001. – 187 с.

Ольденбург, С.Ф. Культура Индии / С.Ф.Ольденбург. – М.: Наука, 1991. – 279 с.

Эррикер, К. Буддизм :пер. с англ./ Клайв Эррикер. – М.: Гранд: ФАИР-пресс, 2001. – 301 с.

1.2. КУЛЬТУРА ЕЎРОПЫ

Тэма 4. Культура Антычнасці. Старажытная Грэцыя і яе культура (4 гадзіны)

План лекцыі:

1. Паняцце антычнасці. Адметныя рысы антычнай культуры.
2. Культура Старажытнай Грэцыі як пачатак і парадыгма еўрапейскай культуры.
3. Духоўная культура старажытнай цывілізацыі элінаў.
4. Мастацтва ў культурным жыцці старажытных грэкаў.
5. Адукацыя, выхаванне і норавы старажытных грэкаў.

Мэта лекцыі: паказаць характэрныя рысы і асаблівасці антычнай культуры і дасягненні старажытнагрэчаскай цывілізацыі.

1. Паняцце антычнасці.

Адметныя рысы антычнай культуры

Паняцце «антычнасць» узнікла ў эпоху Адражэння, калі італьянскія гуманісты пачалі выкарыстоўваць тэрмін «антычны» (ад лац. *antiquus* – старажытны) для вызначэння найбольш старажытнай культуры свету – грэка-рымскай. Дадзены тэрмін ужываецца ў адносінах да старажытнагрэчаскай і старажытнарымскай цывілізацый.

Старажытнагрэчаская цывілізацыя была першай з усіх вядомых высокаразвітых цывілізацый на еўрапейскім кантыненте. Храналагічна антычнасць – перыяд гісторыі грэка-рымскага грамадства з III тыс. да н. э. па V ст. н. э. Вялікую ролю ў станаўленні антычнай культуры адыграла *крыта-мікенская цывілізацыя* (III–II тыс. да н. э.).

Антычная культура – гэта цэласнае ўтварэнне, якое ахоплівае ўсе яе гістарычныя формы быцця – палітыку і права, міфалогію і рэлігію, філасофію і мастацтва Старажытнай Грэцыі і Старажытнага Рыма.

У антычным грамадстве ўпершыню сфарміраваліся адносіны да чалавека як да «меры ўсяго існага», вышэйшай сапраўднай каштоўнасці. Галоўнымі ідэаламі і каштоўнасцямі антычнай цывілізацыі і культуры былі патрыятызм, вернасць грамадзянскаму абавязку, ушанаванне багоў, павага да продкаў. У антычнай культуры знайшлі падрабязную распрацоўку такія актуальныя і вядомыя сёння паняцці і тэрміны, як грамадзянская свабода і раўнапраўе, грамадзянскі абавязак, гарманічнае развіццё асобы.

Практычна да сённяшніх дзён у асноўных рысах дайшла старажытнагрэчаская сістэма адукацыі і выхавання. У антычную эпоху былі створаны практычна ўсе асноўныя жанры літаратуры Сярэднявекі, Новага і Навейшага часу: ідылія, трагедыя, камедыя, ода, элегія, сатыра, эпіграма, байка і інш. Антычная міфалогія і літаратура на працягу многіх стагоддзяў з'яўляюцца невычэрпнай крыніцай натхнення паэтаў, пісьменнікаў, мастакоў, кампазітараў. Філасофія аказала надзвычай моцны ўплыў на далейшае развіццё сусветнай філасофскай думкі. На працягу многіх стагоддзяў антычнае мастацтва было ўзорам для пераймання.

«Грэка-рымская культура, – адзначаў А. Тойнбі, – разлілася ў свой час па Старому Свету не менш шырока, чым наша заходняя ў цяперашні час. Уздзеянне грэчаскай культуры на свет у перыяд з IV ст. да н. э. і пазней было такім жа рэзкім, як і ўздзеянне сучаснай заходняй культуры з XV ст. да нашых дзён».

Адной з асаблівасцей антычнай культуры з'яўляецца *полісная аснова*. Антычная культура ўзнікла і развівалася на аснове гарадскога, ці поліснага, сацыяльнага і духоўнага жыцця. Старажытная Грэцыя практычна ніколі не была адзінай дзяржавай, а складалася з асобных гарадоў-дзяржаў (полісаў), якія ўзніклі ў архаічны перыяд (VIII–VI стст. да н. э.). Усе свабодныя жыхары горада-дзяржавы і яго наваколля лічыліся грамадзянамі, мелі зямельную ўласнасць, палітычныя правы і прымалі актыўны ўдзел у жыццядзейнасці поліса. На працягу трох стагоддзяў адбываўся паступовы пераход антычнага грамадства ад вёскі да горада, ад родавых і патрыярхальных адносін да адносін класічнага рабства. Рабаўладанне было найбольш распаўсюджаным у эканамічна развітых полісах (Афіны, Карынф і інш.).

Вышэйшага ўзроўню развіцця полісы дасягнулі ў класічны перыяд – у V–IV стст. да н. э.

Паступова ў полісах узмацнялася барацьба паміж рознымі сацыяльнымі катэгорыямі насельніцтва: арыстакратамі, алігархамі і «дэмасам». У выніку гэтай барацьбы ў розныя часы ўзніклі, змяняліся разнастайныя формы дзяржаўнага праўлення: манархія, алігархія, арыстакратыя, тыранія, дэмакратыя.

Антычнасць пабудавана на матэрыяльна-пачуццёвым і адушаўлёна-разумным *касмалагізме*. Космас выступае абсалютам культуры. Касмагонія старажытных грэкаў і рымлян дастаткова складаная і ў агульных рысах можа быць зведзена да наступных палажэнняў.

Спачатку існаваў вечны і бясконцы Хаос – першапачатак усяго існага ў свеце. Пазней з гэтага Хаосу ўзніклі багі, якія састварылі людзей і іх навакольнае асяроддзе. Космас ва ўяўленні грэкаў і рымлян гэта не толькі свет, але і парадак, сусветнае цэлае, якое супрацьстаіць Хаосу з прычыны ўпарадкаванасці і прыгажосці.

Антычная культура шмат у чым мела *пераймальны характар*, гэта значыць многае пераняла ў культуры суседніх народаў. Так, грэкі многае перанялі ў егіпцянаў, вавіланянаў, аднак змаглі давесці гэтыя навацыі да класічных формаў і вышэйшай дасканаласці.

Рымляне ставарылі ўласны пантэон багоў у значнай ступені на аснове грэчаскага. Яны нярэдка капіравалі найлепшыя творы грэчаскага выяўленчага мастацтва. Моцным быў уплыў грэчаскай культуры на развіццё рымскай літаратуры, філасофіі, навукі.

Сярод іншых адметных рыс антычнай культуры неабходна выдзяліць *антрапацэнтрызм*. Космас пастаянна суадносіўся з чалавекам, прыродныя аб'екты – з чалавечым целам. Антрапацэнтрычнасць гэтай культуры прадугледжвала культ цела чалавека; ідэалізуючы багоў, грэкі надзялялі іх чалавечымі якасцямі, вышэйшай цялеснай прыгажосцю. У іх склаліся ўяўленні пра тое, што багі дзейнічалі амаль як звычайныя людзі, жылі сярод людзей, мелі розныя чалавечыя слабасці, адмоўныя рысы. Для старажытных грэкаў і рымлян асоба – гэта добра арганізаванае і жывое цела.

Антычная культура фарміравалася на аснове *пантэізму*. Антычныя багі ўяўляліся як ідэі, законы, якія ўвасабляліся ў космасе. У старажытнасці законы прыроды называліся багамі. Яны – гэта і ёсць сама прырода, ёсць боскі космас як абсалют, які можна ўбачыць, пачуць, адчуць на дотык. Таму ўсе недахопы, перавагі, якія ёсць у чалавеку і прыродзе, усе яны ёсць і ў божаствах. Пантэон агульнагрэчаскіх багоў сфарміраваўся, верагодна, у архаічны перыяд. Звычайна іх называлі Алімпійскімі багамі, бо яны пастаянна пражывалі на вяршыні самай высокай у Грэцыі гары Алімп. Гэтыя божаствы складалі адзіную вялікую іерархічную сям’ю. Да ліку галоўных адносіліся 12 багоў-алімпійцаў. Вярхоўным богам быў бог грому і маланкі Зеўс.

Антычная культура мела відавочную *дэмакратычнасць*. У старажытным грэчаскім і рымскім грамадствах існавала практыка вырашэння найбольш важных праблем на агульных народных сходах, у якіх мелі права ўдзельнічаць усе паўнапраўныя свабодныя грамадзяне. Гэтага права былі пазбаўлены рабы, жанчыны, іншаземцы.

Антычная культура на працягу свайго існавання заставалася *міфалагічнай*. Больш за тое, яна ўвабрала і перапрацавала племянныя міфы, зліла іх у адзіную рэлігійна-міфалагічную сістэму. Ужо ў VIII–VII стст. да н. э. у паэмах Гамера «Іліяда» і «Адысея», Гесіёда «Тэагонія» гэта сістэма набывае той від, у якім яна становіцца асновай усяго антычнага светапогляду.

Міфы злучалі старажытных грэкаў і рымлян з культурай продкаў. Адносіны да іх былі прасякнуты асаблівай верай. Так, грэкі захоўвалі прадметы, помнікі, гістарычныя месцы, звязаныя з міфамі і якія даказвалі іх верагоднасць. Міфы аб’ядноўвалі ў сабе прадукты народнай творчасці і фантазію, стваралі цэласную карціну свету, у якім усё мела сваё значэнне, месца і тлумачэнне. Міф быў падмуркам антычнай цывілізацыі, які вызначаў лад жыцця, паводзіны чалавека, прыкладное мастацтва, літаратуру, філасофію.

Антычная культура заснавана на прынце *аб’ектывізму*. У адрозненне ад новаеўрапейскай культуры, якая абапіраецца на прыватную ўласнасць, дзе індывід, асоба і яе інтарэсы стаюць на першым месцы, у антычнай культуры асобе не надаецца

такое вялікае і абсалютызаванае значэнне, хаця яе разуменне ў антычнай культуры вельмі спецыфічнае.

У антычнай культуры заўсёды надзвычай моцным быў *эстэтычны пачатак*, які пранізваў розныя сферы жыццядзейнасці.

Адной з асаблівасцей антычнай культуры з'яўляецца *аганальнасць*, якая была характэрная амаль для ўсіх сфер грамадскага жыцця – палітычнай, ваеннай, культурнай, судовай, спартыўнай. Найбольш знакамітымі і вядомымі спартыўнымі спаборніцтвамі, якія адначасова былі і агульнаэлінскім святам, у Старажытнай Грэцыі з'яўляліся Алімпійскія гульні. Яны адбываліся адзін раз у чатыры гады на працягу пяці дзён у канцы чэрвеня – пачатку ліпеня. На час правядзення Алімпійскіх гуляняў заключаўся так званы свяшчэнны мір і спыняліся любыя ваенныя дзеянні. Да ўдзелу ў гульнях дапускаліся толькі свабодныя грэкі, якія прадстаўлялі ўсе грэчаскія гарады-дзяржавы. Сярод іншых відаў гуляняў да ліку найбольш вядомых і папулярных адносіліся таксама Піфійскія, Істмійскія і Нямейскія.

У Старажытным Рыме найбольш распаўсюджанымі былі гонкі на калясніцах і гладыятарскія паядынкі, якія праводзіліся ў цырках і амфітэатрах.

Антычная культура развівалася даволі хутка і *дынамічна*. Напрыклад, у Грэцыі за некалькі стагоддзяў культура прайшла шлях ад архаікі да класікі. Яе імклівы росквіт стварае аснову так званага грэчаскага цуду. Сутнасць гэтага цуду складае той унікальны факт, што толькі грэчаскаму народу амаль адначасова і практычна ва ўсіх галінах культуры ўдалося дасягнуць небывалых вышынь.

Галоўнымі ідэаламі і каштоўнасцямі антычнай цывілізацыі і культуры былі *патрыятызм* і *гераізм*. «Гераічнае жыццё, – пісаў Г.В.Ф.Гегель, – ёсць сапраўдны юнацкі ўчынак. Яно адкрываецца Ахілесам, паэтычным юнаком, а рэальны юнак Аляксандр Вялікі заканчвае яго. Яны абодва выступаюць у барацьбе з Азіяй». Асноўная каштоўнасць – вайсковая доблесць – рэгламентавалася «гераічным кодэксам», дасягненнем славы. Вынік доблесці – гонар, які меў не толькі духоўны, але і матэрыяльны сэнс: гэта права на пэўныя даброты, гонар і павага, звязаныя з высокім грамадскім становішчам і матэрыяльнымі дабротамі.

2. Культура Старажытнай Грэцыі як пачатак і парадыгма еўрапейскай культуры

Крыта-мікенская цывілізацыя

На мяжы III–II тыс. да н. э. на в. Крыт узніклі першыя чатыры невялікія дзяржаўныя ўтварэнні з цэнтрамі ў гарадах-палацах Кнос, Фест, Малія і Ката-Закра, якія адыгрывалі важнейшую ролю ў грамадскім жыцці. Яны былі цэнтрамі эканамічнага, ваеннага і рэлігійнага жыцця, а таксама сацыяльнай сістэмы. Палацы ўяўлялі сапраўдныя цытадэлі, магутныя архітэктурныя комплексы. Напрыклад, Кноскі палац займаў плошчу каля аднаго гектара, меў два–тры паверхі (захаваліся толькі рэшткі першага паверха), прыблізна 300 пакояў. Палац быў забяспечаны выдатнай сістэмай каналізацыі, водаправодам, тэракотавымі ваннамі. Вялікія палацы былі пабудаваны і ў іншых буйных гарадах вострава Крыт.

Аснову эканомікі складала сельская гаспадарка, добра былі развіты розныя рамёствы і гандаль. Трыма асноўнымі прадуктамі, якія вырабляліся на востраве і складалі значную частку экспарту, былі віно, алей і зерне.

У гэты час на поўдні Балканскага паўвострава склалася яшчэ адна развітая цывілізацыя – *мікенская*, у аснове якой знаходзіліся цэнтры-палацы ў гарадах Мікены, Пілас, Тырынф. Тут пражывалі пераважна грэчаскія плямёны ахейцаў. Да цяперашняга часу захавалася шмат ранніх і вядомых помнікаў крыта-мікенскай культуры. Высокім майстэрствам вызначаліся залатыя пахавальныя маскі мясцовых ахейскіх уладароў-правіцеляў. Выдатным архітэктурным помнікам быў Мікенскі палац, упрыгожаны калонамі і жывапіснымі творамі – фрэскамі, на якіх меліся выявы людзей, звяроў, сцэны паляванняў і ваенных бітваў. Высокага ўзроўню майстэрства дасягнуў роспіс на керамічных прадметах, а таксама выраб разнастайных упрыгожанняў для жанчын, пераважна з каштоўных металаў і камянёў.

Росквіт высокаразвітой крыта-мікенскай цывілізацыі прыпаў на XVII–XIV стст. да н. э., аднак у канцы XIII ст. да н. э. яна нечакана і хутка загінула. Найбольш верагодна, што прычынай гэтага заняпаду з'яўлялася заваяванне мясцовых зямель іншымі народамі, сярод якіх былі грэкі-дарыйцы.

Гамераўскі перыяд (XI–VIII стст. да н. э.) адзначаны пэўным рэгрэсам у параўнанні з папярэднім, крыта-мікенскім пе-

рыядам грэчаскай цывілізацыі. У гэтую эпоху былі страчаны такія важныя элементы цывілізацыі, як дзяржаўнасць, пісьменнасць, гарадскі ўклад жыцця. Распад палацавай сістэмы выклікаў узмацненне барацьбы арыстакратыі за ўладу, славу і багацце.

Крыніцай асноўных звестак пра культуру дадзенага перыяду лічацца дзве эпічныя паэмы паўлегендарнага грэчаскага паэта Гамера – «Іліяда» і «Адысея» (каля VIII ст. да н. э.) У паэмах адлюстраваны рэаліі як старажытнага крыта-мікенскага перыяду, так і падзеі часу жыцця Гамера.

У сферы духоўнай культуры надзвычай важную ролю адыгрывалі разнастайныя міфы, пашыралася міфалагічная свядомасць як асобая форма светаўспрымання тагачасных людзей, стала больш упарадкаванай грэчаская міфалогія.

Мастацтва ў гамераўскі перыяд было развіта вельмі слаба, пераважалі выраб керамікі і вазавы роспіс.

У *архаічны перыяд* (VIII–VI стст. да н. э.) склаліся незалежныя гарады-дзяржавы (полісы), якія былі асновай сацыяльна-палітычнага і культурнага жыцця Старажытнай Грэцыі. Антычны поліс лічыўся ідэальнай формай дзяржаўнага жыцця з уласцівымі яму парадкам, свабодай і справядлівасцю. Жыццё ў полісе выходзіла чалавека, прывучала яго да адказнасці, здольнасці прыняць новае рашэнне, свабоднае ад механічнага паўтарэння дагматычных узораў.

Архаічная эпоха была часам даволі інтэнсіўнага развіцця Старажытнай Грэцыі, калі закладваліся перадумовы для росквіту грэчаскай культуры ў наступны перыяд. Хутка развіваліся сельскагаспадарчая і рамесніцкая вытворчасць, унутраны і знешні гандаль, пачалася чаканка манет. Тады сфарміравалася адзіная, агульная этнічная самасвядомасць старажытных грэкаў. Узніклі амаль усе асноўныя віды і жанры антычнай культуры – філасофія, класічная літаратура, выяўленчае мастацтва, разнастайныя гульні.

Эпоха класікі (V–IV стст. да н. э.) была часам сапраўднага ўзлёту грэчаскага генія ва ўсіх галінах культуры. У класічны перыяд надзвычайнага росквіту дасягнулі філасофія, класічная скульптура, жывапіс, былі ўзведзены выдатныя храмы, тэатры, стадыёны. Асабліва значныя поспехі ў культурным развіцці Грэцыі былі дасягнуты ў другой палове V ст. да н. э., калі скон-

чыліся разбуральныя грэка-персідскія войны, а ў Афінах прыйшоў да ўлады вядомы палітычны дзеяч Перыкл.

Эліністычны перыяд (канец IV–I стст. да н. э.) адметны надзвычайшырокім распаўсюджаннем грэчаскай культуры ў розных рэгіёнах свету дзякуючы заваёўніцкім паходам Аляксандра Македонскага, калі ўлада маладога македонскага цара распаўсюдзілася на вялізныя тэрыторыі.

Найбольшы ўплыў на культуру іншых народаў свету аказалі грэчаскае алфавітнае пісьмо, грэчаская скульптура і архітэктура, філасофія, навуковыя веды. Эліністычнай культурай прынята называць своеасаблівы сінтэз грэчаскай, рымскай і ўсходняй культур. Назва эпохі «элінізм» азначае «пераймаць у грэкаў».

У канцы дадзенага перыяду Грэцыя была захоплена рымлянамі і ўвайшла ў склад Рымскай імперыі.

3. Духоўная культура старажытнай цывілізацыі элінаў

Рэлігія пачала афармляцца ў крыта-мікенскі перыяд, у II тыс. і пазней – у пачатку I тыс. да н. э. Старажытнымі элементамі грэчаскай рэлігіі з’яўляліся татэмізм, фетышызм і культ продкаў. Побач з абагаўленнем з’яў прыроды грэкі ўжо ў старажытнасці пакланяліся асобным багам, якіх выдзялялі з агульнага сонму духаў і дэманаў. Старажытныя грэкі верылі ў існаванне шматлікіх божастваў, якія назіралі за ўсімі праявамі жыцця і смерцю людзей. Яны меркавалі, што багі шмат у чым падобны на людзей: уступалі ў шлюб, нараджалі дзяцей і праяўлялі чалавечыя слабасці, такія як каханне, рэўнасць ці падман.

У адпаведнасці з міфічнымі ўяўленнямі грэкаў *Зеўс* лічыўся бацькам багоў і людзей; у яго гонар было пабудавана мноства храмаў. Культ *Зеўса* быў распаўсюджаны практычна ва ўсіх грэчаскіх гарадах-дзяржавах. Яго вернай жонкай і адначасова сястрой была багіня *Гера* – уладарка *Алімпа*, царыца багоў. Яна з’яўлялася ахоўніцай шлюбу, благаслаўляла маці на нараджэнне дзіцяці.

Пасяйдон, брат *Зеўса*, быў уладаром мора, які жыў у раскошным падводным палацы, ездзіў на залатой калясніцы з белымі конямі. Лічылася, што *Пасяйдон* па сваёй волі можа выклікаць землятруссы. Другі родны брат *Зеўса* – *Аід* – з’яўляўся ўладаром падземнага царства памерлых. Яму належалі шматлікія падземныя багацці – найперш каштоўныя камяні і металы. У адроз-

ненне ад іншых багоў ён не жыў на Алімпе, а праводзіў увесь час у царстве ценяў чалавечых душ.

Гесція была багінняй хатняга ачага, ахоўніцай агню. У кожным грэчаскім горадзе і сям'і стаялі спецыяльныя алтары ў яе гонар. Пяшчотная і чыстая, яна заўсёды стаяла ў баку ад спрэчак іншых багоў.

Дземетра была багінняй урадлівасці і земляробства. Яна зывалі «маці хлеба», «абаронца ўраджаю». Сімвалам Дземетры быў ячменны або пшанічны колас.

Гэфест быў богам агню і кавальскай справы. У сваёй кузні пад гарой ён зрабіў залаты трон і шчыт для сваіх бацькоў Зеўса і Геры. Быў найлепшым майстрам кавальскай справы; найбольш шанаваўся ў асяродку грэчаскіх рамеснікаў.

Афрадыта – багіня кахання і прыгажосці. Яна з'яўлялася сімвалам вечнай вясны і паўнакроўнага жыцця. Яна нарадзілася ў марской пене і прыплыла на бераг у ракавіне. Афрадыта была жонкай Гэфеста, але кахала Арэса. Сімваламі багіні кахання былі ружы, вераб'і, дэльфіны, баран і галубы.

Артэміда – багіня палявання і месяца, дачка Зеўса. Яе сімваламі з'яўляліся кіпарысавае дрэва, лань і сабака. Багіня выяўлялася ў вобразе маладой цнатлівай жанчыны з лукам, сярэбранымі стрэламі ў акружэнні розных жывёл. Гэтая багіня палявала звычайна ў калясніцы з ланямі; лічылася таксама ахоўніцай усіх дзікіх жывёл. Артэміда ўмела лячыць, благаслаўляла людзей на шчаслівы шлюб і на дзетанараджэнне.

Апалон – сын Зеўса; бог святла, сонца і праўды, а таксама заступнік паэзіі, музыкі, навукі і ўсіх мастацтваў. Меў дар прадказанняў; яго звычайна ўяўлялі з лірай у руках і ў акружэнні дзевяці муз – багінь розных сфер творчага жыцця. Сімвалам Апалона з'яўлялася дрэва лаўра.

Гермес – сын Зеўса. Ён лічыўся вестуном багоў, ахоўнікам падарожнікаў, купцоў, рамеснікаў і злодзеяў, заступнікам гандлю, правадніком душ памерлых людзей. Меў крылатыя сандалі, што дазваляла яму хутка пераносіцца з аднаго месца ў другое. Паводле падання, ён упершыню вынайшоў ліру, стварыў матэматыку, азбуку, астраномію, бокс.

Дыёнис – бог вінаградарства і вінаробства. Ён упершыню навучыў людзей вырабляць віно; увасабляў разнастайныя оргіястычныя станы (ап'яненне, транс, рэлігійны экстаз). У яго

гонар нярэдка наладжваліся святы – найперштакзваныя «Дыянісіі», падчас якіх выконваліся танцы, музыка, ужывалася шмат віна, мелі месца неўпарадкаваныя інтымныя адносіны.

Афіна – дачка Зеўса, багіня мудрасці і справядлівай вайны, ахоўніца грэчаскіх гарадоў. Як і Артэміда, багіня Афіна была ўсё жыццё цнатлівай. Найбольш вядомы храм гэтай багіні – афінскі Парфянон. Яна стварыла флейту, навучыла людзей рабіць калясніцы і караблі, дала людзям законы, усяляк дапамагала грэчаскім героям. Яе сімваламі былі сава і аліўкавае дрэва.

У Старажытнай Грэцыі яе насельнікі ганаравалі і іншых багоў, такіх як Арэс, Аід, шматлікіх багін паэзіі, мастацтва і навук, якіх называлі музамі.

Такім чынам, амаль ва ўсіх сваіх формах старажытнагрэчаская рэлігія ўяўляе сабой класічны ўзор алігархічнага політэізму.

Філасофія

У архаічную эпоху ў Старажытнай Грэцыі пачынае фарміравацца першая ў гісторыі форма прыродазнаўства – натурфіласофія. Заснавальнікам філасофіі прыроды лічыцца мысліцель з г. Мілета *Фалес*, які стварыў «мілецкую школу». Ён прытрымліваўся ідэі аб тым, што ўсё існае ўтварылася з вады. На яго думку, наша зямля падобная на востраў, які плавае ў акіяне вады. Ён унёс уклад у станаўленне і развіццё астраноміі, матэматыкі, умеў прадказваць сонечныя зацьменні, вызначыў перыяд сонцастаяння і раўнадзенстваў, адкрыў некаторыя сузор'і і зоркі, увёў каляндар з 360 дзён і 12 месяцаў. Другі прадстаўнік мілецкай школы *Анаксімен* сцвярджаў, што першаасновай усяго існага ёсць паветра, якое вечна рухаецца і нараджае ўвесь матэрыяльны свет.

Анаксімандр, паслядоўнік Фалеса, прытрымліваўся меркавання, што першаасновай усяго з'яўляецца так званы «апейрон», што ўяўляе сабой якасна нявызначанае першаснае рэчыва. Увогуле менавіта з гэтай школы пачалася гісторыя еўрапейскай навуковай касмалогіі, касмагоніі, фізікі, географіі, метэаралогіі, астраноміі, біялогіі.

У V–IV стст. да н. э. у грэчаскай навуцы ўзвышаюцца Афіны. У гэты час на змену канцэпцыі стыхій прыходзіць атамістыка. Новую парадыгму ў светапоглядзе прапаноўвае *Дэмакрыт*, які сцвярджаў, што Сусвет складаецца з атамаў і пуста-

ты, у якой атамы рухаюцца; што яны вечныя, непадзельныя і непранікальныя. Паводле Дэмакрыта, атамы ўтвараюць усе прадметы матэрыяльнага свету.

Найвышэйшага ўзроўню развіцця старажытнагрэчаская філасофія дасягнула ў класічны перыяд. Найбольш знакамітымі і вядомымі філосафамі таго часу былі *Сакрат*, *Платон* і *Арыстоцель*.

Сакрат быў адным з родапачынальнікаў дыялектыкі. Ён першым у антычнай філасофіі сканцэнтравану увагу не на пытаннях пазнання прыроды, а на праблемах чалавечага жыцця, пазнання чалавекам самога сябе, а таксама добра, зла, справядлівасці, маральнасці.

Платон з'яўляецца стваральнікам аднаго з вядучых напрамкаў у філасофіі – аб'ектыўнага ідэалізму. У адпаведнасці з яго вучэннем увесь свет падзяляецца на дзве часткі – звычайны паўсядзённы свет, што ўспрымаецца органамі пачуццяў, і нябачны свет ісцінных сутнасцей (асобных ідэй і Вечнай, Абсалютнай Ідэі, ці, інакш кажучы, Бога), які можа спасцігнуць толькі таленавіты чалавек-мастак у стане інтэлектуальнага ўздыху, творчага натхнення. Звычайны чалавек прызнае існаванне толькі першага, бачнага свету, у той час як філосаф-інтэлектуал можа пранікнуць сваім унутраным позіркам у нябачную рэальнасць і спасцігнуць ісціну.

Платонам распрацавана канцэпцыя ўладкавання грамадства. У знакамітай працы «Дзяржава» ён выказаў сваё разуменне дасканалага грамадства, у якім кіруе адукаваны цар-філосаф, забяспечаны дэмакратычныя свабоды, гуманныя, агульначалавечыя адносіны. Акрамя правіцеля-філосафаў, у такім грамадстве пражываюць прадстаўнікі яшчэ двух асноўных саслоўяў – воіны і работнікі. Платон бачыў асноўную прычыну крызісу сучаснага яму грамадства ў тым, што светам пачалі правіць «тыраны, якія не ўсведамлялі дасканаласці рэчаў» і не валодалі сапраўднай маральнасцю.

Важнае месца ў антычнай філасофіі заняў паслядоўнік Платона – *Арыстоцель*, які быў заснавальнікам другога важнага кірунку філасофскай думкі – *эмпірызму*. Яго вучэнне вызначаецца большай сістэматычнасцю, лагічнасцю і лічыцца найвышэйшай ступенню развіцця антычнай класічнай філасофіі. Да асноўных прац Арыстоцеля можна аднесці «*Метафізіку*», «*Фізі-*

ку», «Палітыку», «Аб душы», «Аб узнікненні жывёл», «Этыку», «Паэтыку». Яго працы ахоплівалі практычна ўсе галіны тагачасных ведаў – філасофію, фізіку, біялогію, логіку, геаграфію, псіхалогію, анатомію, фізіялогію, заалогію, геалогію, астраномію, этыку, эстэтыку, тэалогію, паліталогію, педагогіку, эканоміку, паэтыку, рыторыку і інш. Ён першым увёў агульнафіласофскі тэрмін «*матэрыя*», стварыў вучэнне аб фармальнай логіцы і інш.

Знакамітым філосафам распрацавана *канцэпцыя катарсісу*. Паводле гэтай тэорыі, катарсіс з’яўляецца найвышэйшай мэтай мастацтва, паколькі дапамагае чалавеку ўзвышаць душу, перажываць стан «бяскрыўднай радасці», пераадольваць свае слабасці, дрэнныя схільнасці і якасці.

У эпоху элінізму ўзніклі два новыя філасофскія кірункі – *стаіцызм* і *эпікурэізм*. Заснавальнікам першага з іх быў грэчаскі філосаф *Зянон*.

Прыхільнікі *стаіцызму* сцвярджалі, што ўсе людзі з’яўляюцца роўнымі, імкнуцца да шчасця, хаця яго дасягненню перашкаджаюць чалавечыя эмоцыі, пачуцці, страсці. Таму ідэальным, найлепшым станам для чалавека могуць быць бясстранасць, або апатыя, а таксама прытрымліванне прыроды і свайго ўласнага розуму. Сусвет успрымаўся стоікамі як адзінае жывое цела, запоўненае дыханнем – пнеўмай.

Найбольш знакамітым прадстаўніком *эпікурэізму* з’яўляўся філосаф *Эпікур*. Ён лічыў, што чалавечае шчасце заключаецца ў адсутнасці пакут, свабодзе ад усялякіх страсцей, а таксама ў наяўнасці фізічных і найперш духоўных задавальненняў. Паколькі вышэйшым з усіх духоўных задавальненняў лічылася каханне, то эпікурэйцы спавядалі сапраўдны культ кахання. Галоўным патрабаваннем эпікурыйцаў было жыццё непрыкметна. У адпаведнасці з гэтым правілам чалавек павінен знаходзіць асабістае шчасце ўнутры сябе і жыццё у ціхім месцы ў асяроддзі найбліжэйшых людзей.

4. Мастацтва ў культурным жыцці старажытных грэкаў

Літаратура

Са стварэннем алфавітнага пісьма ў архаічным перыядзе з’яўляюцца першыя літаратурныя творы, да якіх адносяцца паэмы *Гамера* «Іліяда» і «Адысея». Родапачынальнікам лірыч-

най паэзіі з'яўляецца *Архілох*, які ў сваіх вершах з небывалай для таго часу глыбінёй перадаў чалавечыя эмоцыі і пачуцці. *Архілох* увёў у літаратуру новы вершаваны памер – *ямб*. Да ліку найлепшых лірычных паэтаў архаічнай эпохі адносіліся два славетныя творцы з вострава *Лесбас* – паэт *Алкей* і паэтэса *Сафо*.

У старажытнай *Спарце* была найбольш развітая харавая лірыка, адной з пашыраных формаў якой лічыўся так званы *дыфірамб* – песня ў гонар бога *Дыёніса*. Знакамітымі лірычнымі паэтамі таго часу былі *Піндар*, *Тыртэй*.

Найбольш яркім прадстаўніком дыдактычнай паэзіі быў *Гесіёд*, які праславіўся сваімі паэмамі («Працы і дні», «Тэагонія»).

Найвышэйшага росквіту грэчаская літаратура дасягнула ў класічны перыяд. Найбольш знакамітымі старажытнагрэчаскімі драматургамі лічыліся тры «вялікія афінскія трагікі» – *Эсхіл*, *Сафокл* і *Еўрыпід*.

Эсхілам было напісана «*Арэстэя*», «*Прыкаваны Праметэй*», «*Персы*», «*Агамемнан*» і інш. Ён увёў у тэатральнае прадстаўленне другога акцёра, што дазволіла стварыць паміж выканаўцамі дыялог у прысутнасці хору. Творчай манеры *Эсхіла* ўласцівы ўрачыстасць і велічнасць.

Сафокл стварыў звыш 20 трагедый. Да ліку найлепшых яго п'ес адносяцца «*Антыгона*», «*Электра*», «*Эдып-цар*» і інш. Ён заўсёды імкнуўся паказаць людзей такімі, якімі яны павінны быць; увёў у трагедыю трэцяга акцёра, што дазволіла ажывіць драматургічнае дзеянне.

Пяру *Еўрыпіда* належыць больш за 90 твораў. Сярод яго твораў – трагедыі «*Медэя*», «*Электра*», «*Федра*» і інш. У адрозненне ад *Сафокла* ён паказваў людзей такімі, якімі яны былі ў жыцці.

У вытокаў антычнай камедыі стаяў *Арыстафан*, які напісаў звыш 40 камедый. Сярод яго найлепшых твораў – «*Аблокі*», «*Жабы*», «*Лісістрата*». Для творчасці *Арыстафана* былі характэрны вострая палітычная накіраванасць, крытыка антычных грамадскіх парадкаў, сатыра на асобных вядомых людзей.

У VI ст. да н. э. аформіўся новы жанр літаратурнай творчасці – *байка*. Найбольш знакамітым грэчаскім байкапісцам з'яўляўся паўлегендарны *Эзоп*. Многія сюжэты эзопаўскіх *баек*

выкарыстоўвалі ў творчасці розныя літаратары наступных гістарычных эпох.

Надзвычай багатая па колькасці твораў, разнастайнасці жанраў літаратура эліністычнай эпохі. Шырокую папулярнасць у гэты перыяд атрымалі ідыліі, гімны, букалічныя творы, элегіі і эпіліі, аўтарамі якіх з'яўляліся *Калімах*, *Феакрыт*, *Апалоній Радоскі* і інш. Сярод гараджан былі пашыраны камедыя і мімы. Вядомым аўтарам тагачасных камедый быў *Менандр*, творы якога карысталіся поспехам у грэчаскай і рымскай публіцы, аказалі прыметны ўплыў спачатку на старажытнарымскую камедыю, а пазней праз яе і на ўсю еўрапейскую.

Тэатр

Старажытнагрэчаскі тэатр зараджаецца ў VI–V стст. да н. э. Важную ролю ў яго развіцці адыграў культ бога Дыёніса. У час працэсій у гонар бога вінаробства разыгрываліся сцэнка з яго жыцця. *Вялікія Дыянісіі* адбываліся на працягу пяці дзён. У першы дзень, як правіла, адбываліся шэсці і ахвярапрынашэнні, а ў астатнія чатыры дні паказвалі розныя спектаклі. Штогод на тэатральныя спаборніцтвы падчас Дыянісіі выходзілі 3 аўтары трагедый і 5 камедыёграфав. Пасля заканчэння прадстаўленняў судзілі называлі лепшыя пастаноўкі і ўручалі прызы, падарункі.

Камедыя нарадзілася з вясёлай карнавальнай часткі гэтых свят, а таксама з фальклорных бытавых і парадыйна-міфалагічных сцэнак. Камедыя вызначалася звычайна вострай палітычнай накіраванасцю, фантастычнымі і рэальнымі сюжэтамі, у якіх дзейнічалі міфічныя персанажы, жывёлы, воіны, палітыкі, дзеячы культуры і інш.

Са свят у гонар Дыёніса вылучалася і *сатыраўская драма* – вясёлая п'еса са шчаслівым канцом, названая так таму, што хор у ёй складалі сатыры (казланогія спадарожнікі бога вінаробства).

Па меры развіцця тэатра ў *трагедыях* стала расказвацца не толькі пра Дыёніса, але і аб іншых багах, а пазней і аб героях – Геракле, Эдыпе, Тэсею. Жыццёвыя матывы ўсё больш пранікалі ў трагедыю, а ў камедыі становяцца пераважнымі.

Спачатку ў грэчаскім тэатры дзейнічаў толькі хор з 10–15 чалавек і адзін выканаўца, затым былі ўведзены другі і трэці актёры, якія падчас прадстаўлення вялі дыялог з хорам. Актё-

рамі, танцорамі, удзельнікамі хору ў грэчаскім тэатры маглі быць толькі мужчыны. Галоўным выканаўцам з'яўляўся так званы протаганіст. Артысты выступалі ў камедыйных і трагічных масках, якія павінны былі сімвалічна паказваць розныя чалавечыя эмоцыі і пачуцці, а таксама ўзмацняць сілу голасу. У якасці музычнага суправаджэння выкарыстоўвалі флейты, ліры, цытры і іншыя інструменты, адначасова выступалі групы танцораў.

Выяўленчае мастацтва

Найвышэйшага росквіту жывапіс, скульптура, дэкаратыўна-прыкладное мастацтва дасягаюць у V ст. да н. э. Антычная распісная кераміка зарадзілася ў глыбокай старажытнасці. Яна суправаджала старажытных грэкаў на працягу ўсяго іх жыццёвага шляху. Галоўнымі цэнтрамі керамічнай вытворчасці былі Афіны і Карынф. На змену геаметрычнаму стылю прыйшоў «арыенталізуючы», ці «дывановы», стыль. Для яго былі характэрны выявы фантастычных жывёл (львы, сфінксы, птушкі з галавой чалавека) і раслін, што разам з вычварным арнамен-там пакрывалі паверхню пасудзін пышным дываном. Гэты стыль грэчаскія вазапісцы перанялі ў майстроў з Егіпта, Сірыі, Фінікіі і Персіі. Затым усходнія ўплывы паступова зменшыліся, і прыкладна ў канцы VII – пачатку VI ст. да н. э. узнік больш арыгінальны і самастойны «чорнафігурны стыль». Выявы на вазах зроблены чорным лакам на чырванаватай гліне. Сюжэты браліся звычайна з грэчаскіх міфаў, а пазней сталі больш выяўляць розныя бытавыя сцэнкі: рынак, пір, спаборніцтвы, карагод, школу. Сярод найбольш вядомых майстроў былі Эўтымід, Андакід, Еўфроній, Палігнот, Апаладор, Парасій і інш. Эліністычнаму жывапісу былі ўласцівы паэтыка, прыхільнасць да бытавых, эратычных і пейзажных сюжэтаў.

Да нас дайшлі распісы Кноскага палаца, які быў пабудаваны на Крыце. Пакоі палаца былі ўпрыгожаны распісамі, якія адлюстроўвалі жыццё насельнікаў Кноса. Так, на сценах доўгага калідора намалявана шэсце даннікаў, якія неслі падарункі правіцелю. У адным пакоі – кампанія святочна апранутых мужчын і жанчын, якія з захапленнем назіралі за акрабатычнымі гульнямі з быком. У распісах нярэдка сустракаюцца выявы раслін і жывёл. У Кносе знойдзена шмат фрэсак, якія здзіўляюць жывапіснасцю, натуральнасцю і дакладнасцю.

Зараджэнне пластычнага мастацтва адбывалася да VIII ст. да н. э. Самымі старажытнымі скульптурнымі творамі з'яўляюцца статуэткі жанчын са змеямі, якія знойдзены ў пахаваннях ахейскіх цароў.

У архаічны перыяд узніклі два асноўныя тыпы грэчаскіх скульптурных твораў – «*кора*» і «*курас*», якія павінны былі ўслаўляць фізічную і духоўную прыгажосць чалавека. *Кора* – статуя дзяўчыны ў доўгай вопратцы, *курас* – статуя аголенага юнака-атлета. Выявы такога тыпу мелі сакральнае значэнне (служылі ахвярнымі дарамі, якія прыносілі ў свяцілішча), а таксама маглі выкарыстоўвацца ў якасці архітэктурнай вертыкальнай апоры замест калон у храмах. Для пластыкі гэтага перыяду былі характэрны абагульненасць формаў, дакладная фронтальнасць пастаноўкі фігуры, слаба акрэсленая ўсмішка, прамы стан, шырока раскрытыя вочы, тонкая дэкаратыўная апрацоўка паверхні мармуру, размалёўка статуй. Да нашага часу захавалася шмат фігур «*курасаў*» і «*кор*». Ужо ў гэтых ранніх фігурах грэкі імкнуліся перадаць прыгажосць аголенага цела, моцнага, прапарцыянальна складзенага. Галоўным аб'ектам грэчаскай скульптуры быў чалавек. Спачатку скульптурныя творы былі недасканалыя, аднак да канца VI ст. да н. э. грэчаскія скульптары пачалі пераадольваць першапачаткова ўласцівыя іх работам статычнасць і застыласць. І ўжо на фрызах храма Афіны Афайі на востраве Эгіна воіны паказаны ў руху.

У класічны перыяд грэчаская скульптура дасягнула найвышэйшага ўзроўню свайго развіцця. Для яе былі характэрны ўраўнаважанасць, строгая сіметрыя, гарманічнасць, статычнасць. Шматлікія скульптары працавалі ў V ст. да н. э. Сярод іх выдзяляліся *Міран*, *Паліклет*, *Фідзій* і інш.

У канцы V ст. да н. э. грэчаская скульптура стала больш вытанчанай, грацыёзнай, засяроджанай на псіхалагічным стане чалавека. Акрамя таго, у скульптурных творах часцей пачалі сустракацца бытавыя сцэны, што паступова адцяснялі на другі план рэлігійныя і грамадзянскія матывы. Так, скульптар першай паловы IV ст. да н. э. *Скопас* паказвае параненых воінаў з пакутлівымі тварамі. Яго статуя Менада вызначаецца драматызмам, экспрэсіяй, дакладнай перадачай усёй гамы чалавечых пачуццяў. У творах *Праксіцеля* багі, страціўшы велічнасць

і магутнасць, набылі рысы зямной, чалавечай прыгажосці. Ім створаны пераважна вобразы алімпійскіх багоў і багінь. Скульптар другой паловы IV ст. да н. э. *Лісіп* стварыў новы вобраз юнака-атлета. У яго статуі Апаксіямена падкрэслены не гонар пераможцы, а стомленасць і ўсхваляванасць пасля спаборніцтваў. Лісіп праявіў свой надзвычайны талент у бюсце Аляксандра Македонскага.

Эліністычнай скульптуры ўласціва цікавасць да асобы канкрэтнага чалавека, да падзей паўсядзённага жыцця. Тагачасныя скульптары дасягнулі нечуванага майстэрства ў апрацоўцы мармуру. Многія скульптурныя творы адзначаны драматызмам, адчуваннем трагічнасці чалавечага жыцця. Прыкладам твора, які захваў прыгажосць і яснасць класічных вобразаў, з'яўляецца статуя Афродыты Мілоскай, створанай скульптарам *Аляксандрам* паміж 130 і 100 гг. да н. э.

Архітэктура

Гармонія і мера выражаны ў грэчаскай архітэктуры з незвычайнай сілай. Асноўным тыпам тагачасных пабудоў быў храм, які служыў своеасаблівым жылём бажаства.

Унутраная прастора храма не мела ні ўнутранага, ні мастацкага сэнсу, асноўнае сілавое семантычнае поле яго сканцэнтравана на цэласнай структуры архітэктурнага збудавання і яго візуальным вобліку. Першыя храмы былі пабудаваны ў дарычным ордарах. Ён склаўся ў мацерыковай частцы Грэцыі і назву атрымаў ад мужанага, ваяўнічага грэчаскага племені – дарыйцаў. Гэтыя храмы пабудаваны ў выглядзе перыптэра – будынка, акружанага каланадай. Фрызы храмаў упрыгожваліся рэльефамі; рэльефы або статуі размяшчаліся ў франтонах – плоскіх трохвугольніках, утвораных двухскатным дахам. Дарычны ордар – самы трывалы і цяжкі на выгляд з усіх грэчаскіх ордараў. Калоны дарычнага ордара былі больш тоўстыя ў параўнанні з іанічным ордарам; у іх адсутнічала база. Прыблізна ў 460 г. да н. э. у Алімпіі быў пабудаваны дарычны храм у гонар Зеўса. Узоры дарычных пабудоў – храм Апалона ў Карынфе і Пасейдона ў Пестуме.

Іанічны ордар па ступені цяжкасці і лёгкасці займае сярэдняе (прамежкавае) становішча паміж магутным, цяжкім дарычным і лёгкім, зграбным карынфскім ордарамі. Іанічную калону параўноўвалі з вобразам прыгожай жанчыны, а сам іанічны

ордар – як выражэнне яе грацыі. Сярод найбольш вядомых іанічных пабудоў можна назваць храм Артэміды ў Эфесе, храм Геры на востраве Самас, храм Апалона ў Дзідзімах і інш.

Карынфскі ордар – самы лёгкі, стройны і вытанчаны сярод усіх архітэктурных ордараў. Часам ён разглядаецца як разнавіднасць іанічнага ордара. Карынфскую калону інтэрпрэтавалі як вобраз чароўнай дзяўчыны, а сам ордар – як выражэнне яе пяшчотнасці і чысціні. Заўсёды карынфская калона мела базу, а яе капітэль вызначалася пышнай формай.

Архітэктара дасягнула найвышэйшага ўзроўню развіцця ў класічны перыяд. У гэты час архітэктарамі Калікратам, Ікцінам і Палікратам пабудаваны храм Нікі Бяскрылай у Афінах, храм Пасейдона – Эрэхтэя, храм багіні мудрасці і вайны Афіны – Парфянон, храм і тэатр Дыёніса і інш.

У эліністычную эпоху ў архітэктурцы пачалі адыгрываць вядучую ролю не храмавыя (культавыя) пабудовы, а разнастайныя будынкі свецкага характару – тэатры, стадыёны, гімнасіі, палестры, пабудовы для правядзення сходаў і інш. У IV–III стст. да н. э. былі пабудаваны першыя бібліятэкі, прычым найбольш буйная сярод іх знаходзілася ў Александрыі, узнікла мноства новых гарадоў. Гарады звычайна мелі прамавугольную форму і рацыянальную планіроўку. Узорам горада эліністычнай эпохі з’яўляецца архітэктурны ансамбль у г. Эпідаўр, у які ўваходзілі храм, стадыён, гімнасій, канцэртная зала, спецыяльны дом для гасцей, а таксама вялікі тэатр з выдатнай акустыкай і гарманічнасцю ўсіх яго прапорцый.

Мастацтва гэтага перыяду вызначалася цягай да каласальнасці, гігантаманіі. Найбольш яркім прыкладам адзначанай тэндэнцыі можа лічыцца 120-метровы трох’ярусны маяк у Фаросе, які ўказваў шлях у порт Александрыі Егіпецкай, лічыўся адным з сямі цудаў свету.

5. Адукацыя, выхаванне і норавы старажытных грэкаў

Выхаванне і адукацыя ў Грэцыі былі арыентаваны на падрыхтоўку свабодных грамадзян, здольных у поўнай меры ўдзельнічаць у кіраванні дзяржавай. Хлопчыкі да сямі гадоў атрымлівалі традыцыйнае сямейнае выхаванне, а з сямігадовага ўзросту іх аддавалі вучыцца ў школу. Тут іх вучылі чытаць, пісаць, ведаць музычную грамату, авалодваць спартыўнымі на-

выкамі. Дзяўчынкі атрымлівалі адукацыю дома, дзе іх вучылі маці.

Значная ўвага надавалася ўмацаванню фізічнага здароўя. Вучні займаліся атлетыкай, танцамі і практыкаваннямі са зброяй. Дзяржава выхоўвала маладых людзей да 20 гадоў, пасля чаго яны павінны былі ісці ў армію і ўступіць у якую-небудзь ваенную арганізацыю.

Вышэйшая адукацыя, якая ўзнікла на мяжы V–IV стст. да н. э., звязана з рухам сафістаў, якія за плату навучалі майстэрству красамоўства і спрэчак. Платон, Арыстоцель і іншыя філосафы стварылі пастаянныя гімнасіі ў Афінах. У эліністычны перыяд у гімнасіях з’явіліся лекцыйныя залы і бібліятэкі.

У дэмакратычнай Грэцыі грамадзян вучылі, што іх грамадзянскім абавязкам з’яўляецца стварэнне сям’і і выхаванне сыноў. Сілы рэлігіі, дзяржавы і сям’і былі накіраваны на стымуляванне нараджальнасці, асабліва хлопчыкаў. Калі нараджаўся хлопчык, дзверы дома ўпрыгожвалі аліўкавымі галінкамі, рабілі ахвярапрынашэнні багам, рыхтавалі святочныя пачастункі для сваякоў. Любімымі забавамі грэкаў былі піры, якія ладзіліся падчас культавых свят. Папулярнымі былі святы Вялікія Панафінеі ў гонар багіні Афіны, гарадскія Дыянісіі ў гонар бога Дыёніса. Штогод у лютым у Афінах адбывалася вясновае свята Анфестэрыі.

Старажытныя грэкі вельмі любілі спорт, існавала мноства спартыўных спаборніцтваў. Папулярнымі былі баі жывёл, гульні накшталт шашак або шахмат. Дарослыя гулялі часта ў косці, папулярнай у жанчын была гульня ў бабкі. Грамадзяне любілі праводзіць свабодны час у тавернах пад адкрытым небам, дзе яны вялі сяброўскія размовы, што-небудзь елі і пілі. Нярэдка насельнікі гарадоў збіраліся на так званыя агоры – плошчы ў цэнтры горада, дзе праходзілі сходы ўсіх свабодных грамадзян і вёўся бойкі гандаль.

Жанчыны большую частку часу праводзілі дома, выконваючы разнастайныя хатнія справы. Яны не лічыліся паўнапраўнымі грамадзянкамі і таму не прымалі ўдзел у грамадскім жыцці гарадоў-дзяржаў. Жанчыны не мелі права атрымліваць у спадчыну маёмасць, а таксама абараняць сябе ў судзе. Яны не маглі валодаць рабамі, зямельнымі надзеламі; іх уласнасцю былі адзенне, асобныя прадметы хатняга ўжытку. Муж разглядаў

жонку ў першую чаргу як маці сваіх дзяцей і ахоўніцу хатняга ачага.

Грэкі імкнуліся прытрымлівацца памяркоўнасці ва ўсім, жыць без празмернасцей і надзвычайных узрушэнняў. Ежа старажытных грэкаў была даволі сціплай. На сьнеданне найчасцей ужываліся некалькі кавалкаў хлеба, якія апускаліся ў віно. На абед елі пераважна рыбныя блюда, супы, сыр, мяса, яйкі, садавіну і гародніну (вінаград, фінікі, аліўкі, фігі). Вячэра звычайна складалася з ячменнай кашы ці хлеба з гароднінай. У рацыёне старажытных грэкаў важную ролю адыгрывалі раслінная ежа і ўсялякія прыправы.

Адзенне старажытных грэкаў было даволі простым, сціплым і ў той жа час надзвычай зручным. Асноўнымі відамі жаночага адзення былі хітон і гіматый, якія абарочваліся вакол цела ці проста накідваліся на плечы. Мужчыны насілі звычайна кароткія ці доўгія тунікі, а таксама гіматыі, хламіды. Сярод абутку – жаночыя і мужчынскія сандалі, чаравікі. Жанчыны выкарыстоўвалі разнастайныя ўпрыгажэнні – завушніцы, каралі, бранзалеты.

Жыллё грэчаскіх грамадзян звычайна ўяўляла сабой адна-, двухпавярховы дом з унутраным дворыкам. Перад уваходам у дом нярэдка ставілі статую бога Гермеса – так званую герму. Такія дамы падзяляліся на жаночую і мужчынскую часткі, якія былі адзелены паміж сабой дзвярыма з засаўкай. Тут меліся пакоі для рабоў, для прыняцця ванны, кухня і інш. У двары дома знаходзіліся калодзеж і хатні алтар, перад якім маліліся і прыносілі ахвярапрынашэнні.

Кароткія высновы

Старажытнагрэчаская культура і яе дух народжаны прыродным індывідуалізмам – асаблівасцямі ландшафту Элады. Дух старажытных грэкаў узбуджаўся не толькі знешнім і ўнутраным уплывам, але і традыцыямі, запазычанамі з іншых краін, якія эліны перапрацавалі з улікам суб'ектыўных і аб'ектыўных фактараў.

У культуры старажытных грэкаў спецыфічна разумелася асоба і не менш спецыфічнымі былі ўяўленні аб свеце. Асоба, у іх разуменні, – добра арганізаванае і жывое цела. Свет у элінаў – гэта вялізарная тэатральная сцэна, а людзі – акцёры,

якія з'яўляюцца на гэтай сцэне і, адыграўшы сваю ролю, адыходзяць у космас.

Антычнасць – той асаблівы спосаб адносін чалавека да космасу і да самога сябе, які прадвызначаў лёс заходняга свету. Менавіта дзякуючы гэтаму спосабу адносін чалавека да свету антычнасць разумеецца як сінонім класічнага ўзору ў філасофіі, мастацтве, аратарскім майстэрстве і іншых сферах творчай дзейнасці.

Заданні

1. Стварыце радаслоўную багоў старажытнагрэчаскай міфалогіі, падрыхтуйце прэзентацыю «Пантэон грэчаскіх багоў».

2. Пазнаёмцеся са спадчынай вялікіх трагікаў Грэцыі – Эсхіла, Сафокла, Еўрыпіда, вызначце агульныя ідэі іх твораў.

3. Вывучыце літаратурныя жанры Старажытнай Грэцыі, іх прадстаўнікоў. Паспрабуйце выявіць іх уплыў на сучасную літаратуру.

4. Падбярыце асноўныя архітэктурныя і скульптурныя помнікі Грэцыі класічнага перыяду (V–IVстст. да н. э.), стварыце электронную прэзентацыю.

Літаратура

Древнегреческая цивилизация // Древние цивилизации / С. С. Аверинцев [и др.] ; под. общ. ред. Г. М. Бонгард-Левина. – М., 1989. – С. 288–345.

История Древней Греции: учебник / Ю.В.Андреев [и др.]; под ред. В.И.Кузищина. – М.: Высш. шк., 2003. – 399 с.

Йегер, В. Пайдейя. Воспитание античного грека : в 3 т. / В.Йегер; пер. с нем. А.И.Любжина. – М.: Греко-латин. каб. Шичалина, 2001. – Т. 1. – 393 с.

Казакова, И. В. История и теория мировой культуры: учеб.-метод. пособие / И. В. Казакова. – Минск: Зорны Верасок, 2010. – 664 с.

Мировая художественная культура: в 2 т. / Б.А.Эренграсс [и др.]; под ред. Б.А.Эренграсс. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Высш. шк., 2005. – Т. 1. – 447 с.

Немировский, А.И. Мифы древности: Эллада: науч.-худож. энцикл. / А.И.Немировский. – М.: Лабиринт, 2001. – 412 с.

Петров, М.К. Античная культура / М.К.Петров. – М.: РОССПЭН, 1997. – 352 с.

Тахо-Годи, А.А. Греческая культура в мифах, символах и терминах: сб. / сост. и общ. ред. А.А.Тахо-Годи. – СПб.: Алетейя, 1999. – 716с.

Тэма 5. Культура Візантыі (2 гадзіны)

План лекцыі:

1. Хрысціянскі характар культуры.
2. Філасофія і тэалогія.
3. Мастацтва Візантыі.
4. Адукацыя, быт і норавы.

Мэта лекцыі: паказаць уласны культурна-цывілізацыйны шлях Візантыі і яе ўплыў на духоўнае жыццё ўсходнеславянскіх народаў.

1. Хрысціянскі характар культуры

Першая культура, якая мела амаль выключна хрысціянскі характар, склалася на тэрыторыі Візантыйскай імперыі (Усходняй Рымскай). Яна ўтварылася ў выніку распаду раней адзінай Рымскай імперыі ў 395 г. Перыяд існавання Візантыйскай імперыі ў цэлым супадае з храналагічнымі межамі сярэдніх вякоў (IV–XV стст.). Назва «Візантыя» канчаткова замацавалася толькі ў эпоху Адраджэння. Так гэтую дзяржаву пачалі называць тагачасныя італьянскія гуманісты.

Дзяржава і права

У перыяд росквіту Візантыйская імперыя займала тэрыторыю Балканскага паўвострава, Малой Азіі, Сірыі, Палесціны, Егіпта, Італіі, астравоў Міжземнага мора, часткі Перынейскага паўвострава, Паўночнай Афрыкі, Закаўказзя, Крыма. Яна была шматэтнічнай дзяржавай, на яе тэрыторыі пражывалі грэкі, сірыйцы, армяне, яўрэі, грузіны, арабы, славяне, ілірыйцы, дакі, готы і інш. Аднак вядучая роля ў сацыяльна-эканамічным, грамадска-палітычным і культурным жыцці належала грэчаскаму насельніцтву. На працягу IV–VI стст. дзяржаўнай мовай была лацінская, а з VII ст. – грэчаская.

Для Візантыі быў уласцівы культ імператарскай улады. Паводле тагачасных ідэалагічных уяўленняў, якія канчаткова склаліся да сярэдзіны I тыс. н. э., візантыйскі імператар лічыўся ўсемагутным, ідэальным, Божым абраннікам. Ён быў уладаром свяшчэннай, адзінай імперыі, меў права на сусветнае ўладарства. Спачатку ўладары Візантыі называліся «імператарамі

рамеяў», а пазней атрымалі назву «васілеўс» (гэта значыць цар). У Візантыйскай дзяржаве імператар меў свяшчэнны статус (лічыўся нават намеснікам Бога–Хрыста на зямлі), валодаў усёй паўнатай грамадзянскай, рэлігійнай, судовай, заканадаўчай улады. Васілеўс меў права караць сваіх падданных, канфіскоўваць маёмасць, прызначаць на дзяржаўныя пасады, вызначаць знешнюю палітыку сваёй дзяржавы. У правінцыях уладу ажыццяўлялі саноўнікі імператара. Дарадчым органам пры імператары быў сенат. У сярэдзіне I тыс. н. э. немалую ролю пачалі адыгрываць своеасаблівыя палітычныя партыі – дзімы.

Спачатку імператара абвяшчалі прадстаўнікі арміі і народа на іпадроме. Пазней яго пачалі вянчаць на царства ў галоўным храме краіны – саборы Святой Сафіі. Вялізнымі былі імператарскія палацы, якія займалі нярэдка цэлыя кварталы горада. Тут размяшчаліся разнастайныя пабудовы для свецкіх і рэлігійных патрэб.

Асаблівасці культуры

Візантыйская культура была спадкаемцам антычнай культуры. Яе архітэктура, жывапіс, філасофія, тэалогія, навука выступалі ў якасці недасягальнага ўзору (прынамсі да XII–XIII стст.) для народаў як мусульманскага, так і хрысціянскага свету. У перыяд існавання Візантыйскай імперыі культура перажывала сапраўдны росквіт.

Паколькі Візантыйская імперыя знаходзілася на перакрываванні Захаду і Усходу, то яе культура ўяўляла своеасаблівы сінтэз грэка-рымскай і ўсходняй культур, прычым дамінавалі ў ёй відавочныя антычныя традыцыі, рысы. Асобныя элементы візантыйскай культуры нагадвалі антычную (найперш рымскую) культуру, напрыклад, адміністрацыйная сістэма, ваенная магутнасць, моцная армія, хрысціянская рэлігія, рымскае права, дзяржаўная лацінская мова (пазней яе замяніла грэчаская мова), іпадромы. У эпоху Сярэднявекі візантыйская цывілізацыя і культура займалі (разам з кітайскай) вядучае месца ў сусветным цывілізацыйна-культурным працэсе. Яе культура мела відавочна рэлігійны і толькі ў невялікай ступені свецкі характар. *Асновай візантыйскай культуры было хрысціянства ў форме ўсходняга артадаксальнага (ці праваслаўнага) веравызнання.* Візантыйская імперыя (пачынаючы з Юстыніяна I) прытрымлівалася ў сваёй дзейнасці прынцыпу «адна дзяржава

– адна рэлігія». Рэлігійныя і культурныя традыцыі Візантыі былі пераняты сярэдневяковымі грэкамі і славянамі.

Рэлігія і царква

Ужо ў IV ст. хрысціянства стала ў Візантыі дзяржаўнай рэлігіяй, аднак язычніцкія культуры, рытуалы сярод часткі мясцовага насельніцтва (пераважна вясковага) працягвалі існаваць у наступных стагоддзях. Хрысціяне нярэдка знішчалі язычніцкія помнікі. Напрыклад, у канцы IV ст. у егіпецкай Александрыі быў разбураны серапіум – цэнтр язычніцкага культу, а таксама спалена знакамітая бібліятэка. Ад натоўпу фанатыкаў-хрысціян загінула жанчына-філосаф Іпацыя (370–415 гг.).

Імператар Канстанцін I Вялікі забараніў праследаванні і ганенні на хрысціян. У 313 г. ён выдаў Міланскі эдыкт аб верацярпімасці, а пасля Нікейскага сабора ў 325 г. хрысціянства было абвешчана дзяржаўнай рэлігіяй і пачалося будаўніцтва хрысціянскіх храмаў. У жыццё людзей паступова ўводзілі новыя рэлігійныя святы – Раство, Вадохрышча і Уваскрэсенне Хрыстова, Раство Багародзіцы, Тройца, дні святых і інш. Узніклі царкоўныя таінствы – хрышчэнне, пакаянне, прычашчэнне, вячанне.

Фарміраванне хрысціянскай царквы як асобай арганізацыі адбывалася на працягу першых стагоддзяў нашай эры, найперш у II–III стст. У гэты перыяд ішоў працэс утварэння так званага кліра (святшчэннаслужыцеляў) у супрацьвагу простым вернікам. У IV ст. зарадзілася манаства, якое адыграла ў пазнейшы час приметную ролю ў захаванні і развіцці еўрапейскай культуры. На працягу першай паловы I тыс. н. э. вялося мноства багаслоўскіх спрэчак, што ў выніку прыводзіла да ўзнікнення розных сектаў, напрамкаў і плыняў у хрысціянстве. Царкоўныя гісторыкі налічвалі да 150 розных хрысціянскіх сектаў. Дарэчы, у Арменіі хрысціянства стала дзяржаўнай рэлігіяй яшчэ ў 301 г. – раней, чым у якой-небудзь іншай краіне тагачаснага свету.

У Візантыі ў VIII–IX стст. ішла вострая барацьба «іканаборцаў» і «іконапаклоннікаў». Сутнасць іканаборства заключалася ў адмаўленні кulta святых абразоў і крыжа як своеасаблівай формы ідалапаклонства. Гэты рух распачалі візантыйскія імператары ў пачатку VIII ст. Напрыклад, імператар Леў III у 726 г. забараніў пакланенне абразам, канфіскоўваў царкоўныя землі

і маёмасць. Іканаборцы знішчалі хрысціянскія святыні (найперш абразы), замазвалі фрэскі і мазаікі, разбуралі храмы, манастыры, жорстка распраўляліся з нязгоднымі прадстаўнікамі духавенства і манаства, канфіскаваныя царкоўныя і манастырскія землі раздавалі прадстаўнікам ваенна-служылага саслоўя. У перыяд іканаборства загінулі тысячы твораў рэлігійнага мастацтва. Візантыйскі імператар тады стаяў на чале праваслаўнай царквы. Больш чым стагоддзе з пераменным поспехам вялася гэтая барацьба, якая скончылася перамогай іконапаклоннікаў. У 843 г. было адноўлена іконашанаванне. Іконапаклоннікі разглядалі іконы як матэрыяльныя вобразы вышэйшага нябеснага свету.

У межах раней адзінага хрысціянства ўзніклі розныя ерытычныя рухі (ерасі), сярод якіх найбольш буйным можна лічыць арыянства і монафізіцтва. Паслядоўнікі арыянства прызнавалі дваісную прыроду – боскую і чалавечую – Ісуса Хрыста, а таксама лічылі, што паколькі Бог-Бацька папярэднічаў Богу-Сыну, то Святая Тройца не можа разглядацца як адзінасутная, а Ісус Хрыстос займае падначаленае месца ў дачыненні да Бога-Бацькі. Прыхільнікі монафізіцтва прызнавалі толькі адну – боскую – прыроду Хрыста.

2. Філасофія і тэалогія

Да ліку асноўных ідэйна-тэарэтычных крыніц візантыйскай філасофіі адносяцца Біблія і грэчаская класічная філасофія (найперш Платон, Арыстоцель, стоікі). У першыя стагоддзі існавання Візантыйскай імперыі ў развіцці філасофскай думкі яшчэ адыгрывалі даволі значную ролю ідэі неаплатанізму. Аднак пазней візантыйскія імператары пачалі актыўна змагацца з разнастайнымі перажыткамі язычніцтва, сярод якіх аказаўся і неаплатанізм. Імператар Юстыніян у 529 г. закрыў афінскую школу, асудзіў і крытыкаваў спадчыну старажытнагрэчаскіх філосафаў Арыгена, Платона, Арыстоцеля. Прыхільнікамі неаплатанізму былі такія вядомыя тагачасныя філосафы, як *Прокл* (каля 410–485), *Псеўда-Дыянісій Арэпагіт* (V ст.), *Юліян Адступнік*. Паводле Прокла, усё ў прыродзе і грамадстве ў той ці іншай іпастасі з’яўляецца ўвасабленнем Добра, або Бога. Прадстаўнікі неаплатанізму прытрымліваліся ўяўлення аб гарманічным адзінстве Сусвету.

Пошукі арыгінальных філасофскіх і багаслоўскіх рашэнняў пачыналіся ўжо ў другой палове VII ст., хаця найбольш выдатныя працы ў гэтай сферы былі створаныя ў наступным стагоддзі.

Візантыйская філасофія была даволі цесна звязана з тэалогіяй (багаслоўем). Найбольш яркімі фігурамі філасофска-тэалагічнай думкі былі *Максім Спадведнік* і *Іаан Дамаскін*. Багаслоў і філосаф *Максім Спадведнік* разглядаў чалавека як мікракосм – мініяцюры адбітак Сусвету. Аснову багаслоўскіх пабудоў *Максіма Спадведніка* складае ідэя ўз'яднання чалавека з Богам (праз пераадоленне разрыву між духоўным і цялесным) як уз'яднання першاپрычыны ўсяго існага, цэлага з яго часткай. Ва ўзыходжанні да духоўнага актыўную ролю *Максім Спадведнік* адводзіў самому чалавеку, яго свабоднай волі.

Іаан Дамаскін быў адным з сістэматызатараў грэчаскай філасофіі, логікі і візантыйскай тэалогіі, актыўна абараняў ушанаванне абразоў, з'яўляўся аўтарам грунтоўнай працы «Крыніца ведаў» (энцыклапедычнага зводу філасофскіх і багаслоўскіх ідэй). Філосаф паставіў перад сабой і выканаў дзве асноўныя задачы: ён востра крытыкаваў ворагаў прававер'я (нестарыян, маніхейцаў, іканаборцаў) і разглядаў багаслоўе як светасузіранне, адмысловую сістэму ідэй аб Богу, стварэнні свету і чалавека.

Яго працы адыгралі вялікую ролю ў ідэйнай барацьбе з іканаборствам, але не таму, што ўтрымлівалі новыя доказы ў абарону традыцыйных уяўленняў і рэлігійных абрадаў, а дзякуючы адхіленню ад царкоўных догматаў, супярэчнасцей, прывядзенню іх у стройную сістэму.

У цэлым да сярэдзіны IX ст. філосафы і багасловы заставаліся ў коле традыцыйных ідэй познеантычнага хрысціянства.

У час агульнага ўздыму духоўнай культуры новы напрамак у навукавай і філасофскай думцы Візантыі пазначыўся ў творчасці патрыярха *Фоція*, які зрабіў больш, чым хто-небудзь іншы да яго, для адраджэння і развіцця навук у імперыі. *Фоцій* даў новую ацэнку навуковым і літаратурным працам папярэдняй эпохі і сучаснасці, грунтоуючыся пры гэтым не толькі на царкоўным веравучэнні, але і на меркаваннях рацыяналізму і практычнай карысці і імкнучыся з дапамогай прыродазнаўчых ведаў патлумачыць прычыны прыродных з'яў. Уздым рацыяналістычнай думкі ў эпоху *Фоція*, які суправаджаўся но-

вым нарастаннем цікавасці да Антычнасці, стаў яшчэ больш адчувальным у XI–XII стст.

У часы Фоція ярка выявіліся супярэчнасці ў інтэрпрэтацыі ідэалістычных канцэпцый Антычнасці паміж прыхільнікамі Арыстоцеля і Платона. Пасля эпохі доўгай перавагі, якая была аддадзена візантыйскімі тэолагамі вучэнню Арыстоцеля, з XI ст. у развіцці філасофскай думкі азначыўся паварот да платанізму і неаплатанізму. Яркім прадстаўніком менавіта гэтага напрамку быў *Міхаіл Псел*, якіўмеў, як ніхто іншы, злучаць і прыміраць тэзісы антычнай філасофіі і хрысціянскага спірытуалізму, падпарадкоўваць артадаксальнай дагматыцы нават таямнічае ганьбаванне акультных навук.

Аднак колькі ні асцярожнымі і адмысловымі былі спробы інтэлектуальнай візантыйскай эліты зберагчы і культываваць рацыяналістычныя элементы антычнай навукі, вострае сутыкненне было немінучым: прыклад таму – адлучэнне ад царквы і ганьбаванне вучня Псела філосафа Іаана Італа. Ідэі Платона былі загнанія ў жорсткія рамкі тэалогіі. Рацыяналістычныя тэндэнцыі ў візантыйскай філасофіі ўваскрэснуць толькі ў час нарастаючага крызісу XIII–XV стст., асабліва ва ўмовах барацьбы з містыкамі-ісіхастамі.

Характэрны ў дадзенай сувязі той факт, што на агульным фоне заняпаду культуры ў сярэдзіне VII ст. па сутнасці толькі тэалогія мела пэўны ўздым: гэтага патрабавалі надзённыя інтарэсы кіруючай эліты, якія выдаваліся за вострую патрэбу самых шырокіх колаў грамадства.

3. Мастацтва Візантыі

Музыка

Вытокі візантыйскай музыкі ўзыходзяць да персідскай, яўрэйскай, армянскай песеннасці, а таксама да познегрэчаскага і рымскага меласу (ад грэч. *melos* – мелодыя, напеў). З IV ст. у яе пранікалі элементы сірыйскага, з VIII ст. – славянскага, а з IX ст. – арабскага музычнага мастацтва. У Візантыйскай імперыі былі вядомы вандроўныя спевакі-музыканты (гістарыёны, мімы). Пры імператарскім палацы гучала пераважна свецкая музыка ў такіх формах, як «акламацыя» (прывітальныя воклічы і вершаваныя ўслаўленні), «харавыя поліхраніі» (пажаданні-мнагалецці), «эўфемія» (святочная акламацыя, якая была

часткай прыдворнай літургічнай службы). Былі папулярнымі ігра на розных музычных інструментах (пнеўматычным аргане, гідраўласе і інш.), выступленні інструментальных ансамбляў. У натаваных запісах захавалася выключна культавая музыка, якая была чыста вакальнай і аднагалосай. Шырокае распаўсюджанне атрымалі «гімны» – творы рэлігійна-філасофскага зместу.

Найбольш старажытнымі відамі культавых песнапенняў з’яўляліся літургічны рэчытатыў (чытанне нараспеў) і псалмодыя (ад «псалмы» – хвалебныя спевы). Пазней узніклі і атрымалі пашырэнне такія віды рэлігійных спеваў, як трапар (песнапенне ў гонар якога-небудзь святога ці свята) і кандак (разнавіднасць паэмы-гімна на рэлігійны сюжэт). Стваральнікам кандака лічыцца самы вядомы паэт, музыкант, гімнограф таго часу *Раман Салодкапеец* (VI ст.). З VII–VIII стст. найбольшае пашырэнне атрымаў так званы канон (від царкоўнай паэмы-гімна складанай канструкцыі з дзевяці песень), у развіццё якога ўнеслі істотны ўклад гімнографы *Андрэй Крыцкі* (каля 660–740) і асабліва Іаан Дамаскін. З X ст. пашырыўся арэал такога віду культавых спеваў, як стыхіра. Візантыйская музыка адыграла прыметную ролю ў развіцці сярэднявековага музычнага мастацтва многіх краін Заходняй і Усходняй Еўропы, шэрагу краін Азіі.

Архітэктур

На архітэктурну Візантыі паўплывалі культурныя традыцыі Блізкага Усходу – Сірыі, Палесціны, Малой Азіі. Асноўнай формай архітэктурных пабудов былі хрысціянскія храмы, якія пачалі актыўна ўзводзіцца пры імператары Канстанціне. У адрозненне ад антычнага храма, які лічыўся жыллём багоў і куды маглі ўваходзіць толькі жрацы, хрысціянскі храм разглядаўся як сімвал свету і прызначаўся для наведвання яго вернікамі. На працягу IV–V стст. у Візантыйскай імперыі склаліся некалькі тыпаў хрысціянскіх храмаў: базіліка і цэнтрычны купальны, які пазней змяніўся больш пашыраным крыжова-купальным. Для яго былі характэрны форма крыжа (у аснове) і больш-менш вялікі купал у цэнтры храма.

З перамогай хрысціянства, узмацненнем царквы і ростам магутнасці хрысціянскай імперыі вобраз і канструкцыя ўсходне-хрысціянскага храма мяняюцца на ўсёй тэрыторыі Візантыі.

Базіліка паступова ўступае месца буйным цэнтрычным пабудовам, у аснове якіх быў квадрат або слаба выцягнуты прамавугольнік, часам васьміграннік або нават круг. У той час з хрысціянскіх цэркваў знікаюць цёмныя замкнёныя інтэр'еры. На змену вобразу пячоры і адчуванню затоенасці прыходзіць успрыманне храма як сімвала ўсяго Божага свету.

Адным з такіх храмаў была царква Сан-Віталэ ў Равэне. Найбольш выдатны і знакаміты помнік візантыйскай архітэктуры – сабор Святой Сафіі ў Канстанцінопалі (532–537), пабудаваны пры імператары Юстыніяне. Амаль тысячагоддзе гэты сабор быў цэнтрам рэлігійнага жыцця Візантыйскай імперыі. Дарэчы, перыяд праўлення імператара Юстыніяна I (527–565) можна лічыць сапраўдным «залатым стагоддзем» візантыйскай культуры. Па яго ініцыятыве па ўсёй тэрыторыі імперыі будаваліся храмы, крэпасці, палацы, актыўна вялося гарадское будаўніцтва.

У VI–VII стст. у розных частках імперыі былі ўзведзены цэрквы, перакрытыя купаламі. Будаўніцтва купальных цэркваў сведчыла аб перамозе ўяўлення аб храме як аб вобразе Сусвету.

Выяўленчае мастацтва

Па сваім характары выяўленчае мастацтва Візантыі было відавочна рэлігійным – хрысціянскім. У ім існавала абсалютная перавага жывапісу над аб'ёмнай скульптурай. Яшчэ адной рысай быў надзвычайны традыцыянізм, амаль поўная нязменнасць раней выпрацаваных мастацкіх сродкаў і формаў. Абсалютная перавага аддавалася выяўленню Бога, імператараў і асобных знакамітых людзей, маляваць карціны прыроды было не прынята.

Выяўленчае мастацтва прадстаўлена пераважна фрэскамі, мазаікамі і іконамі, а таксама (у меншай ступені) рэльефнымі абразамі і дэкаратыўнай разьбой. Візантыйскі жывапіс арыентаваны не на паказ цялеснай прыгажосці чалавека, а найперш на адлюстраванне яго духоўнай велічы, маральнай чысціні. На візантыйскіх іконах выяўлены пераважна вобразы Ісуса Хрыста і Божай Маці. Галоўныя пазітыўныя фігуры заўсёды на творах выяўленчага мастацтва паказваліся франтальна, гэта значыць звернутымі да гледача (для перадачы іх сувязі з вернікамі), тады як адмоўныя фігуры (напрыклад, Іуда Іскарыёт) звы-

чайна выяўляліся ў профіль, што павінна было сімвалізаваць адсутнасць іх кантакту з хрысціянамі.

У X–XV стст. у Візантыі з'яўляюцца абразы, якія дазваляюць не толькі прадстаяць перад вобразам, але і спачуваць яму. Адным з шэдэўраў візантыйскага жывапісу стаў абраз Уладзімірскай Божай Маці. У Візантыі абразы звычайна пісалі яечнай тэмперай на драўляных дошках, пакрытых леўкасам (адмысловым грунтам), і рэдка на палатне. Маглі адлюстроўвацца сюжэты з зямнога жыцця Ісуса, але значна часцей мастакі малявалі на абразах Ісуса, Багародзіцу, апосталаў, архангелаў, святых. Пры гэтым мастакі пісалі не зменлівыя твары, а абліччы тых, хто знаходзіцца ў вечным, ідэальным міры.

Візантыйскія мастакі ведалі законы перспектывы, але не карысталіся імі (таму іх працы двухмерныя) з-за ўстаноўкі стварыць не рэальныя вобразы, а сімвалічныя карціны з яўнай рэлігійнай афарбоўкай. Творы мастакоў былі звычайна плоскія, мелі пераважна залацістую афарбоўку. Святые ўгоднікі, імператары выяўляліся з залатым свячэннем (німбам) вакол галавы. На мазаіках, фрэсках візантыйскі імператар вылучаўся сярод іншых людзей таксама дыадэмай, залатой фібулай (засцёжкай) з трыма падвескамі і абуткам чырвонага колеру. Сустрэкаліся нават мазаікі, дзе Ісус Хрыстос быў выяўлены ў вобразе візантыйскага імператара, які апрануты ў ваеннае адзенне, трымае ў руках крыж і кнігу, а нагамі топча льва і змяю. Характэрныя рысы візантыйскага партрэта – адухоўлены твар, вялізныя вочы з расшыранымі зрэнкамі, высокі лоб, тонкія вусны.

Зразумела, у Візантыі ствараліся і свецкія творы мастацтва. Аднак вядучымі відамі і жанрамі заўсёды заставаліся тыя, што былі звязаны з рэлігіяй. Гэта – абраз, храмавая архітэктур, жывапіс і скульптура, афармленне богаслужэбных кніг і выраб культавых прадметаў.

Лепшыя творы візантыйскага мастацтва знаходзяцца ў Эрмітажы (Санкт-Пецярбург), Луўры (Парыж), Візантыйскім музеі (Афіны), манастыры Св. Кацярыны (Сінай), Брытанскім музеі (Лондан), Музеі выяўленчых мастацтваў імя А.С.Пушкіна (Масква), зборы Дамбартан Окс (Вашынгтон).

Літаратура, тэатр

Для візантыйскай літаратуры былі ўласцівы наступныя адметныя рысы: узнікненне новых жанраў і стыляў, звязаных

з хрысціянствам (у галіне прозы – агіяграфія, ці жыццёвая літаратура; у галіне паэзіі – духоўныя гімны); значная колькасць сярод літаратараў свяшчэннікаў і манахаў, што прыметна зніжала выяўленне аўтарскага пачатку; дамінацыя ў літаратурным развіцці грэчаскай мовы і амаль поўная адсутнасць перакладаў з іншых моў.

Ужо ў IV ст. пачалі шырока распаўсюджвацца так званыя кодэкссы (прышлі на змену антычным скруткам) – спецыяльныя рукапісы, што складаліся з асобных брашураваных старонак. На гэтых кодэксах былі змешчаны ілюстрацыі і мініяцюры, якія павінны былі не толькі каменціраваць тэкст, але і ўпрыгожваць рукапіс. У V ст. атрымалі распаўсюджанне «пурпурныя кодэкссы» – раскошныя манускрыпты, зробленыя на пергаменце пурпурнага колеру; тэкст быў напісаны часам золатам ці серабром. Адным з найбольш старажытных пурпурных кодэксаў лічыцца Венская Біблія, выкананая, магчыма, у Антыёхіі ў сярэдзіне VI ст. З XI ст. для пісьма ў Візантыі пачала выкарыстоўвацца папера.

У першыя стагоддзі існавання Візантыйскай імперыі шырокай папулярнасцю карысталіся традыцыйныя тэатральныя прадстаўленні, найперш выступленні мімаў. Пасля ўмацавання хрысціянства элементы тэатралізаваных дзеянняў пачалі пранікаць у царкоўнае жыццё. Ужо ў IV ст. богаслужэнні суправаджаліся спяваннем, у літургію ўводзіліся дыялогі на евангельскія тэмы. Мясцовыя святары выкарыстоўвалі асобныя сцэнічныя прыёмы – жэстыкуляцыю, адмысловую манеру казанняў. Узнікла спецыфічная літургічная драма – містэрыя, якая да XI–XII стст. амаль поўнасцю выцясніла свецкі тэатр. Містэрыі паказваліся пераважна ў час буйных царкоўных свят. Асновай для такіх прадстаўленняў служылі розныя сюжэты з Ветхага Завета і Новага Завета.

4. Адукацыя, быт і норавы

Агульны ўзровень адукаванасці і пісьменнасці насельніцтва Візантыі быў некалькі вышэйшым у параўнанні з іншымі заходнееўрапейскімі краінамі. З сярэдзіны IX ст. у Візантыі пачаўся перыяд так званага візантыйскага энцыклапедызму, які вызначыўся прыметным уздымам адукацыі, асветніцтва. У ві-

зантыйскіх школах выкладалі граматыку, рыторыку, філасофію, музыку, арыфметыку, астраномію, фізіку і інш.

Традыцыйны шлюб у Візантыйскай імперыі быў манагамным. З IX ст. пачало ўводзіцца царкоўнае вянчанне. Найлепшым узростам для заключэння шлюбу лічылася 13–14 гадоў для дзяўчат і 14–15 гадоў для хлопчыкаў. Выбар будучых мужа і жонкі звычайна рабілі бацькі маладых. Часам толькі на вяселлі будучыя муж і жонка ўпершыню бачылі адзін аднаго. Паўторныя шлюбы не забараняліся, але і не ўхваляліся. Трэці шлюб асуджаўся царквой, а чацвёрты практычна заўсёды прыводзіў да разлучэння мужа і жонкі. У Візантыі высока цанілася жаночая прыгажосць, а яе адсутнасць успрымалася як асабістая трагедыя. Нават у выбары нявесты для візантыйскага імператара вядучую ролю адыгрывала менавіта прыгажосць.

У дамах заможных людзей мэбля была багата ўпрыгожана, аздоблена рознакаляровай эмаллю, роспісамі, каштоўнымі камянямі і нават золатам. У арнаментыцы выкарыстоўваліся хрысціянскія матывы – манаграма Хрыста, рыба, голуб, баранчык, гронка вінаграду, пшанічны колас, лаўровы вянок, пальмавы ліст. Наадзёне візантыйцаў аказала прыметны ўплыў антычная (найперш старажытнарымская) мода. Заканадаўцамі моды былі члены царскай сям’і. У якасці верхняга адзення захоўвалася крыху абноўленая тога, а ніжняга – туніка. Хатні посуд часам быў металічным, шкляным, аднак большая частка насельніцтва карысталася глінянай пасудай. Адным з найбольш любімых прадуктаў харчавання лічылася рыба – марская, рачная, азёрная. Шмат ужывалася садавіны і гародніны. Візантыйцы выкарыстоўвалі віно для прагнання смагі, запівання ежы і ў лячэбных мэтах. Прычым жанчыны звычайна разбаўлялі віно вадой, а мужчыны дабаўлялі ў яго розныя прыправы. Сярод прысмакаў былі разнастайныя пірожныя, тарты і інш. Аднак галоўным прадуктам харчавання быў хлеб, які ўспрымаўся як своеасаблівы «хлеб жыцця».

Кароткія высновы

Візантыйская культура – гэта заканамерны этап развіцця еўрапейскай і ўсёй сусветнай культуры, этап, які меў свае спецыфічныя, непаўторныя тыпалагічныя асаблівасці. Крытэрыямі іх выяўлення з’яўляецца шэраг фактараў:

- у Візантыі існавала моўная і канфесіянальная агульнасць у межах адзінага дзяржаўнага ўтварэння;
- візантыйская цывілізацыя характарызувалася этнаграфічнай разнастайнасцю, ядро якой складалі грэкі;
- хрысціянства ў яе асобай праваслаўнай форме была дзяржаўнай ідэалогіяй і адзінай рэлігіяй.

Адметнасцю візантыйскай культуры з’яўляецца наяўнасць у ёй значнай колькасці запазычанняў з усходніх цывілізацый. Візантыя была своеасаблівым мастом паміж усходняй і заходняй цывілізацыямі. У культуры адбываўся плённы сінтэз здабыткаў Усходу і Захаду.

Візантыйскі культурны ўплыў адчулі на сваім развіцці амаль усе краіны сярэднявечнай Еўропы, асабліва краіны, дзе праваслаў’е з’яўлялася дзяржаўнай канфесіяй. Візантыйскія традыцыі былі падмуркам пісьменнасці, філасофіі, тэалогіі, літаратуры, грамадскай думкі, адукацыі, мастацтва. Успрыняўце элементаў візантыйскай культуры садзейнічала прагрэсіўнаму развіццю гэтых краін.

Нягледзячы на манаполію царквы, у Візантыі ніколі не спынялася развіццё свецкай культуры, якая дасягнула значнага ўздыму. Культра была звязана, з аднаго боку, з арыстакратыяй і гарадской інтэлігенцыяй, а з другога – атрымлівала магутныя імпульсы з народнай культуры.

Заданні

1. Вылучыце архітэктурныя помнікі Візантыі і стварыце мультымедыйную прэзентацыю.
2. Стварыце культурна-лагічную схему «Літаратурныя жанры Візантыі (VI–XIV стст.) і іх прадстаўнікі».
3. Вывучыце культурную спадчыну Фамы Аквінскага, стварыце кароткі гіпертэкст для ўключэння ў электронны дапаможнік.
4. Стварыце мультымедыйную прэзентацыю «Мастацтва Візантыі».

Літаратура

- Власов, В.Г.* Византийское и древнерусское искусство: сл. терминов / В.Г.Власов. – М.: Дрофа, 2003. – 221 с.
- Гийу, А.* Византийская цивилизация / А. Гийу ; пер. с фр. Д. Лоевского. – Екатеринбург : У-Фактория, 2007. – 552 с.

Дмитриева, Н.А. Краткая история искусств / Н.А.Дмитриева. – М.: АСТ-Пресс: Галарт, 2006. – 623 с.

История мировой культуры (мировых цивилизаций) / под ред. Г. В. Драча. – Изд. 4-е. – Ростов н/Д: Феникс, 2005. – 544 с.

Каждан, А. П. История византийской литературы (850–1000 гг). Эпоха византийского энциклопедизма / А. П. Каждан. – СПб. : Алетейя, 2012. – 376 с.

Кузнецов, А.В. Практикум по философии. Социальная философия / А.В.Кузнецов, В.В.Кузнецов. – Минск : Асар, 2007. – 832 с.

Культурология: учебник / под ред. Ю.Н.Солонина, М.С.Качана. – М.: Высш. образование, 2007. – 566 с.

Культурология: теория и история культуры: учеб. пособие. Ч. 2. История культуры. Кн. 2. Культуры цивилизаций Средневековья и Возрождения / В.А.Космач [и др.]; под ред. В.А.Космача, А.В.Русецкого. – Витебск: ВГУ им. П.М.Машерова, 2005. – 451 с.

Лемерль, П. Первый византийский гуманизм. Замечания и заметки об образовании и культуре в Византии от начала до X века / П. Лемерль ; вступ. ст. и пер. с фр. : Т. А. Сенина (монахиня Кассия). – СПб. : Свое издательство, 2012. – XIV, 490 с.

Херрин, Дж. Византия. Удивительная жизнь средневековой империи / Джудит Херрин ; пер. с англ. Л. А. Игоревского. – М. : Центрполиграф, 2015. – 415 с.

Тэма 6. Сярэдневяковая культура Еўропы (4 гадзіны)

План лекцыі

1. Сярэдневякоўе: паняцце і сутнасць.
2. Субкультуры Сярэдневякоўя.
3. Мастацкая культура.
4. Сярэдневяковая беларуская культура.
5. Культура сярэдневяковых беларускіх гарадоў.

Мэта лекцыі: раскрыць асаблівасці фарміравання культуры ў Еўропе ў Сярэднія вякі.

1. Сярэдневякоўе: паняцце і сутнасць

Паняцце «Сярэдневякоўе» уведзена ва ўжытак італьянскімі гуманістамі XV–XVI стст., якія імкнуліся супрацьпаставіць свой час папярэднім стагоддзям, што трактаваліся імі як перыяд заняпаду культуры. Сярэднія вякі ахопліваюць перыяд ад V да XV ст. У межах гэтай эпохі вылучаюцца тры перыяды: *раннія Сярэднія вякі* (V–XI стст.), *высокія Сярэднія вякі* (XI – 1-я палова XIII ст.) і *познія Сярэднія вякі* (2-я палова XIII – пачатак XVI ст.). У сучаснай заходняй гістарыяграфіі адзначаецца, што паміж Сярэднімі вякамі і Новым часам існавала пераходная эпоха – прыкладна паміж 1450 і 1550 гг.

Асноўнай прыметай Сярэдневякоўя прынята лічыць існаванне сістэмы феадалізму як асаблівага тыпу грамадскага ладу. У сацыяльным плане сярэдневяковае грамадства складалася з трох саслоўяў – духавенства, дваранства (рыцарства) і народа. Узаемаадносіны паміж людзьмі былі заснаваны на падначаленасці ніжэйшых саслоўяў вышэйшым. Нярэдка адбывалася барацьба за вяршэнства паміж свецкай і духоўнай уладамі. Найбольш вядомыя багасловы і філосафы *Аўрэлій Аўгусцін*, *Фама Аквінскі* даказвалі прымат духоўнай улады над свецкай. Да ліку найбольш важных, істотных феноменаў сярэдневяковай гісторыі і культуры, якія адлюстроўваюць асаблівасці псіхалогіі і ментальнасці тагачасных жыхароў, можна аднесці рыцарства, якое ўяўляла сабой ваенна-землеўладальніцкае саслоўе, асноўнымі заняткамі яго былі вайна, паляванне, рыцарскія турніры. Да XII ст. яны былі найчасцей малаадукаваныя, грубыя, аднак пазней сфарміраваўся новы ідэал рыцара, які

павінен быць высокаадукаваным, культурным, выхаваным, галантным чалавекам з добрымі манерамі. Выхаванне рыцараў уключала навучанне сямі рыцарскім дабрачыннасцям (верхавая язда, фехтаванне, валоданне кап'ём, плаванне, сакалінае паляванне, складанне вершаў у гонар дамы сэрца, гульня ў шахматы), а таксама рэлігійнае выхаванне і абучэнне прыдворнаму этыкету.

У Сярэдневякоўі заходнееўрапейскі горад быў гандлёвым, рамесніцкім і культурным цэнтрам, а таксама своеасаблівай крэпасцю. Ён жа з'яўляўся і спецыфічным месцам пераходу з несвабоднага стану ў свабодны.

Культура еўрапейскага Сярэдневякоўя ўзнікла на руінах Рымскай імперыі. Аслабленне і распад цэнтральнай імперскай улады суправаджаліся смутамі, войнамі, разрухай. Тры сілы сутыкнуліся ў барацьбе, ад зыходу якой залежала яе будучыня.

Першая – гэтая традыцыя старэючай грэка-рымскай культуры. Яны засталіся ў нямногіх культурных цэнтрах, дзе яшчэ існавала жыццё ў антычных храмах, бібліятэках і майстэрнях. Зберагалі гэтыя традыцыі высокаадукаваныя людзі, але авалодаць новымі ідэямі, што маглі б заваяваць шырокае прызнанне на аснове элінізму, яны ўжо не маглі. Калі б гэтая сіла, тым не менш, змагла выстаяць і зноў усталявацца ў грамадстве, тады вектар далейшага культурнага жыцця Еўропы быў бы звернуты ў мінулае.

Другойсілай быў дух варварства. Пераносчыкамі яго былі розныя народы, што жылі на тэрыторыі Рымскай імперыі і пранікалі ў яе. Варвары былі мужнымі і суровымі, ідэалы і каштоўнасці антычнага свету былі ім не зразумелымі. Духоўны свет варварскіх народаў быў вельмі бедны. Яны не маглі супраціўляцца больш развітым формам духоўнага жыцця, якія нёс Рым.

Хрысціянства было трэцяй і самай моцнай з усіх сіл, якія характарызавалі культурнае развіццё Еўропы. Ад іудаізму яно ўвабрала не толькі ідэю адзінабожжа (монатэізму) і ветхазапаветнага Свяшчэннага Пісання, але і элементы старажытных культаў, што адлюстроўваліся ў ім. Такім чынам, хрысціянства з'яўлялася свежай плынню, якая змагла ўдыхнуць новае жыццё ў культуру Еўропы.

У сярэдневяковым гісторыка-культурным працэсе акрамя дзяржавы вельмі важную ролю адыгрывалі рэлігія і царква, якія значна паўплывалі на характар культуры Сярэдніх вякоў.

Ментальныя асновы і характэрныя рысы культуры Сярэдневякоўя

Культурная рыса – гэта аналітычная адзінка культуралогіі, якая абазначае ўстойлівую сукупнасць уяўленняў, дзеянняў, поглядаў, традыцыйных для дадзенай культуры; у выглядзе паводзінскага ўзору ці матэрыяльнага прадукту. Абазначае тое ж самае, што і элемент культуры, гэта значыць базісныя цаглінкі культурнай статыкі.

Рэлігійны характар. У духоўнай культуры Сярэдневякоўя галоўная роля належыць хрысціянскай рэлігіі. Яна з’яўлялася дамінантай духоўнага жыцця сярэдневяковага грамадства, выконвала функцыі аднаго з найважнейшых культурных інстытутаў. У гэтых умовах прыроду маральнага ідэала хрысціянскай ідэалогіі можна ўявіць як адзінства веры, надзеі і любові. У гэтай трыядзе вера выступае як асаблівы стан духу, як святая прастата, што вядзе да Бога. Надзея ўвасабляе ідэю выратавання ад граху з дапамогай Бога праз замагільную адплату, шлях да якой – пакорлівасць, прытрымліванне прыкладаў асвечаных царквою паводзін. Любоў разумеецца як любоў да Бога, як сувязь, імкненне чалавека да Бога. Дзеячы царквы грамадскія адносіны тлумачылі па прыкладзе адносін чалавека і Бога. Падпарадкаванне, пакорлівасць становяцца галоўнымі каштоўнасцямі грамадскага жыцця, якія прапаведуе хрысціянскае духавенства. Яно ідэйна апраўдвае саслоўную арганізацыю жыцця грамадства, яго іерархічнасць, калі кожны чалавек ведае сваё месца ў свеце і жыве ў строгай адпаведнасці з парадкам размяшчэння сацыяльных груп.

Рэлігійнасць як галоўная асаблівасць духоўнага жыцця Сярэдневякоўя абумовіла ролю царквы як найважнейшай арганізацыі культуры. Хрысціянства выступае як новая светапоглядная аснова свядомасці чалавека, выяўленне запыту на святое, чыстае жыццё, якое ўзнікае ў таго чалавека, што стомлены грубасцю позняй рымскай Антычнасці. Язычніцкія рэлігіі не былі падрыхтаваны да гэтага, але і вялікія масы людзей таксама не былі здольнымі стаць аскетамі, практычна цалкам адмовіцца ад радасцей зямнога жыцця. Хрысціянства было свайго роду зала-

той сярэдзінай, кампрамісам духу і плоці, бо пры ўсёй сваёй духоўнасці Хрыстос увакрасае як цялесная істота, якая мае плоць і кроў, да якой можна дакрануцца. Акрамя таго, адзін Бог лепш зразумелы для чалавека, які мае аднаго гаспадара. Таму асноўнай асаблівасцю культуры Сярэдніх вякоў з'яўляецца яе відавочны тэацэнтрызм – такі светапогляд, дзе ў цэнтры ўвагі знаходзіцца Бог.

Сімвалізм. Сімвал адносіцца да ўніверсальнай катэгорыі культуры, якая раскрываецца праз супастаўленне прадметнага вобраза і глыбіннага сэнсу.

Сярэдневяковы чалавек імкнецца да таго, каб знаходзіцца па іншы бок формы, да чыстага Боскага быцця. Для яго сімвалічным быў увесь навакольны свет. Сонца – сімвал Бога; зоркі – анёлаў і прапаведнікаў; камень – Хрыста і цвёрдай веры; пясок – слабасці і няўстойлівасці; золата – ісціны; дрэва – сімвал душы.

Сімвалічнае мысленне ў Сярэдневякоўі было спосабам пераадолення бездані паміж матэрыяльным і духоўным светам, паміж натуральным і звышнатуральным. Пры дапамозе шматлікіх пераходаў матэрыяльны свет звязваўся з духоўным, і гэта стварала псіхалагічную аснову для маністычнага разумення.

Сімвалічнымі дзеяннямі суправаджаліся розныя палітычныя і прававыя з'явы: каранацыя, клятва вернасці. Штодзённасць таксама прасякнута мовай сімвалаў. Колер і крой адзення – знак сацыяльнай прыналежнасці. Нават прадметы побыту часта захоўвалі пачатак сімвала. Так, на манетах выяўлялі знакі бясконцасці Бога – трохпялёсткавая лілія, крыж і інш.

У рэальнасці людзі часта пераносілі на сімвал уласцівасці таго, што ён сімвалізаваў. Напрыклад, святая вада мела асабістую сілу выганяць д'яблаў; мошчы святых здольныя вылечваць. Таму сімвалы часта становяцца аб'ектамі пакланення.

Рэлігійны культ быў звязаны з дэталёва распрацаванай сімволікай. Так, алтар сімвалізуе неба і рай, прастора храма і прытвор – зямлю, усходняя частка храма – сферу святла і райскага шчасця (па Бібліі рай – на ўсходзе). Заходняя частка храма – сімвал ада. Па сценах адлюстраваны сцэны страшнага суда. Ікона – глыбока сімвалічная. Галоўнае ў ёй – лік з глыбокім, пранікнёным позіркам. Непрапарцыянальна вялікія вочы – гэта сімвалічнае акно ў божы свет. Жэст у іконе таксама сімваліч-

ны, ён перадае асабісты духоўны імпульс: благаслаўленне Хрыста-збавіцеля.

Жэст архангела Гаўрыілаперадае Вестку. Прадмет у руцэ таксама можа з’яўляцца знакам. Напрыклад, апостал Павел адлюстраваны з мячом – сімвалам царства Богага. Адзежа на іконе – знак сану. Аголенае цела – сімвал поўнай аддачы Богу, пакуты.

У іконе таксама сімвалічны колер. Самы высакародны колер – залаты. Гэта знак зьянення Божай славы, сімвал нябеснага Іерусаліма. Белы колер сімвалізуе бязгрэшнасць, чысціню. Чорны – ад, аддаленасць ад Бога. У адзенні Хрыста звычайна пераважаюць сіні (боскасць) і чырвоны (чалавечы прыродны пачатак)колеры.

У Божай Маці тыя ж колеры, але наадварот, як сімвал яе чалавекабоскасці.

Сімвалізмам было прасякнута сярэдневяковае мастацтва. Сімвалічны характар меў шырока распаўсюджаны ў Сярэдня вякі літаратурны жанр – прытча. У музыцы – строгая аднагалоснасць – сімвал яднання пачуццяў.

Жывапіс, скульптура, архітэктура, літаратура ў Сярэдня вякі мелі характар настаўніцтва, напаміну. Напрыклад, у тэатральным мастацтве выкарыстоўваўся павучальны жанр маралітэ – дыдактычнай п’есы з алегарычнымі персанажамі.

Задачай філасофіі было раскрыццё сімвалічнага значэння Пісання. Уся духоўная культура Сярэдневякоўя заснавана на каментарыях Бібліі, прац тэолагаў. Такое каменціраванне ажыццяўлялася на трох узроўнях. Першы заключаўся ў выяўленні як бы зашыфраванага сэнсу дакладных слоў Бібліі, іх тлумачэнні вернікам. Другі ўзровень расшыфроўваў ідэі, закладзеныя ў Бібліі. На трэцім, вышэйшым узроўні дазвалялася развіццё гэтых ідэй асабістымі роздумаў, якія вынікалі з глыбокага разумення першакрыніцы аўтарам.

Дыдактычнасць. Дзеячамі сярэдневяковай культуры былі перш за ўсё прапаведнікі, выкладчыкі багаслоўя. Галоўнае ў іх дзейнасці – не проста зразумець вялікасць боскай задумы, але і перадаць гэта іншым людзям. Адсюль асабліва ўвага надаецца такім формам інтэлектуальнай дзейнасці, як дыскусіі, прапаведзі, навучанні духоўным сувязям настаўнікаў і вучняў.

Найважнейшай асаблівасцю сярэдневяковай культуры з'яўлялася арыентацыя не на прычынна-выніковыя сувязі паміж рэчамі, а іерархічныя, калі ідзе пошук нябесных узораў зямных рэчаў. Пазнанне выступае як выяўленне сувязі паміж рэччу і ідэяй, якая за ёй стаіць, а не паміж самімі рэчамі. Логіка і містыка не супярэчылі адна адной, бо першая служыла містычнаму ўспрыманню тайны боскай, што хавалася ў рэчах.

Развіццё прыродазнаўчых навук паступова вылучае эксперымент на месца аўтарытэта. Супрацьлегласць гэтага становішча яркая выявілася ў адной з галоўных навук Сярэдневякоўя – алхіміі. Алхімікі бачылі выйсце да новых ведаў толькі праз адкрыццё ў працэсе асаблівага стану ўсведамлення. Задача такога вучонага – «разгадваць» свету, пошук магчымасцей «бачыць» адкрыцці, а хімічныя вопыты з'явіліся як бы рэалізацыяй, дэманстрацыяй убачанага ў містычным азарэнні. Сапраўдны алхімік імкнуўся атрымаць не золата, а прынцып яго атрымання.

Нягледзячы на такую ідэалогію навуковага пошуку, у эпоху Сярэдневякоўя ў Еўропе былі створаны акуляры, гадзіннік, вынайдзена тэхналогія вытворчасці паперы, праводзіліся медыцынскія вопыты (нават анатамічныя). Дзякуючы развіццю практыкі, гаспадарання, набыццю вопытных ведаў прынцып «Верую для таго, каб зразумець», няўхільна выцясняўся новым – «Разумею для таго, каб верыць». Гэта рыхтавала глебу для рыўка ў развіцці эксперыментальных навук, новай ідэалогіі навуковага пазнання, якое абапіралася на свет сам па сабе.

Разгледжаны навуковы светапогляд рэалізаваўся ў сістэме *адукцыі*.

Цэнтрамі адукцыі і культуры ў раннім Сярэдневякоўі былі цэрквы, манастыры і манастырскія школы. Манастыры выступалі асноўнымі заказчыкамі твораў мастацтва. Пры іх ствараліся школы, бібліятэкі, майстэрні па перапісванні кніг – скрыпторыі. Адукаваныя манахі перапісвалі пераважна біблейскія тэксты, пропаведзі, а таксама творы старажытных філосафаў і паэтаў, энцыклапедыі. У гарадах пры галоўных саборах і епіскапскіх рэзідэнцыях ствараліся кафедральныя школы. Тут выкладаліся пісьмо, чытанне, спевы, лацінская мова, тэалогія, арыфметыка, астраномія, гармонія (тэорыя музыкі). У падобных установах навучанне спалучалася са штодзённымі маліт-

вамi. У школах навучалiся не толькi духоўныя асобы (клiрыкi), але i мiране, што рыхтавалiся для будучай працы ў свецкай адмiнiстрацыi. Акрамя кафедральных школ, у гарадах пачалi стварацца i гарадскiя нецаркоўныя школы, якiя ўзначальвалiся настаўнікамі (або магістрамі), прычым асобныя настаўнiкi мелi такую папулярнасць, што паслухаць iх лекцыi прыязджалi навучэнцы з розных гарадоў i населеных пунктаў.

Багаслоўскiя веды пераважалi i ў свецкай адукацыi, а таксама ва ўнiверситэтах, якiя з'явлiся ў XI ст. Студэнты i прафесары аб'ядноўвалiся ва ўнiверситэты з мэтай дабiцца незалежнасцi ад горада, мець права самаўпраўлення. У 1088 г. на аснове Балонскай юрыдычнай школы быў адкрыты першы ўнiверситэт. У XII–XIII стст. узнікаюць першыя ўнiверситэты ў iншых краiнах Заходняй Еўропы.

Дагматычнасць. Адукацыя гэтай эпохi прытрымлівалася гнасеалагiчнай пазiцыi, якая заключалася ў выключэннi якiх-небудзь сумненняў з абсалютнай праўдзiвасцi iснуючых ведаў. Хрысцiянскiя догматы вызначалi некаторыя моманты сярэдневяковай iдэалогii. Так, грамадства разумелася з IX ст. як непадзельнае адзiнства трох сацыяльных слаёў: царкоўнікаў, воiнаў i працоўных. Таму значнага распаўсюджання набыла iдэя ўзаемнага служэння ўсiх саслоўяў на карысць цэлага.

Сярэдневяковая навукa выступала як асэнсаванне аўтарытэтных дадзеных Бiблii. Паводле меркаванняў царкоўных iдэолагаў, грэшнымi з'яўляюцца ўсiякiя веды, калi яны не маюць сваёй мэтай пазнанне Бога. У iдэале сярэдневяковы розум павiнен быць скiраваны на разуменне Боскай задумы адносна свету, яго прадметаў. У такой навуцы адкрыццi быццам бы не дапускалiся, таму што iсцiна ў прынцепе была дадзена Богам у Бiблii, тлумачылася ў працах айцоў царквы. Таму сярэдневяковая навукa падзялялася на нiжэйшую, заснаваную на пазнавальных магчымасцях чалавека, i вышэйшую – захавальнiцу Боскага адкрыцця. Галоўным метадам пазнання ў гэтых абставiнах з'яўляецца спасцiжэнне сэнсу Боскiх сiмвалаў. Свет у Сярэдневякоўi разглядаўся як кнiга, напісаная Богам, якую патрэбна ўспрыняць.

Кананiчнасць. Адметнай асаблiвасцю сярэдневяковай культуры з'яўлялася яе кананiчнасць. Прафесары, дзеячы мастацтва, прапаведнiкi абапiралiся на аўтарытэтныя працы айцоў

царквы, іх некрытычныя ўспрыманні, на цвёрда вызначаныя прынцыпы, што сталі агульнапрынятымі нормаў духоўнага жыцця чалавека і грамадства, правілы рэлігійнай дзейнасці.

У эпоху, калі большасці было не даступным чытанне Бібліі (яе пераклад з лацінскай мовы з'явіўся толькі ў XVI ст.), галоўнай мовай хрысціянства былі выяўленчыя віды мастацтва, якія ў ілюстрацыйнай, вобразнай форме давалі ўяўленні пра прыгажосць боскага: жывапіс разглядаўся як нямая споведзь. Галоўным жанрам быў іканапіс. Іконы выступалі сродкам эмацыянальнай сувязі з Богам, даступным непісьменным масам. Але іконы з выявамі Бога, святых былі глыбока сімвалічныя, каб прытупіць іх пачуццёвы, цялесны вобраз. Выявы павінны былі ўспрымацца як увасабленне Боскага, не будзіць зямных перажыванняў, паказваць сусветны смутак Бога аб сваіх грэшных і пакутлівых дзеях. Галоўным у выяве з'яўляюцца вочы (люстэрка душы), фігуры, часта адарваныя ад зямлі. Мастакі грэбуюць фонам, з жывапісу на доўгія гады знікае пейзаж (хрысціянства не надае ўвагі прыродзе, у Бібліі яна ўзгадваецца вельмі рэдка).

Царкоўныя святы былі абавязковымі ўгадавым цыкле жыццядзейнасці сярэднявечага чалавека, яны стваралі рэальнасць царквы. Святочныя дні ў некаторых гарадах займалі амаль трэцюю частку года, суадносіліся з датамі хрысціянскага календара. Святкавалі перш за ўсё Раство і Вялікдзень, тое, што звязана з асноўнымі вехамі жыццявага шляху Ісуса Хрыста і Дзевы Марыі.

Царкоўныя святы адзначаліся пышнасцю і ўрачыстасцю. Жыццё сярэднявечага чалавека было падзелена на звычайнае, штодзённае і кантрастны яму час. Але свята пераадольвала не толькі штодзённасць і звычайнасць, яно выводзіла чалавека за межы часу і гісторыі і ўводзіла ў вечнасць. Вечна адбываецца нараджэнне Хрыста, вечна ідуць да яго пакланяцца. Вечна церпіць Сын Божы крыжовыя пакуты і вечна ўваскрасае. Гэтая вечнасць містычным шляхам сустракаецца ў хрысціянскім свяце, і ўсе людзі, што прымаюць у ім удзел, прычашчаюцца да вечнасці. Так кожнае царкоўнае свята пераносілася на жыццё чалавека. Дастаткова рэлігійным было і мастацтва. Хрысціянства адвергла ідэалы, якія натхнялі антычных мастакоў. Галоўную ўвагу мастакі надавалі свету незямному, боскаму.

Алегорыя. Алегорыя з'яўлялася адным з прынцыпаў мастацкага асэнсавання рэчаіснасці і спосабам афармлення зместу ў мастацтве, калі дадзеная ім выява атрымлівала іншасэнсавое значэнне.

Алегарычны вобраз меў два сэнсавыя слаі – паверхневы і глыбінны. Змест, заключаны ў знешнім слоі, не супадаў з яго глыбінным сэнсам, але з'яўляўся спосабам яго знаходжання. Сродкамі стварэння алегорыі ў мастацтве былі *ўвасабленне* і *метафара*. Па сваёй функцыі алегорыя набліжалася да сімвала. Але ў адрозненне ад апошняга яе сэнсавое значэнне больш аднабаковае і раскрывалася шляхам выкарыстання відавочных і ўтоеных намёкаў.

Карнавальны, смехавы характар народнай культуры – важная асаблівасць культуры Сярэдневякоўя, якая больш яскрава выявілася ў гарадах. *Карнавал* з'яўляўся спосабам існавання і мыслення, які адрозніваўся ад сур'ёзнай афіцыйнай царкоўнай і свецкай культуры. Карнавал нёс ідэю асаблівай свабоды, магчымасці выйсці на момант са звыклага жорстка іерархізаванага парадку рэчаў у асобую прастору, дзе магчымы ўсякія ператварэнні, дзе апошні можа стаць першым (бабовым каралём ці царом дурняў), дзе можна пражыць сацыяльныя ролі, якія недаступныя ў звычайным жыцці.

Другая рыса карнавальнай культуры – нястрыманая веселасць, смех, перамога жыцця. Карнавалы дазвалялі выліць энергію прыроднага пачатку чалавека, якая стрымлівалася ідэаламі хрысціянскай набожнасці. Карані карнавалу ўзыходзяць да земляробчых культаў з іх абрадамі смерці і ўваскрэсення, да міфалогіі. Жыватворныя сілы прыроды рэпрадуктаваліся ў форме разгулу, абжорства, усеагульнай радасці. Смех, лаянка, брыдкаслоўе былі магічнымі сродкамі, якія забяспечвалі перамогу жыцця. Нават царкоўныя храмавыя святы суправаджаліся кірмашамі і пляцовачнымі забавамі. Блазаны і дурні былі незаменнай часткай свецкага жыцця, яны заўсёды парадзіравалі сур'ёзныя дзеянні афіцыйнай культуры.

Ананімнасць. Паняцце аўтарства ў Сярэдневякоўі спецыфічнае. Спевакі – «песняказальнікі» ранняга Сярэдневякоўя: скапы ў англасаксаў, барды ўэльсаў, філіды ірландцаў, скальды нарвежцаў, менестрэлі высокага Сярэдневякоўя – ганарыліся сваім мастацтвам апавядальніка, спевака, але не аўтара.

Апісанні працэсу стварэння імі паэтычных твораў дазваляюць меркаваць пра калектыўнасць творчасці, калі матывы, якія сталі традыцыйнымі, скампаноўваліся па-новаму. У выніку з'явіліся творы, якія адносіліся да так званага неўсвядомленага аўтарства. Невядомы імёны большасці песняказальнікаў.

Інталерантнасць. З наступленнем позняга Сярэдневякоўя перамагае думка аб тым, што чалавек здольны заключыць дагавор з д'яблам. Узнікаюць уяўленні пра зносіны з нечысцю, шабашы, дзе адбываецца чорная мяса. Абвінавачванні ў вядзьмарствах набліжаюцца да абвінавачванняў у ерасі, да якой царква была нецярпімай у эпоху Сярэдневякоўя. Вядзьмарскія працэсы становяцца калі не штодзённымі, то ва ўсякім разе дастаткова распаўсюджанымі і звычайнымі з'явамі. У практыку царквы ўваходзяць адмоўныя, нецярпімыя адносіны да асобнага індывіда ці групы людзей, да пэўных відаў культуры, да некаторых стваральнікаў культурных каштоўнасцей. Інталерантнасць праяўлялася таксама ў адмоўным стаўленні да дзейнасці тых або іншых дзяржаўных устаноў, асветніцкіх, грамадскіх арганізацый. Культурная інталерантнасць сведчыла пра абмежаванасць культурнага кругагляду царкоўных і свецкіх асоб, іх агрэсіўныя, часам нават асацыяльныя схільнасці, думкі і паводзіны. Наватарства лічылася праяўленнем гордасці, адступленне ад даўніны разглядалася як адступленне ад ісціны. Адсюль ананімнасць твораў, абмежаванне свабоды творчасці рамкамі рэлігійнага светапогляду, які склаўся на той час.

Для барацьбы з разнастайнымі ерасямі была створана *інквізіцыя* (ад лац. *inquisitio* – розыск, вышук), якая з XIII ст. дзейнічала як царкоўны суд, спецыяльны трыбунал каталіцкай царквы. Інквізіцыя змагалася не толькі супраць ерэтыкоў, але і супраць розных праяў вальнадумства, знахарства, вядзьмарства, чараўніцтва. У Сярэдневякоўі ўзнікла новая форма барацьбы хрысціян з нехрысціянскім светам, так званыя *крыжовыя паходы*. Яны пачаліся пры рымскім папе Урбане II (1088–1099), які ў 1095 г. на Клермонскім саборы ўпершыню заклікаў прысутных да вызвалення Гроба Гасподняга ад няверных. Удзельнікі гэтых паходаў – крыжакі – імкнуліся любымі сродкамі вызваліць святую зямлю Палесціны ад уладарства туркаў-мусульман. Крыжакоў лічылі своеасаблівымі «рыцарамі Хрыстовымі».

У сярэдневяковую эпоху было прынята часта звяртацца да так званых ардалій (Божага суда), што азначала выпрабаванне чалавека агнём, халоднай ці гарачай вадой, гарачым жалезам. Выпрабаванне агнём заключалася ў тым, што чалавек павінен быў трымаць рукі на агні, праходзіць скрозь полымя, трымаць рукамі распаленае жалеза; выпрабаванне вадой – у апусканні звязанага чалавека ў халодную ваду, у неабходнасці дастаць кольца з кіпенню.

Той чалавек, які вытрымліваў падобныя выпрабаванні, лічыўся апраўданым, а хто не вытрымліваў – вінаватым. У 1215 г. рашэннем Латэранскага сабора ардаліі былі афіцыйна забаронены, аднак усё ж часам сустракаліся і ў больш позні перыяд.

Традыцыяналізм. Адносіны свецкай і духоўнай улад да навукі і тэхнікі былі пераважна непрыхільнымі, бо лічылася, што духоўнае жыццё чалавека павінна будавацца на старадаўніх традыцыях, нязменных рэлігійных нормах і каштоўнасцях. У грамадстве, заснаваным на павазе да традыцый мінулага, усё новае, нязвыклае ўспрымалася насцярожана і нярэдка выклікала страх, паколькі разглядалася як бязбожніцкае, грэшнае, нават д'ябальскае.

У аснове сярэдневяковай культуры было ўзаемадзеянне культуры «варварскіх» народаў Заходняй Еўропы (германскі пачатак) і культурных традыцый Заходняй Рымскай імперыі – дзяржаўнасць, права, навукі і мастацтва (раманскі пачатак), а таксама дамінаванне хрысціянства. Узаемадзеянне гэтых пачаткаў моцна паўплывала на станаўленне заходнееўрапейскай сярэдневяковай культуры. «Чым больш старажытнае, тым больш сапраўднае» – гэты прынцып быў у сувязі новага і старога ў духоўным жыцці. Так сярэдневяковая літаратура развівалася пад уплывам традыцый вуснай народнай творчасці, рэлігійных норм і каштоўнасцей хрысціянства, а таксама антычнай культуры і літаратуры. Традыцыяналізм стрымліваў развіццё навукі і тэхнікі. Менавіта таму на працягу амаль тысячагоддзя эпохі Сярэдневякоўя было зроблена адносна мала навуковых адкрыццяў і тэхнічных новаўвядзенняў.

Рэфлексіўнасць. Спрадвеку лічылася, што Бог – гэта ўратаванне. Для хрысціяніна выратаванне існавала пад знакам веры

і надзеі. У яго верыць і на яго спадзяецца нават чалавек не самага праведнага жыцця. Надзея чалавека – гэта надзея на Бога; калі яго няма, то святкуе перамогу чалавечае рабства.

Хрысціянину ёсць у каго верыць, на каго спадзявацца і каго любіць. Сярэдневяковая еўрапейская філасофія арыентавалася на абгрунтаванне і тлумачэнне рэлігійных ісцін, на «школьнае» авалодванне ўжо назапашаным, а не на пошук новых ведаў, стварэнне новых тэорый і канцэпцый.

Для абгрунтавання рэлігійных ісцін схаласты спасылаліся не толькі на біблейскія тэксты, але і на творы знакамітых мысліцеляў Антычнасці, найперш Арыстоцеля, які ў Сярэдневякоўі лічыўся аўтарытэтам у галіне філасофіі і тэалогіі. У цэлым філасофію Сярэдневякоўя нярэдка разглядалі як своеасаблівую «служанку багаслоўя». Найбольш вядомымі прадстаўнікамі сярэдневяковайхрысціянскай філасофіі і тэалогіі былі *Аўрэлій Аўгусцін, св. Фама Аквінскі, Роджэр Бэкан, Уільям Окам, Іаан Скот Эрыўгена* і інш.

Аснова сярэдневяковага багаслоўя таксама была антычнай. Пры ўзнікненні багаслоўе абапіралася перш за ўсё на антычны неаплатанізм. Царкоўная арганізацыя ранняга Сярэдневякоўя яшчэ доўгі час працягвала будавацца па прынцыпе антычных полісаў: адносна незалежныя метраполіі, а затым патрыярхіі стваралі адзіны саюз.

Тэацэнтрызм. Адзінства сярэдневяковага свету ўвасаблялася Богам, ён вызначаў лёс рэчаў, а не іх адносіны з іншымі прадметамі свету. У самім свеце не знаходзілі аб'яднальнага пачатку, і Бог выступаў свайго роду яго інтэгратарам.

У сярэдневяковай навуцы не было ўяўленняў пра самазаконнасць свету, не было глебы для ідэй аб законах прыроды. Чыста матэрыяльныя, не натхнёныя Богам сувязі не валодалі аўтарытэтам ісціны.

Бог стаяў за рэчамі прыроды як майстар за створнай ім рэччу. Адсюль кніжнае вывучэнне свету, каменціраванне прац знакамітых тэолагаў, антычных мудрацоў праходзіла ў адрыве ад жыцця (так, напрыклад, абмеркаванне пытання пра наяўнасць плям на Сонцы ажыццяўлялася як аналіз прац Арыстоцеля, без спецыяльнага назірання за зоркай).

2. Субкультуры Сярэдневякоўя

Сярэдневякоўе ўвабрала традыцыі і звычаі некалькіх культурных платформаў, сярод якіх выдзяляюцца антычная субкультура, хрысціянства, германа-варварская субкультура, рыцарская субкультура, бюргерская субкультура, сялянская нізавая субкультура.

Антычная субкультура

Сярэдневяковая культура захавала некаторыя формы, створаныя Антычнасцю (перш за ўсё Рымам). Напрыклад, адукацыя працягвала будавацца як і познеантычная сістэма «сямі свабодных мастацтваў»: спачатку вивучалі граматыку, рыторыку і дыялектыку, потым геаметрыю, арыфметыку, музыку, астраномію.

Хрысціянства

Агульныя каштоўнасныя асновы Сярэдневякоўя былі звязаны з хрысціянствам. Дакладныя сферы грамадскага жыцця суадносіліся з царкоўнай ідэалогіяй.

Хрысціянства выступае светапогляднай асновай Сярэдневякоўя, накладвае адбітак на ўсе сферы духоўнага і матэрыяльнага жыцця. У цэнтры сістэмы каштоўнасцей Сярэдневякоўя абсалютным цэнтрам з'яўляецца Бог.

Хрысціянства прыносіць у сярэдневяковую культуру новы вобраз чалавека. З аднаго боку, чалавек – вобраз і падабенства Бога, а з другога – у чалавеку жыве ганебны пачатак, ён схільны да д'ябальскіх учынкаў.

Германа-варварская субкультура

Пасля захопу Імперыі германскімі плямёнамі Рымская царква сутыкнулася з неабходнасцю звароту ў хрысціянства варварскіх народаў, свядомасць якіх была больш архаічнай.

Для германскіх плямён каштоўнымі былі гераічныя паводзіны, паколькі яны жылі за кошт вайны і рабаванняў. Ваенная справа заўсёды лічылася ў іх у вышэйшай ступені годным заняткам.

Васальныя адносіны ў сярэдневяковай культуры таксама маюць вытокі ў жыцці германскіх плямён. Служэнне ў германскім свеце не было служэннем абшчыне-дзяржаве, як у Антычнасці, яно было служэннем правадыру-індывіду.

Рыцарская субкультура

Воінскае саслоўе з'яўлялася неабходным кампанентам як антычнай, так і германскай культуры. Але ў апошняй воін быў толькі наймітам, ён служыў свайму гаспадару ці правадыру. На працягу ўсяго ранняга Сярэдняв'якоўя воін станавіўся то абаронцай пры набеггах варварскіх плямён, то правадніком феадальнай раздробленасці, то апускаўся да ролі разбойніка. На гэтым фоне царква ў XI ст. пачынае распрацоўваць ідэю праведнай хрысціянскай вайны і воіна-хрысціяніна, які павінен выратаваць веру. У IX ст. можна гаварыць пра з'яўленне прафесійнага слоя воінаў, які складаўся, як правіла, са свабодных і дастаткова заможных людзей, што маглі сабе дазволіць набыць дарагую амуніцыю і каня. Доўгі час рыцарства заставалася справай асабістага выбару. Рыцарства не было эканамічным класам, не супадала з феадальнай арыстакратыяй. Яно не набыло юрыдычнага статусу, не атаясамлівалася з васалітэтам (адзінокія вандроўныя рыцары). Існавалі таксама несвабодныя рыцары – міністэрыялы. Але адзіны вобраз жыцця адрозніваў іх ад астатніх слаёў грамадства, што дае магчымасць гаварыць пра фарміраванне ў X–XI стст. рыцарскай субкультуры, у аснове якой – дух салдацкага брацтва і таварыства, калі сеньёр – не гаспадар і суддзя, а старшы сярод роўных.

Рыцарства стварыла сваю паэзію ў асобе трубадураў, трувэраў, мінезінгераў; рыцарскія раманы – вялікія паэтычныя творы, новыя вершаваныя жанры: серэнада, пастарэла, альба, сірвента.

Найбольш знакамітымі ўзорамі лічыліся раманы «Трыстан і Ізольда» (XII ст.), цыкл раманаў пра легендарнага караля брытаў V–VI ст. Артура, які гераічна змагаўся з англасаксамі за незалежнасць Англіі, а таксама раманы «Парсіфаль». Эпічныя творы-раманы складаліся на аснове старажытных легенд і паданняў і былі вельмі папулярнымі ў Сярэдняв'якоўі.

Бюргерская субкультура была прадстаўлена не так ярка, як культура рыцарская. Яна не была дамінуючай. Першапачаткова, у перыяд культурнага ліхалецця і ў ранняе Сярэдняв'якоўе, цэнтрамі культуры заставаліся манастыры, храмы і епіскапскія рэзідэнцыі. Да пачатку высокага Сярэдняв'якоўя ўсё большую ролю ў культуры пачынаюць іграць замкі. У замках каралёў і ўладальных князёў засноўваўся двор. Акрамя ры-

цараў і вяльможных жанчын яны прыцягвалі ўвагу адукаваных людзей і іншых саслоўяў. Прыблізна ў гэты ж час пачынаецца ажыўленне гарадскога жыцця.

Павялічваліся гарады, расло насельніцтва, ішло інтэнсіўнае будаўніцтва. Але ўсё-такі ў гэты час бюргерства не стала вядучай сілай культуры Сярэдневякоўя, паколькі горад не мог моцна ўплываць на культуру. Так і заставаліся два полюсы: духавенства і рыцарства. Бюргерская ж культура была ў цяні. Нягледзячы на ўсё большы дабрабыт бюргераў, багацце і ўздзеянне гарадскога патрыцыяту, бюргер так і не дасягнуў значнасці гараджаніна-грамадзяніна.

Сялянская нізавая субкультура

Сялянскай субкультуры было ўласціва вельмі глыбокае і рэзкае выяўленне супярэчнасцей. На верхнім полюсе яна пераадолела язычніцтва, ёй адкрылася рэальнасць непараўнальна больш высокага ўзроўню, чым антычнай культуры. На другім жа, ніжэйшым полюсе сярэдневяковая культура заставалася ці спусцілася ніжэй сваёй папярэдняй. Аднак «верх» і «ніз» сярэдневяковай культуры не толькі не складалі яе полюсы і несумяшчальныя ўзроўні, але і ўзаемадзейнічалі. Гэтая культура была ўласцівая не толькі сялянству, але бюргерству і нават рыцарству.

3. Мастацкая культура

Сярэдневяковае мастацтва амаль цалкам было накіравана на рэлігійна-царкоўныя патрэбы. У розных яго відах і жанрах дамінавалі рэлігійныя вобразы і матывы.

Найбольш пашыранымі, тыповымі, папулярнымі ў галіне літаратуры былі жыцці святых; у архітэктуры – храмы, саборы; у выяўленчым мастацтве – абразы; у скульптуры – статуі Хрыста, Багародзіцы, святых.

Літаратура

Вядучым літаратурным жанрам эпохі ранняга Сярэдневякоўя былі жыцці святых, што пісаліся звычайна на лацінскай мове і апісвалі жыццё, цуды і пакутніцтва за «веру Хрыстовую» святых людзей. Былі пашыраны апавяданні пра вандраванні душы ў іншасвецце. У наступныя стагоддзі (пачынаючы з XII ст.) узніклі і атрымалі шырокае распаўсюджванне іншыя літаратурныя жанры, пераважна свецкага характару: гераічны

эпас, рыцарская літаратура, паэзія трубадураў, мінезінгераў, вагантаў, байкі. Многія ўзоры тагачаснай літаратуры былі створаны не толькі на лацінскай мове, а і на сфарміраваных нацыянальных мовах. Кожнае саслоўе стварала сваю адмысловую літаратуру. У народным асяроддзі з фальклорных легенд і паданняў узніклі творы гераічнага эпасу, які з'яўляўся вышэйшым літаратурна-мастацкім дасягненнем сярэдневяковай эпохі.

Так, у Францыі ўзорам гераічнага эпасу лічылася «Песня аб Раландзе». Яе героем быў пляменнік караля Карла Вялікага граф Раланд, які мужна змагаўся з арабамі на поўначы Іспаніі. Гэтая эпічная паэма невядомага аўтара складвалася на працягу IX–XI стст. у рэчышчы вуснай паэтычнай традыцыі. Адзін з асноўных матываў паэмы – васальная вернасць Раланда свайму каралю і адначасова адданасць Радзіме.

Шырока вядомы ў тагачаснай Еўропе нямецкі гераічны эпас «Песня аб Нібелунгах» быў створаны ў канцы XII ст. і ўключаў 39 песень. У ім апавядаецца пра вандраванні і звышнатуральныя подзвігі сына караля, выдатнага рыцара Зігфрыда, пасля забойства якога яго ўдава Крымхільда сурова помсціць сваім ворагам. Паэма вызначаецца падрабязным апісаннем шматлікіх бітваў, прыгод, змоў, канфліктных сітуацый, рыцарскіх турніраў, свят і інш.

З XIII–XIV стст. вядучую ролю ў сярэдневяковым працэсе пачала адыгрываць ужо не рэлігійная ці рыцарская, а свецкая гарадская літаратура. Гараджане стваралі дыдактычныя, павучальныя, сатырычныя, алегарычныя творы. Яны ж былі аўтарамі тэатральных твораў розных жанраў.

Адным з найбольш вядомых і папулярных твораў гарадской літаратуры быў французскі «Раман аб Лісе». У ім апісваліся махлярствы хітрага Ліса, які часта падманваў іншых лясных звяроў і жывёл. Алегарычная фігура Ліса ўвасабляла розныя віды паводзін чалавека.

У гарадской лірычнай паэзіі ранейшы культ «Прыгожай Дамы» паступова змяняўся пакланеннем Мадонне, а кодэкс рыцарскай доблесці – кодэксам дабрадзеянасці.

Найбольш папулярным паэтам позняга Сярэдневякоўя быў італьянскі паэт з Фларэнцыі, стваральнік літаратурнай італьян-

скай мовы Дантэ Аліг'еры. Ім напісана эпічная паэма «Боская камедыя».

Выяўленчае мастацтва

Мастацтва Сярэдневякоўя было своеасаблівым ансамблевым мастацтвам, бо існавала ў непарыўнай сувязі, адзінстве архітэктурны, скульптурны і жывапісу. Ролью галоўнага мастацкага элемента выконвала архітэктурна, а іншыя віды мастацтва падначальваліся ёй, у пэўным сэнсе ўдакладнялі яе сутнасць. У Сярэдневякоўі самым распаўсюджаным жанрам жывапісу быў абраз, а самымі пашыранымі скульптурнымі вобразамі – персанажы Свяшчэннага Пісання.

Даволі шырокае распаўсюджанне атрымала мазаіка, якая выраблялася са смальты. Яна звычайна мела залаты колер і мігальную паверхню. Мазаікі і фрэскі нярэдка ўпрыгожвалі сцены імператарскіх палацаў і папскіх рэзідэнцый. На іх былі выяўлены біблейскія персанажы, рымскія імператары, палкаводцы, сярэдневяковыя манархі. Тагачасныя жывапісцы амаль ніколі не малявалі пейзаж, не перадавалі індывідуальныя рысы.

У Сярэдневякоўі атрымала пашырэнне кніжная мініяцюра. На кніжных мініяцюрах змяшчаліся вобразы, матывы і персанажы з Евангелля, Псалтыры, хаця сустракаліся і свецкія сюжэты. Сярэдневяковыя кнігі пісаліся на пергаменце і аздабляліся не толькі малюнкамі, але і ініцыяламі, застаўкамі, прыгожымі вялікімі літарамі.

Архітэктурна

Развітым відам мастацкай культуры была архітэктурна. Гэта ў значнай ступені было абумоўлена рэлігійнымі патрэбамі ў будаўніцтве шматлікіх храмаў.

Двума асноўнымі мастацкімі стылямі ў Сярэдневякоўі былі раманскі і гатычны. Раманскі стыль быў распаўсюджаны ў X–XII стст., у пабудовах дамінавалі вертыкальныя і гарызантальныя лініі, шырока выкарыстоўваліся масіўныя скляпенні, калоны, аркі, а вокны і дзверы былі вельмі вузкія. Знешні выгляд раманскіх пабудоў вызначаўся велічнасцю, суровасцю, цяжкавагавасцю, змрочнасцю.

Асноўнымі тыпамі пабудоў раманскага стылю былі замкнёныя саборы, царква. Да архітэктурных помнікаў адносіцца Царква Нотр-Дам дзю Пор у Клярмон-Феране, знакаміты саборны ансамбль у Пізе і інш.

Гатычны стыль быў распаўсюджаны ў еўрапейскіх краінах у XII–XIII стст.

Яму ўласцівы панаванне ў архітэктуры стральчатых формаў, вертыкальных ліній, лёгкія калоны, высокія востраканечныя вежы, ажурная каменная разьба, шматлікія каляровыя вітражы. Сцены храмаў звычайна не мелі роўнай паверхні, а найчасцей былі нібы разрэзаны высокімі вузкімі вокнамі, рознымі выступамі і нішамі. Гатычныя саборы з’яўляліся своеасаблівым адлюстраваннем усяго Сусвету, узорам гарманічнага Богага свету. Іх значная вышыня, накіраванасць уверх, да неба, сімвалічна адлюстроўвалі імкненне чалавека да Бога і мару аб лепшым нябесным свеце. Інтэр’ер гатычных храмаў увасабляў нябесны рай. Саборы былі гарадскімі пабудовамі ў адрозненне ад большасці раманскіх будынкаў, якія размяшчаліся пераважна ў сельскай мясцовасці. Найбольш знакамітымі ўзорамі гатычнага стылю з’яўляюцца сабор Парыжскай Божай Маці, а таксама саборы ў Рэймсе, Шартры, Сен-Дэні, Ам’ене і інш.

Скульптура

У эпоху Сярэднявекі вядомы развіцця віды пластыкі. У Заходняй Еўропе былі распаўсюджаны дробная пластыка, круглая скульптура з каменя, рэльефная чаканка, ювелірныя вырабы. Творы набываюць аб’ёмную трохмерную форму.

Скульптура ўпрыгожвала саборы, найперш на парталах, а таксама ў інтэр’еры. Цэнтрам інтэр’ернага мастацтва было скульптурнае распяцце. Вобразамі гатычных скульптурных кампазіцый былі Ісус Хрыстос, Багародзіца (Дзева Марыя), каталіцкія святыя, каралі.

Многія скульптурныя творы вызначаліся драматычнасцю, выразнасцю. У саборы змяшчаліся статуі святых і нават асобных людзей, якія ўнеслі найбольшы ахвяраванні на ўзвядзенне і ўпрыгожванне храма. Былі вядомы таксама невялікія статуэткі са слановай косці. Пераважаючым відам скульптуры быў рэльеф. Раманскія саборы нярэдка ўпрыгожваліся шматфігурнымі скульптурнымі кампазіцыямі, якія ўяўлялі разнастайныя біблейскія сюжэты. Такія творы часам называлі «каменнай Бібліяй», «пропаведзю ў камені». Раманская скульптура вызначалася найчасцей непрапарцыянальнымі формамі – фігуры выцягнуты ў даўжыню, галовы павялічаны, целы – схематычныя. Скульптурныя выявы хрысціянскіх святых нярэдка вельмі

простыя, невыразныя ў адрозненне ад адухоўленых, вытанчаных узораў візантыйскага мастацтва.

Музыка

Музычнае мастацтва адыгрывала значную ролю ў духоўным жыцці сярэдневяковага грамадства. Музыка перш за ўсё развівалася ў межах царквы, была ў выглядзе малітоўных песнапенняў непарыўна звязана з культавым рытуалам і словам. Яна не вылучалася як асобны элемент з комплексу рэлігійна-маральнага і мастацкага ўздзеяння.

У канцы VI – пачатку VII ст. завяршаецца стварэнне адзінага кultaвага рытуалу з адпаведнай богаслужэбнай музыкай, што атрымала ў гісторыі музыкі назву грыгарыянскага харала. Аднагалосы грыгарыянскі напеў выконваўся хорам мужчынскіх галасоў або ансамблем салістаў-певакоў. У грыгарыянскім мастацтве замацаваліся прыёмы антыфонных певаў і супастаўлення сольных і харавых эпізодаў.

У богаслужэбнай практыцы шырока выкарыстоўваецца арган.

Да XI ст. канчатковы выгляд набывае мера – самая поўная каталіцкая служба. Музыка яе прайшла працяглы шлях фарміравання ад псалмодыі ў выкананні святароў і царкоўных пеўчых праз увядзенне гімнаў у выкананні прыхаджан, а пазней прафесійнага царкоўнага хору да афармлення пяці асноўных частак.

У нетрах кultaвага мастацтва развіваецца поліфанія. Так, ужо ў канцы VIII – пачатку IX ст. у царкоўных спевах і пры ігры на аргане выкарыстоўваецца двухгалоссе, а пры падваенні асноўных галасоў – трох- або чатырохгалоссе.

Імкненне да ўдасканалення падрыхтоўкі музыкантаў патрабавала выкарыстання спосабаў фіксацыі нотнага матэрыялу.

Італьянскі манах Гвіда д'Арэца (кіраўнік дзіцячага хору кафедральнай школы) у XI ст. упершыню выкарыстаў чатырохлінейны нотны стан. Новаўвядзенне дапамагала сачыць за строгім выкананнем кананічных мелодый.

Свецкая музыка была прадстаўлена ў першую чаргу народнымі песнямі, баладамі, а таксама песнямі вагантаў, трубадураў, мінезінгераў, акцёраў, іншых прафесійных выканаўцаў, асобных музычных вулічных ансамбляў.

У XII ст. на змену ўнісонным спевам прыйшло складанае шматгалоссе, якое пазней пачало шырока прымяняцца як у царкоўнай, так і ў свецкай музыцы.

Музыка выкарыстоўвалася ў тэатры і паратэатральных дзействах. Да іх адносяцца літургічныя драмы, якія ўзніклі і шырока распаўсюдзіліся ў канцы IX–XIII ст. Асновай для стварэння літургічнай драмы сталі тропы, тэкставыя і музычныя дапаўненні і звязкі паміж асноўнымі малітоўнымі песнапеннямі. Прадстаўленні літургічнай драмы праходзілі, як правіла, з удзелам святароў і хору.

Літургічная драма з цягам часу перарасла ў містэрыю. Містэрыя ўяўляе сабой жанр сярэдневяковага заходнееўрапейскага рэлігійнага тэатра. Яна «вырасла» з гарадскіх працэсій у гонар рэлігійных свят і ўрачыстых выездаў каралёў з удзелам музыкантаў.

У познім Сярэдневякоўі атрымалі пашырэнне і такія формы тэатралізаваных прадстаўленняў, як фарс і міракль, дзе сатырычныя бытавыя карціны чаргаваліся з цудоўным умяшальніцтвам розных святых і нават самога Бога. Прадстаўнікамі свецкай музычнай творчасці ў эпоху Сярэдневякоўя былі выхадцы з розных сацыяльных слаёў, у тым ліку вандроўныя музыканты, камедыянты і акцёры, гістрыёны, жанглёры, менестрэлі, шпільманы, скамарохі.

4. Сярэдневяковая беларуская культура

Духоўна-культурнае станаўленне Беларусі звязана з далучэннем да багацця агульначалавечай культуры. Перадумовай узнікнення старажытнай беларускай культуры можна лічыць шырокія культурныя сувязі, якія асабліва ўмацаваліся пасля прыняцця хрысціянства, з Візантыяй і заходнееўрапейскімі краінамі.

Увядзенне епархій і з'яўленне манастыроў у X–XI стст. на беларускіх землях былі ступенямі ў развіцці літаратуры і асветы. Менавіта на светапоглядным падмурку хрысціянства ўзнікла духоўная культура на раннесярэдневяковых беларускіх землях. Хрысціянскі гуманізм, пазбаўлены саслоўных абмежаванняў, абумовіў духоўную ўплывовасць. Яго маральны пафас хутка пранікае ў старажытнабеларускую літаратуру і набывае адзнакі ўстойлівай нацыянальнай традыцыі. Кірыла Тураўскі,

Клімент Смаляціч ііншыя асветнікі гэтай эпохі імкнуцца да філасофскага, рацыяналістычнага асэнсавання рэчаіснасці. Аднаметнасцю іх філасофскіх вучэнняў з'яўляецца вера ў магчымасці чалавечага розуму як надзейнага сродку пазнання свету.

Вялікую папулярнасць набылі на Русі творы *Кірылы Тураўскага* (каля 1130 – каля 1182), вядомага беларускага пісьменніка, прапаведніка, царкоўнага дзеяча. Яны распаўсюджваліся ў спісах на працягу многіх стагоддзяў. У іх ён тлумачыў сімваліку біблейскіх кніг. Ён прапаведаваў евангельскую боскую ласку, радасць адчування духоўнага нараджэння ў Хрысце.

Мысліцель добра валодаў народнай вобразнай і стараславянскай мовамі, глыбока ведаў візантыйскую культуру, асабліва паэзію і красамоўства.

На думку даследчыкаў, да літаратурнай спадчыны Кірылы Тураўскага адносіцца больш за 70 твораў розных жанраў. Захаваліся 8 слоў-казанняў, 2 прытчы, 2 казанні, 2 пасланні да Васіля – ігумена Пячэрскага, 2 каноны і каля 30 спавядальных малітваў.

Для хрысціянскай культуры таго часу багаслоўская паэтычная, красамоўніцкая і асветніцкая творчасць Кірылы Тураўскага была сапраўдным адкрыццём красы і мастацкай выяўленчай сілы роднай мовы.

Філасофскія і маральна-этычныя погляды пісьменніка раскрываюцца ў яго творах у форме прытчаў, з выкарыстаннем мастацкіх вобразаў і сімвалаў. Так, у спавядальных малітвах, створаных К.Тураўскім, яркая адчуваецца шчырае лірычнае самараскрыццё душы чалавека перад Богам. Праблема чалавека ў яго грамадскім быцці сімвалічна адлюстравана ў некаторых прытчах. Шэраг твораў К.Тураўскага прысвечаны сацыяльна-этычнаму сэнсу манаскага жыцця. Духоўная місія манахаў, лічыў К.Тураўскі, заключаецца ў тым, каб даць чалавеку і грамадству ўзоры быцця з Богам, жыцця ў чысціні і ў адпаведнасці з Боскай праўдай.

У асобных творах красамоўніцкага жанру выкрываецца недахопы дзяржаўнага ладу, зямной улады, якая служыць грахоўнай прыродзе чалавека, а не яго духоўнаму ўдасканаленню.

Вядомым пісьменнікам і царкоўным дзеячом з'яўляўся *Клімент Смаляціч* (?–пасля 1164). Быў спачатку манахам Зарубскага манастыра недалёка ад Кіева, сем гадоў з'яўляўся мітра-

палітам Кіеўскім і ўсяе Русі. Даследчыкі сведчаць, што Клімент Смаляціч дасканала ведаў антычную літаратуру. Да нашага часу захаваўся толькі адзін яго твор – «Пасланне Фаме прэсвітару». «Пасланне...» раскрывае кругагляд і інтарэсы пісьменніка. З паслання бачна, што К.Смаляціч іншасказальна тлумачыў Свяшчэннае Пісанне. Паводле яго меркаванняў, важна не толькі літаральнае, але і сімвалічнае разуменне біблейскіх тэкстаў, іх творчая інтэрпрэтацыя. Для распрацоўкі і выкладання думак ён шырока выкарыстоўваў працы Гамера, Платона і Арыстоцеля.

Значнае месца ў светапоглядзе К.Смаляціча належыць ідэі антрапацэнтрычнасці. Разглядаючы чалавека як вянец тварэння, асноўны цэнтр Сусвету, створаны па ўзоры і падабенстве боскім, Клімент Смаляціч падкрэслівае, што чалавеку належыць імкнуцца да маральнага ўдасканалення, услаўляць Бога і дзякаваць яму. У «Пасланні...» ён адзначае духоўна-маральную прыроду чалавека, адстойвае маральную чысціню думак і ўчынкаў, падтрымлівае духоўнае памкненне да найвышэйшых каштоўнасцей быцця. К.Смаляціч заклікаў людзей сканцэнтраваць дзейнасць на духоўным, вечным, адмовіцца ад матэрыяльных даброт, уключаючы царкоўную маёмасць.

Вышэйшы сэнс чалавечага існавання К.Смаляціч бачыць у разуменні пабудовы свету, боскай арганізацыі быцця. Зразумейшы гэта, чалавек становіцца на шлях пазнання Бога і ўчынкамі можа далучыцца да Творцы ці, наадварот, аддаліцца ад яго.

Асветнікам, рэлігійным і грамадскім дзеячом з'яўляўся *Аўрамій Смаленскі (сярэдзіна XII ст. – 1224)*, які з дзяцінства быў выхаваны ў духу строгай хрысціянскай мараліі прывучаны да сістэматычных кніжных заняткаў. У манастыры ён старанна вывучаў творы Іаана Златавуста, Яфрэма Сірына, жыцці святых, займаўся зборам і перапісваннем кніг. Пасля 30 гадоў манаскага служэння ў 1198 г. ён прыняў сан прэсвітара і стаў шырока вядомы як прапаведнік і настаўнік не толькі манаскай браціі, але і свецкіх асоб. Да яго прыходзілі за духоўнай парадай, настаўленнем.

Аўрамій заклікаў вернікаў няўхільна прытрымлівацца маральных прынцыпаў хрысціянства, клапаціцца пра духоўнае ўдасканаленне жыцця, увесь час памятаць пра Бога, маліцца

дзень і ноч, каб не быць асуджаным на Судзе. Аўрамія шанавалі нашы продкі як нястомнага прапаведніка рэлігійнага пакаяння і непазбежнасці Страшнага Суда. За актыўнае прапаведанне хрысціянства і ўзорнае жыццё праваслаўная царква кананізавала яго. «Жыццё прападобнага Аўрамія Смаленскага» распавядае пра падзвіжніцкую дзейнасць асветніка.

Шмат было зроблена па ўмацаванні ролі Літоўскай мітраполіі ў рэлігійным жыцці ўсходніх славян *Кіпрыянам (1330–1406)*, які пэўны час займаў пасаду іераманаха пры Канстанцінопальскім патрыярху, а з 1373 г. знаходзіўся ў Вялікім Княстве Літоўскім у якасці ўпаўнаважанага прадстаўніка патрыярха. Ён быў прыхільнікам незалежнасці Літоўскай мітраполіі ад маскоўскага рэлігійнага цэнтра. Па прапанове вялікага князя Альгерда заняў кафедру Літоўскага мітрапаліта і ўзначальваў мітраполію да 1389 г.

Мітрапаліт Кіпрыян як мага стрымліваў экспансію каталіцкай царквы, шмат увагі надаваў духоўнай асвеце насельніцтва ВКЛ. Кіпрыянам зроблены многія пераклады богаслужэбных кніг на старабеларускую мову. У бліскучых прамовах і пасланнях мітрапаліт заклікаў народ ВКЛ да маральнага і рэлігійнага ўдасканалення, падкрэсліваў веліч і выратавальную сілу хрысціянскай веры.

Даследчыкі лічаць Кіпрыяна аўтарам «Летапісу аб пачатку зямлі рускай». У гэтым творы ён паказаў гісторыю Маскоўскага княства з пункту гледжання адзінства ўсіх славян. У летапісе ёсць звесткі па гісторыі ВКЛ. Адзначаецца ваенны талент Альгерда.

Кіпрыян вядомы як аўтар «Жыцця св.мітрапаліта Пятра», «Зводнай кормчай», пасланняў Сергію Раданежскаму, шэрагу грамат і малітваў.

Працягваў і развіваў традыцыі ўрачыстага красамоўства, закладзеныя К.Тураўскім, *Грыгорый Цамблак (1364(?))– каля 1420*), які ў XV ст. як мітрапаліт ВКЛ вёў актыўную прапаведніцкую дзейнасць.

Ён з'яўляўся аўтарам больш за 40 твораў. Яго пропаведзі, дыдактычна-панегірычныя словы, павучанні, жыцці напісаны вобразнай мовай, насычаны метафарами, параўнаннямі. У працах Г.Цамблак узнімаў пытанні шырокага грамадскага значэн-

ня, абараняў прываслаўную веру і культуру, услаўляў нацыянальна-культурных дзеячаў.

Пропаведзі і жыцці, складзеныя Г.Цамблакам, распаўсюджваліся ў беларускіх манастырах, з'яўляліся ўзорам для мясцовых кніжнікаў і духоўна ўзбагачалі чытачоў ВКЛ. Яго літаратурная спадчына станоўча паўплывала на развіццё беларускай літаратуры, а творы ўключаліся ў шматлікія рукапісныя зборнікі XV–XIX стст.

Такім чынам, старажытныя беларускія землі мелі багатую літаратурную спадчыну. Літаратурная дзейнасць беларускіх мысліцеляў высока ацэньвалася ў Старажытнай Русі. Багатая літаратура Полацкай, Тураўскай, Смаленскай і Новагародскай земляў садзейнічала станаўленню і развіццю беларускай мовы. Старажытныя беларускія гарады мелі школы, у якіх грунтоўна вывучаліся грэчаская і лацінская мовы, можна было атрымаць шырокую адукацыю. Літаратурна-асветніцкія школы існавалі ў манастырах, якія выхавалі славетных мысліцеляў і асветнікаў.

5. Культура сярэднявечных беларускіх гарадоў

На тэрыторыі старажытных беларускіх княстваў у XI–XIV стст. назіраецца хуткі рост гарадоў, якія становяцца эканамічнымі, адміністрацыйна-палітычнымі і культурнымі цэнтрамі.

Важную ролю ў культурным жыцці беларусаў адыгрываў **Полацк**, адзін з найстаражытнейшых гарадоў усходніх славян. У пісьмовых крыніцах узгадваецца з 862 г. Зручнае геаграфічнае становішча на гандлёвым шляху з варагаў у грэкі садзейнічала яго хуткаму эканамічнаму і культурнаму развіццю.

Полацкамі дойлідзямі ўжо ў XI ст. быў узведзены *Сафійскі сабор* – прываслаўны 5-нефавы крыжова-купальны храм з трыма гранёнымі апсідамі. На кожным фасадзе (акрамя ўсходняга) было шэсць прамавугольных плоскіх лапатак, якія адпавядаюць унутранаму падзелу памяшкання 16 слупамі на нефы. Тры сярэднія нефы заканчваюцца апсідамі. Над сярэднякрыжжам сабора быў цэнтральны купал. Сцены складзены з прыроднага каменя і плінфы ў тэхніцы паласатай муроўкі (муроўка са «схаванымі радам», што стварае двухколёрную гаму паверхні), характэрнай для полацкай школы дойлідства. Полацкі храм прыметна адрозніваўся ад Сафіі кіеўскай і Сафіі наўгародскай.

Дойліды не паўтарылі тып пабудаваных у Кіеве і Ноўгарадзе храмаў, а стварылі храм, максімальна ўлічыўшы мясцовыя асаблівасці. Полацкая Сафія адносілася да рэдкага на Русі тыпу крыжова-кúpальных храмаў, у якіх усходняе рамена крыжа некалькі павялічана. Храм атрымаўся цэнтрычным, таму што падкупальны квадрат быў размешчаны ў самым цэнтры пабудовы. Знадворку Сафійскі сабор выглядаў як складанае шматкупальнае збудаванне з пірамідальнай кампазіцыяй завяршэнняў. Унутры храм быў размаляваны. Першапачатковы выгляд сабора не захваўся. Храм шмат разоў перабудоўваўся. У канцы XV – пачатку XVI ст. ён быў перабудаваны ў 5-вежавы храм абарончага тыпу. У XVIII ст. перабудаваны ў стылі віленскага барока.

Глыбока шануюць ва ўсім хрысціянскім свеце Ефрасінню Полацкую. Беларуская святая была адной з першых асветніц. Духоўны ўплыў Ефрасінні Полацкай (каля 1101(?)–1167(?)) адчуваўся на ўсіх землях Полацкага княства. Унучка полацкага князя Усяслава Брачыславіча (Чарадзея), дачка малодшага з яго сыноў Святаслава (Георгія) у юнацтве стала манашкай і пачатак свайго манаскага жыцця правяла ў келлі Полацкага Сафійскага сабора, дзе займалася перапіскай царкоўных кніг. Па ініцыятыве Ефрасінні была пабудавана Спаса-Ефрасіннеўская царква, унікальны помнік мураванага дойдства Беларусі. Храм узведзены з плінфы ў тэхніцы муроўкі «са схаваным радам» і знадворку быў атынкаваны вапнай. Пілястры храма плоскія двухступеньчатыя. Фасады сабора былі аздоблены дэкорам. Гэта мураваны трохнефавы шасціслупны крыжова-кúpальны храм. У царкве меліся маленькія келлі, адна з іх, паводле падання, прызначалася для Ефрасінні Полацкай.

Інтэр’ер аздоблены фрэскамі XII ст. – унікальнымі творамі старажытнарускага манументальнага мастацтва. Выявы святых пададзены ў класічных прапорцыях: з прадаўгаватымі тварамі, вялікімі вачыма, жывымі вуснамі. Каляровая гама чырвона-карычневая, сіне-блакітная, зяленая вохра з адценнямі, контур выкананы чырвона-карычневай фарбай.

Фрэскамі таксама была размалявана вонкавая паўднёвая сцяна.

Асветніцай каля Полацка заснаваны жаночы манастыр Св. Спаса, пры якім існавала школа для навучання дзяцей грамаце. Ефрасіння заснавала і мужчынскі Багародзіцкі манастыр. Гэтыя манастыры сталі асяродкамі асветы ў Полацкім княстве, пры іх працавалі вучэльні, бібліятэкі, іканапісная і ювелірная майстэрні. Сама Ефрасіння складала і запісвала малітвы і дыдактычныя пропаведзі. Пад канец жыцця яна адправілася ў паломніцтва да Гроба Гасподняга ў Іерусалім. Там і памерла.

Пасля яе смерці невядомы аўтар склаў «Жыццё Ефрасінні Полацкай». Гэта адзін з нямногіх помнікаў літаратуры старажытнага Полацка, які дайшоў да нас. Аўтар услаўляе настойлівую і самаахвярную жанчыну, яе імкненне да ведаў і духоўнай дасканаласці. «Жыццё...» прасякнута пафасам сцвярджэння хрысціянскіх уяўленняў і імкненнем да праўдзівасці. Актыўным суб'ектам сцвярджэння праўдзівасці выступае ў творы Ефрасіння.

З імем Ефрасінні звязаны крыж, зроблены па яе просьбе ў 1161 г. полацкім майстрам Лазарам Богшам, які з поўным правам можна назваць шэдэўрам сваёй эпохі.

У XII ст. на Полаччыне існавалі самабытныя школы жывапісу. Цесныя сувязі полацкай княжацкай дынастыі з Візантыяй спрыялі пранікненню мастацтва візантыйскага стылю. На мастацтва беларускіх зямель пэўнае ўздзеянне аказала раманскае выяўленчае мастацтва. Фрэскі і мініяцюры, якія дайшлі да нашых часоў, сведчаць, што полацкія майстры творча перасэнсоўвалі і перапрацоўвалі сусветныя мастацкія стылі. Асаблівасцю помнікаў мастацтва XII–XV стст. з'яўляецца спалучэнне мясцовых, візантыйскіх і раманскіх формаў.

У канцы X ст. узнікае горад *Гродна*, які ў XII ст. становіцца значным культурным, гандлёвым і рамесніцкім цэнтрам так званай Чорнай Русі. Помнікам мураванай старажытнай рускай архітэктуры гэтага часу з'яўляецца *Гродзенская царква Барыса і Глеба (на Каложы)*. Пабудавана ў другой палове XII ст. на высокім правым беразе Нёмана, побач з Замкавай гарой на тэрыторыі былога Каложскага пасада. Царква Барыса і Глеба ўяўляла шасціслупны трохапсідны храм. Слупы круглыя (дыяметр каля 1 м) на прамавугольных цокалях. Круглыя слупы былі рэдкай з'явай у старажытнарускім дойлідстве. На значнай вышыні, ля асновы скляпенняў, слупы мелі звычайную

крыжовую ў плане форму. Сцены складзены з плінфы ў тэхніцы роўнаслаёвай муроўкі. Для будаўніцтва выкарыстана лакальная цэгла са скругленым вуглом, з паўкруглым шырокім бокам, падобная да трапецыі. На тарцах некаторых цаглін ёсць знакі. У верхняй частцы сцен і ў скляпенні былі ўмурованы галаснікі для паляпшэння акустыкі храма. Фасады ўпрыгожаны лапаткамі ступеньчатага профілю, устаўкамі з гранітных і гнейсавых камянёў розных адценняў са шліфаванай паверхняй, рознакаляровымі паліванымі керамічнымі плітамі. У верхняй частцы сцен вузкія аконныя праёмы з арачнымі перамячкамі. Падлога царквы была пакрыта паліванымі пліткамі. У алтарнай частцы меўся фрэскавы жывапіс, сцены асноўнага памяшкання, верагодна, не былі размаляваны. У царкве былі хары, якія займалі не толькі заходнюю частку будынка, але ў выглядзе вузкіх галерэй знаходзіліся ўздоўж паўночнай і паўднёвай сцен да апсід. Царква Барыса і Глеба на Каложы часткова разбурылася ў 1853 г., калі падмыты ракой бераг абваліўся. У выніку рухнула паўднёвая сцяна і частка заходняй сцяны храма. Ад старажытнага храма захаваліся паўночная і частка заходняй сцяны, тры апсіды і два заходнія падкупальныя слупы.

У 1398 г. у Гродна вялікім князем літоўскім Вітаўтам на месцы драўлянай крэпасці быў пабудаваны *замак*, які меў чатыры мураваныя вежы, што былі злучаны прасламі сцен. Вежы былі квадратнымі ў плане, таўшчыня сцен – каля 3 м. З усходняга боку паміж вежамі ўзвышаўся палац, які пры неабходнасці ператвараўся ў абарончае збудаванне. У сярэдзіне XVIII ст. побач быў пабудаваны новы замак. Новы і Стары замкі злучаліся мостам, які быў перакінуты праз роў.

Далёка за межамі Гродзенскага княства былі вядомы мастацкія вырабы дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва. Да унікальных знаходак адносяцца кавалак тканіны і тканая ўзорыстая стужка XIII–XIV стст., якія знойдзены пры раскопках старажытнага Гродна. Вялікую цікавасць уяўляе шытая золатам плашчаніца, датаваная XI ст. Кампазіцыя плашчаніцы сіметрычная, фігуры Хрыста і святых трактуюцца плоскасна, па краях – шырокая акаймоўка з надпісам, вышытым вялікімі літарамі.

Высокамастацкімі былі творы са шкла. Іх эстэтычную каштоўнасць вызначалі празрыстасць, хімічная ўстойлівасць, ап-

тычныя і дэкаратыўныя якасці. У Гродна вырабляліся сталовы, аптычны і літургічны посуд, бранзалеты, пацеркі, паліваныя дэкаратыўныя пліткіі смальтавая мазаіка для ўпрыгожвання храмаў.

У 974 г. вялікай княгіняй Вольгай быў заснаваны **Віцебск**, праз які пралягаў гандлёвы шлях у краіны Прыбалтыкі, Венгрыі, Германіі, Італіі, Маскоўскую дзяржаву, Чэхію. У сярэдневяковым горадзе існавалі *Верхні і Ніжні замкі*, а таксама *Узгорысты замак*. У розныя часы даўжыня лініі абароны Верхняга замка складала ад 753 да 836 м. На тэрыторыі Ніжняга замка знаходзілася Віцебская царква Дабравешчаня, Аляксееўскі манастыр.

Віцебская царква Дабравешчаня – гэта трохнефавы шасціслупны храм, які меў адну паўкруглую апсідую.

Адметнай асаблівасцю храма была раўнамернасць яго члянэнняў, сярэдні неф падзелены на чатыры квадратныя ячэйкі. Царква ўзведзена з плінфы і каменя. Абчасаныя камяні былі пакладзены спачатку ў адзін, потым у два рады, а затым ідуць два-тры рады плінфы.

Будынак меў высокі цокаль. Асаблівасцю планіроўкі з’яўляецца размяшчэнне галоўнага ўваходу адносна падоўжанай восі ў правы бок. Гэта звязана з тым, што ў левай частцы заходняй сцяны была зроблена лесвіца на хары. Бакавыя фасады былі падзелены лапаткамі на амаль роўныя часткі, пры гэтым унутраныя члянэнні не супадалі з вонкавымі.

Царква аказала значны ўплыў на полацкае дойдства ў XII ст., асабліва на планіровачную схему і выкарыстанне дадатковых невялічкіх алтароў на хорах. Царква была багата ўпрыгожана фрэскамі, вытрымкамі ў карычнева-чырвонай, ружова-жоўтай, зялёна-блакітнай каляровых гамах.

Матэрыяльная культура віцебскіх гараджан мела агульны ўсходнеславянскі характар і ўключала вырабы з дрэва, косці, каменю, жалеза, каляровых металаў, шкла, гліны і скуры.

Паселішчы крывічоўі дрыгавічоў на тэрыторыі сучаснага **Мінска** вядомы з IX ст., аднак днём нараджэння горада лічыцца яго першае ўпамінанне ў летапісах – 3 сакавіка 1067 г., калі адбылася легендарная бітва на Нямізе паміж кіеўскімі князьямі Яраславічамі (сынамі Яраслава Мудрага) і полацкім князем Усяславам Брачыславічам (Чарадзеям), у

выніку якой Менск быў знішчаны. У паэтычным перакладзе Янкі Купалы (1921) найвыдатнага помніка стражытнай літаратуры «Слова аб палку Ігаравым» гэтая падзея апісваецца так:

На Нямізе снапы сцелюць
Галавамі
А малоцяць жа стальнымі
Іх цапамі
На таку жыццё кладзеца
Неспадзейна,
І душу ад цела веюць
Безнадзейна.
Берагі ў крыві Нямігі
Па калені...

У эпоху ранняга Сярэднявекі гарадамі называлі крэпасці.

Менск был закладзены па загадзе князя Усяслава як замак-крэпасць (2-я палова XI ст.) пры ўпадзенні Нямігі ў Свіслач для аховы паўднёвых рубяжоў Полацкага княства. Такім чынам Менск выконваў самую старажытную функцыю гарадоў – абарончую.

Ядро сярэднявековага Менска складала *Менскае замчышча* на Нямізе (сучасная плошча 8 Сакавіка) – архітэктурны комплекс з княжацкім замкам, царквой і драўлянымі збудаваннямі. Вакол замчышча быў насыпаны 10-мятровы земляны вал з драўлянай крапасной сцяной і вырыты глыбокі роў, запоўнены вадой. Драўляна-земляное замчышча з’яўлялася цэнтрам усходнеславянскай культуры візантыйскага тыпу.

Рэшткі драўлянага горада былі знойдзены пры будаўніцтве станцыі метро «Няміга» (1983–1990). Пры раскопках было адкрыта каля 130 збудаванняў, у асноўным драўляных, аднапавярховых, якія датуюцца XI–XIV ст. Зробленая археолагамі і гісторыкамі рэканструкцыя дазваляе зрабіць здагадку, што трапіць у замчышча можна было праз брамы паміж дзвюма драўлянымі вежамі. Архітэктурна прывакзальных вежаў-брамаў сучаснага горада натхнялася старажытнымі драўлянымі ўязнымі *брамамі Менскага замчышча*.

Сярэднявекавыя гарады становяцца апорай веры, хрысціянства. Каля Свіслачы быў знойдзены фундамент невялікай каменнай царквы, што сведчыць аб зараджэнні ў горадзе элітар-

най культуры. *Менская замкавая царква* не мае аналагаў сярод культавых збудаванняў Старажытнай Русі і займае ў архітэктуры асобнае месца. Яе ўнікальнасць складалі кампазіцыйныя і тэхнічныя асаблівасці. Падмурак і сцены складзены з камянеў, унутры абліцаваны вапнавымі цэглападобнымі плітамі. Да часу ўзвядзення царквы храмы будавалі з цэглы (напрыклад, так пабудаваны Сафійскі сабор у Полацку). Кампазіцыя храма ўяўляе трохапсіднае чатырохслупнае збудаванне. На жаль, Менскі храм не быў дабудаваны, сцены таўшчынёй да 1,5 м узвялі толькі да мятровай вышыні. Арыгінальнасць храма дазваляе зрабіць здагадку, што яго будаўніцтва здзяйснялі запрошаныя майстры раманскай школы.

Існуе гіпотэза, што храм узводзіўся ў 1069–1073 гг., калі Менскам валодаў внук Яраслава Мудрага Яраполк Ізяславіч, маці якога Гертруда Польская была дачкой польскага караля Мечыслава II. Таму, верагодна, для збудавання храма былі запрошаны польскія майстры. Па невядомых прычынах храм не быў дабудаваны, а ўзведзеная частка пераўтворана ў некропаль.

Крэпасць захоўвала ваеннае значэнне да сярэдзіны XVI ст. У эпоху ВКЛ у замку жылі вялікакняжацкія намеснікі, а з 1581 г. раз у два гады праводзіліся пасяджэнні дзяржаўнага трыбунала. Менскі замак у XV–пачатку XVI ст. быў судовым, ваенным і адміністрацыйным цэнтрам Менскага павета. Праіснаваў да канца XVIII ст.

Памяць пра старажытнае Менскае замчышча захоўваецца ў тапаніміцы сучаснага горада – у назвах вуліц Замкавая, Гарадскі Вал.

За сценамі замчышча (дзядзінца) узнік рамесніцкі пасад з гандлёвай плошчай, пазней названы *Нізкім рынкам*, супрацьпастаўлены новаму гістарычнаму цэнтру, які сфарміраваўся ў эпоху Адраджэння, – *Высокаму рынку*. У старажытным горадзе былі развіты жалезапрацоўчае, кастарэзнае, ювелірнае рамяство, дрэвапрацоўка, вырабы з керамікі і інш. Распаўсюджванню рамесніцтва і гандлярства спрыяла тое, што праз горад пралягала адна з галін знакамітага шляху «з варагаў у грэкі».

Пераўтварэнне Менска ў цэнтр самастойнага княства робіць яго адным з буйнейшых адміністрацыйных і гандлёва-рамесніцкіх гарадоў Полацкай зямлі. Аб значнасці горада сведчыць

тое, што ад яго назвы паходзіла назва княства – *Менскае княства*. Пасля смерці Усяслава ў 1101 г. яго сыны падзялілі ўладанні бацькі на ўдзелы, у выніку Менск становіцца цэнтрам удзельнага княства на чале з князем *Глебам Усяслававічам (Менскім)* (?–1119). Ён аб’ядноўвае вакол горада іншыя гарады Полацкай зямлі – Полацк, Тураў, Смаленск.

Перыяд Вялікага Княства Літоўскага (сярэдня XIII ст. – 1569 г.) стаў для горада часам росквіту. У 1441 г. Вялікі князь Літоўскі Казімір IV даў Менску статут прывілеяваных гарадоў. Па загадзе яго сына Аляксандра Ягелона ў 1499 г. Менск атрымаў *магдэбургскае права* – права на самакіраванне. Ствараліся магістраты на чале з войтам і бурмістрам. У 1565–1566 гг. Мінск робіцца цэнтрам Мінскага ваяводства.

Па прывілеі 1591 г. гораду быў падараваны *герб «Узнясенне Маці Божай»*. Згодна з паданнем, абраз з выявай Узнясення Багародзіцы прыплыў у горад па Свіслачы з Кіева, разбуранага мангола-татарамі. Абраз валодаў цудадзейнай сілай, вылечваў хворых, прасвятляў вернікаў і дапамагаў вытрымаць шматлікія набегі іншаземцаў. Вобраз Панны Марыі сярод анёлаў, выяўлены на гербе, сімвалізуе чысціню і святасць. Мінская ікона Божай Маці сёння захоўваецца ў кафедральным Свята-Духавым саборы.

Уладзіслаў Сыракомля падае храналогію развіцця сярэднявечага Мінска ад Старога месца, Траецкай гары, ракі Нямігі і Нізкага рынку да Высокага рынку (сучаснага Верхняга горада – плошчы Свабоды), які фарміруецца ў эпоху Адраджэння на мяжы XVI–XVII стст.

Расціслаў Баравы на падставе пісьмовых крыніц ставіць пытанне аб узнікненні адначасова з замкам альбо раней за замак паселішча на *Траецкай гары* (IX–X стст.) на левым беразе Свіслачы. У X–XI стст. на гары, пасярод леса, быў заснаваны Свята-Узнясенскі манастыр з драўлянай царквой. Манастыр з’яўляўся адным з самых шанаваных манастыроў ВКЛ у XV–XVI стст. нароўні з манастыром Святой Тройцы ў Вільні, полацкай Сафіяй, смаленскай саборнай царквой Святой Прачыстай Багародзіцы. У XII–XIII стст. была пабудавана царква святых Барыса і Глеба і пракладзена Глеба-Барысаўская вуліца. Храмы, прысвечаныя першым рускім пакутнікам, бяруць пачатак, як правіла, у гэты перыяд. Р. Баравы звяртае ўвагу на тое,

што першым менскім князем быў Глеб. У падтрымку гіпотэзы сведчыць знойдзены археолагамі культурны слой канца XII ст. У 1390 г., па паданні, на Траецкай гары быў узведзены драўляны касцёл Прасвятой Тройцы (Мінская Фара). Калі ў 1505 г. горад спалілі крымскія татары, каталіцкі храм быў знішчаны. Траецкая гара, на думку даследчыка, у XIV–XV стст. з’яўлялася гандлёва-адміністрацыйным цэнтрам Менска, тут злучаліся шляхі з Вільны, Лагойска і Полацка, Барысава, Смаленска, Друцка і Магілёва. Пасля атрымання магдэбургскага права і пабудовы ратушы ў Высокім горадзе Траецкая гара страціла значэнне цэнтра.

Такім чынам Менск перыяду Сярэднявечча быў ваенна-абарончым, палітычным, адміністрацыйным, рамесніцка-гандлёвым, культурна-рэлігійным цэнтрам. К канцу XV ст. горад уваходзіць у лік значных эканамічных і культурных цэнтраў ВКЛ. Яго выгаднае геаграфічнае становішча на перакрываванні транспартных шляхоў не толькі садзейнічала эканамічнаму развіццю, пераўтварэнню ў буйны гандлёва-рамесніцкі і культурны цэнтр, але і спрыяла таму, што горад неаднаразова аказваўся захопленым і разораным.

Матэрыяльная і духоўная культура ў Сярэднявеччым Менску развівалася і ў іншых беларускіх гарадах. Адна з характэрных рыс раннефеадальных гарадоў – *развіццё фартыфікацыйнага дойлідства і манументальнай архітэктуры*. Паралельна з масавым грамадзянскім будаўніцтвам узводзяцца абарончыя і культавыя збудаванні. Для іх у горадзе выбіраліся лепшыя месцы, і яны нярэдка станавіліся планіровачным цэнтрам навакольнай забудовы. Паступова дрэва выцясняецца каменнацаглянымі матэрыяламі. Да сярэдзіны XII ст. склаліся *полацкая і гродзенская школы дойлідства*.

Так, *Барысаглебскі манастыр* быў узведзены ў *Бельчыцах*, дзе існаваў *Вялікі сабор*. Храм адносіцца да збудаванняў уласна полацкай архітэктуры. Ён быў узведзены прыкладна ў 20–30-я гг. XII ст. Сабор уяўляў шасціслупны храм з трыма апсідамі. Перад парталамі на ўсіх трох фасадах былі амаль квадратныя ў плане прытворы, якія надавалі будынку крыжовасць. Фасады таксама падзелены плоскімі лапаткамі ў адпаведнасці з унутранымі члянэннямі. Сабор пабудаваны з плінфы ў тэхніцы муроўкі «са схаваным радам». Памеры храма даволі вялікія:

даўжыня – 22,5 м, шырыня – 16,5 м. Падлога сабора з вапны, у некаторых памяшканнях – з паліваных керамічных плітак. Унутры храм быў размаляваны.

У Вялікім саборы манастыра назіраецца тэндэнцыя да істотнай перапрацоўкі крыжова-купальнай схемы ў бок утварэння кампазіцыі з вежападобна ўзнятым барабанам купала.

У *Новагародку* ў гэты перыяд была ўзведзена *Барыс-глебская царква*.

Помнікам абарончага дойлідства з'яўляецца *Вежа ў Камянцы*. Пабудавана паміж 1276–1288 гг. паводле загаду валынскага князя Уладзіміра Васількавіча як парубежны апорны пункт. Круглае ў плане мураванае збудаванне (вышыня каля 30 м, вонкавы дыяметр 13,5 м, таўшчыня сцен 2,5 м) перакрыта нервюрным скляпеннем з кранштэйнамі, над якім узвышаецца баявая галерэя з 14 прамавугольнымі масіўнымі зубцамі са схаванымі адтулінамі. Унутры вежа падзялялася драўлянымі памостамі на пяць ярусаў. Будынак складзены з цёмна-чырвонай і жоўтай брусчатай цэглы (26, 5x13, 5x8 см) з канаўкамі на адной з плоскасцей. Муроўка балтыйская. Сценка дэкарыравана атынкаванымі плоскімі арачнымі нішамі, прарэзана байніцамі (у 1–4-м ярусах – вузкія шчылінападобныя, у 5-м – стральчатыя). У тоўшчы сцяны на баявую галерэю вядуць (з пятага яруса) цагляныя ўсходы, асветленыя двума вузкімі акенцамі. Мастацкая выразнасць пабудовы дасягаецца маналітнасцю аб'ёму, лаканічнасцю архітэктурнага вырашэння, удалым размяшчэннем вежы на ўзгорку, які быў абнесены валам з драўлянымі сценамі наверху.

Лідскі замак быў пабудаваны ў 20-я гг. XIV ст. Ён адносіцца да мураваных замкаў, што па сваёй кампазіцыі набліжаліся да рыцарскіх замкаў тыпу «кастэль».

У адрозненне ад замкаў XIII ст., якія будаваліся пераважна з дрэва, муры гэтага замка складзены з валуноў на вапне і толькі завяршэнне сцен – з вялікамернай цэглы. Замак меў два ўваходы, байніцы і баявую галерэю з памостам для воінаў. Збудаванне вырашана ў строгіх і лаканічных архітэктурных формах.

План яго нагадвае чатырохвугольнік, галоўнай архітэктурнай дэталлю якога з'яўлялася працяглая сцяна з вялікіх камянёў і цэглы, упрыгожаная зверху аркатурным фрызам. У архі-

тэктура-мастацкіх прыёмах адчуваецца ўплыў раманскай архітэктуры і готыкі.

Такім чынам, можна сцвярджаць, што ў Сярэднявекі сфарміравалася старажытнабеларуская школа дойлідства, якая значна паўплывала на развіццё архітэктуры ў суседніх з Беларуссю землях. Полацкія, віцебскія дойліды ўзводзілі храмы ў Ноўгарадзе, Смаленску і многіх гарадах беларускіх княстваў.

Паралельна з дойлідствам у гарадах ішло развіццё *жывапісу*, якінабыў самабытным рысы ўжо на першых этапах гісторыі нашай краіны. У XII–XIV стст. у беларускай мініяцюры іканапісе назіраюцца асаблівасці, звязаныя са старарускай традыцыяй, а таксама ўспрынятыя ад заходнееўрапейскага мастацтва. Так, каноны ўжываюцца з некаторай свабодай, фігуры набываюць пластычнасць, у абліччы святых з'яўляецца жыццёвасць, багатай становіцца арнаментация. Беларускія майстры запрашаліся ў гэты час для роспісу шэрагу замкаў і храмаў Польшчы, Літвы, Рускай дзяржавы.

Манументальны жывапіс гэтага перыяду прадстаўлены ў асноўным фрэскавымі роспісамі храмаў. Сістэма роспісаў у агульных рысах візантыйска-кіеўская. У кўпале знаходзілася выява Бласлаўляючага Спаса, на ветразях – выявы евангелістаў. У версе апсіды змяшчалася выява Маці Боскай Аранты. На другім ярусе зверху – «Святое прычасце». Але адчуваецца і шэраг арыгінальных рыс, якія надаюць індывідуальнасць і своеасаблівасць мясцовага характару.

Мастацкую каштоўнасць уяўляе *роспіс царквы Барыса і Глеба ў Гродне*. У адрозненне ад іншых храмаў царква мела фрэскавы роспіс толькі ў алтары. Рэстаўратары выявілі кампазіцыю «Святая Тройца», крыж карсунскай формы. Паміж алтарных арака знойдзены выявы двух анёлаў, сонца і месяца.

Багата ўпрыгожаны фрэскамі былі *Барысаглебская царква ў Навагрудку, Ніжняя царква ў Гродне, царква Добравешчаня ў Віцебску*.

Такім чынам, вывучэнне захаваных фрэсак сведчыць, што манументальны жывапіс эпохі Сярэднявекі па мастацкіх якасцях, тэхнічных прыёмах быў на высокім узроўні.

У XII ст. на Полаччыне існавалі самабытныя школы жывапісу. Цесныя сувязі полацкай княжацкай дынастыі з Візантыяй спрыялі пранікненню мастацтва візантыйскага стылю. На мас-

тацтва беларускіх зямель пэўнае ўздзеянне аказала таксама раманскае выяўленчае мастацтва. Фрэскі і мініяцюры, якія дайшлі да нашых часоў, сведчаць, што полацкія майстры творча пераасэнсоўвалі і перапрацоўвалі сусветныя мастацкія стылі. Асаблівасцю помнікаў мастацтва XII–XV стст. з’яўляецца спалучэнне мясцовых, візантыйскіх і раманскіх формаў.

З прыняццем хрысціянства на Беларусі хутка пачала распаўсюджвацца *рукапісная кніга*, якая *аздаблялася мініяцюрамі*, што адносяцца да мастацкіх твораў малых памераў і адрозніваюцца асабліва тонкай манерай нанясення фарбаў. На стылістыку старажытнабеларускай мініяцюры аказвалі ўплыў візантыйская і раманская мастацкія традыцыі. Напрыклад, у візантыйскім стылі выкананы ініцыялы *Тураўскага евангелля* XI ст. Большасць ініцыялаў мадэліраваны ў тры колеры: чырвоны, сіні, зялёны. Загалоўныя літары маляўнічыя, вялікія. Іх колер карычневата-каштанавы, малюнак вытанчаны. Мастацкую цікавасць уяўляе *Аршанскае евангелле*, створанае ў пачатку XIII ст. У ім маецца шмат ініцыялаў і змешчаны дзве мініяцюры з адлюстраваннем евангелістаў Лукіі Мацфея. Фігуры евангелістаў паказаны ў руху і складаным ракурсе. Мастак стварыў яркія славянскія вобразы, напоўненыя жыццёвай сакавітасцю індывідуальных партрэтных характарыстык. Творы прывабліваюць чыстымі залаціста-вохрыстымі, чырвонымі і цёмна-зязеленымі фарбамі.

Аналіз мініячюр, створаных на тэрыторыі Беларусі ў гэты перыяд, сведчыць, што мастакі кнігі ўмела спалучалі мастацкі вопыт Візантыі, Заходняй Еўропы і мясцовыя рысы.

Станковы жывапіс шырока прадстаўлены такім яго відам, як іканапіс. Творы беларускага станковага жывапісу XIV–XV стст., якія дайшлі да нас, сведчаць, што ўплывы заходне-еўрапейскага мастацтва закранулі яго. Але ў станковы жывапіс пранікаюць таксама тэхнічныя прыёмы і густы народнага бытавога мастацтва. Асаблівасцю беларускага іканапісу з’яўляецца шырокае ўжыванне ў яго дэкаратыўнай сістэме пластычных сродкаў. Падкрэсленую дэкаратыўнасць надавалі разьба, лепка, накладныя элементы.

У гістарычных дакументах і літаратуры ўпамінаюцца некаторыя творы станковага жывапісу, якія існавалі ў XIV–XV стст. Так, у *в.Азяты на Брэстчыне* царкву ўпрыгожваў

абраз Міколы Цудатворца, упамінаюцца старажытныя абразы, якія захоўваліся ў *Богаяўленскай царкве ў Магілёве*.

Дадзеныя творы даюць падставу меркаваць аб высокім узроўні развіцця мастацтва на беларускіх землях.

Пластычнае мастацтва беларускіх зямель прадстаўлена творамі дробнай пластыкі паліхромнай драўлянай і каменнай скульптуры. Археалагамі знойдзена шмат твораў дробнай пластыкі з косці, дрэва, каменя і бронзы. Археалагічныя знаходкі сведчаць, што ў асабістым ужытку былі распаўсюджаны літыя крыжы і абразкі, касцяныя шахматныя фігуры і грабяні, пячаткі рэльефныя фігуркі. Літыя бронзавыя крыжы апрача культавай функцыі выконвалі ролю ўпрыгожванняў. Іх насілі паверх адзення. Крыжы-энколпіёны ўяўлялі чатырохканцовы роўнабаковы крыж з медальёнамі на канцах, у якіх змяшчаліся выявы святых. Так, у *Мсціславе* знойдзены *крыж-энколпіён з выявай архангела Міхаіла* ў доўгім адзенні з жазлом у руках. На крыжах XIV–XV стст. нярэдка сустракаюцца шматфігурныя кампазіцыі на евангельскія тэмы.

Абразкі з’яўляюцца выдатнымі творамі дробнай пластыкі. Яны былі шырока распаўсюджаны ў асабістым ужытку. Абразкі насілі на грудзях замест абярэгаў, якія павінны былі ахоўваць чалавека ад няшчасцяў і хвароб.

Пры раскопках Верхняга замка ў *Полацку* знойдзены *абразок з выявай цара Канстанціна і царыцы Алены*, якія трымаюць перад сабой крыж. Да XII–XIII стст. можна аднесці ўнікальны двухбаковы *абразок*, знойдзены на замчышчы ў *Мінску*. На адным яго баку – паясная *выява Маці Боскай*, на другім – *выява апостала Пятра*. Фігура апостала пададзена франтальна, іканаграфічны тып не зусім традыцыйны.

Сярод археалагічных знаходак ёсць *абразкі*, зробленыя з *косці*. Названыя творы пластыкі знойдзены ў *Ваўкавыску*, *Тураве і іншых гарадах*. Тураўскі двухрадковы рэльефны абразок мае прамавугольную форму з шырокай рэльефнай рамкай. У верхнім радзе – Спас Нерукатворны, у ніжнім – Нікан і Мікола. Выявы дадзены ў плоскім рэльефе, які мякка пераходзіць да фону. Твары святых – шырокаскулыя, з пляскатымі насамі. Гэта сведчыць аб тым, што дробная пластыка была цесна звязана з рамяством, вызначалася адноснай незалежнасцю ад царкоўных канонаў.

Пячаткіналежаць да асаблівага віду пластычнага мастацтва. Іх у перыяд ранняга Сярэдневякоўямелі члены княжацкіх сем'яў, прадстаўнікі духавенства. Яны адціскаліся на свінцовых кружках, якія падвешваліся на шнурку да дакумента.

Выклікаюць цікавасць *пячаткі тураўскага князя Дзмітрыя* (XI ст.), *Ефрасінні Полацкай*, полацкага епіскапа *Дыянісія* (XII ст.). Вядомы пячаткі, якія *знойдзены ў Ваўкавыску, Пінску і іншых месцах.*

Шахматныя фігуркі – вельмі распаўсюджаныя творы пластыкі, якія дайшлі да сучаснікаў. Яны блізкія паміж сабой па выкананні і апрацоўцы, што з'яўляецца адметнасцю стылю ў мініяцюрнай скульптуры Старажытнай Беларусі. Фігуры, якія знойдзены на тэрыторыі нашай краіны, сведчаць, што яны вырабляліся майстрамі па ўзорах Сярэдняй Азіі. Многія фігуркі абстрактныя, маюць форму пірамідак, конусаў і цыліндыкаў. Праўда, выяўлены фігуркі і «з тварыкамі», якія выразаны з косці ў рэалістычнай манеры. Гэта сапраўдныя мініяцюрныя скульптуры, зробленыя таленавітымі мясцовымі разьбярамі.

Узнікненне і рост старажытных гарадоў станоўча паўплывалі на развіццё беларускага *дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва*. Майстрамі вырабляюцца рэчы хатняга ўжытку, зброя, упрыгожанні як з шырокадаступных, так і дарагіх матэрыялаў. Бранзалеты, пацеркі, падвескі, колты аздабляліся геаметрычным і раслінным арнамантам. У асяроддзі сялян і гараджан бытаваў геаметрычны арнамент, вырабы для феадалаў аздабляліся дэкарам з раслінных і жывёльных формаў. Прадметы дружынна-баярскай знаці характарызуюцца вытанчанасцю і дасканаласцю выканання.

Разнастайныя па форме і дэкоры вырабы з косці, дрэва, шкла. Значную мастацкую каштоўнасць маюць прадметы з металу. У дэкоры металічных вырабаў шырока пададзены стылізаваныя выявы розных жывёл і птушак. Да ліку высокамастацкіх твораў адносяцца многія керамічныя вырабы. Значнай дасканаласці дасягнула ткацка-вышывальнае мастацтва.

*Кастарэзнае мастацтва*набыло шырокае развіццё на тэрыторыі Старажытнай Беларусі. Сведчаннем мастацкай апрацоўкі косці з'яўляюцца дайшоўшыя да нас ад старажытных часоў грабяні, ручкі нажоў, вухачысткі, накладкі для калчанаў і іншыя прадметы. Разнастайныя па форме і дэкоры грабяні аздаб-

ляліся «вочкавым» арнаментам, які размяшчаўся ў адзін ці некалькі радоў на плоскай паверхні вырабу.

На касцяных вырабах, знойдзеных у Ваўкавыску, Лукомлі, выразаны выявы розных пачвар, жывёл і птушак. Тэраталагічны («звярыны») стыль быў вельмі пашыраны ў XII–XIII стст. у дэкоры прадметаў, прызначаных для феадалаў. Такі дэкор сведчыць аб высокім узроўні кастарэзнага мастацтва ранняга Сярэднявечаўя.

Па ўзроўні майстэрства апрацоўкі косці можна паставіць побач з ювелірным мастацтвам.

Матэрыялам для **ювелірнага мастацтва** з самых старажытных часоў служыў метал, з якога выраблялі мастацкія ўпрыгожанні, каштоўныя бытавыя рэчы, зброю і іншыя прадметы з золата і серабра. У разглядаемы перыяд займаліся мастацкай апрацоўкай і некаштоўных металаў (бронзы, медзі, жалеза, сталі).

Беларускія майстры дасканала валодалі многімі тэхнічнымі прыёмамі апрацоўкі металаў, такімі як каванне, ліццё, чаканка, гравіраванне, філігрань, разьба, зярненне і інш. Металічныя вырабы, зробленыя ювелірамі, аздабляліся выявамі святых, птушак і жывёл.

Гравіраваннем аздабляліся бранзалеты, падвескі і іншыя ўпрыгожанні. Майстрамі-ювелірамі ствараліся высокамастацкія абклады кніг і абразоў, свечнікі і рытуальны посуд для храмаў. Найкаштоўнейшым помнікам старажытнага эмальернага мастацтва з’яўляецца *крыж*, зроблены полацкім майстрам *Лазарам Богшам* у 1161 г. Крыж шасціканцовы. Даўжыня рэліквіі 51,8 см, верхнія папярэчкі – 14, ніжнія – 21 см. Аснова крыжа – кіпарысавае дрэва, на якое прымацавана 21 залатая пласціна з каштоўнымі камянямі, арнаментамі і 20 эмалевымі абразкамі. На верхніх канцах крыжа майстар змясціў паясныя выявы Ісуса, Іаана і Марыі.

У сярэдзіне другога перакрыжавання знаходзілася фігурная пласціна з выявамі чатырох евангелістаў: Іаана, Лукі, Марка і Мацфея, на канцах – архангелы Гаўрыіл і Міхаіл. Унізе мелася пласціна з нябеснымі апекунамі Ефрасінні Полацкай: Сафіяй, Юрыем і Ефрасінняй Александрыйскай. На адвароце размешчаны выявы айцоў царквы Іаана Златавуста, Васіля Вялікага, Грыгорыя Багаслова, апосталаў Пятра і Паўла, а таксама свях Стэфана, Дзмітрыя і Панцялеймона.

Апрача эмалевага дэкору, майстар абклаў дрэва васьмю каштоўнымі камянямі і шнурком жэмчугу. У нізе крыжа выбіты завяшчальны надпіс, дзе пазначаны год стварэння рэліквіі, імёны Ефрасінні і майстра. Мастацкія вартасці крыжа, узровень эмалевага дэкору адпавядаюць лепшым узорам візантыйскага дэкаратыўнага мастацтва.

Знаходкі археолагаў сведчаць, што *ткацкае мастацтва* вызначалася разнастайнай арнаментацияй і прыгажосцю колераў, высокім майстэрствам апрацоўкі ільна і воўны. У XI–XII стст. існавала перабіраная, накладная і многарамізная тэхніка ткацтва ўзорыстых тканін. Ужо з IX ст. для аздаблення тканіны шырока выкарыстоўваецца *вышыўка*. На Беларусі склаліся два віды арнаментальнага малюнка: геаметрычны і выяўленчы. Малюнак атрымліваўся шляхам паўтарэння ад аднаго да пяці матываў арнаменту, а таксама вылучэннем «гнёздаў» з квадратаў, ромбаў, кругоў.

У XII ст. на тэрыторыі краіны выкарыстоўваецца *набіванка* як спосаб аздаблення тканіны ўзорам з дапамогай дошкі-клішэ з рэльефным малюнкам. Каб атрымаць малюнак, форму з нанесенай фарбай накладвалі на тканіну і прыціскалі ўдарам драўлянага малатка. У арнаменце пераважалі раслінныя (кветкі, лісточкі, сцяблінкі) і геаметрычныя элементы, зорачкі, часам птушкі. *Цэнтрамі набівальнага промыслу* былі *Віцебск, Бабруйск, Орша, Мінск*.

У XIII–XIV стст. *вышыўка* шырока выкарыстоўвалася для аздаблення скуранага абутку, на які наносіліся прыгожыя арнаментальныя ўзоры. Археалагічныя знаходкі ілюструюць высокі стан і тэхніку прадзення і ткацтва эпохі Сярэднявек.

Шкло мастацкае як від дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва ўзнікла у глыбокай старажытнасці. Археалагічныя раскопкі сведчаць, што на тэрыторыі Беларусі вытворчасць шкла была вядома ўжо ў III–IV стст. Старажытнымі *цэнтрамі шкларобства* былі *Гродна, Навагародак, Полацк, Тураў*. Так, у *Навагародку* быў шырока наладжаны *выраб пярсцёнкаў* з зялёнага, жоўтага, сіняга і фіялетавага шкла. У *Мсціславе, Друцку і Слаўгарадзе* выяўлены разнастайныя сярэднявекавыя *шклянныя бранзалеты*, асноўны дэкаратыўны элемент якіх – ніці з глушонага шкла. Ніці накладваліся на гладкія і кручаныя бранзалеты ў выглядзе пераплеценай стужачкі.

Шырока вядомы *шкляны посуд* з каляровага і бясколернага шкла, які *вырабляўся ў Полацку і Тураве*. Найбольш распаўсюджаным спосабам аздаблення посуду было абматванне сасудаў ніцямі. Майстры карысталіся вельмі вытанчанымі, амаль пастэльнымі адценнямі, зусім не ўжывалі яркіх і кантрастных каляровых ніцей шкла. Сярэдневяковым гутнікам больш падабалася манахромная колеравая танальнасць цёмна-жоўтага са светла-жоўтым, цёмна-зялёнага са светла-зялёным, фіялетавага з блакітным шклом. Дэкарыраванне шкла рабілася шляхам гравіравання, разьбы, роспісу.

У Новагародку была шырока наладжана вытворчасць дробнай пластыкі са шкла.

На формы шклянога посуду ў XIV–XV стст. паўплываў гатычны стыль. Асноўнай формай стаў цыліндр, які сімвалізаваў імкненне да стромкіх выцягнутых прапорцый. Павялічваецца таксама памер шклянога посуду. У гэты ж перыяд на тэрыторыі Беларусі бытаваў посуд канічнай, колбападобнай і шарападобнай формаў. Быў наладжаны выраб і тонкасценных келіхаў з лейкападобнымі чашамі, што ўзвышаліся на складана мадэляваных і плоскіхножках.

Мастацкую выразнасць посуду надавалі каляровыя шкляныя жгуты і стужкі, якія абвівалі донцы і сценкі шклянц, тулавы флаконаў. Ніці ўкладваліся адвольна, жгуты вакол донцаў размяшчаліся хваліста, а вакол сценак чаш і флаконаў – лінейна.

Такім чынам, знаёмства з вытворчасцю мастацкага шкла на тэрыторыі Беларусі сведчыць, што гэты від дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва актыўна ўплываў на фарміраванне матэрыяльнага і мастацкага асяроддзя чалавека.

Шырока распаўсюджанай была *мастацкая кераміка*. Ганчарныя вырабы, зробленыя з дапамогай круга (X ст.), аздабляліся ў асноўным лінейна-хвалістым узорам, штрыхамі і кропкамі. Такія ўвогуле простыя геаметрычныя элементы ў спалучэнні стваралі прыгожы дэкор, які дапаўняў форму посуду. Для аздаблення вырабаў майстры прымянялі прачэрчаны і ляпны віды дэкару. Ляпны арнамент у выглядзе валікаў часцей аздабляў плечыкі ці гарлавіну посуду.

У архітэктуры важную ролю выконвалі керамічныя будаўнічыя і дэкаратыўныя матэрыялы: цэгла, дахоўка, плітка. Дэкор шэрагу старажытных цэркваў, выкананы рознакаляровымі

пліткамі ў выглядзе крыжоў і ў спалучэнні з каменем, надаваў сценам надзвычай прыгожы выгляд. Мазаічная кампазіцыя падлогі храмаў стваралася пры дапамозе квадратнай і фігурнай каляровай пліткі (маёлікі). *Вялікая колькасць маёлікавай пліткі знойдзена пры раскопках старажытнага Пінска.*

Аб мастацкіх якасцях і характары арнаментыкі драўляных вырабаў дае ўяўленне кафля, якая служыла канструкцыйным і дэкаратыўным элементам сценак печаў і камінаў, прымянялася для абліцоўкі сценаў у манументальных пабудовах.

Спачатку кафля мела цыліндрычную ці конусападобную форму. У XIV ст. пачалі вырабляць кафлю з квадратнай прыдоннай часткай. У эпоху позняй готыкі (XV ст.) выкарыстоўвалася кафля з плоскай знешняй сценак квадратнай і прамавугольнай формы. На плоскую паверхню наносілі рэльефныя геаметрычныя або раслінныя ўзоры, выявы людзей. Печы магнацкіх замкаў аздаблялі кафляй са складанымі геральдычнымі, сюжэтнымі або партрэтнымі рэльефамі.

Вырабы мастацкія з дрэва выяўлены пры археалагічных раскопках старажытных гарадоў. Археалагамі знойдзены розны драўляны арнаментаваны посуд, які вырабляўся ў XI–XII стст. Так, пластычныя формы лыжак, грабянёў аздаблены геаметрычным арнамантам: двайным зігзагам, рабінчнай сеткай, пляцёнкай, паяскамі і інш. Арнамент гэтага часу нескладаны, выкананы нажом ці разцом.

Пазней (XIII ст.) са з'яўленнем такарнага станка вырабы з дрэва сталі больш пластычнымі, скульптурнымі, выдзяляліся прыгожай натуральнай фактурай.

Кароткія высновы

Духоўнай асновай Сярэдневякоўя, якая адлюстравалася ва ўсіх сферах жыцця, стала хрысціянства. Яно вызначала галоўную асаблівасць культуры дадзенай эпохі – тэацэнтрызм. У культуры гэтага часу не заставалася месца для антычнай гармоніі духа і цела. Матэрыяльнае, цялеснае адхілялася ад Боскага свету як прафанае. Чалавек разглядаўся, з аднаго боку, як вобраз і падабенства Бога, з другога – як носьбіт нізкага пачатку, які паддаецца спакусе д'ябла. Месца і роля з'явы ці рэчы ва ўніверсальнай іерархіі звязвалася са ступенню набліжэння да Бога.

Сутнасць сярэдневяковага светаўспрымання вызначалася ў змесце і формах мастацкай культуры, галоўнае месца ў якой займалі атрыбуты хрысціянскага культу. Мэтай мастацкай творчасці з'яўлялася не эстэтычна-пачуццёвая асалода, а перш за ўсё зварот да Бога, праслаўленне боскага быцця. Неад'емнымі атрыбутамі мастацтва былі манументалізм, сімвалізм, алегарызм, кананічнасць. Творцы павінны былі засяроджваць увагу на духоўным змесце вобразаў, прытрымлівацца ўмоўнасцей і стылістыкі, звяртацца да алегорый і асацыяцый.

На тэрыторыі сучаснай Беларусі, пачынаючы з X ст., на аснове хрысціянства фарміруецца новы культурна-гістарычны тып еўрапейскага грамадства. У XI–XIII стст. канчаткова аформіліся асноўныя рысы сярэдневяковай культуры і зародзіліся парасткі будучай новаеўрапейскай культуры.

Цэнтрамі культуры з'яўляліся гарады, дзе ўзводзіліся культывыя іграмадзянскія будынкi ў раманскім і гатычным стылях. У Беларусі сфарміраваліся арыгінальныя школы дойлідства, у якім спалучаліся дасягненні візантыйскіх і старажытнабеларускіх архітэктараў. Высокага ўзроўню развіцця дасягнулі скульптура, жывапіс, дэкаратыўна-прыкладное мастацтва.

Заданні

1. Выявіце на тэрыторыі Беларусі прыклады помнікаў архітэктурны, створаных ў раманскім і гатычным стылях, прапануйце іх да ўключэння ў электронны дапаможнік.
2. Вызначце свецкія вакальна-інструментальныя жанры эпохі Сярэдневякоўя, стварыце мультымедычную прэзентацыю.
3. Прааналізуйце аксіясферу беларускай агіяграфічнай літаратуры.
4. Ахарактарызуйце грамадскі ідэал эпохі Сярэдневякоўя.

Літаратура

Баравы, Р. В. Дзе быў стары горад? / Р. В. Баравы // Памяць : Гісторыка-дакументальная хроніка Мінска : у 4 кн. – Мінск : БЕЛТА, 2001. – Т. 1. – С. 543.

Богатырева, Е. Н. История культуры Средних веков и Возрождения : учеб. пособие / Е. Н. Богатырева. – Саратов : Сарат. гос. ун-т им. Н. Г. Чернышевского, 2016. – 184 с.

Боровой, Р.В. Минские древности. «Старый город» средневекового Минска по письменным источникам / Р. В. Боровой // Гістарычна-археалагічны зборнік. – 2000. – № 15. – С. 128–131.

Вахнина, А.П. Средневековая культура западной цивилизации V–XV вв.: учеб. пособие/ А.П.Вахнина; М-во образования Респ. Беларусь, Белорус. гос. пед. ун-т им. М.Танка. – 2-е изд. – Минск: БГПУ, 2005. – 93 с.

Гісторыясярэдніх вякоў: у 2 ч./ В.А.Прохаў [і інш.]; пад рэд. В. А. Фядосіка, І.А.Еўтухова. – Мінск: Беларус. дзярж. ун-т, 2002. – 2 ч.

Дюби, Жорж. Средние века: от Гут Капета до Жанны д'Арк (987–1460)/ Жорж Дюби; пер. с фр. Г.А.Абрамова, В.А.Павлова. – М.: Междунар. отношения, 2000. – 414 с.

Загорульский, Э. М. Возникновение Минска / Э. М. Загорульский. – Минск : Изд-во БГУ, 1982. – 358 с.

История Средних веков. Европа / А.Н.Бадак [и др.] – Мінск:Харвест, 2007. – 285 с.

Парашкоў, С.А. Гісторыя культуры Беларусі / С.А.Парашкоў; Магілёўск. дзярж. ун-т імя А.А. Куляшова. – 2-е выд. – Мінск: Беларус. навука, 2004. – 442 с.

Падокшын, С.А. Беларуская думка ў кантэксце гісторыі культуры/ С.А.Падокшын ; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т філасофіі. – Мінск: Беларус. навука, 2003. – 315 с.

Соколова, М.В. Мировая культура и искусство: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений/ М.В.Соколова.– 2-е изд., испр. и доп. – М.: Академия, 2006. – 368 с.

Сыракомля, У. Мінск / У. Сыракомля ; пер. Х. Лялько // Выбраныя творы / У. Сыракомля ; уклад., прадм., каментар. К. Цвіркі. – Мінск : Кнігазбор, 2011. – С. 320–401.

Хейзинга, Йохан. Осень Средневековья: исслед. форм жизненного уклада и форм мышления в XIV и XV вв. во Франции и Нидерландах / Йохан Хейзинга; сост. и пер. с нидерл. Д.С.Сильвестров. – М.: Айрис-пресс, 2002. – 537 с.

Тэма 7. **Культура эпохі Адраджэння** (2 гадзіны)

План лекцыі:

1. Агульная характарыстыка эпохі Адраджэння.
2. Мастацтва.
3. Літаратура.
4. Тэатр.
5. Музыка.
6. Навука.
7. Адраджэнне на тэрыторыі Беларусі.

Мэта лекцыі: абзначыць грамадска-эканамічныя перадумовы, духоўныя вытокі і характэрныя рысы культуры Адраджэння.

1. Агульная характарыстыка эпохі Адраджэння

Тэрмін «Адраджэнне» для характарыстыкі эпохі XIV–XVI стст. быў уведзены ў XIX ст., калі ў даследчыкаў узнікла неабходнасць у апісанні гісторыі культуры як працэсу, у якім адны напрамкі змяняюцца другімі. Перыяд, які ўспрымаўся гісторыкамі як час культурнага росквіту і аднаўлення, пачалі называць словам «Адраджэнне», ці «Рэнесанс» (фр. Renaissance).

Да першай паловы XIX ст. слова «адраджэнне» з'яўлялася ў тэкстах двойчы: у 1477 г., калі фламандскі кампазітар *Іаан Цінкторыс* назваў сачыненні Гіёма Дзюфаі «адраджэннем фламандскай музыкі», і ў 1550 г. у кнізе «*Жыццянiс найбольш знакамітых жыванiсцаў, скульптараў і дойлідаў*» італьянскага мастака і архітэктара Дж. Вазары, які выкарыстаў слова «*rinascita*» ў дачыненні да Леанарда, Рафаэля і Мікеланджэла. Верагодна, у гэтых выпадках слова «адраджэнне» ўжывалася ў якасці сіноніма «*renovatio*» (лат. абнаўленне), якое з VII ст. выкарыстоўвалася ў тэкстах, дзе размова ішла пра культурны альбо мастацкі росквіт.

Асноўным зместам Адраджэння было станаўленне новай, «зямной» па сваёй сутнасці карціны свету, кардынальна адрознай ад сярэдневяковай. Новая карціна свету знайшла ўвасабленне ў *гуманізме*, вядучай ідэйнай плыні эпохі, і *натурфіласофіі*, выявілася ў мастацтве і навуцы. Будаўнічым матэрыялам для новай культуры паслужыла Антычнасць, да якой звярну-

ліся праз эпоху Сярэдневякоўя і якая «адраджалася» да новага жыцця. У Італіі ў канцы XV ст., у выніку сінтэзу італьянскай і мясцовых нацыянальных традыцый нараджаецца новая культура – культура Паўночнага Адраджэння. У эпоху Адраджэння новая рэнесансная культура суіснавала з культурай позняга Сярэдневякоўя, што асабліва характэрна для краін, якія знаходзіліся на поўнач ад Італіі і Альп. Гэты перыяд у гісторыі еўрапейскай культуры адметны пераносам культурных інтарэсаў са сферы вышэйшага (нябеснага) Сусвету, з краю сакральнага да матэрыяльнага праяўлення жыцця, стварэння культуры *антрапацэнтрызму* (ад грэч. *anthropos* – чалавек). Эпоха Адраджэння характарызуецца ўсплёскам мастацкай дзейнасці, у першую чаргу пластычнага мастацтва (жывапіс, скульптура), з’яўленнем нацыянальных моў на аснове царкоўнай латыні і мясцовых народных гаворак, станаўленнем нацыянальных дзяржаў, эканамічным развіццём, а на яго падставе развіццём гарадоў і звязанай з імі цывілізацыі, духоўнай секулярызацыяй і ростам індывідуалістычных тэндэнцый у грамадскім жыцці.

Працэс «праходжання» Адраджэння быў нераўнамерны ў розных еўрапейскіх краінах. Існуюць тры тыпы рэнесансных культур.

Для *італьянскага Адраджэння* характэрны паслядоўнасць працэсу духоўнага разняволення з-пад улады царквы (як эканамічна, так і палітычна; менавіта гэты працэс атрымаў назву секулярызацыі), мастацкі ўздым, з’яўленне новых жанраў у мастацтве (ды і ўласна мастацтва ў сучасным разуменні гэтага слова). Італія лічыцца радзімай культуры Адраджэння. Менавіта тут гэтая культура ўпершыню заявіла аб сабе фактам з’яўлення кнігі вершаў *Дантэ Аліг’еры* «Новае жыцце» («*Vita nuova*»), першага ў Еўропе літаратурнага твора на нацыянальнай мове. У сваім развіцці рэнесансны тып культуры прайшоў некалькі этапаў. Найбольш выразна яны вылучаюцца ў італьянскай культуры і размяжоўваюцца такім чынам: *Пратарэнесанс* (другая палова XII – пачатак XIV ст.); *Ранняе Адраджэнне* (XIV – пачатак XV ст.); *Сталае Адраджэнне* (XV – першая чвэрць XVI ст.); *Высокае Адраджэнне* (першая чвэрць XVI – сярэдзіна XVI ст.); *Позняе Адраджэнне* (другая палова XVI – пачатак XVII ст.).

Другім тыпам рэнесанснай культуры лічыцца *Паўночнае Адраджэнне* (краіны, размешчаныя на поўначы ад Італіі: Нідэрланды, Германія, Францыя). Яно характарызуецца больш сціснутым і інтэнсіўным пераносам рэнесанснай праблематыкі са знешніх праяў на рашэнне ўнутраных пытанняў веры, дзяржаўнасці. Паўночнае Адраджэнне пачынаецца ў сярэдзіне XIV ст. і доўжыцца да канца XVIII ст.

Трэці тып рэнесансных культур уяўляюць культуры, што прайшлі толькі *частковае Адраджэнне*, «пражыўшы» яго ў кароткія перыяды (за 40–70 гадоў) і не ў «чыстым» выглядзе нават у параўнанні з Паўночным Адраджэннем. Да такога тыпу рэнесансных культур адносяць культуры Англіі, Партугаліі, шэрагу славянскіх краін (Чэхія, Польшчы, Украіны).

Важнейшымі рысамі рэнесанснай культуры з'яўляюцца: развіццё індывідуалізму, у выніку чаго «героем эпохі» паўстае моцная гераічная асоба. Усё гэта надало Адраджэнню характар перавароту ў жыццёвым укладзе і феадальна-каталіцкім успрыманні свету. Духоўнай прарадыгмай гуманісты лічылі культуру Антычнасці. Але гуманісты бачылі чалавека як «вянец Боскага тварэння», уладара прыроды, якая дадзена яму для асабістай творчасці. Такія ідэі сцвярджаў у трактаце «Аб вартасці чалавека» гуманіст *Піка дэла Мірандала*.

Адной з найбольш яскравых прымет італьянскага Адраджэння стала новае разуменне мастацтва і навукі, якія перасталі лічыцца нявартым павагі высакароднага чалавека. Таму ў раздробленай на мноства карлікавых дзяржаў Італіі былі такія знакамітыя дзеячы мастацтва – жывапісцы *Мазача, Леанарда да Вінчы, Мікеланджэла Буанароці, Рафаэль Санці*, скульптар Данатэлаі інш.

2. Мастацтва

Мастацтва эпохі Адраджэння характарызуецца больш жыццядарасным пачаткам, постаці набываюць адносны аб'ём. У скульптуры пераадольваецца гатычная бесцялеснасць постацяў. Выразна разрыў са сярэдневяковымі традыцыямі выявіўся ў канцы XII – першай трэці XIV ст. у фрэсках *Джота ды Бандоне*, які абазначыў у жывапісе пачуццё трохмернай прасторы, пісаў постаці больш аб'ёмнымі, вялікую ўвагу надаваў жыццёвай пераканальнасці і ўнутранай сіле вобразаў, рэлігійныя сю-

жэты напаўняў простым жыццёвым зместам. Ён – пачынальнік рэалізму ў італьянскім жывапісе.

З дапамогай жывапісу мастакі асвойвалі свет і чалавека, як яны бачыліся воку, ужываючы новы мастацкі метады, перадавалі трохмерную прастору пры дапамозе перспектывы (лінейнай, паветранай, каляровай). Цікавае да асобы, яе індывідуальных рыс перапляталася з ідэалізацыяй чалавека, пошукам «дасканалай прыгажосці». Сюжэты святой гісторыі не сышлі з палотнаў, але з гэтага часу былі непарыўна звязаны з задачай засваення свету і ўвасаблення зямнога ідэалу (адсюль так падобныя Вакх і Ян Хрысціцель Леанарда, Венера і Божая Маці Батычэлі). Архітэктура губляе гатычнае імкненне да неба, набывае «класічную» раўнавагу і прапарцыянальнасць. Так, Мазача, як і Джота, выкарыстоўваў у сваёй творчасці прынцыпы лінейнай перспектывы.

У XV ст. нараджаюцца і развіваюцца скульптура (*Ларэнца Гіберці, Данатэла, Якапа дэла Кверча, Лука дэла Робія, Верок'е* і інш.) і архітэктура (*Філіпа Брунелескі, Леон Баціста Альберці* і інш.). Данатэла ўпершыню стварыў круглую статую, якая самастойна стаяла і не была звязана з архітэктурай.

Каля 1500 г. у творчасці *Леанарда да Вінчы, Рафаэля, Мікеланджэла, Джарджонэ, Тыцыяна* італьянскі жывапіс і скульптура дасягнулі найвышэйшага росквіту, уступіўшы ў пару *Высокага Адраджэння*. Створаныя імі вобразы ўвасаблялі чалавечую вартасць, сілу, прыгажосць. Жывапіс характарызаваўся пластычнасцю. *Архітэктура* дасягнула сваёй вяршыні ў творчасці *Даната Брамантэ, Рафаэля, Мікеланджэла*. Ужо ў 1520-я гг. у мастацтве Цэнтральнай Італіі, а ў 1530-я ў мастацтве Венецыі адбываюцца перамены, азначаўшыя надыход *Позняга Адраджэння*. Класічны ідэал *Высокага Адраджэння*, звязаны з гуманізмам XV ст., хутка згубіў сваё значэнне, не адказваючы новаму духоўнаму клімату (італьянскі гуманізм стаў больш цвярозы, нават трагічны). Творчасць *Мікеланджэла, Тыцыяна* набываюць драматычную напружанасць, трагізм. Да *Позняга Адраджэння* адносяцца *Паала Веранезэ, Андрэа Паладзіа, Цінтарэта* і інш. Рэакцыяй на крызіс *Высокага Адраджэння* было ўзнікненне новай мастацкай плыні – *ман'ерызму*, з яго абвостранай суб'ектыўнасцю, манернасцю і алегарызмам (*Панторма, Ан'ёла Бранзіна, Чэліні, Парміджаніна* і інш.).

Духоўнай асновай *Паўночнага Адраджэння* сталі спецыфічны індывідуалізм і пантэістычнае ўспрыманне свету. Ля вытокаў новага стылю стаялі нідэрландскія жывапісцы *Ян ван Эйк*, які ўдасканаліў алейныя фарбы, і *Майстар з Флемаля* (верагодна, Робер Кампен), за якімі следавалі *Хуга ван дэр Гус*, *Рагір ван дэр Вейдэн*, *Дзірк Баўтс*, *Іеранім Босх* і інш. Новы нідэрландскі жывапіс атрымаў шырокі водгук у Еўропе: ужо ў 1430–1450-я з’яўляюцца першыя творы ў Германіі (*Стэфан Лохнер*, *Ханс Мультар*, *Конрад Віц*) і Францыі (*Майстар Дабравешчаня з Экса*, *Жан Фуке*). Для новага стылю быў характэрны адмысловы рэалізм: перадача трохмернай прасторы з дапамогай перспектывы, імкненне да аб’ёмнасці. Новае мастацтва было глыбока рэлігійным, цаніла ў чалавеку змірэнне, набожнасць. З асаблівай увагай, дэталёва адлюстроўваліся прырода, побыт; дакладна выпісаныя рэчы мелі, як правіла, рэлігійна-сімвалічны сэнс. Першым мастаком Паўночнага Адраджэння з’яўляецца выдатны нямецкі майстар *Альбрэхт Дзюрэр*. Поўны разрыў з готыкай здзейсніў *Ганс Гальбейн Малодшы* з яго «аб’ектыўнасцю» жывапіснай манеры. Жывапіс *Маціаса Грунэвальда*, наадварот, быў прасякнуты рэлігійнай экзальтацыяй. Самае цікавае ў нідэрландскім жывапісе XVI ст. – гэта распрацоўка станковай карціны, бытавога і пейзажнага жанраў (*Квентын Масейс*, *Іахім Патынір*, *Лука Лейдэнскі*). Нацыянальна своеасаблівым мастаком 1550–1560-х гг. быў *Пітэр Брэйгель Старэйшы*, якому належаць карціны бытавога і пейзажнага жанраў, а таксама карціны, звязаныя з фальклорам і іранічным поглядам на жыццё. Рэнесанс у Нідэрландах вычэрпвае сябе ў 1560-я гг.

Французскі Рэнесанс меў цалкам прыдворны характар (мастацтва больш было звязана з бюргерствам). Новае рэнесанснае мастацтва, паступова набраўшы сілу пад уздзеяннем Італіі, дасягае сталасці ў сярэдзіне – другой палове XVI ст. у творчасці архітэктараў: стваральніка *Луўра П’ера Леско*, *Філібера Дэлорма*, скульптараў *Жана-Антуана Гудона* і *Жэрмена Пілона*, жывапісца *Франсуа Клуэ*. Вялікае ўздзеянне на вышэйназваных мастакоў аказала *школа Фантанбло*, заснаваная ў Францыі італьянскімі мастакамі, якія працавалі у стылі ман’ерызму. Рэнесанс у французскім мастацтве заканчваецца ў 1580-я гг. У другой палове XVI ст. мастацтва рэнесансу Італіі і іншых

еўрапейскіх краін паступова саступае месца ман'ерызму і ранняму барока.

3. Літаратура

Літаратура з'яўляецца адным з важнейшых дасягненняў культуры Рэнэсансу. Менавіта ў ёй, як і ў выяўленчым мастацтве, былі ўвасоблены з найбольшай сілай новыя ўяўленні аб чалавеку і свеце. Асаблівасцямі літаратуры Рэнэсансу, як і ўсёй культуры, былі найглыбейшы інтарэс да асобы і яе перажыванняў, праблемы асобы і грамадства, праслаўлення прыгажосці чалавека, абвостранага ўспрымання паэзіі зямнога свету. Была створана новая сістэма літаратурных жанраў. Некаторыя з іх, вядомыя з часоў Антычнасці, былі адроджаны і пераасэнсаваны з гуманістычных пазіцый, іншыя створаныя наоў. Замест сярэднявечных жанраў Рэнэсанс адраджэў трагедыю і камедыю. Дастаткова шырокае распаўсюджанне ў літаратуры атрымлівае пастараль. На схіле Адраджэння зацвярджаецца авантурны/прагодніцкі/круцельскі раман. Сапраўдным дасягненнем Рэнэсансу з'яўляецца жанр навелы, тыпалагічныя асновы якога былі закладзены *Бакачыя*. Паэзія эпохі Адраджэння таксама была звязана з узнікненнем і адраджэннем шэрагу жанраў. Для яе характэрна дамінаванне лірычнай паэзіі. Літаратура Рэнэсансу, як і ўся культура Адраджэння, абапіралася на антычныя дасягненні. Адсюль, напрыклад, з'яўленне «навуковай драмы» як наследавання антычнай драматургіі, у той жа час яна творча развівала народныя традыцыі сярэднявечнай літаратуры.

Гісторыя літаратуры Адраджэння, як і ўсёй культуры Рэнэсансу, пачынаецца ў Італіі. У пачатку XVII ст. прадвеснікам яе стаў вялікі паэт *Дантэ Аліг'еры*. У філасофскіх сачыненнях («*Баль і Манархія*») і ў «*Боскай камедыі*» ён адлюстравіў складанасці светасузірання чалавека пераходнага перыяду, які ўжо ясна бачыць будучыню новай культуры.

Сапраўдным пачынальнікам Рэнэсансу з'яўляецца *Франчэска Петрарка*. Менавіта з яго дзейнасцю звязаны аднаўленне антычнай культуры, вывучэнне антычных літаратурных помнікаў. У гісторыі літаратуры ён вядомы ў першую чаргу як стваральнік зборніка вершаў «*Кніга песень*». *Джавані Бакачыя* звяртаўся да традыцыйнага жанру куртуазнага рамана («*Філакола і Філастрата*») і класічнага эпаса («*Тэзеіда*»). У

гісторыі літаратуры ён застаўся стваральнікам жанру рэнесанснай навелы, знакамітага зборніка «*Дэкамерон*». Літаратура XVст. звязана была з развіццём лірыкі ў творчасці *Анджэла Паліцыяна* і *Ларэнца Медычы*, для творчасці якіх характэрны карнавальныя песні, што ўслаўляюць радасць жыцця. Жанр навелы атрымаў у XVст. далейшае развіццё. *Поджа Брачаліні* пакінуў зборнік *фацэтый* (жартаў, па жанры блізкіх да навел). Значнае месца ў літаратуры італьянскага Рэнесансу займае *эпічная паэзія*, якая карысталася сюжэтамі, што запазычаны з рыцарскіх раманаў («*Вялікі Маргантэ*» *Луіджы Пульчы* і «*Закаханы Арланда*» *Матэа Баярда*).

Адной з найвялікшых вяршынь італьянскага Рэнесансу стала творчасць *Лудавіка Арыоста* («*Шалёны Раланд*»). Буйнейшымі майстрамі навелы былі *Матэа Бандэла* і *Джыральдзі Чынтыя*. Лірычная паэзія позняга Адраджэння ў Італіі шмат чым звязана з творчасцю жанчын. У вершах *Віторыі Калоны* і *Гаспары Стампа* адлюстраваліся драматычныя перажыванні і палкасць. Літаратуру Позняга Адраджэння завяршае мастацкая спадчына *Тарквата Тасы*. Яго ранні твор «*Амінта*» быў створаны ў жанры драматычнай *высокапаэтычнай* пастаралі. Найбольшую славу атрымала *эпічная паэма* «*Вызвалены Іерусалім*». У ёй былі злучаны ідэі Адраджэння, Позняга Рэнесансу і казачныя элементы рыцарскіх раманаў. Камедыі пісаліся такімі вялікімі аўтарамі, як *Макіявелі* («*Мандрагора*») і *Арыоста*.

Папярэднікам французскай літаратуры звычайна лічыцца паэт *Франсуа Віён*. Першым рэнесансным паэтам з'яўляецца *Жан Лямер дэ Бэльж*, які ўнёс свецкі пачатак і рэнесансную радасць жыцця ў літаратуру. Першы ўзлёт паэзіі Адраджэння ў Францыі звязаны з імем *Клемана Мара*. Ад антычных паэтаў ён запазычыў *шэраг* вершаваных формаў (эклогу, *эпіграму*, *сатыру*). Росквіт французскай паэзіі быў звязаны з дзейнасцю літаратурнай групы «*Плеяда*», якая стварыла *нацыянальную* паэтычную школу (*Жаашэн Дзю Бэле*, *П'ер дэ Рансар*, *Рэмі Бэло*, *Жан Антуан дэ Баіф*, *Эц'ен Жадэль*). Развіццё французскай прозы Рэнесансу шмат у чым звязана з *навай* («*Новыя забавы*» *Банавентуры Дэпэр'е*, *Маргарыта Ангулемская* (*Маргарыта Наварская*)). Вышэйшым дасягненнем літаратуры французскага Адраджэння ў *прозе* з'яўляецца творчасць *Франсуа Ра-*

бле. У рамане Рабле «Гарганцюа і Пантагруэль» прасочваецца непарыўная сувязь культуры Адраджэння з сярэдневяковай народнай смехавой традыцыяй. Гуманістычныя ідэалы падагульніў і выявіў у новым літаратурным жанры (эсэ) *Мішэль дэ Мантэнь*.

У Германіі лёс літаратуры Адраджэння быў цесна звязаны з Рэфармацыяй. Да культурнага арэала Германіі прымыкае творчасць вялікага *Эразма Ратэрдамскага* («Пахвала глупству» і «Размовы напросту»). Да гэтай традыцыі адносіцца і знакамітая паэма «*Карабель дурняў*» *Себасцьяна Бранта*. У напружаным становішчы ідэалагічнай барацьбы з'явіліся «*Пісьмы цёмных людзей*», сатыра на лацінскай мове, ананімна выдадзеная групай гуманістаў.

Прадстаўніком гуманізму ў Англіі быў *Томас Мор*, які пакінуў адно з праграмных сачыненняў Адраджэння «*Утопію*», дзе малюецца ідэальнае грамадства, пабудаванае на роўнасці і справядлівасці. Першым гуманістам-паэтам быў *Джон Скэлтан*, які напісаў шэраг сатырычных паэм. *Томас Уаэт* першы звярнуўся да жанру санета. Любоўная лірыка была ў далейшым развіта *Генры Говардам*, графам *Сары* (Сурэй). Буйнейшым англійскім паэтам эпохі Адраджэння быў *Эдмунд Спэнсер* (паэма «*Каралева фей*»).

У англійскай драматургіі вядомы шэраг драматургаў і іх твораў: п'есы *Джона Лілі* («*Камедыя аб Джорджы Грыне, векфілдскім палявым вартаўніку*»), *Крыстафера Марла* (образ *Фаўста*, які імкнуўся пераўладкаваць свет). Вяршыняй развіцця рэнесанснага (і еўрапейскага) тэатра з'яўляецца творчасць *Вільяма Шэкспіра*. Шэкспір глыбока выявіў супярэчнасці чалавечай прыроды і асэнсаваў лёс асобы і грамадства. Ён не толькі паглыбіў ідэі гуманізму Адраджэння; яго разуменне чалавека, разважанні і перажыванні ўспрымаліся познімі эпохамі, а п'есы ўвайшлі ў залаты фонд вечных твораў. Без іх і сёння немагчыма ўявіць дзейнасць драматычнага тэатра.

Вяршыняй іспанскай літаратуры Адраджэння прынята лічыць творчую спадчыну *Мігеля дэ Сервантэса Сааведра* (1547–1616). *Сервантэс* захоўваў вернасць ідэалам Рэнесансу, што выразна выявілася і ў яго творах (раман «*Галатэя*», трагедыя «*Разбурэнне Нумансіі*», раман «*Хітрамудры ідальга ДонКіхот Ламанчскі*»). *Фелікс Лопэ дэ Вэга* і *Карнія* (1562–

1635) вызначыў характар іспанскай драмы, злучаў у п'есах элементы камічнага і трагічнага. Яго творчасць прасякнута верай у перамогу гуманістычнага ідэала дасканалай і вольнай асобы («Сабака на сене», «Настаўнік танцаў», «Дзяўчына са збанам», «Зорка Севілы», «Неразумная для іншых, разумная для сябе»). У п'есе «Фуэнтэ Авехуна» («Авечая крыніца») Лопэ дэ Вэга адлюстраваная сялянскае паўстанне супраць феадалаў і паказаў сялян духоўна трывалымі, мужнымі, гераічнымі. Літаратура Адраджэння ў поўнай меры выразіла ўсе асаблівасці культуры эпохі, свецкі характар, накіраванасць на чалавека і яго пачуцці, цікавасць да зямнога свету.

4. Тэатр

Найбольш цікава і характэрна рэнесансны тэатр развіваўся ў трох краінах Заходняй Еўропы, прычым асноўныя лініі развіцця яго маюць вельмі мала агульнага.

Прынцыпы мастацтва Рэнесансу – у тым ліку і тэатра – закладваліся ў Італіі. Тут былі адраджаны *камедыя*, *трагедыя*, *пастараль*; створана *опера*; пабудаваны першыя тэатральныя будынкі; распрацаваны прынцыпы прафесійнага сцэнічнага і пляцовачнага тэатра, дадзены штуршок да тэарэтычнага асэнсавання драматургічных канонаў.

Развіццё рэнесанснага італьянскага тэатра ішло ў асноўным у двух напрамках: так званай вучонай камедыі – *lacommediaerudite* (да гэтага ж напрамку можна аднесці і літаратурную трагедыю) і народнага тэатра імправізацыі – *камедыя дэль артэ*, якая аказала вялікі ўплыў на развіццё сусветнага тэатральнага мастацтва. Італьянская «вучоная камедыя», да стварэння якой звярталіся буйныя пісьменнікі і мысліцелі XV–XVI стст. (*Лудавіка Арыоста*, *Нікола Макіявелі*, *П'етра Арэнціна*, *Джардана Бруна*), уяўляла сабой пераважна дагматычныя перапевы антычных сюжэтаў. Тыя ж тэндэнцыі характэрны і для італьянскай рэнесанснай трагедыі (*Джанджорджа Трысіна*, *Джавані Ручэлаі*, *Луіджы Аламанка*, *Тарквата Таса* і інш.).

Яскравай старонкай італьянскага Адраджэння быў і застаецца імправізаваны вулічны тэатр масак – *камедыя дэль артэ*. Па сутнасці быў сфарміраваны першы ў гісторыі прафесійны тэатр.

Аднак гісторыя італьянскага тэатральнага Адраджэння даволі парадаксальная. Італьянскі Рэнесанс з яго недасяжнымі шэдэўрамі выяўленчага мастацтва – жывапісу і скульптуры – не даў ні аднаго драматурга, роўнага творчасці *Шэкспіра* (Англія), *Лопэ дэ Вэга* або *Кальдэрона* (Іспанія).

Англійскі Рэнесанс быў менавіта тэатральным. Ніколі – ні да гэтага, ні пасля – англійскае тэатральнае мастацтва і еўрапейскі тэатр увогуле не стварылі падобных шэдэўраў. Вяршыняй англійскага рэнесанснага мастацтва стала творчасць *Шэкспіра*, які дагэтуль застаецца самым рэпертуарным драматургам сусветнага тэатра. Менавіта ў шэкспіраўскім тэатры адлюстравалася галоўная асаблівасць англійскага Адраджэння: не столькі аднаўленне антычных матываў, сюжэтаў і схем, колькі выхад на новы філасофскі ўзровень. Тэатр Шэкспіра стаў універсальнай, пазагістарычнай мадэллю светастварэння, дзе засяродзіліся адвечныя праблемы ўзаемаадносін асобы і грамадства. Адлік англійскага тэатра Адраджэння можна весці ад аматарскіх і студэнцкіх пастановак Оксфарда і Кембрыджа, дзе ў канцы XV – пачатку XVI ст. ставіліся спектаклі на лацінскай мове. Паварот да прафесіяналізму адбыўся ў канцы 1580-х, калі ў англійскую драматургію практычна адначасова ўвайшлі драматургі, якіх прынята аб'яднаць пад назвай «універсітэцкія розумы»: Роберт Грын, Крыстафер Марла, Джон Лілі, Томас Лодж, Джордж Піль, Томас Кід.

Прафесійны тэатр у Іспаніі сфарміраваўся ў XVI ст., у часы руху Рэканкісты (у літаральным перакладзе – «адваяванне»), мэтай якога былі вызваленне краіны ад маўрытанскага панавання, якое цягнулася пяць стагоддзяў, а таксама адраджэнне нацыянальнай самасвядомасці. Перамога каталіцтва абумовіла надзвычай доўгі перыяд існавання ў Іспаніі сярэдневяковага рэлігійнага тэатра і яго асноўнага жанру *аўта* (ісп. auto – свяшчэнны), пастаноўкі, якія ставіліся ў час свята Божага Цела. Аўта (побач са свецкай драмай) існавалі ў Іспаніі да другой паловы XVIII ст.; іх літаратурную апрацоўку пачаў Лопэ дэ Вэга. Аднак пры гэтым аўта і рэнесансны іспанскі тэатр існавалі ізалявана адзін ад аднаго. Гэтае падвойнае жыццё іспанскага тэатра ў эпоху Адраджэння вельмі цікава перапляталася з лёсам драматургаў.

Стваральнікам свецкай драмы ў Іспаніі быў *Хуан дэль Энсіна*, прыдворны паэт і кампазітар герцага Альбы. Захаваліся 14 эклог Энсіны, з іх шэсць напісаны на рэлігійныя тэмы, астатнія распрацоўваюць свецкія, любоўныя сюжэты. Тэмы эклог і антычныя сюжэты знайшлі адлюстраванне ў працах паслядоўніка Энсіны – *Барталамэ дэ Торэса Навары*, які першым у Іспаніі паспрабаваў тэарэтычна абгрунтаваць драматургію.

Аднак сапраўдная гісторыя іспанскага рэнесанснага тэатра пачынаецца з *Лопэ дэ Руэда*, акцёра, кіраўніка тэатральнай трупы і драматурга. У яго творчасці прысутнічаюць дзве жанравыя лініі, якія не перасякаюцца: камедыі, накіраваныя італьянскай «вучонай камедыі», і фарсы, якія ў Іспаніі мелі назву «пасас». У камедыях Руэдыдзейнічаюць гранды, высакародныя бацькі, пяшчотныя закаханыя; у пасасах – дэмакратычныя колы насельніцтва. Пасасы Руэды – яскравыя камічныя замалёўкі, напісаныя яркай і сакавітай мовай.

Наступны этап іспанскага рэнесанснага тэатра звязаны з імем *Мігеля дэ Сервантэса Сааведры*, аўтара «Дон Кіхота». Драматургічныя спробы Сервантэса былі больш сціплымі, што, у прыватнасці, звязана з супярэчнасцямі яго тэарэтычных поглядаў і ўласнай практыкі. Ён быў прыхільнікам канонаў вучонай драмы, але ў практыцы Сервантэс разбурае гэтыя каноны – і не толькі ў камедыях, але і ў драмах («Алжырскія норавы», «Нумансія»), якія хутчэй уяўляюць драматызаваны эпас. Найбольшую цікавасць выклікаюць яго забаўныя фарсавыя інтэрмедыі, якія напісаны жывой і дасціпнай мовай («Суддзя па шлюбаразводных справах», «Біскаец-самазванец», «Тэатр цудаў» і інш.).

Найвышэйшы росквіт іспанскага тэатра Адраджэння прыпадае на творчасць *Лопэ дэ Вэга*, які стварыў вялікую колькасць п'ес разнастайных жанраў і тэматыкі. У яго творчасці прысутнічаюць дзве асноўныя лініі: так званая сялянская народная драма, вышэйшым дасягненнем якой сталі п'еса «Фуэнтэ Авехуна», і «камедыі плашча і шпагі» («Настаўнік танцаў», «Сабака на сене», «Валенсійская ўдава», «Дзяўчына са збанам», «Неразумная для іншых, разумная для сябе» і інш.). У п'есах выразна адчуваецца галоўныя матывы Рэнесансу: жыццялюбства, імкненне да гармоніі, абвостранае пачуццё годнасці, мужнасць, розум і вынаходлівасць у дасягненні мэты.

Лопэ дэ Вэгастварыў школу драматургаў, сярод якіх былі *Гільен дэ Кастра*, *Хуан Руіс дэ Аларкон*, *Цірса дэ Маліна*. У творах гэтых аўтараў вызначаецца крызіс ідэалаў Адраджэння: узнікае тэндэнцыя да аднаўлення саслоўных адрозненняў; пераасэнсоўваецца паняцце ўласнай свабоды, якая можа весці не толькі да агульнага дабрабыту, але і быць разбуральнай; узмацняецца рэлігійная накіраванасць.

Значным драматургам іспанскага рэнесанснага тэатра быў *Дон Пэдра Кальдэрон дэ ла Барка*. У драматургіі Кальдэрона пануюць трагічныя матывы невырашальных супярэчнасцей («Галісіец Луіс Перес», «Дама-невідзімка», «Трывалы прынец», «З каханнем не жартуюць», «Каханне пасля смерці», «Жыццё-гэта сон» і інш.).

5. Музыка

Вобраз прафесійнай музыкі, які быў сфарміраваны на працягу Сярэдневякоўя ў царкве, у эпоху Адраджэння дапаўняецца вобразам адукаванага арыстакрата, які стварае музыку для царквы і для свецкага грамадства. З'явілася разуменне самастойнай значнасці музыкі, яе здольнасці «будавацца» па асобных законах і быць крыніцай задавальнення. Спецыфіка ўзаемадзеяння культавага і свецкага музычнага прафесіяналізму выявілася ў размежаванні музычна-паэтычнага мастацтва на «новае мастацтва» (*Ars nova*) і «старае мастацтва» (*ars antiqua*). Тэарэтыкам *Ars nova* стаў французскі музыкант, паэт і філосаф *Філіп дэ Вітры*, аўтар трактата «*Ars nova*». Гэтая праца вызначыла новы вектар развіцця музыкі, якая адрознівалася ад усталяванай на той час культавай музыкі.

Шырокую вядомасць набылі трохгалосыя матэты паэта і кампазітара *Гіёма дэ Машо*. Музыка перастала быць «боскай навукай», яна стала выразнікам зямнога пачатку. Кампазітары, якія працавалі для царквы, запазычвалі з музыкі *Ars nova* яе выразны стыль. У XIV ст. у Італіі з'явіўся шэраг яскравых музычных індывідуальнасцей, якія пісалі музыку па натхненні і стваралі ўласныя мелодыі для поліфанічнай імшы. З'явіліся свецкія жанры – мадрыгал, балата^{1*}. Сярод выдатных музыкаў

¹Балата (італ. ballata, ад. ballare «танцаваць») – паэтычныя і музычныя форма ў Італіі XIII – пач. XVI ст., адзін з найбольш характэрных жанраў перыяду *Ars nova* лірычнага зместу.

той эпохі – сляпы арганіст-віртуоз *Франчэска Ландзіні*, аўтар знакамітых двух- і трохгалосых мадрыгалаў і лірычных балат.

У гэты час складваецца *Нідэрландская (франка-фламандская) поліфанічная школа*, у якой спалучаюцца французская, бургундская і англійская музычныя традыцыі. Тут нарадзілася новая прафесійная школа майстроў поліфаніі, якая распаўсюдзіла свой уплыў на Італію, Іспанію і калоніі Новага свету. У XV–XVI стст. нідэрландскія музыканты працавалі практычна ва ўсіх буйных гарадскіх цэнтрах Еўропы. У іх музыцы ярка выявіўся духоўны пачатак, звязаны з узнёслымі ідэямі каталіцкай веры, надаўшы царкоўнай музыцы незвычайную сілу мастацкай прыгажосці і дасканаласці. Матэматычна рацыянальнае майстэрства поліфанічнай тэхнікі выявілася ў гучанні шматгалосых хароў, якія спявалі без суправаджэння (*a capella*). Гэтая поліфанія выявіла такую аднапланавасць гучання ў хоры, якую можна дасягнуць толькі на аргане. Раўнавага чатырох або пяці галасоў стварала непарыўную плынь музыкі, дзе адзін голас напластоўваецца на іншы. Гэта была вяршыня харавой лінейнай поліфаніі.

У царкоўнай службе цэнтральнае месца займае імша, якая набывае статус самастойнага музычнага жанру. У творчасці *Гіёма Дзюфаі* чатырохгалосая імша ператварылася з разрозненых нумароў у адзіны твор. Майстрам поліфанічнай тэхнікі быў *Ян Акегем*, які меў шмат паслядоўнікаў. *Жаскен Дэпрэ* стварыў строгі «*прасветлены стыль*» поліфанічнага пісьма.

Поліфанічная тэхніка ў «*строгім*» стылі контрапунктычнага пісьма дасягае сваёй вяршыні ў творчасці *Джавані Палестрыны*. Ён аб'яднаў поліфанічныя і гарманічныя прынцыпы гучання, увёў выразныя храматызмы, меладычныя арнаменты, драматычныя рэчытацыі (падобна оперным) у свецкія і духоўныя творы. Палестрына быў прызнаны «*выратавальнікам царкоўнай музыкі*».

Інструментальная музыка пачынае вылучацца ў самастойную традыцыю і хутка распаўсюджваецца ў салонах, пры дварах і ў царкве. *Жанр мадрыгала*, які з'явіўся ў XIV ст., найбольш ярка выявіў новы свецкі вектар развіцця музычнай культуры. У мадрыгалах *Франчэска Петраркі*, *Джавані Бакачча*, *Тарквата Тасы*, *Лудавіка Арыостаі* інш. замацоўваліся

прынцыпы музычнай мовы, распрацоўваліся новыя драматычныя магчымасці мелодыі, яе здольнасць перадаваць чалавечыя слёзы, скаргі, уздыхі або павеў ветру, плынь вады, спеў птушак. Прызнаным майстрам мадрыгала быў італьянец *Карла Джэзуальда да Веноза*. Сцэнкі гарадскога жыцця, замалёўкі прыроды паказаны ў знакамітых шансонах *Клема Жанэка*.

Кампазітар, лютніст і матэматык *Вінчэнца Галілей* стаў натхняльнікам дзеячаў мастацтва і вучоных, якія склалі *Фларэнтыйскую камерату* – арыстакратычнае таварыства адзінадумцаў, куды ўваходзілі паэты, музыкі, мастакі. Яны выступалі супраць поліфаніі, за гамафонны стыль пісьма.

Для членаў камераты галоўнымі былі чалавечыя перажыванні, якія яны ацэньвалі як творчую навізну (зборнік мадрыгалаў і арыі *Джуліа Качыні «Новая музыка»*).

Росквіт прыдворнай культуры выявіўся ў музычна-тэатральных жанрах. Прадстаўніком гэтай культуры быў *Клаўдыё Мантэвердзі*. У яго творах опера ўпершыню дасягае сінтэзу музыкі, слова і сцэнічнага дзейства ў характэрных формах: арыях, рэчытатывах, дуэтах, харах, інструментальных рытурнэлях. Опера – грандыёзны музычны вынік італьянскага Рэнэсансу.

6. Навука

Важнейшай умовай маштабнасці і рэвалюцыйнасці дасягненняў навукі Адраджэння быў гуманістычны светапогляд, у якім дзейнасць па асваенні свету разумелася як складаючая зямнога прызначэння чалавека. Да гэтага трэба дадаць адраджэнне антычнай навукі. Немалую ролю ў развіцці навукі адыгралі патрэбы мараплавання, ужыванне артылерыі, стварэнне гідразбудаванняў і да т.п. Распаўсюджанне навуковых ведаў, абмен імі былі б немагчымымі без вынаходства друкарства каля 1445 г.

Першыя дасягненні ў галіне матэматыкі і астраноміі адносяцца да сярэдзіны XV ст. і шмат у чым звязаны з імёнамі *Георга Пурбаха* і *Іагана Мюлера* (Рэгіямантана). Мюлерам былі створаны новыя, больш дасканалыя астранамічныя табліцы – «эфемерыды», якімі карысталіся ў сваіх падарожжах Калумб, Васка да Гама і іншыя мараплаўцы. Істотны ўклад у развіццё алгебры, геаметрыі на мяжы стагоддзяў зрабіў італьянскі матэматык *Лука Пачолі*. У XVI ст. італьянцы *Нікола Тарталья* і

Джэролама Кардана адкрылі новыя спосабы рашэння ўраўненняў трэцяй і чацвёртай ступеней.

Важнейшай навуковай падзеяй XVI ст. стала капэрнікаўская рэвалюцыя ў астраноміі. Польскі астраном *Мікалай Капернік* у трактаце «Аб абарачэнні нябесных сфер» (1543) адхіліў пануючую геацэнтрычную пталемееўска-арыстоцэлеўскую карціну свету і не толькі пастуліраваў вярчэнне нябесных цел вакол Сонца, а Зямлі вакол сваёй восі, але і ўпершыню падрабязна паказаў як, зыходзячы з такой сістэмы, можна растлумачыць даныя астранамічных назіранняў. У XVI ст. новая сістэма свету ў цэлым не атрымала падтрымкі ў навуковым згуртаванні. Пераканальныя доказы сапраўднасці тэорыі Каперніка прывёў толькі *Галілей*.

Абапіраючыся на дослед, некаторыя навукоўцы XVI ст. (сярод іх Леанарда, Бенедзета Варкі) выказвалі сумненне адносна законаў арыстоцэлеўскай механікі, непадзельна пануючай да таго часу, але свайго рашэння праблем не прапанавалі (пазней гэта зробіць Галілей). Практыка ўжывання артылерыі спрыяла пастаноўцы і рашэнню новых навуковых праблем: *Тарталяў* трактаце «*Новая навука*» разгледзеў пытанні балістыкі. Тэорыяй рычагоў і вагаў займаўся *Кардана*. *Леанарда да Вінчы* стаў заснавальнікам гідраўлікі. Яго тэарэтычныя вышуканні былі звязаны з пабудовай ім гідразбудаванняў, правядзеннем меліярацыйных работ, будаўніцтвам каналаў, удасканаленнем шлюзаў. Англійскаму ўрачу *Уільям Гілберт* пачаў пачатак вывучэнню электрамагнітных з'яў, апублікаваўшы сачыненне «*Аб магніце*» (1600), дзе апісаў яго ўласцівасці.

Крытычнае стаўленне да аўтарытэтаў і апора на вопыт ярка выявіліся ў медыцыне і анатоміі. Урач іанатам *Андрэас Везалій* у знакамітай працы «*Аб будове чалавечага цела*» (1543) падрабязна апісаў цела чалавека, абапіраючыся на шматлікія назіранні пры анатаміраванні трупаў, падвергнуў крытыцы Арыстоцеля, Галена і іншых аўтарытэтаў.

У пачатку XVI ст. нараўне з алхіміяй узнікае ятрахімія – рацыянальны напрамак алхіміі, накіраваны на выраб лячэбных прэпаратаў. Адным з яе заснавальнікаў быў *Філіп фон Гагенгейм (Парацэльс)*. Адхіляючы дасягненні папярэднікаў, ён па

сутнасці не адыйшоў далёка ад іх у тэорыі, але як практык увёў шэраг новых лекаў.

У XVI ст. атрымалі развіццё мінералогія, батаніка, заалогія (*Георг Баўэр (Агрыкала), Конрад Геснер, Андрэа Чэзальпіна, Гіём Рандзеле*), якія ў эпоху Адраджэння былі на стадыі збірання фактаў. Вялікую ролю ў развіцці гэтых навук адыгрывалі апісанні флары і фаўны розных краін.

У XV ст. актыўна развіваліся картаграфія і геаграфія, выпраўляліся памылкі Пталемея на аснове сярэдневяковых і сучасных даных. У 1490 г. *МарцінБехайм* стварае першы глобус. У канцы XV–пачатку XVI ст. пошукі еўрапейцамі марскога шляху ў Індыю і Кітай, поспехі ў картаграфіі і геаграфіі, астраноміі і суднабудаванні прывялі да адкрыцця ўзбярэжжа Цэнтральнай Амерыкі *Калумбам*, які лічыў, што дасягнуў Індыі (упершыню назва *Амерыка* з'явілася на карце Вальдземюлера ў 1507 г.). У 1498 г. партугалец *Васка да Гама* дасягнуў Індыі, абмінуўшы Афрыку. Ідэя дасягнуць Індыі і Кітая заходнім шляхам была рэалізавана іспанскай экспедыцыяй *Магелана–Элькана* (1519–1522), якая абагнула Паўднёвую Амерыку і завяршыла першае кругасветнае падарожжа (на практыцы была даказана шарападобнасць Зямлі!). У XVI ст. еўрапейцы былі ўпэўнены, што «свет сёння поўнаасцю адкрыты і ўвесь чалавечы род пазнаны». Вялікія адкрыцці змянілі геаграфію, стымулявалі развіццё картаграфіі.

Навука эпохі Адраджэння слаба закранула прадукцыйныя сілы, якія развіваліся па шляху паступовага ўдасканалвання традыцыі. У той жа час поспехі астраноміі, геаграфіі, картаграфіі сталі важнейшай перадумовай вялікіх геаграфічных адкрыццяў, якія прывялі да карэнных змен у сусветным гандлі, да каланіяльнай экспансіі і рэвалюцыі цэн у Еўропе. Дасягненні навукі эпохі Адраджэння сталі неабходнай умовай для генезісу класічнай навукі Новага часу.

7. Адраджэнне на тэрыторыі Беларусі

XVI – першая палова XVII ст. увайшлі ў гісторыю Беларусі як час найвялікшага культурнага ўздыму. Развіццё беларускага мастацтва ў гэты час было хуткім і бурлівым. У эпоху Адраджэння наглядалася актыўнае засваенне традыцыйнай рэнесанснай культуры, якая ўзбагачалася нацыянальнымі рысамі.

Вялікую ролю адыграла багатая спадчына старажытнабеларускіх княстваў. Пашырэнне ўзаема сувязей з заходнееўрапейскімі краінамі, у першую чаргу ў рэлігійных справах, спрыяла распаўсюджанню раманскага і гатычнага стыляў, а з канца XVI ст. – і барочнага.

На развіццё беларускага мастацтва аказаў ўплыў рэфармісцкі рух (XVI ст.), галоўным чынам у распаўсюджанні светапоглядных канцэпцый (*Сымон Будны, Васіль Цяпінскі, Андрэй Волан*). Адмоўнае ўздзеянне прадстаўнікоў гэтай плыні на творы выяўленчага мастацтва – іх іканаборская пазіцыя – істотна не закранулі жывапіс, скульптуру і графіку, але ўздзеянне Рэфармацыі ўсё ж было адчувальным. Супрацьлеглую пазіцыю займалі лідэры Контррэфармацыі, якія лічылі мастацтва важным сродкам у засваенні ідэй каталіцкай царквы. Яны не былі аб'якавыя да распаўсюджвання адукацыі. Адукацыйныя ўстановы, якія ствараліся ордэнамі езуітаў, пашырыліся ў 1570-я гг. (у 1570 г. – Віленскі езуіцкі калегіум, у 1581 г. – Полацкі, у 1584 – Нясвіжскі).

У процівагу каталіцкай царкве былі адчынены пратэстанцкія вучэльні, а ў 1590-я гг. узніклі праваслаўныя брацтвы ў Магілёве, Вільні, Менску, Брэсце, Гародні. Брацтвы – нацыянальна-рэлігійныя арганізацыі праваслаўнага насельніцтва гарадоў. Яны адчынялі вучэльні, тыпаграфіі, шпіталі; вялі дзейнасць, накіраваную на захаванне культурнай спадчыны ў рамках патрабаванняў праваслаўнай царквы. Высокі ўзровень пачатковай адукацыі на тэрыторыі Беларусі даваў магчымасць беларускай моладзі паступаць ва ўніверсітэты Германіі, Аўстрыі, Італіі, Францыі. Многія славуцыя беларусы ў гэты час набывалі вядомасць у свеце.

Культурнае жыццё ў Беларусі XIV–XVI стст. было азнаменавана гуманістычнай дзейнасцю асветнікаў *Францыска Скарыны, Міколы Гусоўскага, Яна Вісліцкага, Лаўрэнція Зізанія, Андрэя Рымшы*. У гэта час былі створаны «*Летапіс Аўраамкі*» (2-я палова XV ст.), «*Хроніка Быхаўца*» (XVI ст.), «*Хроніка Вялікага Княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага*» (1520-я гг.), зборнікі законаў («*Судзібнік Казіміра IV*», 1468; «*Статуты ВКЛ*» – 1529, 1566, 1588 гг.).

Значнай з'явай культурнага жыцця Беларусі пачатку XVI ст. стала дзейнасць беларускага друкара, ураджэнца Полацка

Францыска Скарыны. Першую сваю кнігу «*Біблію*» ён надрукаваў у Празе 6 жніўня 1517 г. У 1520 г. Скарына заснаваў друкарню ў Вільні, дзе выдаў у 1522 г. «*Малую падарожную кніжку*», а ў 1525 г. «*Апостал*». Яны былі адрасаваны перш за ўсё свецкаму чытачу. Усе выданні характарызуюцца высокай тэхнікай выканання.

Прадаўжальнікамі справы Ф. Скарыны сталі Сымон Будны і Васіль Цяпінскі. *Сымон Будны* ў 1562 г. адкрыў друкарню ў Нясвіжы, там выдадзены яго славыты «*Катэхізіс*». Гэта была першая беларускамоўная кніга, выдадзеная на тэрыторыі Беларусі.

Эпоха Адраджэння на Беларусі – гэта эпоха *станаўлення і развіцця беларускай мовы, нацыянальнай пісьменнасці літаратуры*. Літаратурным шэдэўрам стала паэма *Міколы Гусоўскага «Песня пра зубра»*, выдадзеная у 1523 г. У паэме апяваюцца веліч народа і хараство прыроды Беларусі.

Акрамя гэтай паэмы ў рымскі перыяд (Мікола Гусоўскі быў прыдворным епіскапа Эразма Цёлака і суправаджаў яго ў пасольстве ў Рым да папы рымскага Льва X) ім напісана яшчэ 11 вершаў. У 1524 г. створана паэма «*Новая і славетая перамога над туркамі ў ліпені месяцы*», а праз год – паэма «*Жыццё і подзвігі Гіяцынта*». У творчай спадчыне асветніка ўвасоблены яго грамадска-палітычныя і эстэтычныя погляды.

М. Гусоўскі належаў да творцаў, якія стаялі ля вытокаў Рэнесансу вагарэалізму. У паэзіі ён адлюстраваў найважнейшыя культурныя каштоўнасці. Так, у паэмах і вершах творца ўслаўляў дзейснага, свабоднага, гарманічна развітага чалавека.

У паэме «*Песня пра зубра*» ён адстойваў ідэю яднання і супрацоўніцтва розных па веры і культуры еўрапейскіх народаў, ідэю міждзяржаўных адносін.

Паэт змог вызначыць фактары пасіянарнасці, жыццяздольнасці беларускага народа і яго культуры. Па меркаванні творцы, імі з’яўляюцца працавітасць, сумленнасць, гарачая любоў да роднага краю, глыбокая маральнасць, зладжаная і гарманічная сістэма жыццёвых правіл, прыярытэтаў, звычайў, абрадаў, духоўных светаў яўленняў, традыцый. У народнай мудрасці М. Гусоўскі бачыў невычэрпную крыніцу для розных відаў элітарнай культуры і адзін з фактараў трываласці народнага духу.

У свае творы ён уключаў асобныя элементы беларускай народнай культуры.

Нягледзячы на пэўную ўнутраную супярэчлівасць светапоглядаў М.Гусоўскага, якая праяўлялася ў абстрактнасці, ідэалізме і стыхійным матэрыялізме, культуратворчасць паэта прама ці апасродкавана паўплывала на станаўленне беларускай культуралагічнай думкі, польска-беларускай літаратуры, такіх яе жанраў, як лірыка-эпічная, гістарычная і сатырычная паэма, элегія, эпіграма.

У гэты ж час (1516 г.) *Ян Вісліцкі* стварае гістарычную паэму «*Пруская вайна*». У першай частцы твора паэт сцісла выклаў старажытную гісторыю Польшчы. Другую частку прысвяціў Грунвальдскай бітве, якую падаў упанегірычна-дыдактычным плане з пазіцый дзяржаўнага патрыятызму ў традыцыях еўрапейскай героіка-эпічнай паэзіі. Творца ўславіў гераічнае мінулае, ратную мужнасць воінаў, сцвердзіў ідэю гістарычнай еднасці і неабходнасці ваенна-палітычнага саюзу славянскіх народаў перад іншаземнай пагрозай, раскрыў вобразы Вітаўта і Ягайлы.

У паэме, насычанай вобразамі антычнай міфалогіі, згадваюцца Бялая Русь, Клецкая бітва 1506 г. і Аршанская бітва 1514 г. Паэма «*Пруская вайна*» стаіць каля вытокаў жанраў гістарычнай эпопеі ў беларускай, літоўскай і польскай літаратуры, а яе аўтар – пачынальнік літаратурнай традыцыі, якая атрымаладалейшае развіццё ў творчасці Адама Міцкевіча, Мацея Стрыйкоўскага.

На лацінскай і польскай мовах пісаў мастацкія творы, прысвечаныя гісторыі ВКЛ і Польшчы, *М. Стрыйкоўскі*. Добра вядома ў XVI ст. была патрыятычная праявіна-вершаваная хроніка «*Аб пачатках, вытоках, дзеяннях слаўных рыцарскіх народа літоўскага, польскага, жамойцкага і рускага*». Твор паэт прысвяціў князю Ю. Слуцкаму. Хроніка ахоплівае перыяд ад легендарных часоў да ўтварэння ВКЛ. Пяру М. Стрыйкоўскага належаць таксама вершаваная хроніка «*Ганец дабрадзеянасці*» і гістарычны твор «*Пра вольнасць Кароны польскай і Вялікага Княства Літоўскага*».

Гераічная эпічнасць – галоўная рыса беларускай літаратуры XVI ст.

У цэнтры грамадска-рэлігійнага руху ў Беларусі знаходзіўся пісьменнік-палеміст эпохі Адраджэння *Мялецій Смятрыцкі*, які напісаў шэраг прац антыезуіцкай накіраванасці. Найбольш вядомыя яго творы – *«Антыграф, або Адказ на з’едлівы трактат»* і *«Трэнанс, альбо Лямант усходняй царквы»*. У іх пісьменнік пераканаўча і дакладна выявіў прычыны уніі. Паводле яго, унія была дэтэрмінавана прыгнечаным становішчам у грамадстве, маральным разлажэннем праваслаўнага духавенства.

Абагульненнем яго творчай дзейнасці з’явілася *«Граматыкі славенскія правільнае сінтагма»*, выдадзеная ў 1619 г. У ёй Смятрыцкі адстойваў і сцвярджаў правы беларусаў на захаванне сваёй мовы як асновы культуры, абараняў мову і айнаўчынную самабытную культуру ад нападкі каталіцкіх палемістаў. Дыдактычная праца адметна багаццем граматычнага аналізу, выяўлення прыроды моўнага строю, слова, стылю, лексікі. З выданнем *«Граматыкі словенскай...»* *Лаўрэнція Зізанія* і выхадам у свет працы *Мялеція Смятрыцкага* гаворка пра беларускую мову і літаратуру з абстрактнай катэгорыі пераўтваралася ў практычны здабытак народа.

На працягу двух стагоддзяў *«Граматыка»* М. Смятрыцкага служыла падручнікам усяму ўсходнеславянскаму свету.

Характар і шляхі развіцця беларускага *дойлідства* XIV–XVI стст. былі абумоўлены знешнімі і ўнутранымі абставінамі жыцця ВКЛ. Яны садзейнічалі інтэнсіўнаму замкаваму будаўніцтву, аказалі ўздзеянне на іншыя віды архітэктуры. Цэнтры буйных княстваў (Полацк, Менск, Віцебск, Гародня, Наваград) мелі добрыя ўмацаванні. Клопаты аб іх узнаўленні, рэканструкцыі клаліся на ўсіх жыхароў горада, якія павінны былі выконваць *«замкавую павіннасць»*. Сцены і вежы стваралі замак (дзядзінец), дзе знаходзіліся жылыя, гаспадарчыя і культурныя будовы. Вакол цытадэлі размяшчаліся пасады (гандлёва-прамысловыя паселішчы за гарадскімі сценамі, побач з дзядзінцам, на якім знаходзілася жыллё рамеснікаў і купцоў). Для прыватнаўласніцкіх гарадоў характэрна вынясенне замка за межы паселішча.

Мэты абароны вызначылі будаўніцтва гарадоў і замкаў на штучных пляцоўках, у найбольш важных (з пункту погляду

ваенных патрабаванняў) месцах. Такі варыянт замка пад назвай «кастэль» атрымаў шырокае распаўсюджанне ў Заходняй Еўропе ў перыяд Сярэднявечча. Прыкладам умацаванняў дадзенага тыпу з'яўляліся *Лідскі замак, Крэўскі замак, Наваградскі замак, Гродзенскі замак, Мірскі замак* (XVI–пачатак XVII ст.).

У канцы XVI ст. былі важнымі перамены ў абсталяванні замкавых комплексаў, у выкарыстанне ўвайшлі бастыённыя ўмацаванні і курціны (валы), на якія пераносіцца абарончая функцыя (*Нясвіжскі замак*).

Цікавай з'явай было *культывае дойлідства*. Культывае будынкі маюць адбітак традыцый дойлідства XI–XIII стст. і новыя ўплывы готыкі і рэнесансу. Акрамя крыжова-купальных храмаў, узводзіліся базілікальныя будовы або наглядалася злучэнне гэтых двух тыпаў. У якасці прыкладу можна прывесці Траецкі касцёл у Ішкалдзі (1472), *Сафійскі собор у Полацку, царква Міхала ў Сынкавічах, царква ў в. Мураванка, Дабравешчанская царква ў Супраслі, царква св. Мікалая ў Бярэці, касцёл Яна Хрысціцеля ў в. Камаі* і інш.

У XIV–XVI стст. адбываецца імклівае развіццё *выяўленага мастацтва* (жывапіс, графіка, скульптура). Для яго характэрны шэраг узаемазвязаных кірункаў і стыляў – *готыка, рэнесанс, ман'ерызм*. Суіснаванню гэтых стыляў садзейнічалі змены ў жыцці дзяржавы. Уздзеянне аказалі візантыйская і стараруская культура.

У XIV–XVI стст. побач з манументальным жывапісам развіваецца і станковы жывапіс. Прыкладамі з'яўляюцца абраз «Маці Боская «Замілаванне» з в. Маларыта, «Маці Боская Адзігітрыя Іерусалімская» з Варварынскай царквы ў Пінску, «Маці Боская Адзігітрыя Смаленская» (в. Дубінец), «Знаменне» (в. Імяніны), «Маці Боская Адзігітрыя Смаленская» з в. Дзісна, «Маці Боская Адзігітрыя Іерусалімская» з в. Дзітава, «Лука і Сымон», «Павел і Ян», «Іакаў і Іуда», «Раство Божай Маці», «Параскева Пятніца», «Пакланенне вешчуноў», «Мадонна Сапегі», «Маці Боская Вострабрамская».

Асаблівай з'явай быў *сармацкі партрэт* (XVI – пачатак XVII ст.). Тэрмін «сармацкі» паходзіць ад ваяўнічых плямен сарматаў, якія ў VI–IV стст. да н. э. насялялі тэрыторыю Усходняй Еўропы. Беларуская і польская шляхта лічыла іх сваімі продкамі і такім чынам тлумачыла сваё паходжанне і прывілея-

ванае становішча ў грамадстве. Чалавека ў сармацкім партрэце паказвалі па вызначанай схеме – у параднай вопратцы, у акружэнні розных прадметаў, што не толькі характарызавала мадэль, яе унутраны свет, але і прыналежнасць да таго або іншага саслоўя. На Беларусі сармацкі партрэт быў вядомы ў некалькіх выглядках. Да найбольш вядомых адносяцца партрэты Юрыя Радзівіла (2-я палова XVI ст.), Кацярыны Слуцкай (1580), Ежы Радзівіла (1590), Міхала Барысавіча і інш.

Да відаў выяўленчага мастацтва, характэрных для беларускага Адраджэння, адносяцца таксама *графіка* (кніжная мініяцюра, рукапісы – «Мсціжскае Евангелле», «Лаўрышаўскае Евангелле», «Радзівілаўскі летапіс», «Служэбнік», «Мелішэўскае Евангелле»; выданні – «Псалтыр» (1517), 23 кнігі Бібліі (1517–1519), «Малая падарожная кніжка» (1522), «Апостал» (1525) Ф.Скарыны і *дэкаратыўна-прыкладное мастацтва* (мастацкая кафля, ткацтва, апрацоўка металу, дрэва, шкла).

Мастацтва пластыкі XIV–XVI стст. адрознівалася багаццем, разнастайнасцю і высокім узроўнем выканання. Дробная пластыка ў асноўным адлюстроўвала народны побыт (абразкі, крыжыкі, медальёны), выявы Хрыста, Божай Маці, архангелаў; сюжэтамі з’яўляюцца «Стрэчанне», «Тройца», «Распяцце». Традыцыі еўрапейскага мастацтва прасочваюцца ва ўбранстве храмаў (алтарная разьба, мемарыяльная пластыка, медальёны). Выявы «Марыя з дзіцём» з в. Новая Мыш, «Св. Бенядзікт» адрозніваюцца выцягнутымі прапорцыямі і падрабязнай мадэліроўкай формы; «Св. Гжэгаж» – эвалюцыяй пластыкі, тонкім адзінствам формы і зместу, рэалістычнасцю.

У XVI ст. – фарміруецца беларуская скульптурная школа (Царскія вароты, в. Варашылавічы), у якой спалучаюцца традыцыі мінулага (парушэнне прапорцый, схематызм) і рысы Рэнесансу (прасторавасць, мадэліроўка формы). Мемарыяльнай скульптуры ўласцівы культ продкаў, сарматычны светапогляд (помнікі ў касцёлах, капліцах). Вядомыя імёны італьянскіх скульптараў *Бернардзіна Занобія дэ Джыаноці, Джавані Цыні, Яна Марыя Москаі* і інш., якія дзейнічалі ў Беларусі. Выявы канцлера Гаштольда, біскупа Гальшанскага і іншыя характарызуюцца простымі лаканічнымі формамі з прысутнасцю атрыбутыйных рэчаў. У медальённай справе вылучаюцца

печаткі, медалі, гемы майстроў Яна Марыя Моска, Дамініка Венетуса, Яна Якаба Карагліа, Стэфана ван Голанда.

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ

Кароткія высновы

Адраджэнне стала пераходам ад сярэдневяковага культурнага тыпу да новаеўрапейскага. Храналагічныя межы станаўлення і развіцця культуры дадзенай эпохі неаднолькавыя. Напачатку гістарычныя змены ў эканамічным і грамадска-палітычным жыцці прывялі да з'яўлення характэрных рыс Адраджэння ў Італіі (XIII ст.), праз два стагоддзі – ў краінах Паўночнай Еўропы. Культурныя працэсы Адраджэння працягваліся тут да канца XVI ст. Спецыфічныя віды рэнесанснай культуры склаліся ў азначаны час і ў Вялікім Княстве Літоўскім.

Духоўныя вытокі культуры Адраджэння вынікаюць з Антычнасці, але духоўны і творчы вопыт Сярэдневякоўя таксама прысутнічаў у рэнесанснай культуры. Суб'екты культуры Адраджэння, развіваючы свецкія элементы культуры, не адмаўляліся ад катэгорый узвышанага і адухоўленага. Менавіта імкненне да ўзвышанага задавала тон творчасці архітэктараў, літаратараў і мастакоў.

Важнейшай перадумовай развіцця рэнесанснага светапогляду было імкненне да навуковага пазнання рэчаіснасці. У філасофскіх уяўленнях той эпохі асаблівае месца займала ідэя адпаведнасці макракосмасу (Сусвету) і мікракосмасу (чалавек), таму мове Адраджэння былі ўласцівы метафарычнасць і асаблівая сэнсавобразнасць. Адмаўляючыся ад сярэдневяковай сістэмы каштоўнасцей, дзеячы культуры Адраджэння ставілі сваёй задачай вяртанне да антычных ідэалаў. Базавай каштоўнасцю стаў чалавек як свабодная, дзейнасная, творчая індывідуальнасць.

Беларускі этнас адчуў на сабе ўплыў рэнесансных ідэй, аднак рысы Адраджэння выяўляліся на беларускіх землях у спецыфічнай адметнасці. Рэнесансныя ідэі тут былі ўспрыняты ўжо ў XV ст. і арганічна сінтэзаваліся з гатычнай традыцыяй. Распаўсюджанне гуманізму адбылося перш за ўсё ў галіне грамадска-палітычнай думкі, гістарыяграфіі, літаратуры. Паэтам еўрапейскага маштабу стаў Мікола Гусоўскі. Вяршынай развіцця ідэалу гуманізму былі працы Францыска Скарыны, Сымона Буднага, Васіля Цяпінскага, Мялеція Сматрыцкага і інш.

Заданні

1. Падрыхтуйце мультымедыную прэзентацыю «Тытаны Высокага Адраджэння» для ўключэння ў электронны дапаможнік.

2. Складзіце культуралагічную схему «Беларускае Адраджэнне», прапануйце яе для абмеркавання на семінарскіх занятках.

3. Вывучыце спадчыну Ф. Скарыны, падрыхтуйце рэферат.

4. Пазнаёмцеся з літаратурнымі жанрамі эпохі Адраджэння, іх прадстаўнікамі, выявіце іх уплыў на сучасную літаратуру.

5. Прааналізуйце спадчыну вялікіх навукоўцаў Адраджэння, стварыце невялікі тэкст, прапануйце яго ў якасці даклада на студэнцкай канферэнцыі.

Літаратура

Архітэктура Беларусі: энцыкл. давед./ Беларус. энцыкл.; рэдкал.: А. А. Воінаў [і інш.]. – Мінск : Беларус. энцыкл. імя П. Броўкі, 1993. – 620 с.

Баткин, Л.М. Итальянское Возрождение. Проблемы и люди/ Л. М. Баткин. – М.: Рос. гос. гуманитар. ун-т, 1995. – 446 с.

Бицилли, П.М. Место Ренессанса в истории культуры / П. М. Бицилли ; сост., предисл. и коммент. Б.С. Кагановича. – СПб.: Мифрил, 1996. – 258с.

Бэрк, П. Рэнесанс/ П.Бэрк ; пер. з англ. А.Арловой. – Мінск : Беларус. гуманітар. адукац.-культур. цэнтр, 1997. – 91 с.

Дживелегов, А.К. Творцы итальянского Возрождения: в 2 кн./А. К. Дживелегов ; общ. ред. и сост. Р.Холодовского. – М.: Терра: Кн. клуб: Республика, 1998. – 2 кн.

История культуры стран Западной Европы в эпоху Возрождения: учеб. для вузов по гуманитар. специальностям/ Л.М.Брагина [и др.]; под ред. Л.М. Брагиной. – М.: Высш. шк., 2001. – 479 с.

Лосев, А. Ф. Эстетика Возрождения / А. Ф. Лосев. – М. : Мысль, 1982. – 623 с.

Смолік, А. І. Беларуская культуралогія: гісторыя і сучаснасць / А. І. Смолік; М-ва культуры Рэсп. Беларусь, Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў. – Мінск: БДУКМ, 2014. – 276 с.

Тэма 8. **Культура Новага часу** (6 гадзін)

План лекцыі:

1. Агульная характарыстыка культуры Новага часу.
2. Філасофска-рэлігійныя канцэпцыі XVIII ст.
3. Мастацтва эпохі Асветы.
4. Культура Беларусі XVII–XVIII стст.
5. Мастацкая культура XIX ст.
6. Спецыфічныя асаблівасці сацыякультурнага развіцця беларускага грамадства ў XIX ст.

Мэты лекцыі: раскрыць характэрныя асаблівасці культуры Новага часу, прасачыць сацыядынаміку еўрапейскай культуры ў XVII–XIX ст.

1. Агульная характарыстыка культуры Новага часу

XVII–XIX стст. – гэта гістарычная эпоха, на працягу якой культура заходнееўрапейскіх краін набыла тую развітую форму, што вылучыла Еўропу з астатняга свету, а еўрапейскую культуру ў асобы тып. Рэфармацыя была зародкам культуры новага тыпу. Яна праклала дарогу да пераасэнсавання дагматаў хрысціянства. духоўная атмасфера ў грамадстве пачала мяняцца. У барацьбе з царквой былі закладзены асновы навуковага прыродазнаўства. Знакамітыя мысліцелі Новага часу *Ф. Бэкан, Т. Гобс, Р. Дэкарт, Б. Спіноза, Г. Лейбніц* і іншыя вызвалілі філасофію ад схаластыкі і павярнулі тварам да навукі. Сярод іх былі і *беларускія мысліцелі: С. Полацкі, А. Вішаваты, К. Вырвіч, Б. Дабшэвіч, Я. Даманеўскі* і інш. Яны адстойвалі павагу да навукі, адукацыі і выхавання, выказваліся за падзел сфер навукі, філасофіі і рэлігіі. Асновай філасофскага пазнання для іх стала не сляпая вера, а розум, які абапіраўся на логіку і факты. Так, *Б. Дабшэвіч* у якасці фундаментальных прынцыпаў пазнання вылучаў прынцып сумнення і прынцып дастатковага абгрунтавання. Хаця хрысціянская рэлігія засталася важнейшым фактарам духоўнага жыцця грамадства, але яе манапольнаму панаванню прыйшоў канец. Еўрапейская культура стала свецкай.

З Новага часу бярэ пачатак і другая асаблівасць еўрапейскай культуры – яе шматнацыянальнасць, шматмоўнасць. Сярэдневяковая латынь саступіла месца нацыянальным мовам, што, з аднаго боку, узбагаціла еўрапейскую культуру традыцыямі і вопытам народнай творчасці, а з другога – зрабіла дасягненні культуры больш даступнымі для народаў Еўропы. Пачаўся падзел нацыянальных культур, што паслужыла базай развіцця агульнаеўрапейскай культуры, адзінай у сваёй разнастайнасці. У краінах Еўропы фарміруюцца арыгінальныя мастацкія школы і літаратурныя плыні, у якіх па-рознаму знаходзяць выражэнне галоўныя мастацкія стылі таго часу – *барока, класіцызм, ракако і сентыменталізм*.

Кантакт і ўзаемадзеянне культур – гэта адна з важнейшых умоў культурнага прагрэсу, які вывёў Еўропу ў Новы час на месца лідара ў свеце.

У XVIII ст. важную ролю ў культуры эпохі Асветы пачала адыгрываць філасофія. І гэта зразумела, бо ідэалогія Асветы была распрацавана менавіта філосафамі-асветнікамі *Ж.-Ж. Русо, Вальтэрам, Д. Дзідро, Ш. Мантэск'е* і інш. Надзвычай хутка пачала развівацца навука, якая разам з філасофіяй лічылася найлепшым увасабленнем магчымасцей чалавечага розуму.

У эпоху Асветы мастацтва стала (у параўнанні з папярэднім перыядам) менш глыбокім і ўзвышаным і ў той жа час, наадварот, больш лёгкім, вытанчаным, павярхоўным. У мастацкай культуры ўзмацнілася цяга да геданізму, пачуццёвага задавальнення. Мастацтва XVIII ст. стала больш заангажыраваным, бо пачало ўмешвацца ў працэсы грамадска-палітычнага жыцця. Сярод відаў мастацкай культуры на першыя месцы выйшлі музыка і тэатр, якія нават адцяснілі на другі план выяўленчае мастацтва.

У XIX ст. еўрапейская культура Новага часу ўступае ў перыяд сталасці. У большасці краін Еўропы ўсталёўваецца капіталістычная сістэма гаспадарання з уласцівымі ёй формамі эканамічных і палітычных адносін. Буйная машынная вытворчасць патрабуе вялікай колькасці кваліфікаваных інжынераў і рабочых. Таму развіваецца сетка школ, сярэдніх спецыяльных і вышэйшых навучальных устаноў. Агульнаадукацыйны і культурны ўзровень мас хутка павышаецца. Пісьменнасць стано-

віцца агульнай культурнай нормай. Паскараюцца тэмпы тэхнічнага прагрэсу.

Навука XIX ст. выступае як класічная сістэма ведаў, асноўныя ідэі і прынцыпы якой лічацца канчаткова ўсталяваўшыміся ісцінамі. Падмуркам гэтай сістэмы з'яўляюцца матэматыка і механіка. Вялікіх поспехаў дасягае прыродазнаўства. У біялогіі ўзнікаюць клетачная тэорыя, тэорыя эвалюцыі. З'яўляецца эксперыментальная псіхалогія. Публікуюцца працы па агульнай гісторыі, мастацтвазнаўстве, гісторыі філасофіі, культуры.

У мастацкай культуры адным з галоўных кірункаў становіцца *рэалізм*. Пospехам карыстаецца жанр рамана, які дазваляе шырока і шматаспектна адлюстраваць рэчаіснасць. У выяўленчым мастацтве рэлігійная тэматыка адыходзіць на другі план. Атрымліваюць распаўсюджанне рамантыка-гераічныя палотны, партрэты і пейзажны жывапіс, сцэны з народнага жыцця, бытавы жанр, сатырычная графіка, гістарычны сюжэт.

Аднак ужо ў сярэдзіне XIX ст. адчуваюцца прыметы крызісу еўрапейскай культуры. Філасофскія працы *Шанэнгаўэра*, *К'еркегора*, *Доўгірда*, *Лавіцкага*, *Яжоўскага* і іншых мысліцеляў прасякнуты духам ірацыяналізму і песімістычным настроем думак. Фарміруецца так званая *буржуазная культура*, якая ў мастацтве бачыць сферу карыснага ўкладання і разглядае мастацкія творы толькі як прадметы раскошы і прэстыжнага спажывання.

Расчараванне ў ідэалах, страта веры ў вечныя жыццёвыя каштоўнасці, адыход ад агульназначных сацыяльных, маральных, эстэтычных арыенціраў усё больш адчуваецца ў еўрапейскай культуры апошняй трэці XIX ст. Атрымлівае росквіт *салонны жывапіс*, узнікае *прымітывізм*, выходзіць на сцэну *імпрэсіянізм*. Ва ўсіх формах мастацкай творчасці набывае папулярнасць сімвалізм, які напаўняе творы таемным містычным сэнсам. З 1880-х гг. у моду ўваходзіць тэрмін «*дэкаданс*». Яго прыхільнікі разважаюць аб заняпадзе культуры, нораваў, дэградацыі мастацтва, слабасці чалавека перад змрочнымі сіламі, якія кіруюць лёсам. Настрой стомленасці, песімізму, адчаю, адчуванне надыходзячай сацыякультурнай дэструкцыі і заняпаду культуры характэрны для творчасці шэрагу *беларускіх творцаў Ф. Багушэвіча, І. Кандрацьева, Я. Карловіча, Ю. Пэна і інш.*

У XIX ст. краіны Захаду ўступілі ў перыяд сталага індустрыяльнага грамадства, для якога ўласціва наяўнасць новых прынцыпаў рэгуляцыі сацыяльна-культурнага жыцця, выкліканых устанаўленнем капіталістычных адносін і сістэмы каштоўнасцей буржуазнай цывілізацыі. Складаны механізм прамыслова развітой сістэмы патрабаваў не толькі адпаведнага сацыяльнага і палітычнага ладу, але і адэкватнага духоўнага забеспячэння ў выглядзе сістэмы норм і каштоўнасцей, якія забяспечвалі асэнсаваны і актыўны ўдзел насельніцтва ў неабходных відах жыццядзейнасці, выканання адпаведнай разнастайнасці роляў і дасягнення згоды паміж рознымі сацыяльнымі слямі і групамі. Прыярытэт эканамічнай сферы, звязанай з прамысловай вытворчасцю, надаваў асаблівае значэнне падтрыманню тых культурных каштоўнасцей, норм і ідэалаў, без якіх нельга забяспечыць паўнаважнасць «ўдзел у агульнай справе», «роўнасць партнёраў». Вымяраліся яны фінансава-эканамічнымі крытэрыямі.

У сістэме каштоўнасцей асобы індустрыяльнага грамадства вызначаліся дасягненні і поспех; валоданне прыватнай уласнасцю; індывідуалізм; спажыванне; універсалізм; актыўнасць і праца; вера ў прагрэс; права асобы на жыццё, свабоду і ўласнасць; павага да навукі і тэхнікі і інш.

У XIX ст. навука ўступіла ў залаты век. Навуковыя адкрыцці ў галіне фізікі, хіміі, біялогіі, астраноміі, геалогіі, медыцыны адбываліся адно за адным. Прыродазнаўчы прагрэс паўплываў і на гуманітарныя навукі, шэраг з якіх пераходзяць на пазіцыі біялагічнага рэдукцыянізму. Гэта закранула асобныя кірункі этналогіі, псіхалогіі, сацыялогіі і, безумоўна, узнікшай у канцы стагоддзя навукі аб культуры (культуралогіі, культурнай антрапалогіі).

Ідэі Асветы і Французскай рэвалюцыі (свабода, роўнасць, культ розуму) па-ранейшаму натхнялі дэмакратычныя колы еўрапейскага грамадства. Асэнсаванне і перадоленне разрыву паміж ідэаламі і рэчаіснасцю становіцца стрыжнем сацыяльна-культурнага развіцця грамадства XIX ст. Глыбокая супярэчнасць ідэалу і рэчаіснасці выклікала надзвычай крытычныя адносіны да тагачаснага сацыяльна-палітычнага ладу ў значнай часткі вучоных, дзеячаў культуры. У сваёй творчасці яны адстойвалі гуманістычныя прынцыпы, імкнуліся змяніць духоў-

ную атмасферу грамадства, аказваючы тым самым рэальнае ўздзеянне на пазітыўнае развіццё еўрапейскай культуры. Нягледзячы на іх намаганні ў культуры пачалі паступова ўзмацняцца крызісныя тэндэнцыі. Гэта адзначалі *С. К'еркегор*, *Ф. Ніцшэ*, *А. Шапенгаўэр* і інш. Прыкметай крызісу з'яўляецца шырокае распаўсюджванне надзвычай спрошчанай і ўніфікаванай мазаічнай масавай культуры. Адначасова назіраецца змяншэнне ўдзельнай вагі твораў высокай культуры ў сродках масавай інфармацыі.

Філасофская думка Беларусі ў XIX ст. таксама складвалася пад уплывам эканамічных, сацыяльна-палітычных, культурных і ідэйных фактараў, якія ўзніклі ў заходнееўрапейскіх краінах. Станоўчы ўплыў на фарміраванне свядомасці беларускай інтэлігенцыі аказваў вызваленчы рух, які разгарнуўся ў 1820–1840-я гады. У гарадах нашай краіны было створана некалькі тайных таварыстваў, якія ставілі мэтай падрыхтоўку ўзброенага паўстання супраць расійскага царызму, выступалі з патрабаваннем сацыяльных і палітычных перамен. Філаматы спрабавалі весці асветніцкую работу сярод працоўных і ўкараняць у іх свядомасць рэвалюцыйныя ідэі.

Ажыўленню грамадскай думкі ў Беларусі садзейнічала распаўсюджванне матэрыялістычных ідэй. *Беларускія мысліцелі А. Доўгінд*, *К. Каліноўскі*, *М. Лавіцкі*, *Ф. Савіч*, *Ю. Яжоўскі* і інш. выступалі з крытыкай канцэпцыі аб незалежнасці свядомасці ад матэрыі і духу ад цела. Яны адстойвалі ідэалы свабоды, крытыкавалі антыгуманны і амаральны характар прыгонніцтва, патрабавалі скасаваць ганебнае права аднаго чалавека панаваць над другімі.

2. Філасофска-рэлігійныя канцэпцыі XVIII ст.

Філософы-асветнікі распрацавалі даволі стройную канцэпцыю мінулага, сучаснага і будучага чалавецтва. Аснову дадзенай канцэпцыі склалі паняцці «натуральнага стану», «натуральнага права», «грамадскага дагавору», «прыроды чалавека», розуму, прагрэсу. Паводле гэтай канцэпцыі, эвалюцыя чалавецтва пачалася з «натуральнага стану», заснаванага на «натуральным праве», якое, у сваю чаргу, адпавядала «прыродзе чалавека». Асветнікі разглядалі «прыроду чалавека» ў якасці своеасаблівай сукупнасці такіх псіхалагічных якасцей і маральна-

духоўных каштоўнасцей, як свабода, роўнасць, братэрства, любоў, міласэрнасць, справядлівасць, што ўласцівы толькі чалавеку і выдзяляюць яго з жывёльнага свету. Названыя якасці з'яўляюцца натуральнымі, яны нараджаюцца разам з чалавекам і адначасова выступаюць яго неад'емнымі, натуральнымі правамі. Без іх і без права на іх чалавек перастае быць сапраўдным чалавекам.

Перыяд «натуральнага стану», які ахопліваў час існавання першабытнага грамадства, асветнікі называлі залатым векам, бо тады, на іх думку, меў месца найвышэйшы росквіт свабоды, роўнасці, братэрства, справядлівасці і інш. Аднак гэтыя прынцыпы не былі поўнасцю гарантаваныя, нярэдка яны парушаліся з-за недахопу любові і з-за ўзмацнення саперніцтва паміж людзьмі. Неабходнасць урэгулявання такой сітуацыі прывяла да ўзнікнення дзяржавы, а разам з ёй – улады, права і законаў. Прычым усё гэта ўзнікла не па волі Бога, а ў выніку «грамадскага дагавору» – свядомага пагаднення паміж людзьмі. Менавіта дзяржава павінна была гарантаваць захаванне прынцыпаў і норм «натуральнага права». Праўда, дзяржава найчасцей дрэнна спраўлялася з такімі абавязкамі і таму ў грамадстве паступова ўзмацняліся несправядлівасць, несвабода, няроўнасць. Асветнікі лічылі, што феадальны лад несумяшчальны з прынцыпамі розуму і «натуральнага права», а таму яго павінен замяніць больш справядлівы і гуманны дзяржаўны лад. Яны прапаноўвалі праграму пабудовы новага грамадства ў «светлай будучыні», калі зноў расквітнеюць свабода, роўнасць, справядлівасць, братэрства паміж людзьмі. На шляху да «светлай будучыні» асветнікі бачылі дзве галоўныя перашкоды – дэспатызм (найперш у форме абсалютнай манархіі) і абскурантызм (крайне негатыўнае стаўленне да асветы і навукі).

На думку асветнікаў, да ліку асноўных сродкаў пабудовы новага грамадства адносіліся адукацыя і выхаванне, а галоўнай прычынай чалавечых няшчасцяў было невуцтва. Таму надзвычай важная роля надавалася навучанню, выхаванню людзей, іх асветніцтву, а таксама кіраўніку дзяржавы – «гасудару-філосафу», «мудрацу на троне». Асветнікі распрацавалі канцэпцыю правоў чалавека. Яе асноўныя ідэі знайшлі адлюстраванне ў знакамітай *«Дэкларацыі правоў чалавека і грамадзяніна»* (1789), якая была прынята ў пачатку Вялікай французскай

рэвалюцыі. У дэкларацыі неад'емнымі правамі чалавека былі абвешчаны свабода асобы, слова, сумлення, зафіксавана роўнасць усіх людзей перад законам і правы чалавека на барацьбу супраць прыгнечання.

XVIII ст. нярэдка называюць «стагоддзем філасофіі», бо ў тагачасны перыяд менавіта яна займала адно з вядучых месцаў у духоўным жыцці грамадства. Сфарміраваўся своеасаблівы тып філосафа-асветніка, у якім адначасова сумяшчаліся асобныя рысы філосафа, асветніка, а нярэдка і пісьменніка, грамадскага дзеяча. Да ліку найбольш знакамітых і папулярных філосафаў-асветнікаў адносяцца *Вальтэр, Ж.-Ж.Русо, Д. Дзідро, Ш.Мантэск'е* і інш.

Беларускія філосафы сцвярджалі гуманістычныя ідэі павягі да чалавека, выхавання і адукацыі на аснове свабоды перакананняў, высокай грамадзянскасці і адказнасці. Так, *А.Нарушэвіч* адводзіў розуму галоўную ролю ў гістарычным працэсе, а прадметам навуковага даследавання лічыў не толькі дзеянні кіраўнікоў і ваеначальнікаў, але і жыццё простага народа. *Г. Каніскі* прапагандаваў неабходнасць усталявання ў краіне парадку і законнасці, крытыкаваў духоўнае ўбоства тых, хто меў уладу. *М.Матушэвіч* асуджаў самавольства пануючых класаў, абараняў чалавечую годнасць простых людзей. Фізіякраты (*Т.Млоцкі, І.Страйноўскі, І.Храптовіч* і інш.) разглядалі грамадства як натуральны арганізм, што складае частку прыроды; лічылі, што адыход чалавека ад разумных законаў прыроды непазбежна выкліча няшчасці, бедствы і беспарадкі. *П.Бжастоўскі, М.Карповіч, І.Яленскі* развівалі тэндэнцыі прыродазнаўчага матэрыялізму, радыкальныя сацыяльна-утапічныя ідэі. Для пашырэння ідэй Асветы ў Беларусі шмат зрабіла Камісія народнай адукацыі Рэчы Паспалітай, якая па сутнасці была першым у Еўропе міністэрствам асветы, а таксама выкладчыкі Віленскага ўніверсітэта, народных вучылішчаў. Прагрэсіўныя асветніцкія тэндэнцыі адлюстраваны ў літаратуры і мастацтве, кнігавыдавецкай, культурна-асветніцкай і навукова-педагагічнай дзейнасці.

На працягу XVIII ст. у розных краінах свету даволі шырока распаўсюдзіліся ідэі скептыцызму і атэізму. Пачалі навукова аналізаваць Біблію, што стварыла тэарэтычны фундамент для крытыкі рэлігіі. Вялікая французская рэвалюцыя канца

XVIII ст. прывяла не толькі да звяржэння абсалютызму, але і да канфіскацыі царкоўных, манастырскіх зямель, адмены царкоўнай дзесяціны. У выніку рэвалюцыі святары атрымалі статус дзяржаўных чыноўнікаў і павінны былі прыносіць клятву на вернасць рэвалюцыйнай уладзе. Спецыяльныя дэкрэты Канвента (1793) увогуле скасавалі ў Францыі каталіцкую царкву як самастойны інстытут. Рэвалюцыянерамі-атэістамі была зроблена няўдалая спроба ўвесці новую спецыфічную рэлігію – «*Культ Розуму*». Прыхільнікі дэізму – вучэння, паводле якога Бог прызнаецца Сусветным Розумам, які калісьці стварыў усё існае, а пазней ніколі не ўмешваўся ў развццё свету і чалавецтва, – паспрабавалі стварыць «*Культ Вярхоўнай Істоты*». Аднак гэтыя спробы скончыліся беспаспяхова.

3. Мастацтва эпохі Асветы

Літаратура

У эпоху Асветы літаратура была адным з вядучых жанраў еўрапейскай культуры. На першы план выйшлі разнастайныя празаічныя жанры – *раман, філасофская апавесць, навела, апавяданне*. Гэты перыяд часам нават называюць «стагоддзем прозы», хаця даволі паспяхова развіваліся і паэтычныя жанры – *паэма, балада, элегія, эпіграма* і інш. У адрозненне ад XVII ст., калі асноўныя мастацкія стылі – *барока і класіцызм* больш-менш выразна супрацьстаялі адзін аднаму, у эпоху Асветы літаратурныя стылі нярэдка змешваліся, перапляталіся, утваралі адзінае кампраміснае цэлае. Пашырэнне асветніцкіх ідэй дало прыметны імпульс развіццю публіцыстыкі. Значную ролю ў літаратурным жыцці набылі разнастайныя газеты і часопісы. Многія вядомыя пісьменнікі былі журналістамі або пачыналі творчую дзейнасць з журналістыкі. Эпоха Асветы была перыядам больш інтэнсіўнага, шчыльнага ўзаемадзеяння і ўзаемаўзбагачэння нацыянальных літаратур. Вынікам гэтай тэндэнцыі стала стварэнне ў канцы XVIII – пачатку XIX ст. адзінай еўрапейскай, а затым і сусветнай літаратуры.

Кірунак «*асветніцкага рэалізму*» прадстаўлены творчасцю англійскага пісьменніка *Сэмюэла Рычардсана* (1689–1761), які лічыцца стваральнікам еўрапейскага сямейна-бытавога рамана. Сярод яго найбольш вядомых твораў – *раман «Памела»*, у якім паказаны багаты духоўны свет служанкі Памелы. Асветніцкія

ўяўленні аб «натуральным стане» знайшлі яскравае адлюстраванне ў рамане англійскага пісьменніка *Даніэля Дэфо* (1660–1731). Ён з’яўляўся аўтарам многіх вершаў, раманаў, палітычных нарысаў, гістарычных і этнаграфічных твораў, аднак найбольшую вядомасць яму прынес раман «*Прыгоды Рабінзона Круза*» (1719). Гэты раман спарадзіў традыцыю стварэння так званых рабінзанад. Яшчэ адным знакамітым творцам быў англійскі пісьменнік *Джанатан Свіфт* (1667–1745) – аўтар рамана «*Падарожжа Гулівера*». У знакамітым рамана-памфлеце ён стварыў вобраз краіны ліліпутаў і веліканаў, што ў сімвалічнай, сатырычнай форме давала ўяўленне пра тагачаснае англійскае грамадства. Найбольш выразна асветніцкі рэалізм выявіўся ў творчасці *Генры Філдынга* (1707–1754), якога называлі класікам літаратуры Асветы. Ён выражаў ідэі агульнадэмакратычнай культуры, якая развівалася ў буржуазным асяроддзі. Філдынг добра бачыў парокі не толькі арыстакратыі, але і буржуазіі. У рамане «*Гісторыя Тома Джонса – знайдзіша*», камедыі «*Пасквін*», круцельскім рамане «*Джанатан Уайльд*» ім дадзены крытычныя ацэнкі ідэалаў трэцяга саслоўя.

Нямецкая літаратура галоўнай сілай грамадскага прагрэсу лічыла эстэтычнае выхаванне, а асноўным яго сродкам – мастацтва. Найбольш славутыя прадстаўнікі нямецкай літаратуры XVIII ст. – *Ф.Шылер* і *І.В.Гётэ*. *Фрыдрых Шылер* (1759–1805) у ранніх п’есах выступаў супраць дэспатызму і саслоўных забабонаў. Таму невыпадкова эпіграфам да яго драмы «*Злодзеі*» стаў заклік «*Супраць тыранаў!*». Аднак у 1780-я гг. ён перайшоў на пазіцыі ідэалістычнага, чыстага мастацтва, у рэчышчы якога асноўным спосабам дасягнення справядлівага грамадскага ладу лічылася эстэтычнае выхаванне, а задача культуры бачылася ў прымірэнні разумнай і пачуццёвай прыроды чалавека. *Іаган Вольфганг Гётэ* (1749–1832) лічыцца «ўніверсальным геніем» чалавецтва. Ён быў адным з заснавальнікаў нямецкай літаратуры Новага часу. Гётэ займаўся філасофіяй, прыродазнаўчымі навукамі (даследаваў прыроду святла і колеру, вывучаў мінералы). Асноўныя яго творы – раман «*Пакуты юнага Вертэра*» (1774) і трагедыя «*Фаўст*» (1808), у якіх увасоблены пошукі чалавекам сэнсу жыцця. У 1780-я гг. Шылер і Гётэ адкрылі новы этап у нямецкай літа-

ратуры – так званы веймарскі класіцызм, асноўнымі рысамі якога былі разрыў з рэчаіснасцю, праслаўленне «чыстага мастацтва» і прыхільнасць да антычнай культуры.

У Беларусі вяршынай літаратурнай творчасці з’яўляецца спадчына *Сімяона Полацкага*, які заснаваў самабытны беларуска-славянскі тып барочнай культуры. У шматжанравай літаратурнай спадчыне ён адстойваў хрысціянскія духоўныя каштоўнасці, усё, што карысна для душы чалавека. У вытокаў новай беларускай літаратуры стаялі *Ян Баршчэўскі*, *Томаш Зан*, *Адам Міцкевіч*, *Ян Чачот*.

Тэатр

XVIII ст. нярэдка называюць залатым векам тэатра. Тэатральныя пастаноўкі карысталіся шырокай папулярнасцю сярод розных катэгорый насельніцтва. Тэатр стаў адным з найбольш магутных сродкаў асветніцкай ідэалогіі і прапаганды. У 1730-я гг. у Англіі ўзнік новы драматургічны жанр – *мяшчанская драма*, дзе галоўнымі героямі ўпершыню сталі простыя абывацелі. Адным з важных новаўвядзенняў было тое, што ў другой палове XVII ст. у тэатрах было дазволена іграць жанчынам. Таму ў наступным стагоддзі многія жанчыны змаглі раскрыць акцёрскі талент. Адным з агульнапрызнаных цэнтраў еўрапейскага тэатральнага мастацтва была Венецыя. У гэтым адносна невялікім горадзе працавалі сем тэатраў – больш, чым у дзвюх еўрапейскіх сталіцах (Парыжы і Лондане), разам узятых.

Сярод найбольш таленавітых драматургаў эпохі можна назваць *К.Гальдоні*, *К.Гоцы*, *П.Бамаршэ* і інш. У італьянскім тэатры самымі знакамітымі драматургамі былі *Карла Гальдоні* (1707–1793), які стварыў літаратурную «*камедыю нораваў*», а таксама *Карла Гоцы* (1720–1806), які ўпершыню вывеў на сцэну «казку» (напрыклад, «*Прынцэса Турандот*», «*Любоў да трох апельсінаў*» і інш.), *П’ер Агюстэн Карон дэ Бамаршэ* (1732–1799) – французскі драматург, найбольш вядомымі і папулярнымі творамі якога лічацца «*Севільскі цырульнік*» (паст. 1775 г.) і асабліва «*Жаніцьба Фігаро*» (паст. 1784 г.). Многія сучаснікі Бамаршэ называлі п’есу «*Жаніцьба Фігаро*» самай рэвалюцыйнай з усіх п’ес, якая падрыхтавала Вялікую французскую рэвалюцыю ў большай ступені, чым усе шматлікія тамы, напісаныя тагачаснымі філосафамі. Фігаро выступаў прадстаўніком апазіцыі трэцяга саслоўя. На працягу XVII–

XVIII стст. найбольшай папулярнасцю сярод шырокай публікі карысталіся *камедыі, фарсы*. Прычым нярэдка гэтыя тэатральныя пастаноўкі вызначаліся павярхоўнасцю, аблегчанасцю, у іх часта выкарыстоўваліся вульгарызмы і да т.п.

Лепшыя творы тэатра XVIII ст. – гэта не толькі здабыткі мінулага, яны належаць і нам. П’есы Гальдоні, Гоцы, Бамаршэ трывала ўвайшлі ў рэпертуар сусветнага тэатра.

У Беларусі тэатральнае мастацтва найбольш ярка праявілася ў музычных тэатрах, якія дзейнічалі ў Гародні, Нясвіжы, Слоніме, Шклове, у многіх рэзідэнцыях магнатаў.

Музыка

На працягу XVIII ст. музыка ўпершыню стала вядучым жанрам еўрапейскай мастацкай культуры. Росквіт музыкі як самастойнага віду мастацтва можна вытлумачыць патрэбнасцю ў паэтычным, эмацыянальным адлюстраванні ўнутранага духоўнага свету чалавека. У музычным мастацтве знайшла яркае ўвасабленне спецыфіка новага светаўспрымання людзей эпохі Асветы. Былі створаны такія музычныя формы, як *фуга, сімфонія, саната*. Сусветную вядомасць набылі *французская опера* і італьянская *опера-буфа*. Склаліся новыя формы канцэртнага жыцця – *публічныя канцэрты*. Узніклі спецыяльныя музычныя перыядычныя выданні, паспяхова развівалася музычная крытыка. Галоўным музычным цэнтрам у сярэдзіне XVIII ст. лічылася Італія (дзе было шмат музычных школ, акадэміяў), а музычнай сталіцай Еўропы была Вена. Найбольш вядомыя прадстаўнікі музычнага мастацтва эпохі Асветы – Г. Гендэль, Ф. Гайдн, К. Глюк і інш.

З імем *Георга Фрыдрыха Гендэля* (1685–1759) звязана развіццё оперы і араторыі. Вядомасць яму прынесла опера «*Агрыпіна*», а опера «*Рынальда*» зрабіла Гендэля буйнейшым оперным кампазітарам Еўропы. Ён працаваў у жанры італьянскай *оперы-серыя* (італ. *operaseria* – сур’ёзная опера). *Оперу-серыя* стваралі на падставе героіка-міфалагічнага альбо легендарна-гістарычнага сюжэта. Музыка Гендэля незвычайнай прыгажосці ўражвала слухачоў, а мелодыі добра запаміналіся. Усяго майстар стварыў больш за сорак твораў гэтага жанру. У 40-х гг. Гендэль прысвяціў увесь свой час стварэнню араторый. Новыя творы кампазітара былі гарача прыняты публікай. У іх адчуваецца ўплыў італьянскай і англійскай музыкі. Аднак па скла-

дзе мыслення Гендэль заставаўся нямецкім кампазітарам. Яго творы аказалі значны ўплыў на мастакоў наступных пакаленняў, асабліва на прадстаўнікоў венскай класічнай школы.

З'яўленне оперы, заснаванай на мастацкіх прынцыпах класіцызму, звязана з творчасцю *Крыстофа Глюка* (1714–1787). Яго вельмі ўражвала музыка Гендэля. Глюк быў знаёмы з італьянскай, французскай, нямецкай опернымі традыцыямі, але паступова прыйшоў да высновы, што оперу неабходна змяніць. Першымі творамі, напісанымі па новых правілах, сталі оперы «*Арфей і Эўрыдыка*» (1762), «*Альцэста*» (1767), «*Парыс і Алена*» (1770). Глюк напісаў іх на тэксты італьянскага паэта Кальцабіджы. Гэта быў першы прыклад супрацоўніцтва аўтара музыкі і лібрэтыста ў працэсе стварэння оперы. Да гэтага кампазітары пісалі музыку на гатовыя лібрэта. Для опер Глюк выбіраў, як правіла, антычныя сюжэты. Дзеючымі асобамі яго твораў з'яўляліся абагульненыя сімвалічныя фігуры, што ўвасаблялі маральныя паняцці – любоў, вернасць, самаахварнасць і інш. У драматургіі опер выяўлена сувязь з традыцыямі антычнага тэатра – колькасць персанажаў мінімальна, падзеі каменціруе хор. Роля аркестра значна ўзрасла. Творы Глюка прыцягваюць яснасцю драматургічнага развіцця, цэльнасцю вобразаў, класічнай строгасцю і выразнасцю музыкі, прыгажосцю мелодыі.

З творчасцю *Франца Ёзэфа Гайдна* (1732–1809) звязаны росквіт такіх жанраў, як *сімфонія*, *струнныквартэт*, *клавірная саната*. Вялікую ўвагу кампазітар надаваў канцэртаў для розных інструментаў, камерным ансамблям і духоўнай музыцы.

Аднак сярод кампазітараў XVIII ст. самымі знакамітымі і геніяльнымі з'яўляюцца І.С.Бах і В.А.Моцарт.

Іаган Себасцьян Бах (1685–1750) – выдатны нямецкі кампазітар, які лічыцца непераўзыходным майстрам поліфаніі, працаваў практычна ва ўсіх музычных жанрах. Напісаў мноства араторый, кантат, мес, фуг, харалаў, арий, матэтаў, а таксама санат, сюіт, фартэпіянных п'ес і інш. Паходзіў са старажытнага нямецкага роду Бахаў, у якім было шмат музычна адораных людзей. Найбольш ярка геній Баха выявіўся ў галіне царкоўнай музыкі, у той час як яго свецкая музыка па сваім мастацкім ўзроўні прыметна саступае многім рэлігійным творам. Выкла-

даў музыку ў царкоўнай школе, даваў прыватныя ўрокі музыцыравання, прычым нярэдка бясплатныя. Найперш праславіўся як арганіст, аўтар арганнай музыкі. Сярод яго асноўных твораў – «Страсці па Іаану» (1724), «Страсці па Матфею» (1729), *шэсць Брандэнбургскіх канцэртаў для аркестра* (1717–1721). Творчасць Баха вызначаецца філасофскай глыбінёй зместу і высокім этычным сэнсам.

Вольфганг Амадэй Моцарт (1756–1791) – аўстрыйскі кампазітар і музыкант-віртуоз, прадстаўнік венскай класічнай школы. Зрабіў вялікі ўплыў на сусветную музычную культуру. Моцарт стварыў шэдэўры ва ўсіх музычных формах свайго часу – сімфоніі, канцэрты, камерная, оперная, харавая музыка. Вялікую папулярнасць ва ўсім свеце набылі яго *оперы* «*Вяселле Фігаро*» (1786), «*Дон Жуан*» (1787), «*Чароўная флейта*» (1791). У гэты ж час у Беларусі вялікай папулярнасцю карысталіся музычныя творы *Д. Альберціні, І. Голанда, М. К. Агінскага, Э. Ванжуры, М. Радзівіла, Я. Сакалоўскага* і інш. Імі створаны шэраг опер, сімфоній, фартэпіянных мініяцюр, камерна-вакальных твораў, якія адпавядалі агульнапрынятаму эстэтычнаму канону.

Архітэктурна і скульптурна

Архітэктурна XVIII ст. характарызуюць розныя мастацкія кірункі: *класіцызм, познябарока, ракако*. У першай палове XVIII ст. цэнтр будаўніцтва перамясціўся ў Парыж. Тут узводзіліся пышныя і вытанчаныя палацы, атэлі-асабнякі для арыстакратаў, гарадскія дамы, будынкі грамадскага прызначэння, цэрквы. Для іх характэрныя адсутнасць адзінкавага вонкавага і ўнутранага вырашэння, кампазіцыйная асіметрычнасць размяшчэння пакояў, багацце ляпных аздоб. Тыповым узорам такога будынка з’яўляецца атэль Субіз, узведзены ў Парыжы *Жарманам Бафранам* (1667–1754). Архітэктар выкарыстаў у інтэр’еры плаўныя і звільстыя лініі, закругленыя пераходы ад сцен да столі. У арках вокнаў, рамах люстэркаў, абрамленні дзвярэй прысутнічаюць складаныя арнаментаваныя матывы асіметрычнай формы.

Характар інтэр’ераў атэля дапаўняюць мэбля, жывапісныя пано, габелены, якія па сваім выглядзе адпавядаюць агульнаму вырашэнню будынка. Да пабудовы, створаных ў стылі барока і ракако, можна аднесці Вюрцбургскую рэзідэнцыю нямецкага

архіепіскапа Іагана, пабудаваную ў барочным стылі ў першыя дзесяцігоддзі XVIII ст. У ёй фрэскі на даху выкананы вядомым італьянскім жывапісцам *Джавані Батыста Ц'епала*. Сапраўдным шэдэўрам архітэктуры ракако лічыцца храм Віскірхе (Германія), узведзены ў гарманічным адзінстве з навакольным прыродным ландшафтам. У гэтым храме знаходзіцца мноства скульптур біблейскіх персанажаў, а таксама фрэсак на рэлігійныя тэмы.

Уздзеянне рацыяналістычных асветніцкіх ідэй прывяло ў сярэдзіне XVIII ст. да развіцця ў архітэктуры стылю класіцызму. Ён аднавіў сіметрычныя формы, адрадыў гармонію і прапарцыянальнасць, нібы «выпраміў» гнутыя лініі, спрасціў сістэму ўпрыгожванняў. Класіцызм стаў стылем афіцыйных пабудов. У еўрапейскіх сталіцах былі пабудаваны велічныя архітэктурныя ансамблі, на парадных плошчах узводзіліся будынкi з калонамі на фасадах. У класіцысцкім стылі будавалі асабнякі найбольш багатых асоб. Гэтаму ў значнай ступені садзейнічала і пільная ўвага да Антычнасці.

Найбольш буйным прадстаўніком класіцызму ў французскай архітэктуры XVIII ст. быў *Жак-Анж Габрыэль* (1698–1782). Творы гэтага майстра вызначае кампраміснае спалучэнне традыцый антычнага доўлідства і дасягненняў ракако. Іх паслядоўнае ўвасабленне адбылося ў забудове Плошчы Людовіка XV (1751–1763; з 1795 г. Плошча Згоды) у Парыжы. Яе свабодная прастора і сувязь з горадам пры дапамозе вуліц-прысадаў былі прынцыпова новымі рашэннямі, якія сталі асновай еўрапейскага горадабудаўніцтва. «Адкрытасці» плошчы адпавядала і вырашэнне фасадаў будынкаў міністэрстваў, узведзеных з яе паўночнага боку. Калоны карыфскага ордара другога і трэцяга ярусаў стваралі кантраст з цяжкім першым паверхам. Але гэта было гарманічнае спалучэнне, якое дазваляла ўбачыць і зразумець логіку архітэктурных формаў.

Адкрыццём, роўным узроўню Плошчы Людовіка XV, з'яўляецца будынак Малога Трыянона (1762–1769) у Версальскім парку. У ім архітэктар увасобіў новы тып загараднага палаца, злітага ў адзіны мастацкі вобраз з паркам, яго натуральнымі пейзажамі.

У перадрэвалюцыйны перыяд у архітэктуры Францыі пачалі пераважаць грамадскія будынкi. Узводзіліся тэатры, біржы,

цэрквы, пабудовы, разлічаныя на шырокае кола глядачоў і наведвальнікаў. Так, Пантэон (царква Св. Жэнеўевы), узведзены *Жакам-Жарменам Суфло* (1713–1780), быў ператвораны ў хуткім часе ў некропаль вядомых людзей Францыі. Крыжападобны ў плане будынак завяршае вялікі купал, які абкружаны калонамі. Галоўны фасад Пантэона вылучае шасцікалонны порцік. Кампазіцыйнае вырашэнне будынка, разлічанае на паступовы пераход ад цяжкіх і масіўных формаў порціка да лёгкага купала, стварае ўражанне велічы і спакою.

Мноства культавых, палацава-паркавых комплексаў і грамадскіх будынкаў у стылі барока і класіцызму былі ўзведзены ў Беларусі.

З архітэктурай непарыўна звязана скульптура, якой яна адпавядала не толькі сваімі формамі, але і характарам увасобленых вобразаў. Калі ў будынках стылю ракако скульптурнае ўбранне было дапаможным сродкам у выяўленні архітэктурнай ідэі, то ў класічных пабудовах скульптура адыгрывала самастойную ролю. Першая палова XVIII ст. вызначалася складанымі вытанчанымі скульптурнымі формамі. З сярэдзіны стагоддзя назіраўся зварот да строгіх і лаканічных вырашэнняў. Гэты працэс быў звязаны таксама з пошукамі гераічных вобразаў, увасабленнем антычных ідэалаў.

Характар пластыкі XVIII ст. добра адлюстроўваюць творы *Жана-Антуана Гудона* (1741–1828). Скульптар часта звяртаўся да партрэта. Паказваючы філосафаў, вучоных, пісьменнікаў, палітычных дзеячаў, Гудон надаваў ім шматгранныя і востра псіхалагічныя характарыстыкі. У партрэтах Ж.-Ж. Русо (1778), К. Глюка (1775), Д. Дзідро (1771), статуі Д. Вашынгтона (1786–1795) і асабліва ў выяве Вальтэра (1781) раскрываецца багацце ўнутранага свету асобы, характар трактуецца з шырокіх грамадзянскіх пазіцый.

Выяўленчае мастацтва

У эпоху Асветы працягвалі існаваць ранейшыя і новыя мастацкія стылі і кірункі. У гісторыі еўрапейскага мастацтва даволі шырокае распаўсюджанне атрымала *ракако*, якое лічылася манерным, вытанчаным, эфемерным і легкаважным мастацкім стылям. У ім спалучаюцца геданізм, адкрытая фрывольнасць, экзатычнасць, парадаксальнасць, алагічнасць, эстэтызм, арыстакратычнасць і інш. Мастакі стваралі дэкаратыўныя выя-

вы, якія прызначаліся для ўпрыгожвання інтэр'ераў, сюжэтныя творы на бытавыя і міфалагічныя тэмы, партрэты, пейзажы. У жывапісе панавалі настроі лірычнага, некалькі іранічнага светаўспрымання, мяккія, высветленыя фарбы, падкрэсленая дэкаратыўнасць.

Заснавальнікам стылю ракако ў жывапісе лічыцца *Антуан Вато* – прыдворны жывапісец, любімец караля і маркізы Пампадур. Ён стварыў так званы галантны жанр, які расказваў аб бестурботным жыцці арыстакратаў, вытанчаных манерных дам, кавалераў. Сучаснікі Вато захапляліся той ідыліяй, у якую ён пераўтварыў двор Людовіка на сваіх карцінах. Творчая сталасць Вато вызначаецца цікавасцю да тэатральнай тэмы. З тэмай тэатра звязана карціна А.Вато «Жыль» (1720), дзе паказаны адзін з персанажаў італьянскай камедыі. Фігура акцёра нерухома, толькі на твары амаль няўлоўна чытаюцца водгукі складанага ўнутранага жыцця асобы, зацятай у цісках умоўнасці адпаведнай ролі. У гэтай супярэчлівасці знешняй аддаленасці ад свету, статыцы, самапаглыбленасці героя менавіта і заключаны сэнс твора. Вато валодаў асаблівым рэцэптам фарбаў, якія стваралі ўдалыя мастацкія эфекты. Водбліск яго моцнай творчай індывідуальнасці, яго мастацкіх адкрыццяў аказаў уплыў на ўсё XVIII ст.

Пасля смерці Вато яго месца пры двары заняў *Франсуа Бушэ* – аўтар вытанчаных, элегічных, жывапісных пейзажаў («Пастухоўская сцэна», «Купанне Дзіяны», «Трыумф Венеры», «Туалет Венеры»), партрэта маркізы Пампадур і інш. Ён лічыўся «першым жывапісцам караля», быў дырэктарам Каралеўскай акадэміі жывапісу і скульптуры. Для яго твораў уласцівы дэкаратыўнасць, пачуццёвасць, грацыёзнасць, своеасаблівая «фарфоравасць» фігур.

Адным з найбольш яркіх прадстаўнікоў мастацтва ракако быў французскі жывапісец і графік *Жан Анрэ Фраганар*. Яго шматлікія творы (жывапісныя работы, малюнкі, афорты) вызначаюцца пранікнёнасцю ў выяўленні інтымных чалавечых пачуццяў, лірычнасцю і паэтычнасцю, эмацыянальнасцю, лёгкасцю жывапіснай манеры, дэкаратыўнасцю каларыту, тонкасцю святлоценявых эфектаў (напрыклад, «Арэлі», «Свята ў Сен-Клу», Пацалунак употай» і інш.).

У французскім жывапісе разам са стылем ракако развіваліся тэндэнцыі, адпаведныя густам трэцяга саслоўя. Тыповым мастаком, творчасць якога адлюстравала запатрабаванні трэцяга саслоўя (дробных буржуа, мяшчан), быў *Жан-Батыст Сімяон Шардэн*. Ён часцей за ўсё звяртаўся да бытавога жанру і нацюрморта, паказваючы жыццё простых людзей, рэчы, якімі яны карыстаюцца («Нацюрморт з зайцам» (1740), «Медны бак» (1734), «Прачка» (1735), «Малітва перад абедам» (1740-е).

Барока не дало такіх буйных фігур, якой у папярэднім стагоддзі была постаць Рубенса. У першай палове XVIII ст. барока эвалюцыянавала да грацыёзнай лёгкасці ракако, спачатку суіснавала і перапляталася з ім, а з 1770-х гг. паўсюдна было выцеснена класіцызмам. Адным з найбольш яркіх прадстаўнікоў позняга барока з’яўляўся італьянскі жывапісец, гравёр *Джавані Батыста Ц’епала*. Ён быў лідарам венецыянскай школы жывапісу, шмат працаваў па заказах каралеўскіх двароў. Набыў вядомасць як аўтар фрэсак, афортаў, партрэтаў і інш. Яго творчасці ўласцівы багатае фантазіі, дэкаратыўны размах, тонкасць святлоценных эфектаў, прасторавая дынаміка, экспрэсіўнасць, каларыстычнасць і інш.

Класіцызм прадстаўляў найперш французскі мастак *Жак-Луі Давід*. Ён у канцы XVIII ст. стаў заснавальнікам і прызнаным лідарам так званага рэвалюцыйнага класіцызму – адмысловага кірунку ў французскім мастацтве, для якога характэрны публіцыстычная накіраванасць, жаданне выявіць гераічныя свабодалюбівыя ідэалы, сфарміраваць у гледача высокія маральныя якасці і грамадзянскія абавязнасці. Нярэдка Ж.-Л. Давід у сваіх творах звяртаўся да антычнай спадчыны, якую ён лічыў найлепшым увасабленнем ідэальнай прыгажосці і вечнай гармоніі. Сярод яго найбольш вядомых твораў – «Клятва Гарацыяў» (1784), «Смерць Сакрата» (1787) і інш.

Аднак самыя вялікія мастакі XVIII ст. працавалі па-за межамі канкрэтных, ярка акрэсленых мастацкіх стыляў. Да такіх творцаў адносіцца *Франсіска Гоя* – выдатны іспанскі жывапісец і гравёр. Яго творчасць вызначалася смелым наватарствам, страснай эмацыянальнасцю, фантазіяй, вострай характарыстыкай, сацыяльна накіраваным гратэскам.

Першыя яго буйныя працы – фрэскі царквы Аўла Дэй у Сарагосе (1772–1774) і эскізы для шпалер каралеўскай мануфак-

туры (1776–1791). Гэтыя творы звязаны з традыцыямі ракако, прасякнутыя жыццярадаснасцю, бестурботным настроем. Да гэтага ж перыяду адносяцца наступныя працы, у якіх прыметна нарастанне рэалістычных тэндэнцый: насычанае святлом і сонцам «Травеньскае святкаванне ў даліне Сан-Ісідра» (1788, Прада, Мадрыд); «Травеньскае дрэва» (1815, Нацыянальная галерэя, Берлін); фрэскі і алтарныя карціны для цэркваў Вальядаліда (1787), Таледа (1788), Валенсіі (1788) і інш.

Прыкладна з сярэдзіны 90-х гг. бестурботны настрой ранніх яго твораў саступае месца паглыбленаму і крытычнаму ўспрымання рэчаіснасці, нярэдка насычанаму вострым сарказмам.

Першая яго графічная серыя «Капрычас» была прысвечана маральным уяўленням арыстакратыі, ханжаству духавенства, цынічнаму кар’ерызму службоўцаў, цёмным забабонам народа, грубіянству ваеншчыны, жорсткасці і фанатызму інквізіцыі.

Пазней з’яўляюцца яго карціны «Барацьба на Пуэрта-дэль-Соль» і «Расстрэл французскімі салдатамі іспанскіх паўстанцаў».

Вядомая яго графічная серыя «Бедствы вайны», якая ўяўляе палымяны пратэст супраць уварвання войскаў Напалеона ў Іспанію.

Заснавальнікам англійскай нацыянальнай школы жывапісу лічыцца *Уільям Хогарт*. Яго творы адлюстроўвалі жыццё розных слаёў грамадства, станоўчыя і адмоўныя бакі адносін паміж людзьмі. Лідарамі партрэтнага жанру былі *Джошуа Рэйналдс* і *Томас Гейнсбара*.

4. Культура Беларусі XVII–XVIII стст.

Важнай з’явай культурнага жыцця другой паловы XVIII ст. Беларусі стаў прыгонны тэатр. Многія беларускія магнаты, як, напрыклад, Радзівілы, Храптовічы, Агінскія, Тышкевічы, Сапегі, Тызенгаўзы і іншыя ў сваіх маёнтках ўтрымлівалі капэлы, аркестры, тэатры, а нярэдка і самі станавіліся літаратарамі, музыкантамі, кампазітарамі, як *Мацей Радзівіл*, *Міхал Казімір Агінскі*, *Уршуля Радзівіл*, *Міхал Клеафас Агінскі* і інш.

Беларуская культура XVIII ст. няроўная і неаднолькавая ў сваім развіцці. Гэта асабліва датычыцца мастацкіх стыляў. Да сярэдзіны XVIII ст. вызначальную ролю адыгрывала *барока*. Але з 1750-х гг. у мастацкае жыццё актыўна ўвайшоў напрамак

ракако, а з канца XVIII ст. – класіцызм. Другая палова стагоддзя і яго канец акрэслены суіснаваннем у мастацтве названых стыляў і напрамкаў. У архітэктуры, жывапісе, скульптуры, графіцы гэта адбывалася па-рознаму. У сувязі са спецыфічнымі якасцямі кожны з відаў мастацтва засвойваў ці адмаўляўся ад пэўнай стылістыкі.

Мастацкае жыццё на тэрыторыі Беларусі ў XVIII ст. канцэнтравалася ў асноўным у буйных прамысловых і палітычных цэнтрах – Вільні, Гродне, Полацку, Мінску.

У XVII–XVIII стст. адбываўся далейшы росквіт **Вільні** як сталіцы ВКЛ, расшырэнне яе тэрыторыі. На месцы драўляных дамоў і храмаў мясцовыя і замежныя дойдзі і будаўнікі пачалі ствараць рознастылёвыя раскошныя мураваныя палацы. Сярод іх вылучаліся палацавыя комплексы Астрожскіх, Кішкаў, Радзівілаў, Сапегаў, Хадкевічаў і іншых магнатаў ВКЛ.

У Вільні склалася архітэктурна-мастацкая сістэма, атрымаўшая назву «віленскае барока», якая распаўсюдзілася ў другой палове XVIII ст., дзякуючы дзейнасці выпускнікоў архітэктурнага аддзялення Віленскага ўніверсітэта. Найбольшая канцэнтрацыя помнікаў гэтай галіны барока наглядаецца ў Вільні.

Вільня з’яўлялася па велічыні (пасля Масквы і Пецярбурга) буйнейшым горадам Усходняй Еўропы. Тут у XVII ст. існавала больш за 120 рамёстваў, 37 храмаў розных канфесій, дзейнічалі калегіі езуітаў і ўніятаў, школы евангельскіх рэфарматараў і праваслаўныя, 10 друкарняў.

У Вільні на польскай мове выходзілі газеты «KurierLitewski» («Літоўскі веснік»), «GazetaWilenska» («Віленская газета»). У 1772 г. пасля ліквідацыі езуіцкага ордэна была заснавана Адукацыйная камісія, якая рэарганізавала сістэму адукацыі ў межах ВКЛ. Паводле рэформы Віленская акадэмія была пераўтворана ў 1781 г. у Галоўную школу ВКЛ, рэктарам якой стаў беларускі матэматык і астраном, член Каралеўскай акадэміі навук у Лондане, член-карэспандэнт Французскай Каралеўскай акадэміі і Таварыства сяброў навук у Варшаве. Ён з’яўляўся адным з арганізатараў і першым кіраўніком Віленскай астранамічнай абсерваторыі. Заснаваў навуковую школу, прыхільнікі якой прытрымліваліся матэрыялістычных філасофскіх поглядаў і падкрэслівалі магчымасць усебаковага спасціжэння аб’ектыўнага свету.

Гродна ў Новы час працягвала адыгрываць важную ролю ў культурным жыцці ВКЛ. У першай палове XVII ст. тут адкрыўся езуіцкі калегіум, які меў статус сярэдняй навучальнай установы класічнага тыпу. Яго дзейнасць спрыяла развіццю і зацвярджэнню еўрапейскай сістэмы адукацыі на Гродзеншчыне. Дарэчы, выхаванцам калегіума быў М. Пачобут-Адлянцкі.

У горадзе дзейнічала 7 праваслаўных цэркваў, 3 касцёлы, 2 каталіцкія манаскія ордэны, 2 уніяцкія кляштары.

Найбольшага росквіту дасягнула культура Гродна падчас староства А. Тызенгаўза (другая палова XVIII ст.). Па яго ініцыятыве ў горадзе і яго наваколлі засноўваюцца Гродзенскія каралеўскія манафактуры, якія займаліся вырабам металічных прадметаў, карэт, зброі, тканіны, панчоў, карункаў, пацерак, золататкацтвам, шоўкаткацтвам і інш. Тут таксама быў заснаваны горадабудаўнічы комплекс Гарадніца.

Гродзенскі староста клапаціўся аб развіцці мастацкай культуры. У перыяд з 1769 па 1780 г. у горадзе існаваў тэатр, труп якога налічвала больш за 70 чалавек. Опера-балетная трупа ў сваім рэпертуары мела творы італьянскіх, нямецкіх і французскіх аўтараў. У пастаноўках актыўны ўдзел прымалі вучні Гродзенскай музычна-тэатральнай школы, таленавітыя прыгонныя артысты. У горадзе існавалі бібліятэка і музей гісторыі прыроды, а таксама першы ў Рэчы Паспалітай і адзін з найбуйнейшых у Еўропе батанічны сад, у якім працаваў французскі вучоны Ж. Э. Жылібер.

У 1775–1796 г. у Гродна дзейнічала Каралеўская друкарня, адно з найбуйнейшых выдавецтваў на Беларусі. За час яе існавання былі выдадзены больш за 100 кніг на польскай, лацінскай, царкоўнаславянскай, французскай, нямецкай, яўрэйскай мовах. Друкаваўся таксама штотыднёвік «Газета Гродзенська» і «KurerLitewski». З 1792 г. у Гродна пачала выходзіць газета «Вядомосьці Гродзеньске».

Гродна ў гэты час быў буйным адукацыйным цэнтрам.

З канца XVII і асабліва ў XVIII ст. важную ролю ў развіцці культуры пачалі адыгрываць буйныя магнацкія маёнткі, дзе засноўваліся тэатры, збіраліся бібліятэкі, архівы, карцінныя галерэі, калекцыі археалагічнага і этнаграфічнага характару. Сярод такіх цэнтраў вылучаюцца Нясвіж, Шклоў, Слуцк, Магілёў, Слонім.

Для гісторыі беларускай архітэктуры XVIII ст. было часам панавання і развіцця барока, ракако і класіцызму. Своеасаблівай з'явай у беларускім дойлідстве XVIII ст. было будаўніцтва сядзіб і палацаў. З XVII ст. замкі сталі паступова страчваць абарончую ролю і набылі выгляд палацавых ансамбляў. У найбольш старажытных, як, напрыклад, у Нясвіжскім замку, адбыліся перабудовы, якія наблізілі такія комплексы да адкрытага, парадна-прадстаўнічага варыянту. У пышных магнацкіх рэзідэнцыях сканцэнтраваліся галоўныя прыметы беларускага дойлідства, адметныя і своеасаблівыя рысы вярхушкі тагачаснага грамадства, яе імкненне да раскошы. Сярод буйных палацавых комплексаў вылучаюцца палацы Агінскіх у Слоніме (1768), Чартарыйскіх у Воўчыне (Камянецкі р-н, 1732), Радзівілаў у Дзятлаве (1751), Тызенгаўзаў у Гродне (1760-я гг.), Валовічаў у Свяцку (1779). У іх мастацкім вырашэнні можна заўважыць матывы позняга барока. Неад'емнай часткай палацавых ансамбляў быў парк. Як і ў Заходняй Еўропе XVII–XVIII стст., гэта рэгулярна спланаваны комплекс, куды ўваходзілі штучныя сажалкі, альтанкі, невялікія павільёны, сістэмы алей, сцяжынак, мудрагеліста аформленая зеляніна. Культавую архітэктуру Беларусі XVIII ст., як і палацавае дойлідства, вылучаюць барока, ракако і класіцызм. Храмавае будаўніцтва вялося ў асноўным каталіцкімі ордэнамі. З цягам часу выпрацавалася архітэктурна-мастацкая сістэма, у якой адлюстравалася нацыянальная своеасаблівасць стылю барока. Першыя будынкі, адпаведныя названай сістэме, былі ўзведзены ў Вільні, што і вызначыла назву своеасаблівага стылістычнага напрамку ў дойлідстве – *віленскае барока*.

Адзначаны напрамак у беларускім барока характарызаваўся складанымі аб'ёмна-прасторавымі суадносінамі частак фасада, у якім галоўная роля належала вежам. У вытокаў віленскага барока стаяў архітэктар *Іаган Глаўбіц* (1700–1767).

Самы старажытны горад Беларусі **Полацк** у XVII–XVIII стст. па-ранейшаму адыгрываў значную ролю у сферы духоўнай і матэрыяльнай культуры. У сярэдзіне XVII ст. тут пражывала каля 20 тыс. жыхароў, асноўную частку якіх складалі рамеснікі. Яны былі аб'яднаны ў шэраг цэхаў – гарбароў, кавалёў, залатых спраў майстроў, мечнікаў, краўцоў, шаўцоў і інш. У горадзе ішло інтэнсіўнае будаўніцтва. У Верхнім замку былі

пабудаваны 4 вежы, у Ніжнім – новыя драўляныя сцены, якія злучалі замкі праз пад’ёмны мост. У Ніжнім замку быў узведзены будынак езуіцкага калегіума.

Горад заставаўся поліканфесіянальным асяроддзем. У XVII ст. Сафійскі сабор стаў кафедральным уніяцкім саборам. У Полацку існавалі кляштары бернардзінцаў, дамініканцаў, піяраў, францысканцаў, а таксама праваслаўныя манастыры. Так, пры Богаяўленскім манастыры існавалі брацтва і школа, у якой з 1656 г. шэраг гуманітарных дысцыплін выкладаў знакаміты публіцыст, педагог, паэт, драматург і царкоўны дзеяч *Сімяон Полацкі*. У горадзе дзейнічала Полацкая праваслаўная епархія, якую ў 1620-я гг. узначальваў вядомы мысліцель *Мялецій Смятрыцкі*, аўтар «Грамматики славенския правильное синтагма». Пасля далучэння полацкіх зямель да Расійскай імперыі ў канцы XVIII ст. пачалося вяртанне ў праваслаўе ўніяцкіх вернікаў. Архітэктарам Іаганам Глаўбіцам для мітрапаліта Ф. Грабніцкага каля Полацка ўзведзены палац. Па ягож праекце збудавана ўніяцкая царква Святой Сафіі.

Важнае месца ў сферы адукацыі належыла Полацкаму езуіцкаму калегіуму, дзе навучанне і выхаванне ажыццяўлялася на высокім узроўні. У канцы XVIII ст. у ім навучалася каля 400 чалавек. Пры калегіуме дзейнічалі бібліятэка, тэатр, друкарня, музей, аптэка, шпіталь, сукнавальня, канвікт (інтэрнат).

У 1788–1793 гг. у Полацку функцыянавала праваслаўная духоўная гімназія. Навучаліся ў ёй дзеці мясцовых святароў. Выкладаліся лацінская, польская і руская мовы, арыфметыка, чыстапісанне, катэхізіс і спевы па нотах. Большасць навучэнцаў паступалі ў гімназію ва ўзросце ад 8 да 11 гадоў, працягваючы пачатую дома, пад кіраўніцтвам бацькі, адукацыю. Настаўнікамі з’яўляліся пераважна выпускнікі Магілёўскай праваслаўнай семінарыі.

Мінск у перыяд Рэчы Паспалітай з сярэдзіны XVI ст. будзеца па заходнееўрапейскім узору. Манументальны архітэктурны ансамбль Верхняга горада ў стылі барока ўключаў гандлёвыя рады, палацы магнатаў, дамы купцоў ізаможных рамеснікаў, а таксама гасціны двор, гандлёвую плошчу, якую па перыметры абкружалі храмы (манастырскія комплексы базыльянскага, дамініканскага і бернардзінскага ордэнаў), і ратушу.

Асноўным сімвалам горада з'яўлялася *ратуша* (ад ням. Rathaus – дом рады) – будынак для пасяджэнняў гарадскога кіраўніцтва. У ратушы захоўваліся адзінкі меры вагі і аб'ёму – паказальнік развітой сістэмы гандлю.

На вежы ратушы ўсталявалі першы механічны гадзіннік, што сведчыла пра высокае тэхналагічнае развіццё горада. Як першапачаткова выглядала мінская ратуша невядома, аднак, верагодна, яна была пабудавана у гатычнай стылістыцы ў традыцыях Паўночнага Адраджэння.

Завяршыў фарміраванне Высокага рынку комплекс касцёла і калегіума езуітаў, які быў узведзены ў пачатку XVIII ст. (сёння – Архікафедральны касцёл Імя Найсвяцейшай Панны Марыі). Прыгожыя барочныя вежы катэдры ў стылі віленскага барока – адзін з пазнавальных сімвалаў сучаснага горада. У езуіцкім калегіуме выкладалі рыторыку, паэзію, сінтаксіс, граматыку, тэалогію, этыку, матэматыку, фізіку і логіку. Тут дзейнічалі школьны тэатр і бібліятэка.

Пасля далучэння Мінска да Расійскай імперыі у 1793 г. гарадскі план змяняецца. Новыя вуліцы плануюцца прамымі згодна з эстэтыкай класіцызму. Фарміруецца новы цэнтр горада, які носіць назву Новы горад. Яго ключавой забудовай з'яўляецца Архірэйска (Юбілейны) дом з царквой. Сёння на яе месцы – Дом афіцэраў, фундамент храма стаў для яго асновай. Назву «Юбілейны» будынак атрымаў з нагоды 300-гадовага юбілею дома Раманавых.

У канцы XVIII ст. у былой езуіцкай школы размясціўся дом губернатара, будынак быў перароблены ў стылі класіцызму. Ратуша таксама была перабудавана ў класіцыстычным стылі, а ў 1857 г., па загадзе Мікалая I, каб не нагадваць мінчанам пра вольнасці і самакіраванне, знесена. Будынак ратушы, адноўлены ў 2004 г., сімвалізаваў узнаўленне гістарычнай часткі горада.

Хуткаму эканамічнаму і культурнаму росквіту Мінска паспрыяла пракладка Маскоўска-Брэсцкай (1871) і Лібава-Роменскай (1873) чыгункі.

XIX ст. характарызуецца цікавасцю да гуманітарных навук, літаратуры, мастацтва, дзейнасцю вядомых асоб беларускай культуры і гісторыі: *сям'і Багдановічаў*, графа *К. Чапскага*, мастакоў *В. Ваньковіча*, *Я. Дамеля*, *Н. Орды*, *Я. Кругера* і ін-

шых. Гэта вызначыла стыль эпохі і тое значнае месца, якое займалі мастацтва, музыка, тэатр у гарадской культуры. У Мінску у 1852 г. была пастаўлена *першая беларуская камедыйнай опера «Сялянка» («Сельская ідылія»)* на музыку *С. Манюшкі*, лібрэта *В. Дуніна-Марцінкевіча*.

У 1890–1901 гг. на рагу Аляксандраўскага сквера будуюцца тэатр (сёння – Нацыянальны акадэмічны тэатр імя Янкі Купалы).

На працягу гісторыі Мінск вылучаўся і этнічнай, і моўнай разнастайнасцю. У ім перапляліся беларуская, польская, руская, татарская, яўрэйская культуры.

Культурнае развіццё назіралася і ў іншых беларускіх гарадах і мястэчках, у рэзідэнцыях магнатаў і сядзібах шляхты. Станаўленне класіцызму звязана з інтэнсіўным развіццём гарадоў. Горадабудаўніцтва ўпершыню стала разглядацца як цэласная рацыянальна спланаваная сістэма ў асноўным у стылі класіцызму. На строгай рэгулярнай аснове ствараліся вялікія гарадскія ансамблі і плошчы, узводзіліся палацы і ўрадавыя будынкі. У канцы XVIII ст. збудаванні ў стылі класіцызму вызначаліся строгасцю, прастатой дэкаратыўнай апрацоўкі фасадаў, кампактнасцю аб'ёмаў, правільнымі геаметрычнымі планами, тонкім і стрыманым архітэктурным дэкорам. Сярод помнікаў гэтага стылю Ружанскі і Свяцкі палацы.

У *жывапісу* пануючым заставаўся барока, а уплыў ракако і класіцызму не быў дамінуючым. Асаблівасці беларускага жывапісу XVIII ст. адлюстроўваюць характар і шляхі развіцця манументальна-дэкаратыўных роспісаў, абразоў, партрэтаў. Менавіта гэтыя віды і жанры атрымалі пераважнае пашырэнне ў азначаны перыяд.

Роля *манументальных роспісаў* у інтэр'ерах касцёлаў, уніяцкіх і праваслаўных храмаў надзвычай вялікая. Выдатным помнікам беларускага манументальна-дэкаратыўнага жывапісу XVIII ст. з'яўляюцца роспісы Кармеліцкага касцёла Святога Станіслава ў Магілёве (1765–1767). У змешчаных тут кампазіцыях паказаны падзеі Свяшчэннага Пісання, святыя («Уваскрэсенне Лазара», «Святая Тэрэза», «Хрышчэнне», «Спас нерукатворны»). Сярод выяў, якія паказаны ў роспісах касцёла Святога Станіслава, шмат сцэн на гістарычныя тэмы.

Роспісы Нясвіжскага езуіцкага касцёла Божага Цела (1751–1753) выканала група майстроў пад кіраўніцтвам прыдворнага мастака Радзівілаў Ксаверыя Дамініка Гескага-старэйшага. Па пластычным і вобразным вырашэнні фрэскі касцёла адпавядаюць стылю барока. У параўнанні з багаццем фрэскавага ўбрання Нясвіжскага езуіцкага касцёла роспісы Фарнага езуіцкага касцёла ў Гродне сціплыя. Да значных твораў манументальна-дэкаратыўнага жывапісу адносяцца таксама роспісы касцёла Святога Андрэя ў Слоніме (апошняя чвэрць XVIII ст.), сінагогі ў Слоніме (другая палова XVIII ст.), касцёла Узнясення Маці Боскай (в. Будслаў Мінскай вобл., канец XVIII ст.).

У *ікананісе*, з аднаго боку, назіраюцца фалькларызацыя (пошукі рэалістычнага адлюстравання рэчаіснасці, увядзення ў абраз бытавых дэталей, з'яў паўсядзённага жыцця), з другога – засваенне і творчая перапрацоўка заходнееўрапейскіх традыцый. Гэтую асаблівасць адлюстроўваюць тры абразы: «Аўраамій і Меркурый Смаленскія», «Цалаванне Іакіма і Ганны», «Пакланенне вешчунёў» (1723–1728). Беларускі жывапісны партрэт XVIII ст. захоўваў прыхільнасць да сарматызму. Партрэты Януша Антонія Вішнявецкага і Ігнація Завішы даволі паказальныя ў гэтым плане. Партрэты Міхала Казіміра Агінскага (пасля 1754 г.), Міхала Казіміра Радзівіла (1760-я гг.), відаць, напісалі заходнееўрапейскія жывапісцы, якія запрашаліся магнатамі для выканання заказаў. Творчасць такіх замежных майстроў уплывала на мясцовых партрэтыстаў. Гэтая акалічнасць паказальная для партрэта караля Рэчы Паспалітай Станіслава Аўгуста Панятоўскага, які быў выкананы нясвіжскім мастаком Юзафам Ксаверыем Гескім (1783).

У XVIII ст. атрымалі распаўсюджванне ткацкія майстэрні. Сусветную славу набыла *прадукцыя слуцкай персіярыні* – мануфактуры, дзе ствараліся паясы. Шырокі шаўковы пояс быў неабходнай часткай магнацкага і шляхецкага касцюмаў. У якасці ўзору для *слуцкіх паясоў* паслужылі вырабы, якія ў вялікай колькасці прывозіліся ў Беларусь з Малой Азіі, Сірыі і Персіі (адсюль назва майстэрняў – «персіярыні»). Для кіраўніцтва вытворчасцю запрасілі вядомага майстра *Яна Маджарскага*. Дзейнасць слуцкай персіярыні працягвалася да 1844 г., калі адпала патрэба ў выпуску паясоў.

5. Мастацкая культура XIX ст.

Сутнасць, змест і формы мастацкай творчасці ў дадзены гістарычны перыяд вызначалі тры парадыгмы: *ідэі асветніцтва, рамантызм і рэалізм*. Поліпарадыгмальнасць – характэрная асаблівасць мастацкай культуры XIX ст. *Рамантычная парадыгма*, як і папярэдняя асветніцкая, пачала фарміравацца ў эпоху станаўлення нацыянальных культур. Ідэйна-светапогляднымі аспектамі агульнаеўрапейскай рамантычнай парадыгмы прынята лічыць імкненне да ўніверсальнага ідэалу, «касмічны песімізм», перавагу фантастычнага, інтарэс да народнай творчасці, усходняй экзотыкі, гісторыі, культ індыўдуальнага.

Кожнага з суб'ектаў еўрапейскага рамантызму можна аднесці, выкарыстоўваючы тэрміналогію П. Сарокіна, да так званых носьбітаў актыўнага ідэацыяналізму, якія ў адрозненні ад аскетычных ідэацыяналістаў не «ўцякаюць ад свету, як ад ілюзіі, і не раствараюць цалкам уласныя свае душы ў апошняя рэальнасці, а імкнуцца наблізіць іх да Бога, выратаваць не толькі свае душы, але і душы іншых».

У агульнаеўрапейскай рамантычнай парадыгме вылучаюцца дзве сферы рэчаіснасці: эмпірычная і духоўная, якія знаходзяцца ў складаных адносінах паміж сабой. Эмпірычная рэчаіснасць пазнаецца з дапамогай пачуццяў і розуму, духоўная – шляхам інтуіцыі. Як тэарэтыкі, так і практыкі рамантычнай плыні акцэнт рабілі менавіта на інтуіцыі як асноўным сродку спасціжэння ўсіх сфер існавання. Свядомасць асобнага чалавека, па іх меркаванні, не спраўляецца з загадкамі існавання і адмаўляецца ад спроб рацыянальнага ўсведамлення сутнасці з'яў, што ў выніку прыводзіць да культу ірацыянальнасці, інтуіцыі. Светапогляд суб'екта рамантычнай парадыгмы фактычна складаецца з дзвюх ісцін: рацыянальна ўсвядомленай бачнасцю і інтуітыўна набытым прадчуваннем. Гэта вядзе да адначасова і містычнага, і рэальнага тлумачэння быцця.

Агульнапрынята лічыць выкрышталізоўванне феномена рамантызму заканамернай з'явай, звязанай найперш з інтэлектуальнай рэакцыяй на ідэалогію Асветы, пераасэнсаваннем асноўных яе палажэнняў, якія нібыта перасталі адпавядаць рэчаіснасці і спрыяць паспяховаму вырашэнню лёсавызначальных задач.

Рамантызм як мастацкая плынь сфарміраваўся найперш у літаратуры. Дж. Байран, Ф. Гельдэрлін, Э. Гофман, В. Гюго, Э. По, Л. Цік, Ф. Шылер і інш. адмаўлялі прынцыпы класіцызму, стваралі новыя літаратурныя жанры (гістарычныя раманы, драмы і паэмы, казкі лірыка-філасофскага і фантастычнага характару). Дамінуючай тэмай літаратурных твораў становіцца канфлікт паміж героем і навакольным светам, ідэалам і рэчаіснасцю. Адметнасцю твораў рамантыкаў з'яўляецца нацыянальна каларыт, цікавасць да гістарычных і філасофскіх тэм, мудрагелістасць кампазіцыі, метафарычнасць мовы, выкарыстанне іроніі і гратэску. Рамантыкі таксама выказвалі інтарэс да фальклору, уводзілі яго ў свае творы, збіралі народныя песні, казкі, прымаўкі і стваралі зборнікі вуснай народнай творчасці.

Ідэі рамантызму хутка пранікаюць у музычнае мастацтва, асабліва ў такі яго жанр, як праграмная музыка. Дзякуючы ўласцівай глыбока раскрываць пачуцці чалавека, музыка была пастаўлена рамантычнай эстэтыкай на высокі ўзровень. Сачыненні Г. Берліоза, Л. ван Бетховена, Ф. Ліста, Ф. Шопэна, Ф. Шуберта, Р. Шумана і інш. прасякнуты драматызмам, пафасам барацьбы за вызваленне чалавека. Дамінуючае значэнне цыклічнасці як формы ўвасаблення вольнай сюжэтнасці і нацыянальная арыентацыя музычных кампазіцый з узмацненнем фальклорных элементаў характарызуюць творчасць кампазітараў-рамантыкаў. У творах шэрагу кампазітараў адчуваецца сум аб недасягальным прыгожым свеце, захапленне прыродай, унутраная рэфлексія. Усё гэта адлюстравалася ў пошуках новых сродкаў мастацкай выразнасці. У музычных творах рамантычнага кірунку спалучаліся шырокі размах, гераічны пафас і камернасць, інтымнасць.

Ідэалы рамантызму знайшлі сваё ўвасабленне і ў *ўвьяўленчым мастацтве*. Найбольш выразна рысы рамантызму ўвасобілі ў творах Ф. Гоя, А. Гро, Э. Дэлакруза, Т. Жэрыко, У. Цёрнер і інш. мастакі. Дынамізм мастацкіх вобразаў ствараўся імі за кошт новых прыёмаў: звароту да асаблівых сюжэтаў (бітвы, навальніцы, трагедыі на моры), хаатычнай, асемітрычнай кампазіцыі, «размытага» малюнка і інш. У мастакоў перыяду рамантызму свабода асацыявалася з імклівым рухам і барацьбой, а не з велічным спакоем, як у класіцыстаў.

Абыякавасць рамантыкаў да паўсядзённага вызначыла цікавасць да экзатычных сюжэтаў, вычварных пейзажаў. На карцінах мастакоў-рамантыкаў чалавек пераносіўся з будзённага свету ў ідэальны. Іх творчасць адрознівалася ад стылю прадстаўнікоў класіцызму перавагай колеру над лініяй, насычанасцю каларытам, які дапаўняўся кантрастам святла і цені, шырокім выкарыстаннем паўтонаў. Колер становіцца асноўным сродкам мадэліравання фігур і іншых элементаў кампазіцыі.

У сярэдзіне XIX ст. рамантызм паступова сінтэзуецца з рэалістычнымі тэндэнцыямі, што праявілася найперш у мастацкай культуры. Дадзеныя зрухі былі абумоўлены некаторымі зменамі ў сацыяльным і палітычным жыцці еўрапейскіх краін. У сферы сацыяльна-палітычных адносін захоўваецца панаванне імперскай палітыкі. Пасля падаўлення нацыянальна-вызваленчага руху ў Аўстра-Венгрыі, паражэння Вялікай Французскай рэвалюцыі, наступстваў франка-прускай вайны адбываецца ўзмацненне рэпрэсіўнага рэжыму, што выявілася ва ўзмацненні паліцэйска-бюракратычнага кантролю за палітычным жыццём. Менавіта ў супярэчлівых гістарычных умовах выспела патрэба ў максімальна рэалістычным адлюстраванні рэчаіснасці на аснове яе выкрывальнай крытыкі з пазіцыі рэвалюцыйна-дэмакратычнай ідэалогіі, неабходнасці завастрэння ўвагі на сацыяльных праблемах і крытыцы існуючых грамадска-палітычных парадкаў. *Станаўленне рэалістычнага напрамку ў мастацтве суправаджаецца актуалізацыяй сацыяльна-дэмакратычнай праблематыкі. Таму сацыякультурную парадыгму другой паловы XIX ст. варта акрэсліць у адпаведнасці з дамінуючай ідэалогіяй як рэалістычна-дэмакратычную.*

Суб'екты мастацкай творчасці ў межах рэалістычна-дэмакратычнай парадыгмы перанялі ў рамантыкаў адзін з найважнейшых эстэтычных прынцыпаў – прынцып гістарызму: гісторыя чалавецтва і гісторыя мастацтва разглядаюцца як непарыўны, адзіны працэс, у якім звязаны ўсе этапы і кожны характарызуецца непаўторнай спецыфікай. Г. Гегель падкрэсліваў, што мастацтва адлюстроўвае культуру той эпохі, у якую яно стваралася. Культура і мастацтва непарыўна звязаны таму, што мастак з'яўляецца прадуктам свайго гістарычнага часу і прыносіць культуру эпохі ў твор мастацтва.

У структурнай характарыстыцы дэмакратычна-рэалістычнай парадыгмы, ў межах яе светапогляднага складніка можна вылучыць найперш імкненне да ўзнаўлення жыццёвай праўды, «жыцця ў формах самога жыцця». Паводле суб'ектаў рэалістычна-дэмакратычнай парадыгмы жыццё чалавека вызначаецца не толькі яго здольнасцямі, але і грамадскімі ўмовамі, пэўным чынам залежыць ад іх. Рэалісты сцвярджалі, што шчасце чалавека магчыма толькі тады, калі будзе свабодным увесь народ. Мастацтва рэалізму паказвае ўзаемадзеянне чалавека з асяроддзем, уздзеянне грамадскіх умоў на лёсы людзей, іх духоўны свет і норавы. Найважнейшую задачу рэалісты бачылі ў тым, каб узнавіць рэчаіснасць такою, якая яна ёсць, у пазнанні ўнутраных законаў гэтай рэчаіснасці, што вызначала яе дыялектыку і разнастайнасць формаў. Менавіта дыялектычнае адзінства і ўзаемаабумоўленасць грамадскіх умоў і жыцця асобнага чалавека былі прадыктаваны складанымі гістарычнымі абставінамі, якія, па сутнасці, вызначылі каштоўнасны змест культурнай парадыгмы.

Асноўную ўстаноўку суб'екты рэалістычна-дэмакратычнай парадыгмы бачылі ў тым, каб не капіраваць рэчаіснасць, а выражаць яе. Мастак, на думку Анарэ дэ Бальзака, не проста летапісец сваёй эпохі, а даследчык, вучоны-аналітык, палітык і паэт. Спецыфіка і моц рэалізму ў тым, каб пераадольваць суб'ектывізм у імя праўды.

Для рэалістычнай парадыгмы таксама характэрна крытыка, скіраваная на несправядлівасць тагачаснай сацыяльнай сітуацыі. Выкрышталізоўваецца крытычны рэалізм.

Дадзеныя парадыгмальныя адметнасці знайшлі адлюстраванне ў культурных тэкстах.

Найбольш паслядоўна сацыякультурная парадыгма ў стылёвай форме выражэння – рэалізме – раскрываецца ў *літаратуры*, творчасці такіх пісьменнікаў, як А. дэ Бальзак, Ч. Дзікенс, Ф. Стэндал, У. Тэкерэй, Г. Флабэр. Іх творы, праўдзіва адлюстроўваючы самыя розныя, у тым ліку і жахлівыя, бакі жыцця, раскрывалі глыбінную аснову быцця чалавека, заклікалі да маральнага ўдасканалення, змянення сацыяльнага ладу.

У 1870-я гг. у літаратуры пад уплывам філасофіі А. Шапэнгаўэра і Ф. Ніцшэ фарміруецца мастацкая плынь *сімвалізм*. Для прадстаўнікоў дадзенай плыні былі ўласцівы пачуццё расча-

равання ў навакольным свеце, адмоўныя адносіны да паўсядзённасці. Свет для іх падаваўся вялікай таямніцай, якую ніколі нельга спазнаць да канца. Інструментам пранікнення ў трансцэндэнтны свет, у нязведанае з'яўляўся *сімвал* – умоўны знак (адзнака іншай рэчаіснасці), з дапамогай якога найбольш дасведчаныя людзі могуць пранікнуць у таямнічыя працэсы. Мэтай сімвалістаў было стварэнне асаблівай сімвалічнай мовы, у якой гука-вобразны пачатак слова меў бы самастойнае значэнне. Яны лічылі, што найбольш дакладным і сінтэтычным па сваёй прыродзе спосабам асваення свету з'яўляецца паэзія, здольная перадаць перажыванні і сімвалы. Таму для творчасці *Ш. Бадлера, П. Валеры, П. Верлена, Г. Ібсэна, С. Малармэ, А. Рэмбо, А. Уайльда* і інш. уласціва шматзначнасць вобразаў, філасофская загадканасць мовы.

Рэалістычныя тэндэнцыі яскрава адлюстраваліся і ў *выяўленчым мастацтве*: мастакі ўсё часцей пачалі звяртацца да паказу жыцця народа, яго патрэб і надзей. Іх інтарэс да тагачаснага жыцця праявіўся ў стварэнні жанравых сцэн, увасабленні паўсядзённых спраў чалавека з максімальнай праўдзівасцю. Героямі карцін часцей становяцца людзі працы. У гэтых мэтах мастакамі выкарыстоўваліся спецыфічныя жывапісныя прыёмы: аб'ёмнае выяўленне, цэнтральная і паветраная перспектывы, натуральнае размяшчэнне, выразны контур малюнка і падкрэслены рытм фігур. Для мастацкіх твораў уласціва таксама абвостранасць сюжэтаў. *Рэалізм у жывапісе* дасягае свайго поўнага выражэння ў творчасці *А. Дам'е, Г. Дарэ, Г. Курбэ, Ж.-Ф. Міле, Э. Сіманэ* і інш.

Пэўная частка мастакоў прытрымлівалася сімвалічнага спосабу ўвасаблення з'яў свету. *Г. Маро, А. Рэдон, Пюві дэ Шаван* звярталіся да вечнага, свядома адыходзілі ад увасаблення сучаснасці, гістарычнай канкрэтнасці, адлюстроўвалі мастацкія вобразы мінулых эпох, міфалагічныя сюжэты з Бібліі як сімвалы ўніверсальных пазачасавых ідэй.

Рэалізм, хаця і ў меншай ступені, закрануў і *музычную творчасць*. Для твораў *Ж. Бізэ, Дж. Вердзі* і іншых еўрапейскіх кампазітараў характэрны зварот да сюжэтаў, якія раскрываюць трагічныя супярэчнасці асобы і грамадства, выкарыстанне народнага меласа, даступнасць музычнай мовы. Мэтай іх твор-

часці было ўзнаўленне гармоніі свету, а не канчатковае знішчэнне надзеі на лепшую будычыню.

6. Спецыфічныя асаблівасці сацыякультурнага развіцця беларускага грамадства ў XIX ст.

Сацыякультурная сітуацыя ў Беларусі характарызуецца полістылёвасцю. Канец XVIII – пачатак XIX ст. у айчыннай культуры можна лічыць перыядам найбольш выразных стыляў, выяўленых праз ідэйна-мастацкія напрамкі: асветніцтва, романтизм, рэалізм.

Сацыяльна-палітычнае становішча на тэрыторыі Беларусі ў пачатку XIX ст. не вельмі спрыяла развіццю асветніцтва з яго ідэаламі грамадзяніна і дзяржавы, якая была страчана як самастойная адзінка сацыякультурнага працэсу. Да таго ж класіцызм, як спосаб адлюстравання асветніцкай парадыгмы, арыентаваўся пераважна на сацыяльныя дэнацыяналізаваныя вярхі (шляхту). Асветніцкі ідэал розуму, як высветлілася, не з'яўляецца апошняй вырашаючай інстанцыяй, паколькі ўжо з канца папярэдняга стагоддзя гістарычныя і сацыяльныя абставіны прывялі да заняпаду дзяржаўнасці ва ўмовах нацыянальнага прыгнёту з боку суседняй імперыі, што не магло не зрабіць уплыў на змены каштоўнасна-сэнсавых сістэм культуры. Паражэнне нацыянальна-вызваленчага руху (паўстанне *Т. Касцюшкі*), у падрыхтоўцы якога вызначальную ролю адыгралі ідэі Асветы, адначасова абазначала і крызіс гэтых ідэй. Рэчаіснасць паставіла перад грамадствам праблемы іншага характару: ідэалагічна яно не магло абмяжоўвацца канцэпцыяй рэформ, у аснову этычных норм павінны былі легчы не саслоўныя крытэрыі, а інтарэсы супольнасці, што знаходзілася на шляху фарміравання нацыі. Адбываецца своеасаблівая трансфармацыя асветніцкага светапогляду, дапаўненне яго новымі ідэямі, а ў яго межах пераглядаецца меркаванне пра ролю культуры. Культура не магла ўжо разумецца толькі ў якасці маральнага выхавацеля, дыдактычнага механізма для ўдасканалення і карэкціроўкі грамадства. Вострая неабходнасць нацыянальнага вызвалення паставіла перад культурай задачы пошуку і захавання традыцый, матывацыі нацыянальна-вызваленчай барацьбы і, безумоўна, кансалідацыі супольнасці, спасціжэння традыцыйнай культуры як паўнавар-

таснай асновы ўласнай адметнасці ў межах *рамантычнай парадыгмы*.

Пачынаецца пераасэнсаванне базавых катэгорый асветніцкага мыслення: «чалавек», «грамадства», «прырода», і замены іх на іншую катэгарыяльную мадэль: асоба – народ – гісторыя. Гэтае новае веданне ўжо не пытаецца пра месца чалавека ў свеце, у агульным ладзе прыроды і грамадства, – а гаворыць пра асобу, індывідуальнасць як пра частку больш вялікай, але таксама супольнасці – народа. І народ, і асоба знаходзяць сябе ўжо не ў прыродзе, а ў гісторыі, у развіцці.

Што датычыцца ідэі культуры, то з рамантычнай парадымай звязаны культ народнасці, які пачаў зараджацца ў межах *асветніцкай парадыгмы*, дзе дыдактычная роля, якая адводзілася культуры, на хвалях патрыятычных ідэй і пошукаў уласнай адметнасці прывяла да адкрыцця культуры народнай – беларуская эпоха паўстала на аснове менавіта традыцыйнай культуры.

У беларускім літаратурным працэсе рысы рамантызму выявіліся ў першай палове XIX ст. у творчасці *А. Міцкевіча, Я. Баршчэўскага, Я. Чачота, В. Дуніна-Марцінкевіча, П. Янкоўскага, І. Храпавіцкага, А. Рыпінскага, У. Сыракомлі, А. Вярыгі-Дарэўскага, В. Каратынскага*. Культуралагічны дыскурс іх твораў дазваляе выявіць увасобленыя ў мастацкіх тэкстах аксіялагічныя складнікі, якія праз індывідуальную аўтарскую інтэрпрэтацыю вызначаюць адметнасць культурна-гістарычнага перыяду XIX ст., а таксама ментальнага комплексу этнічнай супольнасці.

Пад каштоўнаснае пераасэнсаванне падпадаюць катэгорыі: праца, сціпласць, ашчаднасць, гаспадарлівасць, гасціннасць, стрыманасць, шчодрасць, спагада, спачуванне. Дадзеныя каштоўнасці ўласцівыя носьбіту беларускай этнічнай культуры і ў пэўнай ступені вызначаюць яго паводзіны ў той ці іншай сацыяльнай сітуацыі. Амаль што кожны з прадстаўнікоў рамантычнай сацыякультурнай парадыгмы ў сваёй творчасці звяртаўся да спробы стварыць этычную мадэль, абагульнены вобраз ідэальнага гаспадара ці гаспадыні. Менавіта такая мадэль, па сутнасці, абумоўлівае змест і развіццё каштоўнасных арыентацый у перыяд станаўлення беларускай нацыі. Яна была

гарантам захавання культурнай прасторы, спецыфікі беларускай народнай сімволікі.

Аксіялагічны дыскурс творчасці *Я. Баршчэўскага* дае падставу сцвярджаць, што ў апавяданнях пісьменнік выдатна адлюстроўвае каштоўнаснае ўспрыманне прыродага асяроддзя. Прыродавызначае дух беларускага народа, яго мысленне. У прыроды чэрпаюць неабходныя практычныя веды, якія перадаюцца з пакалення ў пакаленне. Прырода ў мастацкай творчасці выступае не толькі як сфера працоўнай дзейнасці, захавальнік жыцця чалавека, але і крыніца натхнення, духоўнай сілы, што падкрэслівае эстэтычны характар аксіялагемы.

У першай палове XIX ст. пачынаецца працэс усведамлення беларусамі свайго мінулага, што было абумоўлена актывізацыяй этнанацыянальнай думкі. У якасці ідэальнага свету, адлюстраванага ў творчасці прадстаўнікоў рамантычнай традыцыі, выступае *мінуўшына* (як далёкая, так і блізкая, як уяўная, сімвалічная, так і гістарычна дакладная), якая ў культурных тэкстах выступае ўзорам для пераймання і ўдасканалення сучаснасці. Праз мастацкую творчасць рэпрэзентавалася адчуванне самастойнасці не проста гістарычнага шляху, але і ўсёй даўняй духоўнай спадчыны беларусаў. Прадстаўнікі беларускай рамантычнай сацыякультурнай парадыгмы часта вяртаюцца ў мінулае з мэтай пошуку там ідэальнай светабудовы. Так, *Я. Баршчэўскі*, *Я. Чачот* спрабавалі паказаць у якасці ідэальнага перыяд існавання Вялікага Княства Літоўскага, які лічыцца найбольш паспяховым ў сэнсе эканамічнага і культурнага развіцця грамадства. У творчасці *А. Міцкевіча* выразна гучыць матыў вяртання. Ідэал мінуўшыны ў творчай спадчыне паэта набывае функцыі адраджэння, абуджэння народа, вяртання страчанага.

У. Сыракомля паэтызаваў гераічныя ўчынкі продкаў дзеля ажыўлення сучаснага нацыянальна-вызваленчага руху («Гетманская начоўка», «Улас»).

В. Дунін-Марцінкевіч, як і *Я. Баршчэўскі*, расчароўваецца ў рэальнасці. Свой час ён называе мізэрным і дробным, а мінулае рэпрэзентуе тыпалагічна блізкім «залатой эпосе».

Крытычны рэалізм як творчы метады рэалістычна-дэмакратычнай парадыгмы пачынае сцвярджаць сябе ў беларускай літаратуры ў канцы XIX ст. Найбольш паслядоўна ён раскры-

ваецца ў творчасці *Ф. Багушэвіча*, у якой амаль упершыню загучалі не толькі сацыяльныя матывы, але і матывы нацыянальнага адраджэння. Творчыя прынцыпы *Ф. Багушэвіча* развівалі яго сучаснікі і паслядоўнікі *А. Гурыновіч*, *Я. Лучына*. Рэалістычныя тэндэнцыі прасочваюцца ў некаторых творах *В. Каратынскага*, *А. Ельскага*, *Ф. Тапчэўскага*.

Рэалістычны напрамак яскрава адлюстравваўся і ў *выяўленчым мастацтве*: мастакі ўсё часцей звяртаюцца да паказу жыцця народа, яго патрэб і надзей. Рэалізм у жывапісе дасягае поўнага выражэння ў творчасці *Ц. Бачкоўскага*, *Ю. Карчэўскага*, *К. Русеўскага*, *К. Кукевіча*, *К. Альхімовіча*, *Н. Сільвановіча*.

Інтэрпрэтацыя грамадскага ідэала мінулага знайшла адлюстраванне ў беларускім жывапісу. Да драматычна-гістарычных момантаў беларускай гісторыі звяртаюцца *Ф. Смуглевіч* («Прысяга Т. Касцюшкі на Кракаўскім рынку»), *Ю. Аляшкевіч* («Развітанне гетмана Хадкевіча з жонкай перад Хацінскай бітвай»), *Ю. Пешка* («Ахвяраванне мячоў Ягайле перад бітвай»), *Я. Дамель* («Смерць магістра крыжакоў Ульрых фон Юнгінгенаў бітве пад Грунвальдам»), *Я. Сухадольскі* («Бітва пад Грунвальдам»), *М. Андрэілі* («Бітва ліцвінаў з крыжакамі», «Гедымін будзе Віленскі замак», «Лідзейка тлумачыць сон Гедыміна»), *К. Альхімовіч* («Пахаванне Гедыміна», «Адпачынак Кейстута», «Вітаўт на магіле Кейстута», «Абарона Ольштына»), *М. Кулеша* («Гетман» – тэма нацыянальна-вызваленчай барацьбы Украіны). Адлюстроўваючы гераічныя старонкі гісторыі, мастакі актывізавалі нацыянальную свядомасць, іх творы выступалі каталізатарам нацыянальнага дзеяння, накіраванага на змену сацыякультурнай сітуацыі, выконвалі патрыятычна-павучальную і матывуючую ролі.

У выяўленчым мастацтве ў межах рамантычнай парадыгмы значнае месца займае вобраз беларускай прыроды. Інтэрпрэтацыя каштоўнасці прыроды ў мастацкіх творах не абмяжоўваецца практычнай залежнасцю. Прырода ў карцінах выступае фундаментальным фактарам чалавечага існавання. Перадачу пэўнага стану прыроды, сугучнага пачуццям мастака, можам назіраць у творах *В. Дмахоўскага* «Рака Нёман каля Вёрак», «Радзіма» («Двор у Нагародавічах»), «Возера Свіцязь». Аўтар звяртае ўвагу гледача на прыгажосць тутэйшай, а не экзатыч-

най прыроды, на мясцовы каларыт, што і падкрэслівае ў адлюстраванні. Спакойным лірычным настроем, эмацыянальнай прыўзнятацю вызначаюцца творы *А. Гараўскага* «Вечар», «Купальшчыцы», «Вечар у Мінскай губерні», «Пейзаж з ракой і дарогай», *І. Гараўскага* «Від дубровы каля Бабруйска», «На берагах Бярэзіны», *В. Дмахоўскага* «Начлег», у якіх выразна выдзяляецца каштоўнасая інтэрпрэтацыя прыроды і яе стану. Асаблівасцю мастацкага пераасэнсавання каштоўнасці прыроды ў творах з'яўляецца падкрэсліванне адзінства, гармоніі і злучанасці ўспрымання чалавека і прыроднага свету.

Аксіялагема прыроднага свету ў творчай спадчыне прадстаўнікоў беларускай рамантычнай сацыякультурнай парадыгмы часта звязана з каштоўнымі катэгорыямі зямлі, Радзімы, Айчыны, роднага краю.

У *музыцы* суб'ектамі рамантычнай парадыгмы выступаюць *А. Абрамовіч, М. Кл. Агінскі, С. Манюшка, К. Ельскі, М. Карловіч, Ф. Міладоўскі, К. Марцінкевіч, Н. Орда, М. Шыманоўская* і інш.

Вядомы беларускі кампазітар *М. Карловіч* адзначаў, што толькі музыка эпохі рамантызму і больш сучасныя творы могуць адпавядаць патрэбам слухачоў канца XIX ст. Менавіта ў гэтым арэале ён знаходзіў узоры, якія адпавядалі перайманню. Па сутнасці, у цэнтры ўсіх тагачасных музычных твораў адна тэма: увасабленне ўнутранага свету чалавека, які жыве ўспамінамі і пакутамі ад пачуцця адзіноты, немагчымасці вяртання страчанага і непазбежнасці лёсу. Оперныя, сімфанічныя, камерна-вакальныя і інструментальныя творы ярка ўвасабляюць рысы рамантычнага стылю – эмацыянальную насычанасць і напружанне, узвышанасць і адухоўленасць, глыбіну мастацкіх канцэпцый і яркую вобразнасць.

На мяжы XIX і XX стст. шляхі развіцця беларускага музычнага мастацтва сталі больш складанымі. Творцы востра адчувалі патрэбу ў абнаўленні кампазітарскай свядомасці, змены парадыгм. У рамках пануючага рамантызму ўзнікае сутнасая супярэчнасць паміж ідэалам і жыццём, якая патрабавала пераадолець класічныя нормы мастацкасці. Менавіта тэндэнцыя, якая перш за ўсё праявілася ва ўзмацненні невыразнага, нетлумачальнага, ва ўстаноўцы на суб'ектыўнае, і прывяла да ўзнікнення новай, некласічнай рацыянальнасці як процівагі

класічнай рацыянальнасці XVI–XIX стст. У той жа час рэалізм у музыцы не знайшоў такога глыбокага ўвасаблення, як у літаратуры і выяўленчым мастацтве.

Рост нацыянальнай свядомасці народа, актывізацыя барацьбы за вызваленне садзейнічалі развіццю беларускай культуры. У літаратуру, выяўленчае мастацтва, навуку прыйшла бліскучая плеяда творцаў, якія стаялі на пазіцыях рамантызму, што спалучаў рысы асветніцтва, дыдактызму і сентыменталізму. Прадстаўнікі беларускага рамантызму арыентаваліся на духоўныя каштоўнасці народа.

У другой палове XIX ст. у новай беларускай літаратуры ўзнікае рэалістычны напрамак. *Ф. Багушэвіч, Я. Лучына* і іншыя былі прапагандыстамі ідэалогіі сялянскага дэмакратызму.

Вялікую ролю ў развіцці грамадскай думкі адыгралі вучоныя і выкладчыкі Віленскага ўніверсітэта, Горы-Горыцкага земляробчага інстытута. У навучальных установах распаўсюджвалася забароненая літаратура, ствараліся тайныя гурткі. Значная колькасць выкладчыкаў прытрымлівалася вольналюбівых ідэй і абуджала свядомасць студэнтаў.

У 1840–1850-я гг. пачынаецца кансалідацыя беларускай нацыі, на грамадскую арэну выходзіць шэраг вядомых беларускіх археолагаў, пісьменнікаў, фалькларыстаў, этнографікаў (*Іван Барычэўскі, Уладзіслаў Сыракомля, Канстанцін і Яўстафій Тышкевічы, Мікалай Янчук* і інш.). Дзейнасць беларускай інтэлігенцыі становілася больш свядомай і мэтанакіраванай, яна выказвае нацыянальныя і сацыяльныя памкненні народа.

Афармленне рэвалюцыйна-дэмакратычнага напрамку як самастойнай ідэалагічнай плыні грамадска-палітычнай і культурна-навуковай думкі Беларусі адбылося ў перыяд паўстання 1863 г. Яно звязана з рэвалюцыйнай і публіцыстычна-асветніцкай дзейнасцю *Кастуся Каліноўскага* і яго паплечнікаў, першых свядомых даследчыкаў культуры свайго народа.

У другой палове XIX ст. актывізуецца дзейнасць расійскіх і польскіх даследчыкаў па вывучэнні гісторыі, мовы, фальклору беларусаў. Прадстаўнікі расійскай афіцыйнай навукі імкнуліся адшукаць агульнасць рускай і беларускай культур, а польскія даследчыкі – даказаць еднасць беларусаў і палякаў. Але менавіта вынікі рускай і польскай навукі незалежна ад палітычнай арыентацыі даследчыкаў пацвердзілі нацыянальную

самабытнасць беларусаў, абудзілі ў беларускай інтэлігенцыі цікавасць да сваіх каранёў. Пачынаецца свядомае самапазнанне беларускага этнасу і яго культуры. У гэты перыяд *П. Баброўскі, А. Багдановіч, М. Без-Карніловіч, У. Вярыга, З. Даленга-Хадакоўскі, М. Доўнар-Запольскі, Я. Карскі, А. Кіркор, Ю. Крачкоўскі, І. Насовіч, М. Нікафароўскі, Е. Раманаў, А. Сапуноў* і інш. публікуюць шэраг грунтоўных прац, у якіх сабраны разнастайныя артэфакты духоўнай і матэрыяльнай культуры беларусаў.

Эпоха шырокага дэмакратычнага руху, этнакультурнай кансалідацыі беларускага народа выхавала выдатную плеяду паэтаў-дэмакратаў. Пачынальнікамі новай беларускай літаратуры былі *П. Багрым, Ф. Багушэвіч, А. Гурыновіч, В. Дунін-Марцынкевіч, К. Каганец*. Народнае жыццё, багатая духоўная культура беларусаў сталі прадметам пільнай увагі пісьменнікаў.

Кароткія высновы

Еўрапейская культура Новага часу ахоплівае XVII–XIX стст. Гэта быў перыяд фарміравання новай навуковай карціны свету, метадалогіі вопытна-эксперыментальных даследаванняў і новай сістэмы каштоўнасцей, важнейшымі з якіх з’яўляліся імкненне да свабоды і індывідуалізм. Практыцызм у спалучэнні з індывідуалізмам ляжаў у аснове светапогляду суб’ектаў культуры.

Важнейшай рысай культуры дадзенага гістарычнага тыпу з’яўляўся рацыяналізм. У філасофіі і навуцы цэнтральнае месца адводзілася рацыянальным метадам, якія забяспечвалі аб’ектыўнае ўспрыманне свету. У эпоху Новага часу пераважалі светапоглядныя ўстаноўкі, ідэалы і нормы культуры, якія арыентавалі на вырашэнне практычных задач. Вядучым метадам навукі стаў эксперымент, які мадэляваў і правяраў вынікі практычнага даследавання.

У XVIII ст. аб’ектамі вывучэння становяцца грамадства і разнастайныя сацыяльныя інстытуты. Прадстаўнікі эпохі Асветы імкнуліся прывіць людзям рэлігійную і этычную цяглікасць, вызваліць іх ад прымхаў. Яны прапагандавалі гуманізм, заклікалі адмовіцца ад тыраніі і саслоўных прывілеяў, выступалі ў абарону натуральных праў чалавека.

У мастацтве Новага часу ўвасобіліся асноўныя праблемы і каштоўнасці гэтай эпохі. Найбольш выразна своеасаблівасці мастацкай культуры адлюстраваліся ў стылях барока і класіцызму. Яны ахапілі ўсе віды мастацтва, праніклі ў духоўнае жыццё і светапогляд еўрапейцаў.

Інтэлектуальная і мастацкая спадчына культуры Новага часу стала жыватворнай крыніцай практычна ўсіх наступных светапоглядных устаноў і культурных практык.

XIX ст. адкрыла новы этап культурнага развіцця Заходняй Еўропы, фарміравання прынцыпова іншай сістэмы каштоўнасцей. Культура гэтага гістарычнага перыяду адыграла велізарную ролю ў галіне маральнага і духоўнага ўдасканалення людзей. Творчасць вучоных, пісьменнікаў, мастакоў, музыкантаў падрыхтавала грамадскую свядомасць да таго, каб каштоўнасці свабоды, роўнасці, братэрства, правы асобы сталі рэгулятарам паводзін кожнага чалавека.

Мастацкая культура краін Еўропы развівалася ў рэчышчы трох ідэйных парадыгм: асветніцтва, рамантызму і рэалізму. Ідэалы названых ідэйна-мастацкіх плыней знайшлі ўвасабленне ў той ці іншай ступені ва ўсіх відах мастацтва.

Суб'екты беларускай культуры кіраваліся прынцыпамі, працаванымі прадстаўнікамі заходнееўрапейскай грамадскай думкі, але на адметнасць іх мастацкай творчасці наклалі адбітак яшчэ і ідэі нацыянальна-вызваленчага руху.

Заданні

1. Шляхам стварэння культурна-лагічнай схемы дакажыце, што XVIII стагоддзе – стагоддзе філасофіі.
2. Стварыце мультымедычную прэзентацыю «Мастацкія стылі і кірункі ў эпоху Асветы».
3. Падрыхтуйце кароткае паведамленне «Антоній Тызенгаўз – вялікі асветнік Беларусі» (альбо аб іншым беларускім дзеячы) і выступіце з ім на семінарскіх занятках.
4. Дакажыце на прыкладах, што для беларускай архітэктуры XVIII ст. з'явілася часам панавання барока, ракако і класіцызму.

Літаратура

Бэрк, П. Народная культура Еўропы ранняга Новага часу/ Пітэр Бэрк ; навук. рэд. А. Ліс; пер. з англ. мовы І.Ганецкая. – Мінск : Тэхналогія, 1999. – 380 с.

Из истории философской и общественно-политической мысли Белоруссии: Избр. произведения. XVI – начало XIX в. – Минск : Изд-во АН БССР, 1962. – 524 с.

Капилов, А. Л. Музыкальная культура Беларуси XIX – нач. XX вв. / А. Л. Капилов, Е. И. Ахвердова. – Минск : Ин-т современных знаний, 2000. – 144 с.: ил.

Культурология: учеб. пособие/ З.А.Неверова, Т.А.Юрис[и др.], под науч. ред. А.С.Неверова. – Мінск: Выш. шк., 2004. – 367 с.

Культурология: теория и история культуры: культуры цивилизаций Нового времени (XVII – начало XX в.) : пособие. – Витебск : ВГУ, 2009. – 293 с.

Лабутина, Т.Л. Культура и власть в эпоху Просвещения / Т.Л.Лабутина; Ин-т всеобщ. истории РАН. – М.: Наука, 2005. – 458 с.

Майхрович, А. С. Поиск истинного бытия и человека: Из истории философии и культуры / А. С.Майхрович. – Минск : Навука і тэхніка, 1992. – 245 с.

Мальдзіс, А. І. На скрыжаванні славянскіх традыцый: Літаратура Беларусі пераходнага перыяду (другая палова XVII–XVIII ст.) / А. І. Мальдзіс. – Мінск : Навука і тэхніка, 1980. – 352 с.

Смолік, А. І. Беларуская культуралогія: гісторыя і сучаснасць / А. І. Смолік ; М-ва культуры Рэсп. Беларусь, Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў. – Мінск : БДУКМ, 2014. – 276 с.

Смолік, А. І. Культура Беларусі XI–XIX стст. : навуковы даведнік / А. І. Смолік. – Мінск: Беларус. ун-т культуры, 1998. – 182 с.

Фихте, И. Г. Несколько лекций о назначении ученого. Назначение человека. Основные черты современной эпохи : сб. : пер. с нем. / И. Г. Фихте. – Минск : Попурри, 1998. – 472 с.

Якимович, А. К. Новое время. Искусство и культура XVII – XVIII веков / А. К. Якимович. – СПб. : Азбука-классика, 2004. – 438 с.

Тэма 9. Асноўныя тэндэнцыі сацыядынамікі еўрапейскай культуры XX – пачатку XXI ст. (2 гадзіны)

План лекцыі:

1. Навукова-тэхнічная рэвалюцыя і яе наступствы.
2. Масмедыя і масавая культура як фактары фарміравання ідэнтычнасці.
3. Ідэйна-мастацкія напрамкі іх уплыў на формы і змест сучаснай мастацкай культуры.
4. Постмадэрнізм у культуры другой паловы XX ст.

Мэта лекцыі: акрэсліць важнейшыя тэндэнцыі сацыякультурнага развіцця сучаснай сусветнай культуры ў кантэксце глабалізацыі.

1. Навукова-тэхнічная рэвалюцыя і яе наступствы

Двадцатае стагоддзе ўвайшло ў гісторыю сусветнай цывілізацыі як эпоха найвялікшых сацыяльных пераўтварэнняў, што кардынальна паўплывалі на лёс многіх народаў. Навука стала магутным фактарам развіцця постіндустрыяльнага грамадства. Стварэнне квантавай механікі, тэорыі рэлятывізму, кібернетыкі, ядзернай энергетыкі, геннай інжынерыі, камп'ютарнай і лазернай тэхнікі, мноства іншых навукова-тэхнічных навінак у корані змянілі навуковую карціну свету і яе ўвасабленне не толькі ў навуковых тэорыях, але і ў разнастайных тварэннях культуры.

Аптымістычнае светасузіранне, абумоўленае поспехамі навуковай думкі, увасабленай у сусветнай прамысловасці і тэхніцы, стварыла падставу для ўзнікнення характэрнага для чалавека XX ст. адчування касмічнасці быцця. Касмізм – унікальная, найцікавейшая з'ява сучаснай культуры. Значэнне яго пачынае ўсведамляцца толькі сёння, у трэцім тысячагоддзі. У працах вядомых касмістаў *У.І.Вярнадскага, А.Л.Чыжэўскага, Тэяра дэ Шардэна* былі пастаўлены прынцыпова новыя праблемы касмічнай ролі чалавецтва, адзінства чалавека і космасу, маральна-этычнай адказнасці падчас касмічнай экспансіі чалавецтва.

Яшчэ адна акалічнасць адрознівае XX ст. ад папярэдніх. Буйныя адкрыцці мінулага рэдка былі звязаныя з развіццём

тэхнікі. Яны існавалі аўтаномна, нават тады, калі апярэджвалі прагрэс тэхнікі. Тэхніка развівалася незалежна ад навукі. У XX ст., асабліва ў яго другой палове, яны немагчымыя адна без адной. Навука стала моцным фактарам развіцця тэхнікі, тэхніка стала навукаёмістай, і абедзве абумовілі далейшы прагрэс вытворчасці. З'яўляюцца атамная энергетыка, генная інжынерыя, пачынаецца засваенне касмічнай прасторы. Усё гэта прымушае не без падстаў называць XX ст. стагоддзем тэхнікі, якая пранікае ва ўсе сферы чалавечага існавання, закранае ўсе формы жыццядзейнасці.

Можа здацца, што бурнае развіццё тэхнікі ў XX ст. уяўляе сабой трыумф розуму і можа стаць асновай шчасця і ажыццяўлення шматвяковых летуценняў чалавецтва. На жаль, гэта далёка не так. Тэхнічны прагрэс, які дорыць чалавеку матэрыяльныя выгоды, адымае чалавечы пачатак, ператвараючы яго спачатку ў прыдатак машыны, затым у абслугоўваючы элемент машынай вытворчасці. Чалавецтва, якое марыла аб вызваленні ад знясільваючай працы, у чарговы раз было расчаравана: яно стала рабом стандарту, які адняў нават святая святых – непаўторнасць пачуццяў. *Хасэ Артэга-і-Гасет* у кнізе «Паўстанне мас» паказвае працэс абязлічання мас, які адбываецца ў свеце вытворчасці, абсталяванай новай тэхнікай.

Ідэя панавання чалавека над прыродай прывяла ў XX ст. да экалагічнага крызісу. Перад сучаснай еўрапейскай культурай паўстаюць жыццёваважныя задачы: як захаваць і палепшыць якасць прыроднага асяроддзя пры навукова-тэхнічным уздзеянні на яго? Якімі павінны быць якасці чалавека ў новай экалагічнай сітуацыі? Як ліквідаваць адчужэнне чалавека ад прыроды? Яшчэ *Эмануіл Кант* адзначаў: «Абавязкі, аднак, мы маем толькі ў дачыненні да людзей. Нежывое цалкам падпарадкаванае нашаму самаўпраўству. І абавязкі ў дачыненні да жывёл з'яўляюцца такімі толькі ў той ступені, у якой яны трапляюць у кола нашых інтарэсаў».

З незвычайнай вастрынёй паўстае ў XX ст. праблема чалавека: яго месца ў свеце і роля ва ўсіх працэсах, якія выступаюць дваяка: як вынік развіцця мінулай культуры і як пачатак наступных эпох. Праз чалавека праходзіць дэмаркацыйная лінія, якая адлучае мінулае ад будучыні.

Сацыякультурнай сістэме постіндустрыяльнага грамадства ўласцівы шэраг негатыўных аспектаў. Перш за ўсё гэта маніпулятыўны характар гэтай сістэмы. Тэхналагічныя дасягненні «інфармацыйнага стагоддзя» прывялі да духоўнага абясцэньвання былой культуры, яе адыходу ад асноўных сфер грамадскага жыцця, да страты для духоўнага стану чалавека. Непрыманне негатыўных наступстваў постіндустрыяльнага грамадства спрыяе ўзнікненню разнастайных альтэрнатыўных форм жыццеразумеання: экалагічны рух; утапічныя камуны; арганізацыі, што ўзніклі на аснове розных усходніх містычных вучэнняў; авангардныя плыні, звязаныя з пакланеннем музычна-эстрадным тыпам масавай культуры і інш.

2. Масмедыя і масавая культура як фактары фарміравання ідэнтычнасці

Са сталым індустрыяльным грамадствам звязваюць і бурнае развіццё масавай культуры. У сучасным грамадстве пануюць масмедыя і масавая культура. Праз сродкі масавай інфармацыі масавая культура пранікае ў шырокія слаі насельніцтва, самыя аддаленыя куткі, як у рамках нацыянальных супольнасцей, так і ў глабальных маштабах.

Сучасная культуралогія дае мноства азначэнняў гэтай з'яве, бо масавая культура займае вялікую і ўсё больш значную культурную прастору ў свеце. На Захадзе яе называюць папулярнай культурай і індустрыяй забаў, спажывецкай і камерцыйнай культурай. Яе з'яўленне і функцыянаванне часта звязваюць з развіццём сродкаў масавай інфармацыі, з задачамі прапаганды пэўнай ідэалогіі, пэўных каштоўнасцей. Сапраўды, масавая культура мае ўсе гэтыя якасці. Было б несправядліва зводзіць яе толькі да забаў або кітчу, якія не валодаюць ні мастацкай, ні эстэтычнай каштоўнасцю. Ступень яе папулярнасці звязана не толькі з модай або даступнасцю амаль для кожнага члена грамадства. Практычна ўсе тэарэтыкі адзначаюць, што масавая культура з пачатку (яна з'явілася ў ЗША) існавала ў інтарэсах бізнесу і толькі потым стала ўдзельніцай у іншых сферах культурнага жыцця. У Еўропе масавая культура выступала як апазіцыя афіцыйнай культуры, што была звязана з дзяржавай, ёю прапагандавалася і распаўсюджвалася праз навучальныя ўстановы і царкву.

Больш поўнае тлумачэнне масавай культуры прапаноўваюць тыя культуролагі, якія разглядаюць яе функцыі. Адны тэарэтыкі бачаць яе сутнасць у тым, што яна здзяйсняе стандартызацыю духоўнай дзейнасці чалавека, калі ігнаруецца і нават «вымываецца» індывідуальная непаўторнасць кожнага. Іншыя адзначаюць, што ёй уласціва імкненне надаваць элементам культурнай сістэмы пэўнасць, аднастайнасць, абсалютнае падабенства, калі ўсе бакі жыцця нівелююцца. Масавая культура арыентуецца на самыя нізкія густы і адзнакі, таму папулярнае мастацтва не толькі дае плоскую і абмежаваную карціну жыцця, але прыводзіць людзей да звужэння эмоцый і інтарэсаў. З дапамогай масавага мастацтва мы прыстасоўваемся да норм жыцця непаўналетніх. Французскі сацыёлаг Э.Морэн лічыць, што для масавай культуры характэрны сістэма «зорак», рэклама, эротыка, гвалт, хэпі-энд.

Свет масавай культуры ўключае рэкламу, шоу-бізнес, папулярныя кіно- і тэлежанры, такія, як мюзікл, эратычны фільм, фільм жахаў, вестэрн, гангстарскі фільм; некаторыя літаратурныя формы, напрыклад дэтэктыўны раман, і інш. Мэта большасці відаў і жанраў масавай культуры – уцёкі ад рэальнага жыцця. Масавая культура прапаноўвае ілюзію зносін, ілюзію дачынення людзей да чалавечай супольнасці. Гэтыя ілюзіі ашукваюць не толькі спажывоўцаў, але і стваральнікаў масавай культуры.

Самыя розныя аўтары адзначаюць, што ўнутраным, істотным бокам масавай культуры з'яўляецца памкненне да пошласці – паніжэння ідэалу да ўзроўню ўсярэдненасці, звычайнасці, штодзённасці. Нездарма нават на радзіме масавай культуры яе называюць часта псеўдакультурай або контркультурай.

3. Ідэйна-мастацкія напрамкі іх уплыўна формы і змест сучаснай мастацкай культуры

У пачатку ХХ ст. рамантызм, рэалізм, сімвалізм і іншыя напрамкі мастацтва вычарпалі свой патэнцыял і вымушаны былі саступіць месца новым рухам, у якіх адлюстравалася крызісны стан не толькі культуры, але і грамадства ў цэлым. У межах *мадэрнізму* (ад англ. *moderne* – сучасны, найноўшы) ідуць эксперыментальныя пошукі ў мастацтве, падкрэслена незвычайных сродкаў і форм творчага самаўдасканалення. Прадстаўнікі

мадэрнісцкай плыні імкнуліся да пераўтварэння і ўзвышэння сродкамі мастацтва паўсядзённага жыцця чалавека праз стварэнне эстэтычнага гарадскога асяроддзя і прадметаў побыту, якія ўплываюць на эстэтычны густ. Творцы імкнуліся супрацьпаставіць безгустоўным прадуктам машынай вытворчасці артэфакты высокага мастацтва. Мадэрну ўдалося здзейсніць пераварот у дэкаратыўна-прыкладным мастацтве і навогул у побытавай сферы, надаўшы ёй эстэтычную прывабнасць.

Мастацкая культура ўяўлялася мадэрністам сілай, здольнай фарміраваць нават сферу сацыяльных адносін. Адлюстроўваючы новыя рэаліі культуры, яны выявілі велізарныя мастацкія магчымасці сродкаў масавай камунікацыі. Мастакі стваралі новыя тыпы кнігі, плаката, тыражнай графікі, рэкламы, дзе тэкст і афармленне ўтваралі мастацкае адзінства. *Сярод мастакоў*, якія працавалі ў *стылі мадэрну*, найбольш значны ўплыў на вяўленчае мастацтва аказалі *Л. Бакст, А. Бенуа, О. Бёрдслі, А. Галавін, Г. Клімт, А. Муха, В. Сяроў, Ф. Ходлер*. Для іх твораў уласцівы дэкаратыўнасць, умоўнасць, арнаментальнасць, парушэнне натуральных прапорцый. Прастора на палотнах не мае глыбіні, а арнамент выконваецца пры дапамозе дакладных контурных ліній.

Асабліва шырока рысы мадэрну ўвасобіліся ў архітэктуры. Адметнасцю *архітэктурнага мадэрну* была свабодная, мудрагелістая, часам асіметрычная канфігурацыя пабудовы. *А. Вельдэ, А. Гаўдзі, Г. Гімар, В. Арта, Ф. Шэхтэль* выкарыстоўвалі для стварэння адпаведнай атмасферы ўнутры будынка магчымасці розных відаў мастацтваў. Асабліва папулярнымі з'яўляліся пано, вітражы, скульптура, кераміка, спецыяльна падабраная тканіна.

У мадэрнізме ўзнікае мноства плыней, сярод якіх вылучаецца *фавізм* (ад фр. *lesfauves* – дзікія). Яго прадстаўнікі *М. де Вламінк, А. Дэрэн, А. Марке, А. Маціс* і інш. своеасабліва працягвалі традыцыі рамантызму і постімпрэсіянізму. Яны не ставілі задачай дакладна адлюстроўваць рэаліі соцыуму, а імкнуліся перадаць перш за ўсё пачуцці і настрой, якія ўзнікаюць пры сузіранні штучна створанай прыгожай рэчаіснасці. Мэтай іх творчасці была эстэтычная асалода. Для палотнаў фавістаў уласціва пышнасць фарбаў. Колер быў іх галоўным выразным сродкам. Ён стаў адыгрываць асноўную ролю ў карціне, пера-

тварыўся ў формаўтваральны фактар. Захапленне каларытам прывяло да страты аб'ёмнасці і дэфармацыі фігуратыўных абрысаў. Не капіраванне колеравай гамы навакольнага асяроддзя, а канструяванне выявы свету праз суб'ектыўнае ўспрыманне колеру адрознівала фавістаў. Мастакі дадзенага кірунку працавалі чыстымі фарбамі, наносілі іх на холст буйнымі плямамі ці яркімі мазкамі. У той жа час святлоценная мадэліроўка формы, лінейная і паветраная перспектывы практычна адсутнічалі. Ігнараванне аб'ёмнасці надавала іх творам дэкаратаўнасць і абстрактнасць. Фавісты лічылі, што на дынамічна ўзмоцненых маляўнічых акордах можна будаваць эфект карціны. Адкрытая дэкаратаўнасць жывапісуўласціва *Анры Мацісу*. Яго палотны «*Чырвоны пакой*», «*Гутарка*», «*Сямейны партрэт*», «*Танец*», «*Музыка*» нагадвалі візантыйскія эмалі і абразы па яркасці і чысціні колераў.

Фавісты не стварылі даўгачаснай плыні, і кожны з мастакоў, прайшоўшы «выпрабаванне агнём» новай каларыстыкі, пайшоў сваім шляхам. Фавізм быў кароткачасовай з'явай у еўрапейскім жывапісе, прыступкай у фарміраванні мастацкіх напрамкаў XX ст.

Блізкімі да мастакоў-фавістаў па сродках выразнасці былі *экспрэсіяністы* (ад фр. expression – выражэнне). Як і фавісты, прадстаўнікі дадзенай мастацкай плыні парвалі з традыцыйным мастацтвам, рабілі ўхыл на адлюстраванне эмоцый, цікавіліся каларыстычным жывапісам. Адначасова іх тэхніка адрознівалася ад мастакоў-фавістаў. Эстэтычную і светапоглядную пазіцыю *К. Кельвіц, Э. Кірхнер, Ф. Марк, Э. Мунк, Э. Нольдэ, М. Пехштэйн* і інш. выражалі пры дапамозе лакальных і напружаных форм, вуглаватых вібрыруючых ліній, дэфармацыі прадметаў, выкарастання суровых і рэзкіх фарбаў.

Аб'ектам іх увагі з'яўляліся пакуты чалавека ў сучасным свеце, які перапоўнен жудасцю. У творах майстроў гэтай плыні ўвасоблены драматычнае светаўспрыманне, настрой прыгнечанасці. Іх творы не вабілі гледача колеравай асалодай, на творах герояў карцін бачны страх, адчай, маленне, выкліканыя хваробамі, стыхійнымі бедствамі, войнамі, рэвалюцыямі, галечай, адзіноцтвам і г. д.

Экспрэсіяністы не адлюстроўвалі знешняе ўражанне, а, на супраць, выяўлялі ўнутранае перажыванне ўбачанага, паказ-

ваючы не форму, а сутнасць з'явы. Суб'ектывізм у адлюстраванні свайго духоўнага «Я» супрацьпастаўляецца рэалістычнаму светаразуме. Мастакі новага кірунку выступалі супраць афіцыйнага стылю, супрацьпастаўлялі сябе «старым сілам». Адзін з тэарэтыкаў экспрэсіянізму Э.Нольдэ заяўляў, што чым далей аддаляешся ад прыроды, застаючыся натуральным, тым вышэй становіцца мастацтва. Натуральнасць экспрэсіяністам бачылася ў па-геаметрычнаму спрошчаных формах, адмове ад перспектывы і знаходак імпрэсіяністаў, у прымітывізме народнага і архаічнага мастацтва. Свет дысгармоніі, гвалту, дэфармацый і агіднасці адлюстроўваецца ў іх творах.

Жаданне схавацца ад сучаснай цывілізацыі, у аснове якой ляжыць прынцып камерцыялізацыі, сум па шчырасці і натуральнасці характарызуюць творчасць прадстаўнікоў *прымітывізму*. Адметнасцю іх мастацтва з'яўляецца зварот да норм народнай творчасці. Дзякуючы гэтай ідэйна-мастацкай плыні, у высокую культуру прыйшло шмат творцаў, якія не мелі мастацкай адукацыі (П. Гаген, Н. Пірасманашвілі (Ніко Пірасмані), А. Русо і інш.). У пачатку творчага шляху захапляліся прымітывізмам К. Малевіч, К. Марк, М. Ларыонаў, М. Шагал. Адметнасцю твораў прымітывістаў была першасная чысціня светаўспрымання, эмацыянальная яснасць, свядомае праграмае «апрашчэнне» мастацкіх сродкаў, камбінаванне. Мастацкія сродкі арганічна адпавядалі паўсядзённаму жыццю звычайнага чалавека, нярэдка запазычваліся з вясковага і гарадскога фальклору. Мастакі ўвасаблялі формы першабытнага, сярэдневяковага, народнага мастацтва.

У 20-х гг. XX ст. зараджаецца *кубізм*, прадстаўнікі якога адмаўляліся ад мінулых традыцый. Ж. Брак, С. Дэлоне, Ф. Лежэ, П. Пікаса на першы план ставілі фармальны эксперымент, нетрадыцыйны рацыяналістычны спосаб мастацкага асваення свету. Кубісты адмаўляюцца ад малюнка ілюзорнай прасторы, паветранай перспектывы, перадаючы прастору праз супастаўленне прадметаў. У творах кубістаў назіраецца выразнае выяўленне геаметрычных форм (конус, куб, цыліндр), з дапамогай якіх асэнсоўвалася сутнасць каштоўнасцей тэхнагеннай цывілізацыі і тэхнатворнага чалавека. Свет уяўляўся ім як уладкаваная тэхнічная сістэма.

Першыя кубістычныя спробы *Пабла Пікаса* (1881–1973) адносяцца да 1907–1908 гг. Ён стварае прымітыўныя скульптурныя працы «Галава», «Лялька» і вялікае палатно «*Авіньёнскія дзяўчыны*». Карціны П.Пікаса не губляюць сюжэтнасці, але прадметы і чалавечыя выявы схематызуюцца, рэальны свет трансфармуецца ў разнастайныя геаметрычныя аб'екты.

Загадкавае малюнка на палотнах кубістаў дапаўнялася словамі, літарамі, калажамі, знакамі. Карціна ператваралася ў інтэлектуальную гульню, у якой свет як гарманічнае цэлае не існаваў, ён быў толькі часткай адлюстравання ў «расколатых люстэрках» (П.Пікаса). Чалавек у кубістаў рассыпаецца на незлучальныя складнікі, а свет праз іх вобразную сістэму «абязлюджаецца», распадаецца на асколкі геаметрычных формаў.

У пошуках новых прыёмаў мастацкай выразнасці кубісты ўключалі ў свае творы немастацкія матэрыялы (дрэва, тканіну, жалеза, шкло, часткі музычных інструментаў, этыкеткі і інш.). Розныя побытавыя рэчы ў іх творчасці набывалі мастацкі сэнс. Рашаючую ролю адыгрываў прынцып свабоднага канструявання мастацкага вобраза сродкамі інтэлектуальнай гульні і фантазіі. Кубісты, такім чынам, фактычна адкідвалі выяўленчую функцыю класічнага мастацтва.

Кубістычныя ідэі трансфармаваліся, спарадзіўшы *канструктывізм*, а пазней *функцыяналізм* у еўрапейскай і амерыканскай архітэктуры. *Ле Карбюз'е* ў архітэктуры бачыў толькі функцыянальнасць, ён называе дом «машынай для жылля», а крэсла «апаратам для сядзення». Ад найўных праектаў з дапамогай новай архітэктуры змяніць свет да лепшага, да сацыяльнай гармоніі канструктывісты ў хуткім часе адмовіліся. Канструктывісцкія праекты ў поўным маштабе не рэалізаваліся, у савецкай архітэктуры 1920–1930-х гг. у большасці сваёй засталіся на ўзроўні «папяровай» архітэктуры. Функцыяналізм абсалютызаваў кубістычныя формы ў будаўніцтве. Выкарыстанне шкла, жалезабетонных канструкцый і сталі прывяло ў архітэктуры першай паловы XX ст. да ўніфікацыі і стандартызацыі, спрыяла стварэнню і разрастанню ўрбаністычнага «інтэрнацыянальнага стылю», які знішчаў гістарычныя і этнакультурныя традыцыі мінулага.

У азначаны перыяд зараджаюцца і імкліва распаўсюджваюцца такія напрамкі, як *футурызм*, *дадаізм*, *сюррэалізм* і *абстракцыянізм*, прадстаўнікі якіх адстойвалі незалежнасць мастацтва ад асяроддзя. Па іх меркаванні сутнасць мастацкай дзейнасці заключаецца ў стварэнні форм, якія ўласцівы толькі мастацтву. Пры гэтым формы ствараюцца па сваіх законах, альбо ў выніку спантаннага дзеянняў мастака.

Так, свае разважанні тэарэтыкі *футурызму* абгрунтоўвалі, абапіраючыся на ідэі Ф. Ніцшэ, інтуітывізм А. Бергсана і анархізм. Ф. Марынеці, аўтар «*Маніфеста італьянскага футурызму*», аб'яўляў пачуцці, ідэалы шчасця, добра, любові слабасцямі, якія павінны адступаць пад напорам тэхнікі, урбанізацыі, культу сілы і руху. Футурысты Дж. Бала, У. Бачоні, К. Кара, У. Маякоўскі, В. Хлебнікаў і інш. выступалі з праслаўленнем індустрыяльнай цывілізацыі і вялікага горада; эстэтыцы прыгожага супрацьпастаўлялі эстэтыку энергіі і хуткасцей. Задачу мастацтва яны бачылі ў выяўленні не прадметаў, а ўтвараючых іх энергетычных палёў і станаў, у перадачы адчування руху. Напрыклад, каб выразіць рух, яны выкарыстоўвалі прынцып сімультаннасці (адначасовае выяўленне прадмета ў розных моманты часу і ў розных ракурсах). Так, на палотнах *Джына Севярыні* людзі паказваліся з мноствам рук і галоў, контуры цела паўтараліся некалькі разоў. Для паэзіі футурыстаў былі ўласцівы эксперыменты са словам, сэнсавыя парадоксы, пераіначванне мовы.

У *сюррэалізме* ўвасобіліся антырацыяналістычныя і суб'ектывісцкія тэндэнцыі ў мастацкай культуры. Сюррэалізм як мастацтва «звышрэальнага», «звышнатуральнага» узнік першапачаткова як літаратурная плынь, якая пазней распаўсюдзілася ў сферы жывапісу, скульптуры, тэатра і кіно. У мастацкай практыцы Л. Арагон, А. Арто, Л. Бунюэль, С. Далі, А. Джакамеці, Ж. Както, А. Ларан, Г. Мур, П. Элюар і інш. абапіраліся на ідэі А. Бергсана, З. Фрэйда, А. Шапенгаўэра. Задачу мастацтва яны бачылі ў адлюстраванні неасэнаваных працэсаў руху думкі чалавека. Сюррэалісты аб'яўлялі ірацыянальны свет больш рэальным, чым сама рэчаіснасць, і па сваёй сутнасці абсурдным, поўным супярэчнасцей, не падначаленых розуму. Не менш ірацыянальны, на іх погляд, і сам чалавек. Таму пранікнуць у таямніцы абсурднага быцця і чалавека, лічылі творцы

гэтага кірунку, магчыма ў асобных станах псіхікі і свядомасці (сон, галюцынацыя, мары, азарэнні і г. д.).

Першай сюррэалістычнай карцінай было «Сумненне паэта» (1913) Джорджадэ Кірыко з малюнкам гарадскога краявіду. Вяршыняй сюррэалістычнага мастацтва лічыцца творчасць Сальвадора Далі, які ў 1930-х гг. знайшоў «сваю» мастацкую мову. У яго палотнах, звязаных з грамадзянскай вайной у Іспаніі («Прадчуванне грамадзянскай вайны ў Іспаніі», 1936; «Восеньскі канібалізм», 1936–1937; «Іспанія», 1938), ірацыянальныя выявы набываюць аб'ектыўную відавочнасць. Мастак ставіць перад сабой задачу рэалістычна паказаць ірацыянальную думку «па невядомых законах малюнка». У 1940–1950-х гг. Далі звяртаецца да атамнай праблематыкі («Атамная Леда», 1949) і маральнай спадчыны хрысціянства («Атамны крыж», 1952; «Распяцце», 1954; «Тайная вячэра», 1955). У карцінах мастака назіраецца змешванне рэальнага і фантастычнага, сна і явы. На адным палатнетворца мог злучыць розныя прасторы і час, рух і пакой, вялікія прадметы намаляваць маленькімі і наадварот.

Ва ўяўленнях сюррэалістаў аб прыгажосці злучаліся супрацьлегласць, шматзначнасць і незавершанасць вобразаў, у якіх адчуваецца трывожная таямніца. Сюррэалізм як форма авангардызму, па трапным азначэнні А.Брэтана, з'яўляецца не мастацтвам, а формай свядомасці. Авангардызм імкнецца стварыць «немастацтва» і паставіць яго на месца філасофіі, стварыць штосьці асаблівае, якое ўключае і праблемы абстрактнага мыслення, свет канцэнтрацыі ідэй і (ускосна) падання аб быцці. Спробы сюррэалістаў узвысіцца над «абмежаванасцю як матэрыяльнага, так і ідэальнага свету» на практыцы прыводзяць да эклектыкі натуралізму і інтуітывізму, цытавання і парадзіравання з мэтай разбурэння эстэтычных стэрэатыпаў помнікаў мастацкай культуры папярэдніх эпох.

Падчас Першай сусветнай вайны ў асяроддзі маладых эмігрантаў зараджаецца ірацыяналістычная плынь *дадаізм*, для прадстаўнікоў якой уласціва адсутнасць агульнай эстэтычнай праграмы і адзінага стылю. *Ж. Арп, М. Дзюшан, Ф. Пікабія, Т. Тцара, К. Швітэрс* і інш. лічылі, што высокія ідэалы, страсці – усё гэта толькі ілюзіі нашай перакошанай свядомасці. Таму яны адмаўляліся ад высокіх ідэалаў маралі і

асноўных катэгорый эстэтыкі і засяроджвалі ўвагу на побытавых прадметах, якія служылі галоўным выразным сродкам іх твораў.

Мастацкімі прыёмамі, з дапамогай якіх увасабляліся ідэі дадаістаў, з'яўляліся *калаж* і *рэдзі-мэйд* («готовыя рэчы»). У творах дадаісты выкарыстоўвалі бытавыя рэчы (сушылкі, парасоны, веласіпеднае кола, грэбні і інш.). Напрыклад, рэдзі-мэйд *Марсэля Дзюшана* «*Фантан*» уяўляў пісуар. Для калажа дадаісты нярэдка бралі рэчы, выкінутыя на звалку: абрэзкі тканіны, абрыўкі газеты, квіткі і інш. Мастакі злучалі іх па прынцыпу выпадковай арганізацыі кампазіцыі, якая ўвасабляла ідэю алагізму. Карціны *Франсіса Пікабія* (1879–1953) уяўлялі размалёваныя тэхнічныя чарцяжы, сэнс якім надавалі мудрагелістыя назвы («*Парад каханьня*», «*Дзіцё-карбюратар*», «*Канібалізм*»). М. Дзюшан уводзіў у кантэкст карціны гатовыя вырабы бытавога прызначэння або ствараў з іх ірэальныя канструкцыі. Прадметы, спалучаныя па «прынцыпе выпадковасці», у Дзюшана адлюстроўвалі ўнікальнасць прадметаў дадаісцкага мастацтва, суіснаваўшых толькі ў акце ўспрымання.

Літаратурна-мастацкі рух дадаістаў быў нігілістычным па прыродзе і ўвасабляў непрыманне буржуазнага мастацтва і светабачання маладым пакаленнем, якое прайшло вайну. Дадаісты імкнуліся да звяржэння сталых эстэтычных норм і стэрэатыпаў сацыяльных паводзін. Іх літаратурныя вечары і выставы суправаджаліся скандаламі і эпатажам публікі. Анархічны бунт дадаістаў быў замяшаны на чыстым нігілізме, не суправаджаўся ніякай палітычнай праграмай або лагічнасцю эстэтычных маніфестаў.

Такім чынам, для дадаізма ўласцівы адсутнасць планамернай будовы твораў, разбурэнне мастацкай формы, увасабленне выпадковасці, эпатаж, ірацыяналізм, сацыяльная крытыка. Шэраг метадаў і тэхнічных прыёмаў дадаістаў перанялі пазней прадстаўнікі поп-арта і хэпенінгу.

Вяршыняй развіцця мадэрнісцкіх кірункаў у жывапісе і скульптуры становіцца *абстрактнае мастацтва*, якое адмовілася ад фігуратыўнага адлюстравання рэчаіснасці. Галоўнай мэтай абвешчалася выяўленне метафізічнай сутнасці прадметаў з дапамогай чыстага колеру і формы. Гэтая агульная ідэя па-рознаму ўвасаблялася ў творчасці *Ж. Брака*, *Р. Дэлона*,

В. Кандзінскага, К. Малевіча, П. Пікаса і інш. Развіццё іх творчасці адбывалася праз гарманізацыю рознакаляровых фігур, вызваленне колеру ад формы, наданне самастойнай выразнай каштоўнасці колеравай пляме і стварэнне геаметрычных абстракцый.

Абстрактны жывапіс па сваёй прыродзе «беспрадметны» і «неаб'ектыўны», паколькі адмаўляецца ад любой формы адлюстравання аб'ектыўнай рэальнасці. Абстракцыянізм становіцца «мастацтвам у сабе». Адкінуўшы перайманне рэчаіснасці, ён становіцца самастойнай рэальнасцю. *М.Брыён* у працы «*Абстрактнае мастацтва*» (1956) лічыць, што абстракцыянізм характэрны для ўсіх кірункаў сучаснага мастацтва, але ўласна абстракцыянізм стаў «другой прыступкай» мадэрнізму наогул, «сучасным ператварэннем» усяго ранейшага мастацтва. Найбольш выразна мастацкія прыёмы абстракцыянізму выяўляюцца у працах нідэрландскага мастака *Піта Мандрыяна*, які на сваіх палотнах ствараў камбінацыі са строга прамавугольных фігур, падзеленых вертыкальнымі і гарызантальнымі лініямі. Безасабовыя кампазіцыі Мандрыяна замест назваў атрымлівалі літарную і лічбавую нумарацыю. П.Мандрыян называў свой стыль «неапластыцызмам» і гаварыў аб «дэнатуралізацыі» мастацтва і жыцця. Замест геаметрычнага абстракцыянізму *Васіль Кандзінскі* аддае перавагу колеравым плямам няправільнай формы, крывым і выгнутым лініям. Прадметнасць саступае месца ў яго творчасці абстракцыі, якая разглядаецца «як наймацнейшым чынам дзеючая рэальнасць».

Звядзенне складанай светабудовы да найпростых геаметрычных формаў ажыццявіў у своеасаблівым кірунку абстракцыянізму – *супрэматызме Казімір Малевіч*. Злучыўшы кубізм і футурызм, К. Малевіч беспрадметны стыль назваў «пачаткам новай культуры». Прамавугольнікі, кругі, трохвугольнікі розных памераў і прапорцый, афарбаваныя ў простыя колеры, уяўляліся як сістэма «дынамічнага супрэматызму». Выстаўлены ім у 1915 г. «*Чорны квадрат*» быў абвешчаны «знакам новага мастацтва». Мастак намерваўся звесці ўсё да «нуля формаў» і з уласцівым яму максіmalізмам сцвярджаў, што жывапіс у традыцыйным разуменні – «забабоннасць мінулага». Супрэматызм у барацьбе з прадметнасцю з мастацкага твора выключаў не толькі вобразны пачатак, але і асобу мастака. Не

выпадкова ў творах К. Малевіч затым вярнуўся да кубістычных формаў, нават у карцінах, напісаных у рэалістычных традыцыях.

У абстрактным стылітварылі і некаторыя скульптары (А. Колдэр, З. Кемені, Г. Мур і інш.). Так, Аляксандр Колдэр абазначыў свае творы як мобілі, якія ўвасаблялі ідэі вечнага космасу і знаходзіліся ў рухомай раўнавазе. Пластычныя формы рознай афарбоўкі скульптар замацоўваў у падвешаным стане, так што яны вагаліся і вярцеліся ў прасторы.

Прыёмы абстракцыяністаў у галіне колеру і формы актыўна выкарыстоўваюцца да сённяшняга часу мастакамі, графікамі і дызайнерамі. У іх знаходзяць натхненне афарміцелі, дзеячы тэатра і кіно, аўтары тэлепраграм і рэкламы.

4. Постмадэрнізм у культуры другой паловы ХХ ст.

З сярэдзіны ХХ ст. у духоўным жыцці развітых краін, якія ўступілі ў постіндустрыяльную эпоху, выразна праяўляецца кірунак, што атрымаў назву *постмадэрнізм*. Індустрыялізацыя, урбанізацыя, сусветныя войны закладвалі перадумовы глабалізацыі сацыякультурнага працэсу, а таксама звязаных з гэтым праблем. Індустрыяльнае грамадства набірала сілу, падрыхтоўваючы глебу для постмадэрнізму. Постмадэрнізм афармляецца як агульны кірунак заходняй культуры ў 1970-х–1980-х гг. Да найбольш істотных тыпалагічных рыс культуры постмадэрнізму трэба аднесці тэхніцызм, рацыяналізм, сінтэз «высокай» і «масавай» культуры, свежкі характар сацыяльнага жыцця, інтэграцыйнасць сацыякультурных працэсаў. Культуру постмадэрнізму нельга разглядаць як спецыфічна заходнюю з’яву, але пераважная роля Захаду тут відавочная. У постмадэрне знайшлі адлюстраванне таксама традыцыі Усходу, Лацінскай Амерыкі і Афрыкі.

Постмадэрн – гэта культура інфармацыйнага (постіндустрыяльнага) грамадства. Адметнымі рысамі такога грамадства з’яўляюцца пераважнае значэнне інфармацыі ў дачыненні да вытворчасці, рэсурсаў, капіталу; вялікая хуткасць змен; камп’ютарная рэвалюцыя; перавага рацыянальнага спосабу засваення рэальнасці над пачуццёвым. Узнікненне цывілізацыі прывяло да падзелу навукі і мастацтва, гэта значыць да рацыянальна-лагічнага, сэнсавага і пачуццёва-вобразнага, эмацыя-

нальнага засваення рэальнасці. XX ст. у значнай ступені ўзмацніла гэты падзел.

Культура інфармацыйнага грамадства – гэта экранная культура, што прыйшла на змену пісьмовай. Гэта прынцыпова іншы спосаб фіксавання і перадачы інфармацыі, асаблівасць якога заключаецца галоўным чынам у хуткасці яе распаўсюджвання. Дадзеная акалічнасць вядзе да паступовага сцірання граняў паміж цэнтрам сусветнай культуры і перыферыяй, а гэта, у сваю чаргу, спараджае ўніверсалізацыю выявы жыцця і выявы думкі. З іншага боку, гэтыя змены вядуць да адраджэння этнічных культур перыферыі, а таксама спроб пабудовы розных варыянтаў мастацкай карціны свету. Перыяд постмадэрнізму ў мастацкай культуры ўяўляе масу нявырашаных пытанняў, звязаных з праблемамі перыядызацыі, тыпалагізацыі, марфалогіі мастацтва.

Інфармацыйнае грамадства спараджае новы спосаб засваення рэальнасці. Гэты факт выразна прасочваецца ў мастацкай культуры постмадэрнізму, у першую чаргу ў яе марфалогіі. Выяўленчае і пластычнае мастацтва, музыка і літаратура, як і іншыя прасторавыя і часавыя віды мастацтва, саступаюць свае пазіцыі прасторава-часавым сінтэтычным відам. Найбольш ярка тыпалагічныя рысы постмадэрну выяўляюцца ў кіно, тэлебачанні, папулярнай або рок-музыцы, мастацтве камп'ютарнай графікі. Тым не менш нельга не згадаць аб спецыфіцы такіх відаў мастацтва, як жывапіс, скульптура і архітэктура.

Мастацкая культура перыяду постмадэрнізму складаная і шматстайная ў сваіх праявах. У 1960 – пачатку 1970-х гг. уключала ў сябе такія кірункі, як мінімальнае мастацтва, рэдзі-мэйд, хэпенінг, перформанс, лэнд-арт. Усе гэтыя кірункі аб'ядноўвае імкненне вылучыць сябе як антымастацтва. Сусветна вядомымі прадстаўнікамі постмадэрнізму з'яўляюцца *Д. Барнс*, *Р. Бафіл*, *Т. Браўн*, *П. Булез*, *Р. Вентуры*, *Ж.-Л. Гадар*, *Ч. Джэнкс*, *М. Мерц*, *У. Эка* і інш. «Эстэтыка бунту» не прыцягвала мастакоў да канца 1960-х гг., аднак і пасля гэтага жывапіс заставаўся пераважна элітарным відам мастацтва. У той жа час падыход да рэалізацыі творчых задум мастакоў сведчыць аб іх прыналежнасці да постмадэрнізму. Для іх было характэрна пераважанне акта тварэння над вынікам. Іншаму кірунку, да якога адносяцца такія мастакі, як *Эд Рэйнхарт*,

Фрэнк Стэла, Барнэт Ньютан, уласціва імкненне да спрашчэння форм і колеравай гамы, што ўсё больш ператварала іх карціны ў аднастайную паверхню. У поп-арце назіраецца адраджэнне традыцый дадаізму: уключэнне ў карціну асобных прадметаў. Гэта было спробай разбурыць аднамерную плоскасную ўмоўнасць грубай рэальнасцю. Прадстаўнікі поп-арта – *Эндзі Уорхал, Джаспер Джонс, Роберт Раўшэнберг* і інш. *Луца Фантана* і *Альберта Буры* дайшлі да арэчаўлення карціны і аднайменнага акта яе знішчэння. Апошняе заслугоўвае таго, каб быць згаданым хоць бы толькі таму, што для лёсу жывапісу постмадэрну носіць сімвалічны характар.

Падобныя тэндэнцыі назіраюцца і ў скульптуры. Цікавыя ў гэтым плане працы скульптараў *Навума Габо* і *Жана Тэнглі*. Так, Н. Габо стварыў незвычайна прыгожыя скульптуры, карыстаючыся даволі простымі геаметрычнымі элементамі. Працы Габо рассоўваюць прастору фону і нясуць адчуванне поўнасці часу і бясконцасці свету. Створаныя з мігатлівых, пераліўных нітак, складнікаў мякка дэфармаваных плоскасцей, гэтыя творы нагадваюць вытанчаныя выявы касмічных аб'ектаў. Супрацьлегласць гэтым вытанчаным канструкцыям уяўляюць працы Ж. Тэнглі, швейцарскага скульптара. У 1960 г. Тэнглі на вернісажы ў Нью-Йорку прадставіў сваё стварэнне – вялізны будынак, які складаецца з розных частак рухавіка аўтамабіля, слоікаў з-пад кока-колы, сапсаваных парасонаў, цацак, яшчэ прыдатных да ўжывання, састарэлых мадэляў гаспадарчых тавараў. Усе гэтыя элементы, злучаныя неверагоднай выявай, на вачах здзіўленай публікі пачыналі бязладна рухацца. Не паспявалі глядчы наглядзецца на гэты здзіўны твор, як маэстра простым націскам кнопкі падаваў каманду, і машына пачынала эфектна знішчаць саму сябе.

Мастацтва постмадэрнізму ў Савецкім Саюзе звязана з імёнамі такіх мастакоў, як *М. Шамякін, І. Якерсан, М. Гробман, К. Худзякоў, В. Сітнікаў*, выдатным кінарэжысёрам *А. Таркоўскім*. Кінематограф у цэлым можна разглядаць як своеасаблівы знак постмадэрну. Фільм «*Люстэрка*» *А. Таркоўскага* – найболей паказальны прыклад. У карціне практычна няма сюжэта. Гэта ўспаміны аб дзяцінстве аўтара фільма: доўгія бязлюдныя планы хат, краявіду. Тут толькі адзіная «дзеючая асоба» – вецер, рух паветра. Яго нельга перадаць у кіно гэтак жа, як

колер або гук, але менавіта на гэтага «героя» звяртае ўвагу гледача аўтар. Для А.Таркоўскага фільм «Люстэрка» – гэта не фільм аб дзяцінстве, а своеасаблівы сакральны акт вяртання ў дзяцінства, вяртанне ў адчуванне дзяцінства. Думка мастака праходзіць за гранню слоў, відэа- або музычнага рада. Дыялогі гучаць неяк адхілена, далёка. Няўлоўна, як рух паветра, прасочваецца аўтарам светаадчуванне дзіцяці. Пошук згубленай некалі гармоніі прымушае «пракручваць» у галаве адны і тыя ж эпізоды, фразы, зрокавыя выявы дзяцінства, калі на кожнае пытанне можна было атрымаць вычарпальны адказ. А.Таркоўскі паўстае як «рэч у сабе», ён творча самадастатковы галоўны герой карціны.

Постмадэрнізм у эстэтычным плане выступае як засваенне вопыту мастацкага авангарда. У мастацтве постмадэрнізму сціраюцца грані паміж высокім мастацтвам і кітчам. Постмадэрнізму ўласціва адначасовая арыентацыя на масу і эліту. І калі ў кінематографіе грань паміж элітарным і камерцыйным пралягае досыць выразна, то ў музыцы ўсе згаданыя прыметы спалучаюцца найбольш гарманічна. Гаворка ідзе аб так званай папулярнай, або рок-музыцы, з'яве, якая аказвае значны ўплыў на заходнюю культуру другой паловы XX ст. і далёка выходзіць за рамкі звычайнага музычнага жанру. Так, рок-музыка спалучае ўсе найбольш істотныя характарыстыкі постмадэрнісцкага мастацтва. Яе варта разглядаць як з'яву ўнікальную, спароджаную культурай постмадэрну. Яе гісторыя пачынаецца ў 1950-х гг. з немудрагелістага рок-н-рола і рытм-н-блюза. У першую чаргу тут злучыліся розныя этнакультурныя традыцыі, галоўным чынам еўрапейскія і афрыканскія, што не выключае і іншых. Рок-музыка нарадзілася і развівалася шмат у чым дзякуючы навукова-тэхнічнаму прагрэсу, эвалюцыі гукавытворчых і запісваючых прылад. Вялікае значэнне (асабліва ў 1960– пачатку 1970-х гг.) меў непасрэдны візуальны кантакт гледача і артыста. Манера выканання, паводзіны на сцэне і ў зале прыводзілі да нейкага энергаабмену паміж выканаўцамі і слухачамі, а сам канцэрт ператвараўся ў акт сумеснай творчасці, і ў гэтым плане працэс стварэння музычнага твора ўсякі раз набываў унікальны характар. Наколькі папулярныя былі такія мерапрыемствы, сведчыць той факт, што,

напрыклад, на знакамітым фэсце ў Вудстоку ў 1969 г. сабраліся каля 500 тыс. гледачоў.

Рок-н-ролам называюць не толькі досыць вузкі музычны кірунак, які сфарміраваўся ў сярэдзіне 1950-х гг. у ЗША, але галоўным чынам увесь спектр яго позніх трактовак: спосаб жыцця, характар светаўспрымання і спосабы матывацыі. У гэтым сэнсе рок-музыка найбольш выразна дэманструе сціранне граняў паміж духоўнай культурай і ўзроўнямі ўсвядомленасці.

І калі музыка ў 1960-х гг. аб'ядноўвала асобныя групы моладзі па прымеце ўласна музычных прыхільнасцей, а таксама звязаных з гэтым жыццёвых арыенціраў, то зараз жыццёвыя арыенціры набываюць большае значэнне. Групы, якія найбольш выразна і таленавіта адлюстроўвалі згаданыя арыенціры, атрымалі назву «культавых». У розны час да такога роду калектываў адносіліся «Бітлз», «Ролінг Стоўнз», «Секс Пістолз», «Ю-2», «Нірвана» і інш.

Такім чынам, постмадэрнізм заметна паўплываў на ідэалагічнае і рэлігійнае жыццё, літаратуру і мастацтва, на гуманітарныя веды. Постмадэрнісцкая ментальнасць складвалася як пераадоленне не толькі класічных, але і мадэрнісцка-авангардных устаноў і арыентацый, як адаптацыя духоўнай дзейнасці да ўмоў сталага дэмакратычнага грамадства, якое адрозніваецца плюралізмам у самых разнастайных сферах быцця.

Постмадэрнізм не адмаўляе ні мадэрнізм, ні іншыя культурныя парадыгмы, але знішчае тую статусную іерархію, вяршыню якой займалі творцы і эксперты. Губляецца розніца паміж цэнтрам і перыферыяй, стваральнікамі культурных твораў і аўдыторыяй і нават паміж дасканалым, ці высокім і выпадковым, ці паўсядзённым. У гэтай плыні не прызнаецца «дыктатура навізны і прагрэсу», адсутнічае клопат пра чысціню мастацкай з'явы, дапускаецца і нават заахвочваецца існаванне самых разнастайных элементаў.

Адметнай асаблівасцю постмадэрнізму з'яўляецца плюралізм. Мноства становіцца нормай жыцця, а адзіная сістэма ідэалаў выглядае ўсё больш утапічнай ідэяй. У мастацкай культуры прынцып плюралізму рэалізуецца аб'яднаннем у адным творы вобразаў, матываў і мастацкіх сродкаў розных гістарычных эпох, рэгіёнаў і субкультур, змешваннем розных стыляў і жанраў. Дзейнасць творцы разглядаецца як спосаб удыхнуць

жышцё ў старыя культурныя нормы, своеасаблівы шлях дыялагічных зносін паміж разнастайнымі тыпамі культур. Постмадэрністы адмовіліся ад рацыяналістычнага падыходу, ад усякіх ацэнак, абмежаванняў, рэгламенту, упарадкаванасці, норм, каштоўнасных арыентацый. Сярод іншых характэрных асаблівасцей мастацкай культуры неабходна адзначыць геданізм, тэатралізацыю культуры, змешванне высокага і нізкага, элітарнага і масавага, арыентацыю на сучасныя тэхналогіі. Адначасова трэба сказаць, што для свядомасці прадстаўнікоў постмадэрнізму характэрны павярхоўнасць, адсутнасць цэласнасці і выразных каштоўнасных крытэрыяў творчасці, маральны рэлятывізм.

Кароткія высновы

Працэс паскоранага развіцця еўрапейскай культуры і цывілізацыі, які пачаўся ў XVIII ст., дасягнуў шырокага маштабу ў XX ст. Хуткі рост навуковых ведаў і развіцця сродкаў масавай камунікацыі прывялі да павелічэння новай інфармацыі, што негатыўна паўплывала на працэсы інкультурацыі, адаптацыі да культурных інавацый. На фоне навукова-тэхнічнага прагрэсу назіраецца крызіс у духоўнай сферы, што выразна праяўляецца ў змене каштоўнасцей і ідэалаў, у пераглядзе этнанацыянальнай культурнай спадчыны.

У пачатку XX ст. асноўныя кірункі і плыні духоўнай культуры мінулых стагоддзяў фактычна амаль вычарпалі свае мастацкія магчымасці і альбо спынілі сваё існаванне, альбо перажывалі сур'ёзныя трансфармацыі. На змену ім прыйшлі новыя культурныя парадыгмы і рухі, у якіх адлюстраваліся крызісны стан не толькі духоўнай культуры, але і грамадства ў цэлым. Інавацыі ў культуры прадстаўлены парадыгмамі мадэрну і постмадэрну, у межах якіх сфарміраваліся разнастайныя ідэйна-мастацкія плыні: абстракцыянізм, авангардызм, дадаізм, кубізм, прымітывізм, соррэалізм, фавізм, футурызм, экспрэсіянізм і інш.

Заданні

1. Дакажыце шляхам стварэння схемы, што навука ў XX ст. становіцца галоўным фактарам прагрэсу.

2. Стварыце табліцу «Мадэрнізм у мастацтве XX ст., яго прадстаўнікі».

3. Падрыхтуйце мультымедыяныя прэзентацыі: «Творчасць П.Пікаса», «К.Малевіч – прадстаўнік супрэматызму ў мастацтве XX ст.» ці выбярыце творчасць іншага дзеяча на свой густ. Дакажыце, што мадэрнізм становіцца галоўным кірункам у мастацтве XX ст.

4. Вывучыце мастацкую культуру перыяду постмадэрнізму, стварыце мультымедыяную прэзентацыю.

5. Стварыце мультымедыяную прэзентацыю «Культавыя музычныя групы 1960-х гг.».

Літаратура

Андреев, Л.Г. Сюрреализм: история, теория, практика / Л.Г.Андреев. – М.: Гелеос, 2004. – 350 с.

Антонович, И.И. После современности: очерк цивилизации модернизма и постмодернизма / И.И.Антонович. – Минск : Беларус. наука, 1997. – 445 с.

Арнольд, А.И. Цивилизация грядущего столетия: культурологические размышления / А.И.Арнольд; Ин-т педагогики соц. работы РАО. – М.: Грааль, 1997. – 326 с.

Власов, В.Г. Стили в искусстве: архитектура, графика, декоративно-прикладное искусство, живопись, скульптура: словарь: в 3 т. / В. Г. Власов. – СПб.: Кольна, 1995–1997. – 3 т.

Ильин, И.П. Постмодернизм от истоков до конца столетия. Эволюция научного мифа / И.П.Ильин. – М.: Интрада, 1998. – 255 с.

Герман, М.Ю. Модернизм: искусство первой половины XX века / М. Ю.Герман. – 2-е изд., испр. – СПб.: Азбука-классика, 2005. – 476 с.

Ильина, Т.В. История искусств. Западноевропейское искусство: учебник для высш. учеб. заведений / Т.В.Ильина. – 4-е изд., стер. – М.: Высш. шк., 2007. – 368 с.

Мировая художественная культура. XX век: кино, театр, музыка / Л. М. Баженова [и др.]. – СПб.: Питер Пресс, 2008. – 425 с.

Лиотар, Жан Франсуа. Состояние постмодернизма / Жан Франсуа Лиотар; пер. с фр. Н.А.Шматко. – М.: Ин-т эксперим. социологии; СПб.: Алетейя, 1998. – 159 с.

Костина, А. В. Массовая культура как феномен постиндустриального общества / А. В. Костина. – М.: URSS : КомКнига, 2006. – 350 с.

Усовская, Э. А. Постмодернизм в культуре XX в. / Э. А. Усовская. – Минск : БГУ, 2003. – 63 с.

Тэма 10. Сучасная беларуская культура ў кантэксце сусветнага культурнага працэсу (2 гадзіны)

План лекцыі:

1. Адметнасці сацыякультурнай сітуацыі ў Беларусі ў XX ст.
2. Глобалізацыя як фактар сацыядынамікі культуры.
3. Беларуская культура ва ўмовах глабалізацыі.

Мэта лекцыі: прасачыць працэсы станаўлення і развіцця нацыянальнай культуры Беларусі як часткі сусветнай культурнай прасторы і паказаць яе здабыткі ў XX ст.

1. Адметнасці сацыякультурнай сітуацыі ў Беларусі ў XX ст.

На мяжы XIX–XX стст. важным фактарам светапогляднага развіцця беларускай свядомай інтэлігенцыі з’яўляюцца ідэі рэвалюцыйных дэмакратаў. Іх праграма побач з патрабаваннямі сацыяльна-палітычнага зместу прадугледжвала неабходнасць свабоднага развіцця нацыянальнай культуры. Пазіцый рэвалюцыйнай дэмакратыі прытрымліваліся ў дарэвалюцыйны перыяд *Я. Купала, Я. Колас, Цётка* і інш.

На хвалі нацыянальна-вызваленчага руху у Пецярбургу ўзнік *Беларускі навукова-літаратурны гурток студэнтаў Санкт-Пецярбургскага ўніверсітэта*. Галоўная заслуга гуртка – навуковае абгрунтаванне неабходнасці правядзення сістэматычных даследаванняў беларускай мовы, літаратуры і культуры. Пры садзейнічанні *С. Вянгерава, Я. Карскага, А. Пагодзіна, Е. Раманава, Б. Эпімах-Шыпілы* і іншых навукоўцаў гурткоўцы распрацавалі комплексную праграму даследавання матэрыяльнай і духоўнай культуры беларусаў. На пасяджэннях гуртка студэнты абмяркоўвалі свае навуковыя даклады: «Фанетычная транскрыпцыя беларускіх твораў», «Беларуская народная музыка», «Вывучэнне старажытных гістарычных помнікаў і ахова даўніны» і інш. Такім чынам, выкладчыкі і студэнты ўпершыню выказалі думку пра *стварэнне асобнай навукі аб беларускай культуры*.

З утварэннем БССР *беларусазнаўства* працягвае развівацца і атрымлівае дзяржаўную падтрымку. Першыя кіраўнікі беларускай дзяржавы (*З. Жылуновіч, У. Ігнатоўскі, А. Чарвякоў*)

нацыянальнай палітыцы надавалі важнае значэнне. Асноўны яе змест вызначалі пытанні развіцця беларускай мовы. У пачатку 1920-х гг. беларуская мова, дзякуючы намаганням *Я. Коласа, Я. Купалы, М. Гарэцкага, М. Чарота, М. Лынькова, К. Чорнага* і інш., набыла ўсе прыкметы, уласцівыя літаратурнай мове. Арганізацыяй беларусазнаўства займаўся Народны камісарыят асветы БССР.

Значную ролю ў станаўленні экспліцытных культуралагічных ведаў адыграў Інстытут беларускай культуры, які існаваў у 1922–1929 гг. Даследаванні набылі комплексны характар. Супрацоўнікі Інбелкульта *К. Міцкевіч (Я. Колас), І. Луцэвіч (Я. Купала), С. Некрашэвіч, Я. Лёсік, І. Замоцін, М. Байкоў, А. Ясінскі* і інш. распрацоўвалі беларускую навуковую тэрміналогію, мэтанакіравана і паслядоўна выяўлялі асаблівасці матэрыяльнай і духоўнай культуры беларусаў. Вынікі навуковых даследаванняў публікаваліся ў «Запісках аддзела гуманітарных навук» Інбелкульта, часопісах «Наш край», «Полымя», «Маладняк».

Паралельна з навуковым беларусазнаўствам развівалася і асветніцкая дзейнасць. Так, у 1920/21 акадэмічным годзе ў школы быў уведзены прадмет «Беларусазнаўства». Арганізаваліся курсы і гурткі. Напрыклад, у 1924–1927 гг. у Мінску дзейнічалі Вышэйшыя курсы беларусазнаўства, на якіх рыхтавалі настаўнікаў і лектараў.

У 1930-х гг. дзяржаўнае і партыйнае кіраўніцтва СССР пачало праводзіць у жыццё дэнацыялізаваную савецкую ідэалогію, згодна якой абмяжоўвалася культурна-асветніцкая дзейнасць у савецкіх рэспубліках. Паступова прыхільнасць да беларускай культуры разглядалася як варожая з’ява, што прывяло да сталінскіх рэпрэсій. Так, беспадстаўна былі абвінавачаны ў нацыянал-дэмакратызме *А. Баліцкі, П. Галавач, М. Гарэцкі, У. Дубоўка, А. Дудар, Я. Дыла, В. Ластоўскі, Я. Лёсік, С. Некрашэвіч, Я. Пушча, А. Цвікевіч* і інш. Ішло скарачэнне беларускамоўных школ, выдання беларускіх кніг і газет.

Непрыхільныя адносіны да нацыянал-дэмакратызму захаваліся да 1990-х гг. З узнікненнем незалежнай Рэспублікі Беларусь каштоўнасці ідэалогіі нацыянал-дэмакратызму замацаваны ў нацыянальным заканадаўстве. Важнае значэнне ў фарміраванні дзяржаўнай палітыкі ў галіне культуры мелі законы

«Аб культуры», «Аб адукацыі ў Рэспубліцы Беларусь», «Аб мовах у Беларускай ССР». Апошнім заканадаўчым дакументам беларуская мова абвешчалася дзяржаўнай мовай. Адначасова ў законе адзначалася, што ўсебаковае развіццё і функцыянаванне беларускай мовы ва ўсіх сферах грамадскага жыцця прадугледжваецца аб свабодным развіцці і выкарыстанні ўсіх нацыянальных моў. На падставе названага закона ў рэспубліцы была распрацавана Дзяржаўная праграма развіцця беларускай мовы і іншых нацыянальных моў. Праграма была заклікана садзейнічаць адраджэнню і развіццю мовы і культуры не толькі беларускага этнасу, але і свабоднаму развіццю і выкарыстанню родных моў суб'ектамі іншых нацыянальнасцей.

У 90-я гады ХХ ст. цікавасць да вывучэння культуры істотна ўзрасла. Беларускія вучоныя сумесна з навукоўцамі сусветнай супольнасці спрабуюць адказаць на пытанне: «Што ўяўляе сабой гістарычны шлях чалавецтва – паслядоўнае развіццё па пэўнай схеме (стадыі, этапы) або ўзаемадзеянне розных тыпаў культур-цывілізацый?» З такім аспектам аналізу цесна звязаны праблемы ўдасканалення культур, распрацоўкі мадэляў будучага развіцця і ўплыву чалавека на ход гісторыка-культурнага працэсу ў цэлым. У гэты час у навукова-даследчых і вышэйшых навучальных установах Беларусі ствараюцца кафедры культуралогіі, у вучэбны працэс уводзіцца культуралагічны курс. Цікавасць да дысцыплін культурознаўчага цыкла з'яўляецца адной з найбольш прыметных асаблівасцей сучаснай адукацыі. У працэсе культуралагічнай адукацыі моладзь рыхтуецца да асабістай арыентацыі ў сучасным свеце, да асэнсавання яго як сукупнасці культурных дасягненняў грамадства. Культуралагічная адукацыя садзейнічае ўзаемаразуменню і прадукцыйным зносінам прадстаўнікоў розных культур.

Такім чынам, можна сцвярджаць, што на працягу ХХ ст. завяршыўся працэс фарміравання беларускай культуралогіі з рознымі яе галінамі (фундаментальнай, прыкладнай, гістарычнай і інш.). На стыку гуманітарных навук узнікаюць філасофія культуры, сацыялогія культуры, лінгвакультуралогія, культураметрыя, музейная культуралогія.

2. Глобалізацыя як фактар сацыядынамікі культуры

У канцы ХХ ст. працэс культурнай інтэграцыі набірае моц. Ідзе развіццё рознабаковых міжнародных культурных кантактаў, ствараюцца новыя міжнародныя культурныя, навуковыя, спартыўныя і іншыя арганізацыі, усталёўваюцца агульнапрынятыя для ўсіх краін нормы міжнароднага права, палітычнага жыцця, маралі. Усё гэта дазваляе нам гаварыць аб працэсе глабалізацыі сучаснай культуры.

Тэрмін «глобалізацыя» ў грамадскіх навуках ужываецца для абазначэння паскоранага працэсу інтэграцыі нацый у сусветную сістэму ў сувязі з развіццём сучасных транспартных сродкаў і эканамічных сувязей, а таксама ўзмацнення ўплыву сродкаў масавай інфармацыі. Агульнапрынятая пазітыўная ацэнка глабалізацыі як працэсу пэўнага аб'яднання чалавецтва ў адзіную гаспадарчую сістэму толькі на базе сучаснай матэрыяльнай культуры, тэхнікі мае традыцыйны характар і абапіраецца на традыцыйна пазітыўную ацэнку амаль класічных ужо мадэляў агульнаграмадскага індустрыяльнага развіцця.

Пытанне аб уздзеянні на гісторыка-культурны працэс, аб глабальным мадэляванні і планаванні мае ўжо не толькі тэарэтычнае, але і практычнае значэнне. Зразумела, каб ідэальна нешта запланавалі, неабходна мець прагнастычную мадэль развіцця свету. Праблемы будучага культурна-гістарычнага развіцця ўвасобіліся ў выглядзе шэрагу культуралагічных канцэпцый. Так, *А. Маслоў* ускладае надзеі на стварэнне будучага грамадства, у якім рашаючую ролю будуць адыгрываць схільныя да вышэйшых перажыванняў індывіды, здольныя да самаактуалізацыі. *С. Хантынгтан* у комплекснай праграме глабальнага мадэлявання праводзіць ідэю, што культурныя асаблівасці больш значныя, чым палітычныя і сацыяльныя разыходжанні, і фундаментальнай праблемай сучаснай эпохі з'яўляецца супрацьстаянне сучаснага і традыцыйнага.

Самасвядомасць, ідэнтычнасць будуць мець у бліжэйшай будучыні ўсё больш вызначальнае значэнне менавіта на ўзроўні вылучаных *культур-цывілізацый*, ці *метакультур*, да якіх *С. Хантынгтан* адносіць заходнюю канфуцыянскую (кітайскую), японскую, ісламскую, індуйсцкую, праваслаўна-славянскую, лацінаамерыканскую і афрыканскую. Гэта звязана з усведамленнем канфліктнасці свету і будучымі сутыкненнямі

цывілізацый па «лініях культурных разломаў», г.зн. прасторавых межаў метакультурных супольнасцей. С.Хантынгтан выказвае меркаванне аб тым, што адрозненні паміж цывілізацыямі-культурамі велізарныя і яшчэ доўга будуць заставацца такімі. Цывілізацыі непадобны па сваёй гісторыі, культурных традыцыях, рэлігіях. У людзей розных культур-цывілізацый адрозніваюцца ўяўленні аб свеце, свабодзе, мадэлях развіцця, аб адносінах паміж індывідам і супольнасцю, аб Богу. Асаблівую ролю ў вызначэнні абрысаў будучага культурнага свету адыгрывае *фундаменталізм* (строгае выкананне архаічных норм, вяртанне да былых парадкаў), перш за ўсё ў выглядзе рэлігійных рухаў. Вяртанне да традыцыйных культурных каштоўнасцей ёсць рэакцыя на экспансію глабальнай культуры ў краіны, якія развіваюцца. Дадзеная з'ява ахапіла ў першую чаргу краіны ісламскай метакультуры, якая адыгрывае істотную ролю ў сучасным свеце. Асноўны «культурны разлом» навукоўцы бачаць у супрацьстаянні Захаду астатняму свету. Выйсце з такога становішча бачыцца ў змене супрацьстаяння палітычных сістэм супрацьстаяннем розных культур, фарміраванні шматполюснага полікультурнага ўзаемадзеяння. Сёння паступова адбываецца пераарыентацыя сучаснай індустрыяльнай культуры на інтравертную, звернутую да ўнутранага свету чалавека. Гэта выяўляецца ў цікавасці да асобнага самаўдасканалення, да рэлігійных сістэм, у непрыняцці маладым пакаленнем рацыянальна-рэчавага падыходу да жыцця, ва ўзнікненні субкультур і контркультуры, пошуку сэнсу існавання ў заходняй культуры. Як адзінка знешняга геапалітычнага ўзаемадзеяння заходняя культура іманентна імкнецца да мадэрнізацыі, абнаўлення.

Такім чынам, дынаміка культуры ў кантэксце глабалізацыі будзе залежыць ад узаемадзеяння культур і цывілізацый, вырашэння канфлікту паміж сучаснасцю і традыцыянасцю, выкарыстання асаблівасцей культурна-гістарычнага шляху розных народаў.

Абзначанае кола праблем сацыякультурнага развіцця сусветнай супольнасці, у тым ліку і беларускага грамадства, знайшло сваё адлюстраванне ў разнастайных артэфактах сусветнай духоўнай і матэрыяльнай культуры.

3. Беларуская культура ва ўмовах глабалізацыі

Культура, якая забяспечвае права на існаванне беларускай нацыі і суверэннай дзяржавы, можа эфектыўна развівацца пры ўмове актыўнага міжкультурнага ўзаемадзеяння і засваення лепшых традыцый і дасягненняў культурнай спадчыны, уключаючы каштоўнасці глабалізму. Гэта дазволіць пазбегнуць ізаляванасці, дэмаралізацыі і дэградацыі беларускага грамадства, сацыяльнай адсталасці, дапаможа падняцца на новы ўзровень развіцця, узняць беларускую навуку і ўсю сацыякультурную сферу.

Але асвойваць разам з усім светам новыя цывілізацыйныя падыходы, заснаваныя на глабальных рэаліях, неабходна з улікам разумення і трактоўкі асаблівасцей беларускага культурнага тыпу. Беларуская культура валодае шэрагам унікальных адметнасцей. Нягледзячы на неспрыяльныя, гістарычныя абставіны, беларусы здолелі выпрацаваць сваю мадэль свету, адлюстраваную ў культуры, чым засведчылі высокую пасіянанасць і даказалі сваё права на дзяржаўнасць і ўласную самабытную нацыянальную культуру. Беларуская культура сфарміравалася як самабытны тып яшчэ ў Сярэднявекі, гістарычна прайшла ўсе ўласцівыя культурам еўрапейскіх народаў этапы развіцця, прадстаўлена рознымі стылямі і плынямі. Яна з'яўляецца часткаю сучаснай еўрапейскай цывілізацыі. Культура беларусаў увасабляе нацыянальны характар народа і выяўляе яго спецыфічныя рысы: мяккасць, сардэчнасць, гасціннасць, высокадухоўнасць, адсутнасць рэзкасці і катэгарычнасці, пэўны кансерватызм і інш. Гэта культура талерантнасці і дыялогу. Гістарычнае, геапалітычнае і культурнае знаходжанне на перасячэнні ўплываў розных цывілізацый і тыпаў хрысціянства прывяло да гарманічнага мірнага існавання у беларускай культуры розных этнасаў.

Беларусы маюць своеасаблівыя культурныя феномены, як, напрыклад, адзін з самых багацейшых славянскіх фальклораў і міфалогію. У Беларусі выйшла каля 40 тамоў вуснай народнай творчасці. Беларускім народам створаны адметная нацыянальная гісторыя, высокага ўзроўню літаратура, высокаразвітая і перспектыўная нацыянальная мова (у стылях і жанрах). Для яе носбітаў яна ўяўляецца найбагацейшай, найпрыгажэй-

шай, вольнай і выразнай, найлепш адлюстроўвае беларускае светаўспрыманне і адпавядае беларускаму космасу.

Сучасная беларуская культура развіваецца ў кантэксце сусветнага культурнага працэсу, шматлінейнага, эстэтычна і мастацка рознакіраванага характару (авангардызм, рэалізм, постмадэрнізм і інш.). Існаванне шматлікіх плыняў, школ, тэндэнцый у беларускай культуры з'яўляецца выяўленнем агульнай заканамернасці развіцця еўрапейскай культуры.

Складанасць і шматпланавасць сучаснага культурнага працэсу найбольш ярка выяўляюцца ў *беларускай літаратуры*, не толькі ўзмесце твораў і спосабах асэнсавання з'яў рэчаіснасці, але і ў абнаўленні стыляў, форматворчасці, стварэнні новых жанраў, а нярэдка і выкарыстанні даўно існаваўшых формаў. Розныя плыні ў беларускай літаратуры далі шмат сусветна вядомых імен, сярод якіх *Я.Купала, Я.Колас, З.Бядуля, М. Гарэцкі, Ц.Гартны*. Ужо ў першыя дзесяцігоддзі ХХ ст. яны ўзбагацілі літаратуру новымі ідэямі, тэмамі, вобразамі, пашырылі ідэйна-тэматычны дыяпазон, удасканалі сродкі пранікнення ў духоўны свет чалавека. У 1920–1930-я гг. мінулага стагоддзя на літаратурную арэну выходзіць новае пакаленне таленавітых пісьменнікаў: *М.Чарот, У.Дубоўка, Я.Пушча, К. Крапіва, М.Зарэцкі, П.Трус, К.Чорны, М.Лынькоў, П. Броўка, П.Глебка* і інш. З іх прыходам у літаратуру заўважаецца пашырэнне ідэйна-тэматычных абсягаў, бурнае развіццё праявітых жанраў, смелы выхад за рамкі малых эпічных формаў, паглыбленне гістарызму, аналітычнасці і шырокага шматпланаванага паказу жыцця беларускага народа.

У ваенны і пасляваенны перыяд агульнае гучанне беларускай літаратуры было высокапафасным і патрыятычным. Асноўныя тэмы літаратуры гэтага часу – вайна і барацьба за мір, стваральная праца, паводзіны і ўзаемаадносіны людзей у складаных умовах жыцця, маральнае аблічча воіна і будаўніка. Сведчаннем таго былі творы *А.Куляшова, І.Мележа, І.Шамякіна, Я.Брыля, М.Танка, П.Панчанкі* і інш.

У другой палове ХХ ст. літаратура ўзбагачаецца творамі *В. Быкава, У.Караткевіча, А.Адамовіча, І.Навуменкі, Н. Гілевіча, Б.Сачанкі, А.Макаёнка, А.Дударова* і інш. У іх творах бачыцца філасофскі роздум аб лёсе чалавека, асобы, разглядаюцца экалагічныя і маральна-этычныя праблемы. Проза

і паэзія гэтага часу прасякнуты гуманістычнымі прынцыпамі бачання свету, поўняцца трывогай за лёс чалавецтва. Вызначальнымі ў творчасці шэрагу літаратараў сталі тэма гістарычнай памяці, зацікаўленасць культурнай спадчынай народа, увага да радавых каранёў.

На працягу ХХ ст. лёс мастацкай культуры у многім залежаў ад складанасцей і супярэчнасцей сацыяльна-эканамічнага, палітычнага жыцця ў Савецкай Беларусі. Гэта адлюстравалася не толькі ў вобразнасці, жанравасці, мастацкай мове твораў кампазітараў, мастакоў, скульптараў, архітэктараў, але і ў выканальніцкай дзейнасці прафесійных артыстаў і самадзейных выканаўцаў.

Беларускае музычнае мастацтва, з'яўляючыся неад'емнай часткай сучаснай сусветнай культуры, арганічна спалучае аб'ектыўны ўплыў традыцый, звычаяў і абрадаў, цесна ўзаемазвязана з музыкай іншых народаў. Працэс яго станаўлення непарыўны з ідэямі адраджэння і сцвярджэння нацыянальнай самасвядомасці беларускага народа. Імкненне да раскрыцця багатай вобразнасці нацыянальнай паэзіі прывяло да паступовага фарміравання музычных сродкаў выразнасці з яркай нацыянальнай афарбоўкай. Для вытокаў беларускага музычнага мастацтва стаялі знакамітыя кампазітары *Р.Пукст*, *М.Чуркін*, *А.Туранкоў*, *М.Анцаў*, *М.Мацісон*, *М.Аладаў* і інш. Імі былі закладзены асновы нацыянальнага музычнага мастацтва, развіты такія жанры, як масавая песня, кантата, араторыя.

Пошук выразных магчымасцей, нацыянальных асаблівасцей музычнага пісьма характэрны для творчасці *А.Багатырова*, *П. Падкавырава*, *Н.Сакалоўскага*, *Я.Цікоўскага*, *Р.Шырмы*. У 1960–1970-х гг. мінулага стагоддзя беларускімі кампазітарамі было напісана шмат сімфоній, опер, аперэт, кантат, інструментальных, харавых і вакальных твораў. Найбольшай папулярнасцю ў сімфанічнай і інструментальнай музыцы карысталіся оперы «*Машэка*» (кампазітар *Р.Пукст*), «*Кастусь Каліноўскі*» (кампазітар *Д.Лукас*), «*Надзея Дурава*» (кампазітар *А. Багатыроў*), «*Дзяўчына з Палесся*» (кампазітар *Я.Цікоўкі*), «*Князь-возера*» (кампазітар *В.Залатароў*).

Пераломным этапам для музычнага мастацтва з'явілася апошняя чвэрць мінулага стагоддзя, калі традыцыйная творчасць кампазітараў старэйшага пакалення з прыходам маладых

творцаў рэзка змяніла стылістычны кірунак. Значнай з'явай у сучаснай музычнай культуры сталі творы *В.Войціка, С.Бельцюкова, У.Дамарацкага, У.Дарохіна, Я.Глебава, У.Кандрусевіча, С.Картэса, Я.Паплаўскага, У.Солтана, Д.Смоўскага*. Музыкае мастацтва нашых дзён вызначаецца шматграннасцю плыняў і кірункаў, вялікай спрасаванасцю з'яў, своеасаблівасцю стылю.

Выяўленчае мастацтва XX ст. з'яўляецца адначасова і элітарным, і масавым, агульнадаступным. Для яго характэрна пэўная супярэчлівасць. Канфрантацыя афіцыйнага салонна-акадэмічнага мастацтва і перадавых творчых тэндэнцый вызначала асноўны кірунак у размежаванні мастацкіх сіл, што разам з тым не выключала іх узаемадзеянне, а ў пэўных выпадках і ўзаемаўплыў. Складанасць грамадскага развіцця, паскарэнне яго тэмпаў спараджалі ўзнікненне і хуткую змену розных стылістычных з'яў. Устойлівыя мастацкія стылі папярэдніх эпох (класіцызм, барока, ампір, рамантызм) былі разбураны маргінальнымі (у адносінах да іх): імпрэсіянізмам, экспрэсіянізмам, мадэрнам (арнуво, югенд-стыль, сецэсіён і інш.). Апошнім супрацьстаяць маргінальныя ўжо ў адносінах да іх кубізм, кубафутурызм, абстракцыянізм, супрэматызм, сюррэалізм, дадаізм і інш. Так, стваральнікам новага мастацкага кірунку – *супрэматызму*, адгалінавання абстракцыянізму, быў *Казімір Малевіч*. Галоўнай мэтай гэтай мастацкай плыні было стварэнне прасторавай структуры з геаметрычных фігур, афарбаваных розным колерам. Найбольш вядомыя творы *К.Малевіча*: «*Чорны квадрат*», «*Палёт аэраплана*», «*Чырвоны квадрат*», «*Чырвоная конніца*» і інш.

Да мастакоў-наватараў адносіцца і *Марк Шагал*. Яго мастацкім творам уласціва непаўторнае спалучэнне міфалагічнага і рэальнага свету. У такім стылі *М.Шагалам* напісаны палотны «*Я і вёска*», «*Яўрэй у чырвоным*», «*Прагулка*», «*Над горадам*» і інш.

У другой палове мінулага стагоддзя працягваюцца творчыя пошукі, эксперыменты беларускіх мастакоў, пашыраецца абстрактна-асацыятыўны метада, узмацняецца мастацкая экспрэсія, ускладняецца выяўленчая мова манументальнага і манументальна-дэкаратыўнага мастацтва. Разам з тым у творах шэрагу мастакоў прасочваецца сувязь з традыцыямі беларускага

народнага мастацтва: узнёсла святочны тон, яскравая дэкаратыўнасць, увядзенне ў кампазіцыю прадметаў народнага побыту. Гэта ўласціва палотнам *Я.Драздовіча, У.Басалыгі, П. Масленікава* і інш. Творчасць *І.Ахрэмчыка, М.Савіцкага, В. Шаранговіча, В.Шматава, У.Гардзіенкі* і іншых заснавана на рэалістычных традыцыях. Іх творам уласцівы грамадзянскасць, глыбокае пранікненне ва ўнутраны свет сучасніка, яснасць і дакладнасць пластычнай формы, цэльнасць каляровага вырашэння.

У галіне сучаснай *графікі* беларускімі мастакамі створана шмат шэдэўраў. Далёка за межамі нашай краіны вядомы творы *А.Астаповіча, А.Ахола-Вало, З.Гарбаўца, Б.Малкіна, Я.Мініна, М.Філіповіча*. Сённяшнія майстры беларускай графікі больш увагі надаюць традыцыям народнага мастацтва, гісторыка-культурнай спадчыне. Творчасць *А.Дзямарына, П.Драчова, А.Зайцава, Я.Куліка, М.Купавы, М.Рыжкова, У.Савіча* звязана з далейшым удасканаленнем мастацка-пластычнай формы.

Найбольшыя дасягненні прадстаўнікоў станковай і манументальнай *скульптуры* звязаны з вобразамі сучаснікаў, у якіх мастакі імкнуцца спасцігнуць духоўную сутнасць чалавека – грамадскага дзеяча, прадстаўніка працоўнай інтэлігенцыі. У строга рэалістычнай форме выкананы творы *З.Азгура, А. Глебава, А.Заспіцкага, Ф.Зільберта, В.Палійчука, С.Селіханова*. Найбольш значныя работы створаны ў манументальным мастацтве – рэльефы манумента Перамогі, помнікі героям Савецкага Саюза *С.І.Грыцаўцу, М.Казею, К.С.Заслонаву*, у станковай скульптуры – кампазіцыя «Паранены воін», «Памром, але крэпасць не пакінем», «Дзед Талаш» і інш.

У пачатку мінулага стагоддзя адбываецца станаўленне **беларускага тэатральнага мастацтва**. У 1907–1913 гг. па ініцыятыве акцёра і тэатральнага дзеяча *Ігната Буйніцкага* была заснавана Першая беларуская труппа. Крыху пазней пад кіраўніцтвам *Фларыяна Ждановіча* ствараецца *Першае Беларускае таварыства драмы і камедыі* (1917). Названыя калектывы развіваліся на прафесійнай аснове і ў сваёй дзейнасці абапіраліся на народныя традыцыі. Надзвычай важнай падзеяй у культурным жыцці Беларусі было адкрыццё ў 1920 г. *Беларускага дзяржаўнага тэатра*, у які перайшлі асноўныя акцёры Першага таварыства беларускай драмы і камедыі. Першыя пастаноўкі ўраж-

валі этнаграфічнай дакладнасцю і яркасцю, маляўнічасцю, у многія з іх шырока ўводзіліся песні і танцы. Неўзабаве калектыў пачаў імкнуцца да паглыбленага псіхалагізму, тонкай распрацоўкі сцэнічных характараў. Узорамі такіх спектакляў з'яўляюцца «*Кастусь Каліноўскі*», «*Гута*», «*Міжбур'е*», пастаўленыя *Еўсцігнеем Міровічам*, мастацкім кіраўніком тэатра ў 1921–1931 гг. У гэты час прыходзяць таленавітыя маладыя артысты *У.Уладамірскі*, *Б.Платонаў*, *Л.Ржэцкая*, *В.Пола* і інш.

У 1926 г. на аснове Беларускай драматычнай студыі быў створаны *Другі беларускі дзяржаўны тэатр* у Віцебску. У 1933 г. адкрываецца *Дзяржаўны тэатр оперы і балета*. У цяперашні час у Беларусі дзейнічаюць 28 дзяржаўных тэатраў, у тым ліку 17 драматычных, 2 музычных, 1 оперы і балета, 8 дзіцячых і юнага глядача, а таксама шэраг прыватных, антрэпрыз.

У развіццё беларускай драматургіі значны ўклад зрабілі *У.Галубок*, *М.Чарот*, *В.Гарбацэвіч*, *М.Грамыка*, *Я.Рамановіч*, *В.Сташэўскі*, *К.Краніва* і інш. Уплыў на сучаснае тэатральнае мастацтва аказала драматургія *А.Дударова*, *А.Макаёнка*, *М.Матукоўскага*, *У.Караткевіча*, *А.Петрашкевіча*.

Зацвярджэнне індывідуальных поглядаў на жыццё і ўласных поглядаў у мастацтве, злучэнне асобаснага вопыту з грамадскім, гісторыі і сучаснасці, навацый і традыцый – характэрная асаблівасць творчасці беларускай рэжысуры. У свой час *М.Зораў*, *Л.Рахленка*, *К.Саннікаў*, *Д.Арлоў*, *В.Кумельскі*, *М.Кавязін* вызначылі прынцыпы беларускай рэжысуры. Дакладнасць сацыяльнай пазіцыі, лаканізм рэжысёрскай мовы і імкненне да абагульненых характараў і канфліктаў, рэалістычная распрацоўка псіхалогіі вобразаў і пачуццё аўтарскага стылю і эпохі, тэатральнасць – вось няпоўны пералік якасцей беларускай рэжысуры.

Пераемнасць творчых традыцый і засваенне дасягненняў тэатральнага мастацтва ўвасабляюцца сёння ў спектаклях рэжысёраў *Б.Луцэнкі*, *Ю.Міраненкі*, *В.Маслюка*, *М.Кавальчыка*, *М.Пінігіна*, *В.Раеўскага*, *А.Шалыгіна* і інш. У іх рэжысёрскіх канцэпцыях праяўляецца не толькі своеасаблівасць трактовак і арыгінальнасць сцэнічных рашэнняў твораў сучаснай і класічнай драматургіі, але і пільная ўвага да сацыяльнага і духоўнага жыцця грамадства.

Мадэллю сучаснага свету можа служыць **кінамастацтва**, якое больш рэактыўна, чым іншыя віды мастацтва, рэагуе на стан грамадства. Кінематограф прасякнуты экзальтаванасцю пачуццяў. Эмацыянальная стыхія ў сучасных фільмах адлюстроўвае не толькі яўныя камерцыйныя тэндэнцыі вызваленага ад ідэалагічных путаў кінематографа, але і прыметы духоўнага стану пэўнай часткі грамадства. Кіно як род мастацтва ўзнікла на тэхнічнай базе кінематаграфіі і аб'ядноўвае ў сабе магчымасці прасторавых і часавых мастацтваў. У ім сінтэзуюцца эстэтычныя асаблівасці літаратуры, тэатра, выяўленчага і музычнага мастацтваў. Адзін з галоўных сродкаў выразнасці кінамастацтва – фатаграфічная прырода адлюстравання, якая дае магчымасць дасягнуць дакладнасці ўвасаблення рэчаіснасці, фарміравання этычных поглядаў, эстэтычных густаў гледачоў. Кінамастацтва адыгрывае значную ролю ў грамадска-палітычным і культурным жыцці. У працэсе развіцця сфарміраваліся чатыры асноўныя віды кіно: мастацкае (ігравое), дакументальнае, мультыплікацыйнае і навукова-папулярнае. Асноўныя жанры кіно – меладрама, камедыя, баявік, трылер, фільм жахаў, гістарычны фільм, фантастыка, прыгодніцкі фільм і інш. Асноўныя выразныя сродкі ў кіно – кінавыява і мантаж.

У Беларусі першыя фільмы створаны ў сярэдзіне 1920-х гг., сярод якіх «*Лясная бэль*» (1927) і «*Да заўтра*» (1929, рэжысёр *Ю.Тарыч*), «*Кастусь Каліноўскі*» (1928, рэжысёр *У.Гардзін*), «*У агні народжаная*» (1930, рэжысёр *У.Корш-Саблін*). Лепшыя беларускія фільмы спалучаюць сацыяльную і псіхалагічную глыбіню, дакладную распрацоўку характару з праўдзівым адлюстраваннем гісторыі нашага народа. Шэраг фільмаў вызначаецца пошукам новых мастацкіх рашэнняў, раскрыццём псіхалогіі характараў герояў, імкненнем глыбока адлюстравачь падзеі.

Значны ўклад у развіццё беларускага кіно зрабілі *В.Тураў*, *М.Пташук*, *В.Нікіфараў*, *Б.Сцяпанаў*, *В.Рыбараў*, *В.Рубінчык*, *В.Дашук* і інш. Ім удалося стварыць мноства арыгінальных, змястоўных кінастужак, прысвечаных Вялікай Айчыннай вайне, гістарычнаму мінуламу і сучаснаму стану грамадства, маральна-этычным праблемам. Пры кінастудыі «Беларусь-фільм» створаны творчыя аб'яднанні «Тэлефільм» і «Летапіс», майстэрня мультыплікацыйных фільмаў, а таксама Тэатр-сту-

дзя кінаакцёра. З 1994 г. у Беларусі праводзіцца Мінскі міжнародны фестываль «Лістапад». З 1998 г. у Магілёве кожны год праходзіць Міжнародны анімацыйны кінафорум «Анімаеўка».

У апошняй чвэрці ХХ ст. у беларускім кінамастацтве загучала гістарычна-нацыянальная тэма. Адбыўся рашучы зварот да мінулага краіны – яркавых старонак яе гісторыі, дзейнасці знакамітых дзеячаў культуры і мастацтва, асветнікаў і літаратараў. «Беларусьфільм», «Белвідэацэнтр», Нацыянальная телерадыёкампанія Беларусі і існуючыя пры іх кінааб'яднанні пачалі актыўна здымаць стужкі не толькі пра сучасныя падзеі, але і пра гісторыю нашай краіны. Так былі створаны кінастужкі пра знакамітага дзеяча беларускага мастацтва Язэпа Драздовіча («*Летуценні Я. Драздовіча*», рэжысёр *С.Агеенка*), стваральніка беларускага тэатра Ігната Буйніцкага («*Сцежка, сцежачка, дарога*», рэжысёр *М.Жданоўскі*), класіка беларускай літаратуры Францішка Багушэвіча («*За Кушыянамі снег*», рэжысёр *М.Жданоўскі*), жыццё і дзейнасць Кастуся Каліноўскага («*Ліст да нашчадкаў*», рэжысёр *С.Пяткоўскі*); пра тэолага, рэфарматара і асветніка Сымона Буднага («*Сымон Будны. Паэма*», рэжысёр *М.Князеў*), грамадскага дзеяча, пісьменніка і асветніка Сімяона Полацкага («*Сімяон Полацкі*», рэжысёр *С.Гайдук*). Пра князёў Ягайлу і Вітаўта перыяду Вялікага Княства Літоўскага распавядала карціна «*Пастка для зубра*» (рэжысёр *В.Шэвялевіч*). Была аддадзена даніна і беларускім жанчынам часоў Вялікага Княства Літоўскага Уршулі і Барбары Радзівіл, Эміліі Плятэр, якім рэжысёр *С.Гайдук* прысвяціў кінастужку «*Ветрык арэляў*». Здымаліся фільмы, прысвечаныя гісторыі гарадоў Крэва, Мсціслава, Нясвіжа, Навагрудка, Полацка, Турава, Гродна, Заслаўя.

У гэты час адбываўся рух і ў іншым напрамку: з экрана паступова пачала знікаць сацыяльная тэма вельмі важнага для Рэспублікі Беларусь перыяду станаўлення незалежнай дзяржавы. Такім чынам, узбагачэнне аднаго напрамку творчых пошукаў суправаджалася рэзкім збядненнем другога.

Кінавытворчасць апошняга дзесяцігоддзя мінулага стагоддзя шмат у чым была падпарадкавана творчым імкненням прадстаўнікоў так званага кааператыўнага (або кампенсацыйнага) кіно, якое, за рэдкім выключэннем, не прынесла нічога цікавага ні мастацтву, ні глядачу, ні грамадству. Праўда, і ў 1990-х га-

дах здымаліся кінафільмы, у якіх змест дзеяння быў скіраваны на сцвярджанне станоўчых каштоўнасцей, пошук аптымістычных арыенціраў у жыцці, адмову ад эмацыянальнай анеміі. Гэты кірунак характэрны для фільма *М.Яроменкі-малодшага «Сын за бацьку»* (1995) і *У.Гасцюхіна «Батанічны сад»* (1997). Кінастужкі адпавядалі сацыяльным чаканням глядачоў, пастаноўшчыкі адмовіліся ад паказу агрэсіі, цынізму, ад чакання надыходу нейкіх катаклізмаў, скіравалі свае творы на шлях пошуку станоўчых ідэалаў. У такім жа напрамку працаваў *В. Тураў*, здымаючы фільм па матывах твора Яна Баршчэўскага *«Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях»* (1994), а таксама рэжысёр *А.Яфрэмаў* у фільме *«Паводыр»* (2001). Усё гэта сведчыла, што ў кінамастацтве краіны пачаўся працэс пераадолення негатыўных тэндэнцый у поглядае на каштоўнасць чалавечага жыцця. Песімістычнага, расчараванага героя глядач ужо не хацеў бачыць на экране. Ён вітаў ідэі перамогі добра, а не бессэнсоўнасці існавання.

Сёння ў краіне функцыянуе больш 7 тыс. устаноў культуры. Рэалізуюцца дзяржаўныя праграмы «Культура Беларусі», «Слуцкія паясы», «Замкі Беларусі», «Беларусы ў свеце». Шырокавядомыя ў свеце фестывалі «Славянскі базар у Віцебску», «Залаты шлягер» (г. Магілёў), кінафестываль «Лістапад» і інш. Вялікае значэнне надаецца захаванню гісторыка-культурнай спадчыны. Па стане на 2014 г. у Дзяржаўны спіс гісторыка-культурных каштоўнасцей уключана 5 тыс. 527 аб'ектаў. Беларусь прадстаўлена ў Спісе сусветнай культурнай і прыроднай спадчыны ЮНЕСКА. У спіс уключаны нацыянальны парк «Бела-вежская пушча», замкавы комплекс «Мір», архітэктурна-культурны комплекс былой рэзідэнцыі Радзівілаў у Нясвіжы, дуга Струве. Кодэкс Рэспублікі Беларусь аб культуры, які ўвайшоў у сілу ў 2017 г., сімвалізуе якасна новы ўзровень развіцця краіны ў сферы трансляцыі і захавання духоўных каштоўнасцей.

Кароткія высновы

Сучасная беларуская культура паводле свайго тыпалагічнага характару адкрытая да канструктыўнага міжкультурнага дыялогу, творчага засваення і пераасэнсавання каштоўнасцей глабалізму. Яна ўзбагачае сусветную духоўную скарбніцу адмы-

словым культурным тыпам і лепшымі ўзорамі разнастайных мастацкіх жанраў і стыляў.

Беларуская культура здатная прапанаваць свету свае мадэлі полікультурнасці, захавання нацыянальнай самабытнасці на мяжы ўзаемаўплываў і перасячэнняў розных культурна-цывілізацыйных тыпаў, хрысціянскай духоўнасці, людскасці і ўнутранай свабоды.

Заданні

1. Выявіце адметнасці сацыякультурнага развіцця Беларусі ў ХХ ст. і ў пачатку ХХІ ст.

2. Стварыце лагічную схему «Глабальная культура і яе ўплыў на беларускую нацыянальную культуру».

3. Шляхам стварэння мультымедычных прэзентацый: «Творчая спадчына Якуба Коласа» і «Культурна-гістарычны кантэкст твораў Уладзіміра Караткевіча» дакажыце, што адной з важнейшых задач беларускай літаратуры з'яўлялася ўвасабленне гістарычнай памяці беларускага народа.

4. Выявіце характэрныя адметнасці сучаснай беларускай рэжысуры (на прыкладзе творчасці Мікалая Пінігіна, Міхаіла Кавальчыка і інш.).

5. Стварыце мультымедычную прэзентацыю «Рэалістычныя традыцыі ў творчасці Міхаіла Савіцкага».

Літаратура

Абдзіраловіч, І. Адвечным шляхам: даследзіны беларускага светапогляду / І.Абдзіраловіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1993. – 44 с.

Кодэкс Рэспублікі Беларусь аб культуры [Электронны рэсурс] : 20 ліп. 2016 г., № 413-3 : прыняты Палатай прадстаўнікоў 24 чэрв. 2016 г. : адобр. Саветам Рэсп. 30 чэрв. 2016 г. // ЭТАЛОН. Заканадаўства Рэсп. Беларусь / Нац. цэнтр. прававой інфарм. Рэсп. Беларусь. – Мінск, 2017.

Кто живет в Беларуси / А. В. Гурко [и др.] ; Нац. акад. наук Беларусі, Ін-т искусствоведения, этнографии и фольклора им. К. Крапивы. – Минск : Беларус. навука, 2012. – 799 с.

Скараходаў, У.П. Сацыядынаміка культуры сучаснай Беларусі / У. П. Скараходаў. – Мінск: БелДППК, 2003. – 341 с.

Смолік, А.І. Культуралогія: тэорыя культуры: вучэб.-метаад. комплекс / А.І. Смолік, Л.К. Кухто, С. Л. Шпарло. – Мінск: БДУКМ, 2017. – 343 с.

Ходзін, С.М. Гісторыя культуры Беларусі ў 1920–1930-я гг.: дапам. для студэнтаў гіст. фак. / С.М.Ходзін. – Мінск: БДУ, 2001.– 71 с.

II. МАТЭРЫЯЛЫ ДА СЕМІНАРСКІХ ЗАНЯТКАЎ

РЭКАМЕНДУЕМЫЯ ТЭМЫ

1. Культура першабытнага грамадства(2 гадзіны)

План

1. Перыядызацыя і паняцце першабытнай культуры.
2. Вызначальныя рысы першабытнай культуры.
3. Асаблівасці першабытнага мастацтва.
4. Раннія формы вераванняў.
5. Помнікі першабытнай культуры на тэрыторыі Беларусі.

Літаратура

Борзова, Е.П. История мировой культуры: учеб. пособие для вузов искусств и культуры / Е.П.Борзова; С.-Петербург. гос. ун-т культуры и искусств. – СПб.: Лань, 2001. – 669 с.

Быстрова, А.Н. Мир культуры. Основы культурологии: учеб. пособие / А.Н.Быстрова. – М.: Маркетинг; Новосибирск: ЮКЭА, 2000. – 678 с.

Говард, М. Сучасная культурная антрапалогія / М. Говард ; навук. рэд. П. Церанковіч; пер. з англ.: І.Карнікаў [і інш.]. – Мінск : Тэхналогія, 1995. – 478 с.

История религий: учебник для вузов: в 2 т. / под общ. ред. Н.Н.Яблокова. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Высш. шк., 2004. – Т.1. – 464 с., Т. 2. – 676 с.

Культурология: теория и история культуры: учеб. пособие / И.Е.Ширшов [и др.]; под общ. ред. И.Е.Ширшова. – Минск : БГЭУ, 2004. – 543 с.

Малюга, Ю.А. Культурология: учеб. пособие / Ю.А.Малюга. – 2-е изд., доп. и испр. – М.: Инфра-М, 1998. – 278 с.

Першиц, А.И. История первобытного общества: учебник для ист. фак. вузов / А.И.Першиц, А. Л. Монгайт, В. П. Алексеев. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Высш. шк., 1982. – 223 с.

Полищук, В.С. Культурология: учеб. пособие для вузов / В. С.Полищук. –М.: Гардарики, 1998. – 444 с.

Редегер, Д.Г. История Древнего мира: учеб. пособие для пед. ин-тов / Д.Г.Редегер, Е.А.Черкасова; под ред. Ю. Г. Крушкол. – М.: Просвещение, 1970. – 271 с.

Рогинский, Я.Я. Об истоках возникновения искусства / Я. Я. Рогинский. – М.: Изд-во МГУ, 1982. – 32 с.

Тайлор, Э.Б. Первобытная культура : пер с англ. / Э. Б. Тайлор ; предисл. и примеч. А.П.Першина. – М.: Политиздат, 1989. – 576 с.

Тайлор, Э.Б. Миф и обряд в первобытной культуре / Эдуард Бернетт Тайлор; пер. с англ. Д.А.Корончевского. – Смоленск : Русич, 2000. – 623 с.

2 . *Культура старожытных цывілізацый Усходу(2 гадзіны)*

План

1. Засяленне Міжрэчча.
2. Шумера-акадская культура.
3. Культура Старававілонскага царства.
4. Культура Асірыі.
5. Культура сасанідскага Ірана.

Літаратура

Васильев, Л.С. История Востока: учебник для вузов: в 2 т. / Л.С.Васильев. –М.: Высш. шк., 2005. – 2 т.

Вассоевич, А.Л. Духовный мир народов классического Востока: ист.-психол. метод. в ист.-филос. исслед. / А. Л. Вассоевич ; Православное палестинское о-во, Рос. фонд культуры, Рус.-герм. ассоц. по пропаганде классического культурного наследия. – СПб. : Алетейя : ППО, 1998.– 537 с.

Гнедич, П. П. Всемирная история искусств / П. П. Гнедич. – М. : Современник, 1996.– 494 с.

Гуревич, П. С. Культурология : учебник для студентов высш. учеб. заведений / П. С. Гуревич ; ред. А. Г. Гридчина. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Гардарики, 2003. – 280 с.

Древние цивилизации Месопотамии // Древние цивилизации / С. С. Аверинцев[и др.] ; под общ. ред. Г. М. Бонгард-Левина. – М., 1989. – С. 88–116.

Древний Восток: книга для чтения / под ред. В. В. Струве. – М. : Госучпедгиз, 1951. – 240 с.

Крамер, С. Шумеры: первая цивилизация на Земле : пер. с англ. / Самюэль Крамер. – М. : Центрполиграф, 2002. – 381 с.

Культурология: учеб. пособие для вузов / С. В. Лапина [и др.] ; под общ. ред. С. В. Лапиной. – 2-е изд. – Минск : ТетраСистемс, 2004. – 495 с.

Луконин, В. Г. Культура сасанидского Ирана. Иран в III–V вв. Очерки по истории культуры / В. Г. Луконин. – М. : Наука, 1969. – 244 с.

Мифы народов мира: энциклопедия: в 2 т. / гл. ред. С. А. Токарев. – 2-е изд. – М.: Рос. энцикл.: Олимп, 1997. – 2 т.

Мировая художественная культура : учеб. пособие для вузов / Б. А. Эренграсс [и др.] ; под ред. Б. А. Эренграсс. – М. : Высш. шк., 2001. – 767 с.

Немировский, А. И. Мифы и легенды Древнего Востока / А. И. Немировский. – М. : Просвещение, 1994. – 368 с.

Поликарпов, В. С. Лекции по культурологии / В. С. Поликарпов. – М. : Гардарики : Эксперт-бюро, 1997. – 343 с.

Редегер, Д. Г. Мифы и легенды древнего Двуречья / Д. Г. Редегер. – М. : Наука, 1965. – 120 с.

Rizza, A. The Assyrians and The Babylonians: History and Treasures of an Ancient Civilization / Alfredo Rizza. – White Star, 2007. – 208 p.

Schomp, V. Ancient Mesopotamia: The Sumerians, Babylonians, and Assyrians (People of the Ancient World) / Virginia Schomp. – Franklin Watts, 2005. – 112 p.

3. Культура Старажытнага Егіпта (2 гадзіны)

План

1. Адметныя асаблівасці старажытнаегіпецкай цывілізацыі. Перыядызацыя гісторыі Старажытнага Егіпта.
2. Важнейшыя рысы культуры Старажытнага Егіпта.
3. Рэлігія Старажытнага Егіпта.
4. Навука Старажытнага Егіпта.
5. Асаблівасці мастацтва Старажытнага Егіпта.
6. Матэрыяльная культура.

Літаратура

Вейс, Герман. История цивилизации. Архитектура. Вооружение. Одежда. Утварь : ил. энцикл. : в 3 т. / Герман Вейс. – М. : ЭКСМО-пресс, 1998. – Т. 1: Классическая древность, до IV в. – 751 с.

Древняя цивилизация Египта // Древние цивилизации / С. С. Аверинцев[и др.] ; под общ. ред. Г. М. Бонгард-Левина. – М., 1989. – С. 36–68.

Культурология : учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений / под науч. ред. проф. Г. А. Драча. – Изд. 10-е. – Ростов н/Д : Феникс, 2006. – 576 с.

Культура Древнего Египта / АН СССР. Институт востоковедения / отв. ред. И. С. Кацнельсон. – М. : Наука, 1975. – 446 с.

Культурология: хрестоматия / сост. проф. П. С. Гурвич. – М. : Гардарики, 2000. – 592 с.

Лебедев, С. Ю. Мировая художественная культура : учеб. пособие / С. Ю. Лебедев. – Минск : Дизайн ПРО, 2001. – 220 с.

Перепелкин, Ю. Я. История Древнего Египта / Ю. Я. Перепелкин. – СПб. : Нева : Летний сад, 2001. – 607 с.

Рак, И. В. Легенды и мифы Древнего Египта / И. В. Рак. – СПб. : Летний сад : Коло, 2001. – 220 с.

Синило, Г. В. Древние литературы Ближнего Востока и мир ТаНаХа (Ветхого Завета) : учеб. пособие для студентов филол. фак. вузов / Г. В. Синило. – Минск : Экономэкспресс, 1998. – 471 с.

Тихонравов, Ю. В. Религии мира : учеб.-справ. пособие / Ю. В. Тихомиров. – М. : Бухгалтерский бюллетень, 1996. – 333 с.

Тураев, Б. А. Египетская литература : ист. очерк древнеегипет. лит. / Б. А. Тураев. – СПб. : Нева : Летний сад, 2000. – 334 с.

4. Культура Старажытнага Кітая (2 гадзіны)

План

1. Перыядызацыя гісторыі і культуры Кітая.
2. Адметныя рысы старажытнакітайскай культуры.
3. Філасофска-рэлігійныя сістэмы Кітая.
4. Нормы паўсядзённага жыцця.

5. Развіццё навукі і літаратуры.
6. Мастацтва Кітая.

Літаратура

Белик, А. А. Культурология. Антропологические теории культуры : учеб. пособие / А. А. Белик. – М. : Изд. центр РГГУ, 2000. – 238 с.

Гоголев, К. Н. Мировая художественная культура: Индия. Китай. Япония : учеб. пособие / К. Н. Гоголев. – М. : Аз, 1999. – 350 с.

Древнекитайская философия : антология : в 2 т. / сост. Ян Хин-Шун. – М. : Принт, 1994. – Т. 1 – 362 с. ; Т. 2 – 384 с.

Древнекитайская цивилизация // Древние цивилизации / С. С. Аверинцев [и др.] ; под общ. ред. Г. М. Бонгард-Левина. – М., 1989. – С. 250–278.

Ермаков, М. Е. Мир китайского буддизма: по материалам коротких рассказов IV–VI вв. / М. Е. Ермаков. – СПб. : Андреев и сыновья, 1994. – 240 с.

История Китая : учебник для вузов по ист. специальностям / Л. С. Васильев [и др.] ; под ред. А. В. Меликсетова. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Изд-во Моск. ун-та : Высш. шк., 2002. – 736 с.

Кравцова, М. Е. Культура Китая : учеб. пособие для вузов по специальности «культурология» / М. Е. Кравцова. – СПб. : Лань, 1999. – 415 с.

Культурология: теория и история культуры : учеб. пособие для студентов высш. уч. заведений. Ч. 2. История культуры. Кн. 1. Первобытные и древние культуры / В. А. Космач [и др.] ; под общ. ред. В. А. Космача и А. В. Русецкого. – Витебск : Изд-во ВГУ им. П. М. Машерова, 2002. – 370 с.

Малявин, В. В. Китайская цивилизация / В. В. Малявин. – М. : Астрель [и др.], 2001. – 623 с.

Переломов, Л. С. Конфуций: жизнь, учение, судьба / Л. С. Переломов. – М. : Наука : Вост. лит., 1993. – 440 с.

Переломов, Л. С. Конфуцианство и легизм в политической истории Китая / Л. С. Переломов. – М. : Наука, 1981. – 333 с.

Религии мира : справочник : пер. с англ. / Д. Аллан [и др.]. – Минск : Белфакс, 1997. – 463 с.

Садохин, А. П. Мировая художественная культура : учебник для студентов вузов / А. П. Садохин. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2006. – 495 с.

Соколов, Э. В. Культурология. Очерки теории культуры / Э. В. Соколов. – М. : Интерпракс, 1994. – 271 с.

Ткаченко, Г. А. Культура Китая : словарь-справочник / Г. А. Ткаченко. – М. : Муравей, 1999. – 384с.

Loewe, M. The Cambridge History of Ancient China: From The Origins of Civilization to 221 BC / Michael Loewe, Edward L. Shaughnessy. – Cambridge : University Press, 1999. – 1180 p.

5. Культура Старажытнай Індыі (2 гадзіны)

План

1. Перыяды гісторыі Старажытнай Індыі.
2. Асноўныя рысы культуры Старажытнай Індыі.
3. Рэлігійна-філасофскія асновы культуры Старажытнай Індыі.
4. Навука Старажытнай Індыі.
5. Асаблівасці мастацкай культуры.

Літаратура

Бонгард-Левин, Г.М. Древняя Индия. История и культура / Г.М.Бонгард-Левин. – СПб.: Алетейя, 2001. – 288 с. – (Востоковедение : учеб. пособия и материалы).

Гоголев, К. Н. Мировая художественная культура: Индия. Китай. Япония : учеб. пособие / К. Н. Гоголев. – М. : Аз, 1999. – 350 с.

История Древнего мира: Древний Восток. Индия. Китай. Страны Юго-Восточной Азии / А. Н. Бадак [и др.]. – Минск : Харвест, 1998. – 884 с.

История культуры Древней Индии : тексты. – М. : Изд-во МГУ, 1990. – 351 с.

Кнотт, Ким. Индуизм : пер. с англ./ Ким Кнотт. – М. : Весь мир, 2001. – 187 с.

Кулаков, А. Е. Религии мира : пособие для учащихся / А. Е. Кулаков. – М. : АСТ, 1996. – 349 с.

Левяш, И. Я. Культурология / И. Я. Левяш. – 5-е изд., испр. и доп. – М. : Айрис-пресс, 2004. – 576 с.

Лекции по истории религии : учеб. пособие / А. Л. Буряковский [и др.]. – СПб. : Лань, 1997. – 267 с.

Немировская, Л. З. Культурология. История и теория культуры : учеб. пособие / Л. З. Немировская. – М. : ВСХИЗО, 1992. – 92 с.

Ольденбург, С. Ф. Культура Индии / С. Ф. Ольденбург. – М. : Наука, 1991. – 279 с.

Религиозные традиции мира : в 2 т. : пер. с англ. / сост. Б. Г. Иэрхарт. – М. : Крон-пресс, 1996. – 2 т.

Эррикер, К. Буддизм : пер. с англ. / Клайв Эррикер. – М. : Гранд : ФАИР-пресс, 2001. – 301 с.

Albanese, M. India: Treasures from an Ancient Civilizations / Marilia Albanese. – White Star, 2007. – 296 p.

Barr, M. India: Exploring Ancient Civilizations / Marilyn Barr. – Teaching and Learning Company, 2003. – 48 p.

6. Культура Антычнасці.

Старажытная Грэцыя і яе культура(2 гадзіны)

План

1. Паняцце антычнасці. Адметныя рысы антычнай культуры.
2. Культура Старажытнай Грэцыі як пачатак і парадыгма еўрапейскай культуры.
3. Крыта-мікенская культура.
4. Гамераўскі перыяд.
5. Перыяд архаічнай культуры.
6. Класічны перыяд.
7. Эпоха элінізму.

Літаратура

Боннар, А. Греческая цивилизация : в 2 т. : пер. с фр. / А. Боннар. – Ростов н/Д : Феникс, 1994. – 2 т.

Древнегреческая цивилизация // Древние цивилизации / С. С. Аверинцев[и др.] ; под общ. ред. Г. М. Бонгард-Левина. – М., 1989. – С. 288–344.

Древняя Греция : книга для чтения / под ред. С. Л. Утченко, Д. П. Каллистова. – М. : Госучпедгиз, 1954. – 232 с.

Дюрай, В. Жизнь Греции: история греческой цивилизации от самых ее истоков и ближневосточной цивилизации от смерти

Александра до римского завоевания, предваряемая введением в доисторическую культуру Крита / В. Дюрай ; пер. с англ. В. Федорина. – М. : Крон-Пресс, 1997. – 703 с.

История Древней Греции : учебник для вузов по направлению и специальности «история» / Ю. В. Андреев [и др.] ; под ред. В. И. Кузищина. – М. : Высш. шк., 2003. – 399 с.

Йегер, В. Пайдейя. Воспитание античного грека / В. Йегер ; пер. с нем. А. И. Любжина. – М. : Греко-латин. каб. Ю. А. Шичалина, 2001. – 594 с.

Культурология: учебник для студ. тех. вузов / Н.Г.Багдасарьян [и др.]; под ред. Н.Г.Багдасарьян. – 5-е изд., испр. и доп. – М.: Высш. шк., 2006. – 709 с.

Мировая художественная культура: учеб. пособие для студентов вузов : в 2 т./ В.Р.Арсеньев [и др.]; под ред. Б. А. Эренгросс. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Высш. шк., 2005. – Т. 1. – 447 с.

Мифы Древней Греции / сост. И.С.Яворская; предисл. М. Н.Ботвинникова. – Л.: Лениздат, 1990. – 365 с.

Немировский, А.И. Мифы древности. Эллада: науч.-худож. энцикл. / А.И.Немировский. – М.: Лабиринт, 2001. – 412 с.

Петров, М.К. Античная культура / М.К.Петров. – М.: РОССПЭН, 1997. – 352 с.

Тахо-Годи, А.А. Греческая культура в мифах, символах и терминах / А. А. Тахо-Годи, А. Ф. Лосев ; сост. и общ. ред. А. А.Тахо-Годи. – СПб.: Алетейя, 1999. – 716 с.

Тойнби, А. Дж. Цивилизация перед судом истории : пер. с англ. / А.Дж.Тойнби; под ред. В.И.Уколовой, Д.Э.Харитоновича. – М.: Айрис-пресс: Рольф, 2002. – 592 с.

7. Культурная спадчына старажытнарымскай цывілізацыі(2 гадзіны)

План

1. Агульная характарыстыка культуры Старажытнага Рыма.
2. Этруская культура.
3. Культура Царскага перыяду.
4. Культура перыяду Рэспублікі.
5. Культура Старажытнага Рыма ў перыяд Імперыі.
6. Крызіс духоўнага развіцця Старажытнага Рыма.

Літаратура

Античная культура. Литература, театр, искусство, философия, наука : словарь-справочник / сост. и общ. ред. В. Н. Ярхо. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Лабиринт, 2002. – 351 с.

Аммиан, М. Римская история / М. Аммиан ; вступ. ст., науч. ред. Л. Ю. Лукомского. – СПб. : Алетейя : Олимп, 1994. – 567 с.

Гегель, Г. В. Лекции по философии истории / Г. В. Гегель ; вступ. ст. К. А. Сергеева, Ю. В. Перова. – СПб. : Наука, 1993. – 479 с.

Гнедич, П. П. Всемирная история искусств / П. П. Гнедич. – М. : Современник, 1996. – 494 с.

Древнеримская цивилизация // Древние цивилизации / С. С. Аверинцев [и др.] ; под общ. ред. Г. М. Бонгард-Левина. – М., 1989. – С. 385–450.

Древний Рим : книга для чтения / под ред. С. Л. Утченко. – М. : Госучпедгиз, 1950. – 334 с.

Зелинский, Ф. Ф. История античной культуры / Ф. Ф. Зелинский. – 2-е изд. – СПб. : Марс, 1995. – 380 с.

История Древнего мира: Древний Рим / А. Н. Бадак [и др.]. – Минск : Харвест ; М. : АСТ, 2001. – 860 с.

Культура Древнего Рима : в 2 т. / отв. ред. Е. С. Голубцова [и др.]. – М. : Наука, 1985. – 432 с.

Куманецкий, К. История культуры Древней Греции и Рима : в 2 т. / К. Куманецкий ; пер. с пол. В. К. Ронина. – М. : Высш. шк., 1990. – 2 т.

Мень, А. История религии : учеб. пособие : в 2 кн. / А. Мень. – М. : Инфра-М, 2005. – 221 с.

Моммзен, Т. История Рима : в 4 т. / Т. Моммзен ; вступ. ст. С. С. Казарезова. – Ростов н/Д : Феникс ; М. : Зевс, 1997. – 4 т.

Чанышев, А. Н. История философии Древнего мира : учебник для вузов / А. Н. Чанышев. – М. : Акад.проект, 2005. – 608 с.

8. Культура Візантії (2 гадзіны)

План

1. Асаблівасці гістарычнага развіцця Візантыі.
2. Хрысціянскі характар культуры Візантыі.

3. Філософска-тэалагічныя асновы візантыйскай культуры.
4. Літаратура Візантыі.
5. Мастацтва Візантыі і яго ўплыў на славянскую культуру.
6. Побыт і нравы візантыйцаў.

Літаратура

Борзова, Е. П. История мировой культуры = TheHistoryofWorldCulture : учеб. пособие для вузов искусств и культуры / Е. П. Борзова ; С.-Петербур. гос. ун-т культуры и искусств. – Изд. 5-е, стер. – СПб. : Лань, 2007. – 669 с.

Власов, В. Г. Византийское и древнерусское искусство : словарь терминов / В. Г. Власов. – М. : Дрофа, 2003. – 221 с.

Дмитриева, Н. А. Краткая история искусств / Н. А. Дмитриева. – М. : АСТ-Пресс : Галарт, 2006. – 623 с.

История мировой культуры (мировых цивилизаций) / под ред. д-ра филос. наук Г. В. Драча. – Изд. 4-е. – Ростов н/Д : Феникс, 2005. – 544 с.

Каждан, А. П. История византийской литературы (850–1000 гг.). Эпоха византийского энциклопедизма / А. П. Каждан. – СПб. : Алетейя, 2012. – 376 с.

Культурология: учебник / под ред. Ю. Н. Солонина, М. С. Качана. – М. : Высшее образование, 2007. – 566 с.

Кузнецов, А. В. Практикум по философии. Социальная философия / А. В. Кузнецов, В. В. Кузнецов. – Минск : Асар, 2007. – 832 с.

Лемерль, П. Первый византийский гуманизм. Замечания и заметки об образовании и культуре в Византии от начала до X века / П. Лемерль ; вступ. ст. и пер. с фр. : Т. А. Сенина (монахиня Кассия). – СПб. : Свое издательство, 2012. – XIV, 490 с.

Лисичкина, О. Б. Мировая художественная культура: Византия / О. Б. Лисичкина. – М. : АСТ : Астрель, 2005. – 270 с.

Платонова, Э. Е. Конспект лекций по культурологии / Э. Е. Платонова. – М. : Айрис-пресс, 2003. – 304 с.

Obolensky, D. The Byzantine Commonwealth: Eastern Europe, 500–1453 / Dimitri Obolensky. – London : Wiedenfeld and Nicolson, 1971. – XIV, 445 p.

9. Сярэдневяковая культура Еўропы (2 гадзіны)

План

1. Сярэдневякоўе: этапы станаўлення і развіцця еўрапейскай культуры ў эпоху Сярэдневякоўя.
2. Хрысціянства як аснова духоўнай культуры Сярэдневякоўя.
3. Субкультуры Сярэдневякоўя.
4. Мастацкая культура сярэдневяковай Еўропы.
5. Станаўленне ўніверсітэцкай адукацыі.
6. Культура сярэдневяковага беларускага горада.
7. Мастацтва Беларусі ў эпоху Сярэдніх вякоў.

Літаратура

Багновская, Н.М. Культурология: учеб. пособие/ Н.М.Багновская. – М.: Дашков и К, 2004. – 300 с.

Вахнина, А.П. Средневековая культура западной цивилизации V–XV вв.: учеб. пособие/ А.П.Вахнина; М-во образования Респ. Беларусь, Белорус. гос. пед. ун-т им. М.Танка. – 2-е изд. – Минск : БГПУ, 2005. – 93 с.

Виппер, Р.Ю. История Средних веков: курс лекций / Р. Ю. Виппер. – СПб.: СМИО-Пресс, 2001. – 381 с.

Вялікае Княства Літоўскае: ВКЛ : энцыклапедыя : у 2 т. / Беларус. навук.-даслед. ін-т дакументазнаўства і арх. справы ; рэдкал. Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Беларус. Энцыкл., 2005–2006. – 2 т.

Гісторыя Беларусі : у 6 т. / рэдкал.: М. Касцюк (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Современ. шк. : Экоперспектива, 2000–2005. – 6 т.

Гісторыя Сярэдніх вякоў : вучэб. дапам. : у 2 ч. / пад рэд. В. А. Фядосіка, І. А. Еўтухова. – Мінск : Беларус. дзярж. ун-т, 2002. – 2 ч.

Гуревич, А. Я. История Средних веков : учебник/ А. Я. Гуревич, Д. Э. Харитонович. – М.: Интерпракс, 1995. – 336 с.

Дюби, Ж. Европа в Средние века / Жорж Дюби; пер. с фр. В. Колесникова. – Смоленск : Полиграмма, 1994. – 320 с.

Дюби, Жорж. Средние века: от Гут Капета до Жанны д'Арк (987–1460)/ Жорж Дюби; пер. с фр. Г.А.Абрамова, В.А.Павлова. – М.: Международ. отношения, 2000. – 414 с.

Емохонова, Л.Г. Мировая художественная культура: учеб. пособие/ Л.Г.Емохонова. – 4-е изд., стер. – М.: Academia, 2000. – 445 с.

История Средних веков: учебник для высших учебных заведений по направлению и специальности «история»: в 2 т./ под ред. С.П.Карнова; Москов. гос. ун-т им. М.В.Ломоносова. – 5-е изд. – М.: Изд-во Моск. гос. ун-та: Наука, 2005. – 225 с.

История Средних веков. Европа / А.Н.Бадак [и др.] – Минск: Харвест, 2007. – 285 с.

Качановский, В.В. История культуры Западной Европы: учеб. пособие/ В.В.Качановский. – Минск: Экоперспектива, 1998. – 189 с.

Качановский, В.В. Россия и Западная Европа: история культуры: практ. пособие/ В.В. Качановский. – Минск: ФУАинформ, 2001. – 237 с.

Кравченко, А.И. Культурология: учебник/ А.И.Кравченко ; Моск.гос.ун-т им. М.В. Ломоносова. – М.: Проспект: ТК Велби, 2007. – 285 с.

Лыч, Л.М. Гісторыя культуры Беларусі / Л.М.Лыч, У.І.Навіцкі. – 2-е выд., дап. – Мінск :Экаперспектыва, 1997. – 487 с.

Мировая культура: традиции и современность/ сост. Т. Б. Князевская. – М.: Наука, 1991. – 344 с.

Парашкоў, С.А. Гісторыя культуры Беларусі / С.А.Парашкоў; Магілёўск. дзярж. ун-т імя А.А. Куляшова. – 2-е выд. – Мінск : Беларус. навука, 2004. – 442 с.

Падокшын, С.А. Беларуская думка ў кантэксце гісторыі культуры/ С.А.Падокшын; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т філасофіі. – Мінск : Беларус. навука, 2003. – 315 с.

Соколова, М.В. Мировая культура и искусство: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений/ М.В.Соколова. – М.: Академия, 2004. – 368 с.

Силичев, Д.А. Культурология: учеб. пособие для вузов/ Д. А.Силичев. – М.: Приориздат, 2004. – 352 с.

Хейзинга, Йохан. Осень Средневековья: исслед. форм жизненного уклада и форм мышления в XIV и XV вв. во Франции и Нидерландах / Йохан Хейзинга; сост. и пер. с нидерл. Д. С. Сильвестров. – М: Айрис-Пресс, 2002. – 537 с.

10. Культура эпохі Адраджэння (2 гадзіны)

План

1. Агульная характарыстыка эпохі Адраджэння.
2. Мастацкія ідэалы італьянскага Адраджэння.
3. Культура Рэфармацыі, з'яўленне пратэстантызму.
4. Паўночнае Адраджэнне.
5. Творчасць знакамітых майстроў эпохі Адраджэння.
6. Адраджэнне на тэрыторыі Беларусі.

Літаратура

Архітэктура Беларусі : энцыкл. давед. / Беларус. энцыкл. ; рэдкал.: А. А. Воінаў [і інш.]. – Мінск : Беларус. энцыкл. ім. П. Броўкі, 1993. – 620 с.

Баткин, Л. М. Итальянское Возрождение: проблемы и люди / Л. М. Баткин. – М. : Рос. гос. гуманитар. ун-т, 1995. – 448 с.

Бицилли, П. М. Место Ренессанса в истории культуры / П. М. Бицилли ; сост., предисл. и коммент. Б. С. Кагановича. – СПб. : Мифрил, 1996. – 258 с.

Бэрк, П. Рэнесанс / П. Бэрк ; пер. з англ. А. Арловой. – Мінск : Беларус. гуманітар. адукац.-культур. цэнтр, 1997. – 91 с.

Дживелегов, А.К. Творцы итальянского Возрождения: в 2 кн./А. К. Дживелегов ; общ. ред. и сост. Р.Холодовского. – М.: Терра : Кн. клуб: Республика, 1998. – 2 кн.

История культуры стран Западной Европы в эпоху Возрождения : учеб. для вузов по гуманитар. специальностям / Л. М. Брагина [и др.] ; под ред. Л. М. Брагиной. – М. : Высш. шк., 2001. – 479 с.

Культурология: теория и история культуры. Ч. 2. История культуры. Кн. 2. Культуры цивилизаций Средневековья и Возрождения: учеб. пособие/ В.А.Космач [и др.]; под ред. В. А. Космача, А.В.Русецкого. – Витебск: ВГУ им. П.М.Машерова, 2005. – 451 с.

Леонардо да Винчи (1452–1519). Избранные произведения: в 2 т./ пер., ст., коммент. А.А.Губера [и др.]; ред. А.К.Дживелегова, А.М.Эфроса. – М.: Ладомир, 1995. – 2 т.

Лыч, Л. М. Гісторыя культуры Беларусі/ Л. М. Лыч, У. І. Навіцкі. – 2-е выд., дап. – Мінск : Экаперспектыва, 1997. – 487 с.

Любимов, Л. Искусство Западной Европы/ Л.Любимов. – М.: Наука, 1982. – 389с.

Падокшын, С.А. Філасофская думка эпохі Адраджэння ў Беларусі: ад Францыска Скарыны да Сімяона Полацкага / С. А. Падокшын; Акад. навук БССР. – Мінск : Навука і тэхніка, 1990. – 283 с.

Ротенберг, Е.И. Искусство Италии. Средняя Италия в период Высокого Возрождения/ Е.И.Ротенберг. – 2-е изд., испр. – М.: Искусство, 1974. – 215 с.

Ротенберг, Е.И. Искусство готической эпохи: система художественных видов/ Е.И. Ротенберг. – М.: Искусство, 2001. – 135 с.

Ротенберг, Е.И. Западноевропейское искусство XVII века / Е.И.Ротенберг. –М.: Искусство, 1971. – 176 с.

Рутенбург, В.И. Титаны Возрождения / В.И.Рутенбург. – 2-е изд. – М.: Наука, 1991. – 151 с.

Саверчанка, І.В. Aurea mediocritas: кніжна-пісьменная культура Беларусі: Адраджэнне і ранняе барока / І.В.Саверчанка. – Мінск : Тэхналогія, 1998. – 317 с.

Типология и периодизация культуры Возрождения: сб. ст. / АН СССР. Науч. совет по истории мировой культуры; под ред. В.И.Рутенбурга. – М.: Наука, 1978. – 280 с.

11.Культура Новага часу (2 гадзіны)

План

1. Агульная характарыстыка культуры XVII ст.
2. Філасофска-рэлігійныя канцэпцыі Новага часу.
3. Навуковая рэвалюцыя і станаўленне культуры індустрыяльнага тыпу.
4. Стылявыя асаблівасці мастацтваXVII ст.
5. Галоўныя каштоўнасці эпохі Асветы.
6. Асаблівасці Асветы ў краінах Еўропы.
7. МастацтваXVIIIст. і яго стылявыя асаблівасці.
8. Культурфіласофскія ідэі XIX ст.
9. Мастацкія напрамкі ў культуры XIX ст.

Літаратура

Абдзіраловіч, І. Адвечным шляхам. Даследзіны беларускага светапогляду / І. Абдзіраловіч ; прадм. С. Дубаўца. – Мінск: Навука і тэхніка, 1993. – 42, [4] с. – (Згукі мінуўшчыны).

Бэрк, П. Народная культура Еўропы ранняга Новага часу / Пітэр Бэрк ; навук. рэд. А. Ліс ; пер. з англ. мовы І. Ганецкая. – Мінск : Тэхналогія, 1999. – 380 с.

Гісторыя Беларусі: у 6 т. / рэдкал.: М.Касцюк (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Экаперспектыва, 2000–2005. – 6 т.

Западноевропейская художественная культура XVIII века : сб. ст. / под ред. В. Н. Прокофьева. – М. : Наука, 1980. – 256 с.

Зарубежная литература и культура эпохи Просвещения : учебник для студ. учреждений высш. проф. образования / В. Д. Алташина [и др.]. – М. : Изд. центр «Академия», 2010. – 240 с.

Культурология: теория и история культуры: культуры цивилизаций Нового времени (XVII – начало XXв.) : пособие. – Витебск : ВГУ, 2009. – 293 с.

Культурология: учеб. пособие / З.А.Неверова [и др.]; под науч. ред. А.С.Неверова. – Минск : Выш. шк., 2004. – 367 с.

Культурология: учеб. пособие / сост. и отв. ред. А. А. Радугин. – М. : Центр, 2001. – 304 с.

Лабутина, Т. Л. Культура и власть в эпоху Просвещения / Т. Л. Лабутина ; Ин-т всеобщ. истории РАН. – М. : Наука, 2005. – 458 с.

Мальдзіс, А. І. Беларусь у лютэрку мемуарнай літаратуры XVIII ст. : нарысы быту і звычаяў / А. І. Мальдзіс. – Мінск : Мастац. літ., 1982. – 256 с.

Мировая художественная культура. XIX век. Изобразительное искусство, музыка, театр / Е. П. Львова [и др.]. – СПб. : Питер, 2007. – 464 с.

Огурцов, А. П. Философия науки эпохи Просвещения / А. П. Огурцов. – М. : Ин-т философии РАН, 1993. – 213 с.

Рикуперати, Д. Человек Просвещения / Д. Рикуперати // Мир Просвещения. Исторический словарь / под ред. В. Ферроне и Д. Роша ; пер. с итал. Н. Ю. Плавинской. – М., 2003. – С. 15–29.

Хоркхаймер, М. Понятие просвещения / М. Хоркхаймер, Т. В. Адорно // Диалектика просвещения. Философские фраг-

менты/ М. Хоркхаймер, Т. В. Адорно. – М., СПб., 1997. – С. 16–60.

12. Асноўныя тэндэнцыі сацыядынамікі еўрапейскай культуры ў XX – пачатку XXI ст. (2 гадзіны)

План

1. Мастацкія традыцыі XIX ст. і іх эвалюцыя ў выяўленчым мастацтве мяжы XIX–XX стст.
2. Разнастайнасць форм культуры XX – пачатку XXI ст.
3. Модэрнізм як культурны феномен.
4. Постмодэрнізм у культуры другой паловы XX ст.
5. Культурфіласофскае асэнсаванне эпохі постмодэрнізму.
6. Культура постсавецкай прасторы.
7. Беларуская культура ва ўмовах глабалізацыі.

Літаратура

Андреев, Л. Г. Импрессионизм = Impressionnisme: видеть, чувствовать, выражать / Л. Г. Андреев. – М. : Гелеос, 2005. – 311 с.

Андреев, Л. Г. Сюрреализм: история, теория, практика / Л. Г. Андреев. – М. : Гелеос, 2004. – 350 с.

Антонович, И. И. После современности: очерк цивилизации модернизма и постмодернизма / И. И. Антонович. – Минск : Беларус. наука, 1997. – 445 с.

Арнольдov, А. И. Цивилизация грядущего столетия: культурологические размышления / А. И. Арнольдov ; Ин-т педагогики соц. работы РАО. – М. : Грааль, 1997. – 326 с.

Власов, В. Г. Стили в искусстве: архитектура, графика, декоративно-прикладное искусство, живопись, скульптура : словарь в 3 т. / В. Г. Власов. – СПб. : Кольна, 1995–1997. – 3 т.

Герман, М. Ю. Модернизм: искусство первой половины XX века / М. Ю. Герман. – 2-е изд., испр. – СПб. : Азбука-классика, 2005. – 476 с.

Дударева, Л. В. Модернизм в зарубежной литературе: литература Англии, Ирландии, Франции, Австрии, Германии : учеб. пособие по курсу «История зарубежной литературы XX века» / Л. В. Дударева, Н. П. Михальская, В. П. Трыков. – 5-е изд. – М. : Флинта : Наука, 2004. – 236 с.

Ильин, И. П. Постмодернизм от истоков до конца столетия. Эволюция научного мифа / И. П. Ильин. – М. : Интрада, 1998. – 255 с.

Ильина, Т. В. История искусств. Отечественное искусство : учебник для вузов / Т. В. Ильина. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Высш. шк., 2006. – 405 с.

Ильина, Т. В. История искусств. Западноевропейское искусство : учебник для высш. учеб. заведений / Т. В. Ильина. – 4-е изд., стер. – М. : Высш. шк., 2007. – 368 с.

Лиотар, Ж. Ф. Состояние постмодернизма / Жан Франсуа Лиотар ; пер. с фр. Н. А. Шматко. – М. : Ин-т эксперим. социологии ; СПб. : Алетейя, 1998. – 159 с.

Тарнас, Ричард. История западного мышления = The Passion of the West Mind / Ричард Тарнас ; пер. с англ. Т. А. Азарковича. – М. : Крон-Пресс, 1995. – 444 с.

Усовская, Э. А. Постмодернизм в культуре XX в. / Э. А. Усовская. – Минск : БГУ, 2003. – 63 с.

III. МЕТАДЫЧНЫЯ РЭКАМЕНДАЦЫІ ПА НАПІСАННІ КУРСАВОЙ РАБОТЫ

Курсавая работа і яе месцаў вучэбна-пазнавальнай дзейнасці студэнтаў

Курсавая работа выконваецца па адной з актуальных праблем гісторыі культуры. Як форма бягучай атэстацыі студэнтаў з'яўляецца відам самастойнай працы, якая прадугледжвае паглыбленае засваенне тэарэтычных пытанняў фундаментальнай культуралогіі, сістэматызацыю назапашаных у працэсе лекцыйных і семінарскіх заняткаў культуралагічных ведаў, набыццё ўменняў і навыкаў, неабходных для навукова-даследчай дзейнасці і вырашэння прафесійных задач.

Пры даследаванні пэўнай праблемы ў межах курсавой работы студэнт вучыцца выкарыстоўваць шэраг аналітычных прыёмаў, аперацый і працэдур, якімі карыстаюцца даследчыкі феноменаў культуры. Студэнту, які выконвае курсавую работу па канкрэтнай праблеме гістарычнага развіцця культуры, ставіцца задача навукова прааналізаваць пэўны артэфакт культуры, выявіць факталогію яго існавання, параўнаць розныя тэарэтычныя аспекты яго вывучэння, праясніць спецыфіку спосабаў быцця артэфакта ў сучаснай культуры, сэнс і змест яго функцыянавання ў сацыяльнай практыцы. Для таго каб паспяхова вырашыць дадзеную задачу, аўтару курсавой работы пад кіраўніцтвам педагога неабходна:

- а) сабраць і апрацаваць фактычны матэрыял па тэме;
- б) сістэматызаваць яго ў адпаведнасці са структурай работы;
- в) азнаёміцца з рознай манаграфічнай літаратурай па тэме, выбраць патрэбныя фрагменты тэкстаў, якія ілюструюць пэўныя палажэнні работы;
- г) скласці спіс выкарыстанай літаратуры і аформіць яе ў адпаведнасці з патрабаваннямі бібліяграфічнага апісання;
- д) стылістычна правільна і лагічна ў пісьмовай форме выкласці свае думкі па даследуемай праблеме;

е) аформіць курсавую работу ў адпаведнасці з існуючымі стандартнымі правіламі;

ё) напісаць тэкст выступлення для публічнай абароны курсавой работы.

Структура курсавой работы – гэта ўводзіны, асноўная частка (2–3 раздзелы, якія разбіваюцца на асобныя параграфы), заключэнне, бібліяграфічны спіс, дадаткі, якімі заканчваецца тэкст. Як правіла, аб’ём асноўнага тэксту курсавой работы па гісторыі культуры (без бібліяграфічнага спісу і дадаткаў) займае 30 старонак камп’ютарнага набору. Для ілюстрацыі асобных палажэнняў і высноў аўтар курсавой работы можа падрыхтаваць прэзентацыю і выкарыстаць яе пры абароне.

Тэмы курсавых работ распрацоўваюцца на кафедры і зацвярджаюцца загадчыкам кафедры да пачатку семестра, у якім у адпаведнасці з вучэбнымі планамі па напрамку спецыяльнасці (спецыялізацыі) прадугледжана іх выкананне. Колькасць зацверджаных тэм павінна быць дастатковай для выдачы ў вучэбнай групе кожнаму студэнту індывідуальнага задання. Студэнт мае права выбраць тэму курсавой работы з ліку зацверджаных на кафедры або самастойна прапанаваць уласную тэму з абгрунтаваннем яе мэтазгоднасці.

Высокі тэарэтычны ўзровень курсавой работы, практычная значнасць яе вынікаў могуць спрыяць далейшаму даследаванню дадзенай тэмы ў дыпломнай і магістарскай работах. Таму вельмі важна, каб выбар тэмы меў на мэце актуальнасць для сацыякультурнай практыкі, і, безумоўна, важна адпаведнасць інтарэсам студэнта.

РЭКАМЕНДУЕМЫЯ ТЭМЫ

Тэма 1. Паняцце «культура», асаблівасці гістарычнай інтэрпрэтацыі

Літаратура

Антология исследований культуры. Т.1 : Интерпретация культуры / под ред. С.Я. Левит. – СПб.: Университетская книга, 1997. – 728 с.

Маркарян, Э.С. Теория культуры и современная наука / Э. С.Маркарян. – М.: Мысль, 1983. – 284 с.

Мартынов, В.Ф. Культурология. Теория культуры: учеб. пособие / В.Ф. Мартынов. – Минск: АСАР, 2008. – 848 с.

Орлова, Э.А. Введение в социальную и культурную антропологию / Э.А.Орлова. – М.: Изд-во МГИК, 1994. – 214 с.

Риккерт, Г. Науки о природе, науки о культуре / Г. Риккерт // Культурология, XX век : антология / гл. ред. и сост. С. Я. Левит. – М., 1995. – С. 69–103.

Тайлор, Э.Б. Первобытная культура : пер. с англ. / Э. Б. Тайлор ; предисл. и примеч. А.П.Першина. – М.: Политиздат, 1989. – 576 с.

Уайт, Л. Понятие культуры / Л. Уайт // Антология исследований культуры. Т.1 : Интерпретация культуры / под ред. С. Я. Левит. – СПб., 1997. – С. 141–156.

Фейблман, Дж. Концепция науки о культуре / Дж. Фейблман // Антология исследований культуры Т.1 : Интерпретация культуры / под ред. С. Я. Левит. – СПб., 1997. – С.157–170.

Тэма 2. Прырода і чалавек у культурах Усходу і Захаду: асаблівасці інтэрпрэтацыі

Літаратура

Актуальные проблемы культуры XX века / под ред. В. И. Добрынина. – М.: Проспект, 2013. – 270с.

Вассоевич, А.Л. Духовный мир народов классического Востока: ист.-психол. метод. в ист.-филос. исслед. / А. Л. Вассоевич ; Православное палестинское о-во, Рос. фонд культуры, Рус.-герм.ассоц. по пропаганде классического культурного наследия. – СПб. : Алетейя : ППО, 1998.– 537 с.

Ерасов, Б. С. Культура, религия и цивилизация на Востоке (очерки общей теории) / Б. С. Ерасов. – М. : Наука, 1990. – 207 с.

Игнатовская, Н.Б. Природа как ценность культуры / Н. Б. Игнатовская. – М. : Знание, 1997. – 152 с.

История мировой культуры (мировых цивилизаций) / под ред. д-ра филос. наук Г.В. Драча. – Изд. 4-е. – Ростов н/Д : Феникс, 2005. – 544 с.

Каган, М. С. Проблема «Запад – Восток» в культурологии / М. С. Каган, Е. Г. Хилтухина. – М. : Восточная литература, 1994. – 160 с.

Конрад, Н. И. Запад и Восток / Н. И. Конрад. – М. : Наука, 1986. – 520 с.

Розанов, В. В. Религия. Философия. Культура / В. В. Розанов. – М. : Республика, 1992. – 399 с.

Яковец, Ю. В. История цивилизаций : учеб. пособие для студ. вузов гуманитар. профиля / Ю. В. Яковец. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ВЛАДОС, 1997. – 352 с.

Тэма 3. Рэшткі язычніцтва ў духоўнай культуры сучаснасці

Літаратура

Адзіночанка, В. А. Рэлігіязнаўства : вучэб. дапам. для ВНУ / В. А. Адзіночанка. – Мінск : Універсітэцкае, 2001. – 240 с.

Аничков, Е. В. Язычество Древней Руси / Е. В. Аничков ; послесл. В. Я. Петрухина. – М. : Индрик, 2003. – 440 с.

Волошина, Т. А. Языческая мифология славян / Т. А. Волошина, С. Н. Астапов. – Ростов н/Д : Феникс, 1996. – 448 с.

Гаврилов, Д. А. Древние боги славян / Д. А. Гаврилов, С. Э. Ермаков. – М. : Вече, 2011. – 320 с.

Котович, О. Золотые правила народной культуры / Оксана Котович, Янка Крук. – 2-е изд. испр. и доп. – Минск : Адукацыя і выхаванне, 2008. – 592 с.

Крук, Я. Колесо времени: традиции и современность / Я. Крук, О. Котович. – Минск : Беларусь, 2005. – 350 с.

Крук, Я. Сімволіка беларускай народнай культуры / Я. Крук. – Мінск: Беларусь, 2011. – 430 с.

Лозка, А. Ю. Беларускі народны каляндар / А. Ю. Лозка. – Мінск: Полымя, 1993. – 205 с.

Лыч, Л. М. Гісторыя культуры Беларусі/ Л. М. Лыч, У. І. Навіцкі. – 2-е выд., дап. – Мінск: Экаперспектыва, 1997. – 487 с.

Ляўкоў, Э. А. Маўклівыя сведкі мінуўшчыны / Э. А. Ляўкоў. – Мінск: Навука і тэхніка, 1992. – 215 с.

Религиоведение : хрестоматия : учеб. пособ. / автор-сост. П. И. Костюкович. – Минск : Новое знание, 2000. – 480с.

Рыбаков, Б. А. Язычество древних славян / Б. А. Рыбаков. – М.: Наука, 1981. – 608 с.

Тайлор, Э.Б. Первобытная культура : пер с англ. / Э. Б. Тайлор ; предисл. и примеч. А.П.Першина. – М.: Политиздат, 1989. – 576 с.

Тайлор, Э.Б. Миф и обряд в первобытной культуре / Эдуард Бернетт Тайлор; пер. с англ. Д.А.Корончевского. – Смоленск: Русич, 2000. – 623 с.

Фрэзер, Дж. Золотая ветвь: Исследование магии и религии / Дж. Фрэзер ; пер. с англ. М.К.Рыклина. – М.: АСТ, 2006. – 781 с.

Тэма 4. Адысей і Эней. Параўнальны аналіз старажытнагрэчаскай і старажытнарымскай культуры

Літаратура

Аммиан, М. Римская история / М. Аммиан ; вступ. ст., науч. ред. Л. Ю. Лукомского. – СПб. : Алетейя : Олимп, 1994. – 567 с.

Боннар, Андре. Греческая цивилизация : в 2 т. : пер. с фр. / Андре Боннар ; пер. с фр. О. В. Волкова ; предисл. проф. В. И. Авдиева. – Т. 1 : От Илиады до Парфенона. – М. : Искусство, 1992. – 269 с.

Боннар, Андре. Греческая цивилизация : в 2 т. : пер. с фр. / Андре Боннар ; пер. с фр. О. В. Волкова ; предисл. проф. В. И. Авдиева. – Т.2 : От Антигоны до Сократа (окончание). От Еврипида до Александрии. – М. : Искусство, 1994. – 448 с.

Древний Рим : книга для чтения / под ред. С. Л. Утченко. – М. : Госучпедгиз, 1950. – 334 с.

Зелинский, Ф. Ф. История античной культуры / Ф. Ф. Зелинский. – 2-е изд. – СПб. : Марс, 1995. – 380 с.

История Древнего мира: Древний Рим / А. Н. Бадак [и др.]. – Минск : Харвест ; М. : АСТ, 2001. – 860 с.

Культура Древнего Рима : в 2 т. / отв. ред. Е. С. Голубцова [и др.]. – М. : Наука, 1985. – 432 с.

Куманецкий, К. История культуры Древней Греции и Рима : в 2 т. / К. Куманецкий ; пер. с пол. В. К. Ронина. – М. : Высш. шк., 1990. – 2 т.

Мифы Древней Греции / сост. И. С. Яворская ; предисл. М. Н. Ботвинникова. – Л. : Лениздат, 1990. – 365 с.

Немировский, А. И. Мифы древности: Эллада : науч.-худож. энцикл. / А. И. Немировский. – М. : Лабиринт, 2001. – 412 с.

Петров, М. К. Античная культура / М. К. Петров. – М. : РОССПЭН, 1997. – 352 с.

Тахо-Годи, А. А. Греческая культура в мифах, символах и терминах / А. А. Тахо-Годи, А. Ф. Лосев ; сост. и общ. ред. А. А. Тахо-Годи. – СПб. : Алетейя, 1999. – 716 с.

Тэма 5. Антычны антрапацэнтрызм і гуманістычная карціна свету эпохі Адраджэння: агульнае і адметнае

Літаратура

Баткин, Л. М. Итальянское Возрождение: проблемы и люди / Л. М. Баткин. – М. : Рос. гос. гуманитар. ун-т, 1995. – 448 с.

Бицилли, П. М. Место Ренессанса в истории культуры / П. М. Бицилли ; сост., предисл. и коммент. Б. С. Кагановича. – СПб. : Мифрил, 1996. – 258 с.

Бэрк, П. Рэнэсанс/ П.Бэрк; пер. з англ. А.Арловой. – Мінск : Беларус. гуманіт. адукац.-культур. цэнтр, 1997. – 91 с.

Дживелегов, А. К. Творцы итальянского Возрождения : в 2 кн./ А. К. Дживелегов ; общ. ред. и сост. Р. Холодовского. – М. : Терра ; Кн. клуб : Республика, 1998. – 2 кн.

История культуры стран Западной Европы в эпоху Возрождения : учеб. для вузов по гуманитар. специальностям / Л. М. Брагина [и др.] ; под ред. Л. М. Брагиной. – М. : Высш. шк., 2001. – 479 с.

Культурология: теория и история культуры : Ч. 2. История культуры. Кн. 2. Культуры цивилизаций Средневековья и Воз-

рождения : учеб. пособие / В. А. Космач [и др.] ; под ред. В. А. Космача, А. В. Русецкого. – Витебск : ВГУ им. П. М. Машерова, 2005. – 451 с.

Любимов, Л. Искусство Западной Европы / Л. Любимов. – М. : Наука, 1982. – 389 с.

Тэма 6. Антычны ідэал: трансфармацыі Новага часу

Літаратура

Бэрк, П. Народная культура Еўропы ранняга Новага часу / Пітэр Бэрк ; навук. рэд. А. Ліс ; пер. з англ. мовы І. Ганецкая. – Мінск : Тэхналогія, 1999. – 380 с.

Западноевропейская художественная культура XVIII в. : сб. ст./ под ред. В. Н. Прокофьева.–М. : Наука, 1980. – 256 с.

Лабутина, Т. Л. Культура и власть в эпоху Просвещения / Т. Л. Лабутина ; Ин-т всеобщ. истории РАН. – М. : Наука, 2005. – 458 с.

Мировая культура: традиции и современность / сост. Т. Б. Князевская. – М. : Наука, 1991. – 344 с.

Огурцов, А. П. Философия науки эпохи Просвещения / А. П. Огурцов.– М. : Ин-т философии РАН, 1993. – 213 с.

Хоркхаймер, М. Понятие просвещения / М. Хоркхаймер, Т. В. Адорно // Диалектика просвещения. Философские фрагменты / М. Хоркхаймер, Т. В. Адорно. – М., СПб., 1997. – С. 16–60.

Тэма 7. Роля антычнай спадчыны ў еўрапейскай культуры

Літаратура

Античная культура. Литература, театр, искусство, философия, наука : словарь-справочник / сост. и общ. ред. В. Н. Ярхо. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Лабиринт, 2002. – 351 с.

Зелинский, Ф. Ф. История античной культуры / Ф. Ф. Зелинский. – 2-е изд. – СПб. : Марс, 1995. – 380 с.

Культура Древнего Рима : в 2 т. / отв. ред. Е. С. Голубцова [и др.]. – М. : Наука, 1985. – 432 с.

Куманецкий, К. История культуры Древней Греции и Рима : в 2 т. / К. Куманецкий ; пер. с пол. В. К. Ронина. – М. : Высш. шк., 1990. – 2 т.

Петров, М. К. Античная культура / М. К. Петров. – М. : РОССПЭН, 1997. – 352 с.

Тахо-Годи, А. А. Греческая культура в мифах, символах и терминах / А. А. Тахо-Годи, А. Ф. Лосев ; сост. и общ. ред. А. А. Тахо-Годи. – СПб. : Алетейя, 1999. – 716 с.

**Тэма 8. Хрысціянскі тып культуры.
Біблейскія вобразы ў мастацтве**

Літаратура

Базен, Ж. История истории искусства: от Вазари до наших дней / Ж. Базен. – М. : Прогресс, 1994. – 528 с.

Белл, Д. От священного к светскому / Д. Белл. – М., 1990. – С. 251–255.

Вахнина, А. П. Средневековая культура западной цивилизации V–XV вв. : учеб. пособие / А. П. Вахнина ; М-во образования Респ. Беларусь, Белорус. гос. пед. ун-т им. М. Танка. – 2-е изд. – Минск : БГПУ, 2005. – 93 с.

Виппер, Р. Ю. История Средних веков : курс лекций / Р. Ю. Виппер. – СПб. : СМИО-Пресс. – 384 с.

Гісторыя Сярэдніх вякоў : вучэб. дапам. : у 2 ч. / пад рэд. В. А. Фядосіка, І. А. Еўтухова. – Мінск : Беларус. дзярж. ун-т, 2002. – 2 ч.

Дюби, Ж. Европа в Средние века / Жорж Дюби ; пер. с фр. В. Колесникова. – Смоленск : Полиграмма, 1994. – 320 с.

Емохонова, Л. Г. Мировая художественная культура : учеб. пособие / Л. Г. Емохонова. – 4-е изд., стер. – М. : Academia, 2000. – 445 с.

Крывелев, И. А. История религии : очерки : в 2 т. / И. А. Крывелев. – М. : Мысль, 1988. – Т. 1. – 445 с.

Лихачева, В. Искусство Византии IV–XV вв. / В. Лихачева. – М. : Искусство, 1981. – 309 с.

Лыч, Л. М. Гісторыя культуры Беларусі / Л. М. Лыч, У. І. Навіцкі. – 2-е выд., дап. – Мінск : Экаперспектыва, 1997. – 487 с.

Миронова, М. Н. Религия в системе культуры / М. Н. Миронова. – М. : Наука, 1992. – 679 с.

Мировая культура: традиции и современность / сост. Т. Б. Князевская. – М. : Наука, 1991. – 344 с.

Парашкоў, С. А. Гісторыя культуры Беларусі / С. А. Парашкоў ; Магілёўск. дзярж. ун-т імя А. А. Куляшова. – 2-е выд. – Мінск : Беларус. навука, 2004. – 442 с.

Соколова, М. В. Мировая культура и искусство: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / М. В. Соколова. – М. : Академия, 2004. – 368 с.

Хейзинга, Йохан. Осень Средневековья: исслед. форм жизненного уклада и форм мышления в XIV и XV вв. во Франции и Нидерландах / Йохан Хейзинга ; сост. и пер. с нидерл. Д. С. Сильвестров. – М. : Айрис-Пресс, 2002. – 537 с.

Тэма 9. Асноўныя катэгорыі маральнай культуры Сярэднявекі

Літаратура

Бахтин, М. М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура Средневековья и Ренессанса / М. М. Бахтин. – М. : Худож. лит., 1990. – 543 с.

Вахнина, А. П. Средневековая культура западной цивилизации V–XV вв. : учеб. пособие / А. П. Вахнина ; М-во образования Респ. Беларусь, Белорус. гос. пед. ун-т им. М. Танка. – 2-е изд. – Минск : БГПУ, 2005. – 93 с.

Виппер, Р. Ю. История Средних веков : курс лекций / Р. Ю. Виппер. – СПб. : СМИО-Пресс, 2001. – 384 с.

Гісторыя Беларусі : у 6 т. / рэдкал.: М. Касцюк (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: Экаперспектыва, 2007–2011. – 6 т.

Гісторыя Сярэднявекі : у 2 ч. / пад рэд. В. А. Фядосіка, І. А. Еўтухова. – Мінск: Беларус. дзярж. ун-т, 2002. – 2 ч.

Гуревич, А. Я. История средних веков : учебник / А. Я. Гуревич. – М. : Интерпракс, 1995. – 336 с.

Дюби, Ж. Европа в Средние века / Жорж Дюби ; пер. с фр. В. Колесникова. – Смоленск : Полиграмма, 1994. – 319 с.

Дюби, Ж. Средние века: от Гут Капета до Жанны д'Арк (987–1460) / Жорж Дюби ; пер. с фр. Г. А. Абрамова, В. А. Павлова. – М. : Междунар. отношения, 2000. – 414 с.

Емохонова, Л. Г. Мировая художественная культура : учеб. пособие / Л. Г. Емохонова. – 4-е изд., стер. – М. : Academia, 2000. – 445 с.

История Средних веков. Европа / А. Н. Бадак [и др.] – Минск : Харвест, 2007. – 285 с.

Лыч, Л. М. Гісторыя культуры Беларусі / Л. М. Лыч, У. І. Навіцкі. – 2-е выд., дап. – Мінск: Экаперспектыва, 1997. – 487 с.

Мировая культура: традиции и современность / сост. Т. Б. Князевская. – М. : Наука, 1991. – 344 с.

Парашкоў, С. А. Гісторыя культуры Беларусі / С. А. Парашкоў ; Магілёўск. дзярж. ун-т імя А. А. Куляшова. – 2-е выд. – Мінск: Беларус. навука, 2004. – 442 с.

Падокшын, С. А. Беларуская думка ў кантэксце гісторыі культуры / С. А. Падокшын ; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т філасофіі. – Мінск: Беларус. навука, 2003. – 315 с.

Соколова, М. В. Мировая культура и искусство : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / М. В. Соколова. – М. : Академия, 2004. – 368 с.

Хейзинга, Йохан. Осень Средневековья: исслед. форм жизненного уклада и форм мышления в XIV и XV вв. во Франции и Нидерландах / Йохан Хейзинга ; сост. и пер. с нидерл. Д. С. Сильвестров. – М. : Айрис-Пресс, 2002. – 537 с.

Тэма 10. Праваслаўны тып культуры

Літаратура

Болотов, В. В. Лекции по истории Древней Церкви : в 3 т. / В. В. Болотов. – М. : Экзамен, 1994. – Т. 1. – 318 с.

Иваненко, С. И. Наука и православие / С. И. Иваненко. – М. : Московский рабочий, 1984. – 93 с.

Ильин, И. Л. Основы христианской культуры / И. Л. Ильин // Собр. соч. : в 10 т. – М. : Рарог, 1994. – Т. 1. – 224 с.

Капустин, Н. С. Особенности эволюции религии: на материалах древних верований ихристианства / Н. С. Капустин. – М. : Мысль, 1984. – 222 с.

Кривелев, И. А. История религии : очерки : в 2 т. / И. А. Кривелев. – М. : Мысль, 1988. – Т. 1. – 445 с.

Лыч, Л. М. Гісторыя культуры Беларусі / Л. М. Лыч, У. І. Навіцкі. – 2-е выд., дап. – Мінск: Экаперспектыва, 1997. – 487 с.

Мировая культура: традиции и современность / сост. Т. Б. Князевская. – М. : Наука, 1991. – 344 с.

Парашкоў, С. А. Гісторыя культуры Беларусі / С. А. Парашкоў ; Магілёўск. дзярж. ун-т імя А. А. Куляшова. – 2-е выд. – Мінск: Беларус. навука, 2004. – 442 с.

Религии мира: христианство, ислам, буддизм. – М. : Меридиан, 2004. – 765 с.

Религиозные традиции мира : в 2 т. : пер. с англ. – М. : Крон-Пресс, 1996. – Т. 1. – 576 с. ; Т.2. – 640 с.

Розанов, В. В. Религия. Философия. Культура / В. В. Розанов. – М. : Республика, 1992. – 399 с.

Русское православие: веги истории / науч. ред. А. И. Клибанов. – М. : Политиздат, 1989. – 719 с.

Шлеман, А. Д. Исторический путь православия / А. Д. Шлеман. – М. : Высш. шк., 1993. – 219 с.

Тэма 11. Каталіцкая культура свету: мінулае, сучаснае і будучае

Літаратура

Вейс, Г. Всеобщая история мировой культуры / Герман Вейс. – М. : Эксмо, 2007. – 959 с.

Ильин, И. Л. Основы христианской культуры / И. Л. Ильин // Собр. соч. : в 10 т. – М. : Парог, 1994. – Т. 1. – 224 с.

История религий : учебник для вузов : в 2 т. / под общ. ред. И. Н. Яблокова. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Высш. шк., 2004. – Т. 1. – 464 с., Т.2. – 676 с.

Капустин, Н. С. Особенности эволюции религии: на материалах древних верований ихристианства / Н. С. Капустин. – М. : Мысль, 1984. – 222 с.

Крывелев, И. А. История религии : очерки : в 2 т. / И. А. Крывелев. – М. : Мысль, 1988. – Т. 1. – 445 с.

Лыч, Л. М. Гісторыя культуры Беларусі / Л. М. Лыч, У. І. Навіцкі. – 2-е выд., дап. – Мінск: Экаперспектыва, 1997. – 487 с.

Мировая культура: традиции и современность / сост. Т. Б. Князевская. – М. : Наука, 1991. – 344 с.

Парашкоў, С. А. Гісторыя культуры Беларусі / С. А. Парашкоў ; Магілёўск. дзярж. ун-т імя А. А. Куляшова. – 2-е выд. – Мінск: Беларус. навука, 2004. – 442 с.

Рашкова, Р. Т. Ватикан и современная культура / Р. Т. Рашкова. – М. : Политиздат, 1989. – 416 с.

Религии мира: христианство, ислам, буддизм. – М. : Меридиан, 2004. – 765 с.

Религиозные традиции мира : в 2 т. : пер. с англ. – М. : Крон-Пресс, 1996. – Т. 1. – 576 с. ; Т. 2. – 640 с.

Розанов, В. В. Религия. Философия. Культура / В. В. Розанов. – М. : Республика, 1992. – 399 с.

Тэма 12. Візантыйская культура (IV–XVстст.). Візантызм

Літаратура

Анисимова, Л. В. Культура Византийского государства / Л. В. Анисимова. – М., Просвещение, 1989. – 360 с.

Вейс, Г. Всеобщая история мировой культуры / Герман Вейс. – М. : Эксмо, 2007. – 959 с.

Власов, В. Г. Византийское и древнерусское искусство : словарь терминов / В. Г. Власов. – М. : Дрофа, 2003. – 221 с.

Гийу, А. Византийская цивилизация / А. Гийу ; пер. с фр. Д. Лоевского. – Екатеринбург : У-Фактория, 2007. – 552 с.

Дмитриева, Н. А. Краткая история искусств / Н. А. Дмитриева. – М. : АСТ-Пресс : Галарт, 2006. – 623 с.

История мировой культуры (мировых цивилизаций) / под ред. д-ра филос. наук Г. В. Драча. – Изд. 4-е. – Ростов н/Д : Феникс, 2005. – 544 с.

Каждан, А. П. История византийской литературы (850–1000 гг.). Эпоха византийского энциклопедизма / А. П. Каждан. – СПб. : Алетейя, 2012. – 376 с.

Крывелев, И. А. История религии : очерки : в 2 т. / И. А. Крывелев. – М. : Мысль, 1988. – Т. 1. – 445 с.

Лемерль, П. Первый византийский гуманизм. Замечания и заметки об образовании и культуре в Византии от начала да X века / П. Лемерль ; вступ. ст. и пер. с фр. : Т. А. Сенина (монахиня Кассия). – СПб. : Свое издательство, 2012. – XIV, 490 с.

Лисичкина, О. Б. Мировая художественная культура: Византия / О. Б. Лисичкина. – М. : АСТ : Астрель, 2005. – 270 с.

Религии мира: христианство, ислам, буддизм. – М. : Меридиан, 2004. – 765 с.

Религиозные традиции мира : в 2 т. : пер. с англ. – М. : Крон-Пресс, 1996. – Т. 1. – 576 с. ; Т. 2. – 640 с.

Удальцова, З. В. Византийская культура / З. В. Удальцова ; отв. ред. д-р ист. наук Е. В. Гутнова. – М. : Наука, 1988. – 289 с.

Херрин, Дж. Византия. Удивительная жизнь средневековой империи / Джудит Херрин ; пер. с англ. Л. А. Игоревского. – М. : Центрполиграф, 2015. – 415 с.

Тэма 13. Мусульманскі тып культуры: гісторыя і сучаснасць

Літаратура

Артановский, С. Н. На перекрестке идей и цивилизаций: исторические формы общения народов. Мировые культурные контакты. Многонациональное государство / С. Н. Артановский. – СПб. : С.-Петербур. академия культуры, 1994. – 272 с.

Бартольд, В. В. Ислам и культура мусульманства / В. В. Бартольд. – М. : Изд-во МГТУ, 1992. – 144 с.

Библия и Коран: Пророки, праведники, мудрецы / сост., предисл., коммент. Лео Яковлев. – М. : ЭКСМО-Пресс, 2002. – 494 с.

Вейс, Г. Всеобщая история мировой культуры / Герман Вейс. – М. : Эксмо, 2007. – 959 с.

Горелов, А. А. История мировых религий : учеб. пособие / А. А. Горелов. – М. : Флинта, 2011. – 180 с.

Журавский, А. В. Христианство и ислам / А. В. Журавский. – М. : Наука. Главная редакция восточной литературы, 1990. – 123 с.

Мировая культура: традиции и современность / сост. Т. Б. Князевская. – М. : Наука, 1991. – 344 с.

Религии мира: христианство, ислам, буддизм. – М. : Меридиан, 2004. – 765 с.

Религиозные традиции мира : в 2 т. : пер. с англ. – М. : Крон-Пресс, 1996. – Т. 1. – 576 с. ; Т. 2. – 640 с.

Сравнительное изучение цивилизаций : хрест. / сост. Б. С. Ерасов. – М. : Аспект пресс, 2001. – 555 с.

Тэма 14. Мастацкая традыцыя краін мусульманскага Усходу

Літаратура

Али-заде, А. А. Исламский энциклопедический словарь / А. А. Али-Заде. – М.: Ансар, 2007. – 396 с.

Батунский, М. А. Ислам как тотальная система регуляции / М. А. Батунский // Сравнительное изучение цивилизаций : хрест. – М. : ИФРАН, 1999. – 579 с.

Всеобщая история искусств / под общ. ред. Б. В. Веймарна и Ю. Д. Колпинского. – М. : Искусство, 1961. – 946 с.

Галаганова, С. Г. Восток: традиции и современность / С. Г. Галаганова // Запад и Восток: традиции и современность. – М., 1993. – С. 47–53.

Грюнебаум, Г. Э. фон. Основные черты арабо-мусульманской культуры : пер. с англ. / Г. Э. фон Грюнебаум. – М. : Наука. Главная редакция восточной литературы, 1986. – 216 с.

Каптерева, Т. П. Искусство стран Магриба. Средние века, новое время / Т. П. Каптерева. – М. : Искусство, 1988. – 474 с.

Микульский, Д. В. Арабо-мусульманская культура в сочинении ал-Мас'уди «Золотые копи и россыпи самоцветов» («Мураджд аз-захаб ва ма'адин ал-джаухар»). – М. : Восточная литература, 2006. – 175 с.

Основы религиоведения / под ред. И. Н. Яблокова. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Высш. шк., 2005. – 508 с.

Степанянц, М. Т. Философия зарубежного Востока XX века / М. Т. Степанянц // История Восточной философии : учеб. пособие. – М., 1999. – С. 99–119.

Степанянц, М. Т. Философские аспекты суфизма / М. Т. Степанянц. – М. : Наука, 1987. – 190 с.

Стирлен, А. Искусство ислама / А. Стирлен ; пер. с фр. Е. В. Нетесовой. – М. : АСТ, 2003. – 320 с.

Юзеев, А. Н. Татарская философская мысль конца XVIII–XIX веков / А. Н. Юзеев. – Кн. 2. – Казань : Иман, 1998. – 123 с.

Тэма 15. Практыкі духоўнага самаўдасканалення на Усходзе

Літаратура

Бонгард-Левин, Г. М. Древняя Индия. История и культура / Г. М. Бонгард-Левин [и др.]. – СПб. : Алетейя, 2001. – 187 с.

Вассоевич, А. Л. Духовный мир народов классического Востока: ист.-психол. метод. в ист.-филос. исслед. / А. Л. Вассоевич ; Православное палестинское о-во, Рос. фонд культуры, Рус.-герм. ассоц. по пропаганде классического культурного наследия. – СПб. : Алетейя : ППО, 1998. – 537 с.

Вейс, Г. Всеобщая история мировой культуры / Герман Вейс. – М. : Эксмо, 2007. – 959 с.

Взаимодействие культур Востока и Запада/ отв. ред. Е. П. Челышев ; сост. А. А. Суворова.– М. :Наука, 1991.– 311 с.

Грюнебаум, Г. Э. фон. Основные черты арабо-мусульманской культуры :пер. с англ. / Г. Э. фон Грюнебаум. – М. : Наука. Главная редакция восточной литературы, 1986. – 216 с.

Древние цивилизации/ С. С. Аверинцев[и др.] ; под общ.ред.Г. М.Бонгард-Левина. –М. : Мысль,1989. – 479 с.

История мировой культуры (мировых цивилизаций) / под ред. д-ра филос. наук Г. В. Драча. – Изд. 4-е. – Ростов н/Д : Феникс, 2005. – 544 с.

Малявин, В. В. Китайская цивилизация / В. В. Малявин. – М. : Астрель[и др.], 2001. – 623 с.

Мировая культура: традиции и современность/ сост. Т. Б. Князевская. – М. : Наука, 1991. – 344 с.

Религиозные традиции мира : в 2 т. : пер. с англ. – М. : Крон-Пресс, 1996. – Т. 1. – 576 с. ; Т. 2. – 640 с.

Сравнительное изучение цивилизаций : хрест. / сост. Б. С. Ерасов. – М. : Аспект пресс, 2001. – 555 с.

Тэма 16. Рэфармацыя і яе роля ў культуры.

Пра тэстанцкі тып культуры

Літаратура

Дореформационный период и Реформация : Зарубеж. библиогр. и справ. изд. : библиогр. список : в 2 т. / А. В. Бобылев. – М. : Собор Петра и Павла в Москве, 1999. – 2 т.

Ерохин, В. Н. История религиозной Реформации в Европе в XVI– начале XVII в. : учеб. пособие / В.Н.Ерохин.– Нижневартовск :Изд-во Нижневарт. пед. ин-та, 2004.– 310 с.

Жукоцкий, В. Д. Русская реформация XX века : статьи по культурфилософии советизма / В. Д. Жукоцкий, З. Р. Жукоц-

кая ; Рос. науч.-исслед. ин-т культур. природ. наследия им. Д. С. Лихачева. – М. : Новый хронограф, 2008. – 264 с.

Зноско-Боровский, М. Православие, римо-католичество, протестантизм и сектантство / М. Зноско-Боровский.– Загорск :Изд. Троице-Сергиевой лавры, 1991. – 144 с.

Крывелев, И. А. История религии : очерки : в 2 т. / И. А. Крывелев. – М. : Мысль, 1988. – Т. 1. – 445 с.

Культура эпохи Возрождения и Реформации / отв. ред. В. И. Рутенбург. – Л. : Наука, Ленингр. отд-е, 1981. – 267 с.

Мень, А. История религии : учеб. пособие : в 2 кн. / А. Мень. – М. : Инфра-М., 2005. – 221 с.

Очерки истории западного протестантизма / отв. ред. А. А. Кислова. – М. : Ин-т всеобщей истории РАН, 1995. – 197 с.

Религии мира: христианство, ислам, буддизм. – М. : Меридиан, 2004. – 765 с.

Религиозные традиции мира : в 2 т. ; пер. с англ. – М. : Крон-Пресс, 1996. – Т. 1. – 576 с. ; Т. 2. – 640 с.

Смирнов, М. Ю. Реформация и протестантизм : словарь / М. Ю. Смирнов.–СПб. :Изд-во СПбГУ, 2005.– 196с.

Хегглунд, Б. История теологии/ Б. Хегглунд ; пер.со швед. В. Ю. Володин; под ред.А. М. Прилуцкого.– СПб. : Светоч, 2001.– 370с.

Цвейг, С. Совесть против насилия: Кастеллио против Кальвина / С. Цвейг.–М. :Мысль, 1986.– 238с.

Эпоха Реформации. Европа / А. Н. Бадак [и др.].–Минск :Харвест, 2002.– 624с.

Тэма 17. Культура еўрапейскага Адраджэння і асоба гуманіста

Літаратура

Баткин, Л. М. Итальянское Возрождение. Проблемы и люди / Л. М. Баткин. – М. : Рос. гос. гуманит. ун-т, 1995. – 448 с.

Бицилли, П. М. Место Ренессанса в истории культуры / П. М. Бицилли ; сост., предисл. и коммент. Б. С. Кагановича. – СПб. : Мифрил, 1996. – 258 с.

Бэрк, П. Рэнсанс / П. Бэрк ; пер. з англ. А. Арловой. – Мінск : Беларус. гуманітар. адукац.-культур. цэнтр, 1997. – 91 с.

Дживелегов, А. К. Творцы итальянского Возрождения : в 2 кн. / А. К. Дживелегов ; общ. ред. и сост. Р. Холодовского. – М. : Терра : Кн. клуб : Республика, 1998. – 2 кн.

История культуры стран Западной Европы в эпоху Возрождения : учеб. для вузов по гуманитар. специальностям / Л. М. Брагина [и др.] ; под ред. Л. М. Брагиной. – М. : Высш. шк., 2001. – 479 с.

Лыч, Л. М. Гісторыя культуры Беларусі / Л. М. Лыч, У. І. Навіцкі. – 2-е выд., дап. – Мінск : Экаперспектыва, 1997. – 487 с.

Любимов, Л. Искусство Западной Европы / Л. Любимов. – М. : Наука, 1982. – 389 с.

Падокшын, С. А. Філасофская думка эпохі Адраджэння ў Беларусі: ад Францыска Скарыны да Сімяона Полацкага / С. А. Падокшын ; Акад. навук БССР. – Мінск : Навука і тэхніка, 1990. – 283 с.

Ротенберг, Е. И. Западноевропейское искусство XVII века / Е. И. Ротенберг. – М. : Искусство, 1971. – 176 с.

Ротенберг, Е. И. Искусство готической эпохи: система художественных видов / Е. И. Ротенберг. – М. : Искусство, 2001. – 135 с.

Ротенберг, Е. И. Искусство Италии. Средняя Италия в период Высокого Возрождения / Е. И. Ротенберг. – 2-е изд., испр. – М. : Искусство, 1974. – 215 с.

Рутенбург, В. И. Титаны Возрождения / В. И. Рутенбург. – 2-е изд. – М. : Наука, 1991. – 151 с.

Саверчанка, І. В. Aurea mediocritas: кніжна-пісьменная культура Беларусі: Адраджэнне і ранняе барока / І. В. Саверчанка. – Мінск : Тэхналогія, 1998. – 317 с.

Типология и периодизация культуры Возрождения : сб. статей / АН СССР. Науч. совет по истории мировой культуры ; под ред. В. И. Рутенбурга. – М. : Наука, 1978. – 280 с.

***Тэма 18. Скарына і Лютэр:
месца і роля ў культуры мінулага і сучаснасці***

Літаратура

Галенчанка, Г. Я. Францыск Скарына–беларускіі ўсходнеславянскі першадрукар / Г. Я. Галенчанка.–Мінск : Навука і тэхніка, 1993. – 280 с.

Гісторыя філасофскай і грамадска-палітычнай думкі Беларусі : у 6 т. Т. 2. Пратарэнесанс і Адраджэнне / С. І. Санько [і інш.] ; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т філасофіі. – Мінск : Беларус. навука, 2010. – 840 с.

Гобри, И. Лютер/Иван Гобри. –М. : Молодая гвардия, 2000. – 568 с. – (Жизнь замечательных людей).

Кох, В. Мартин Лютер–реформатор, проповедник, педагог/В. Кох.–М. : РОУ, 1996. –238с.

Культура эпохи Возрождения и Реформации / отв. ред. В. И. Рутенбург. – Л. : Наука, Ленингр. отд-е, 1981. – 267 с.

Лыч, Л. М. Гісторыя культуры Беларусі / Л. М. Лыч, У. І. Навіцкі. – 2-е выд., дап. – Мінск : Экаперспектыва, 1997. – 487 с.

Лютер, Мартин. К христианскому дворянству немецкой нации об улучшении христианского состояния (1520, Германия) / Мартин Лютер // Мартин Лютер. 95 тезисов. – СПб., 2002. – С. 17–86.

Мальдзіс, А. І. Францыск Скарынаякпрыхільнік збліжэння і ўзаемаразумення людзей і народаў/ А. І. Мальдзіс. – Мінск : Навука і тэхніка, 1988. – 35 с.

Падокшын, С. А. Філасофская думка эпохі Адраджэння ў Беларусі: ад Францыска Скарыны да Сімяона Полацкага / С. А. Падокшын ; Акад. навук БССР. – Мінск : Навука і тэхніка, 1990. – 283 с.

Подокшин, С. А. Франциск Скорина / С. А. Подокшин. –М. : Мысль, 1981. –216с.

Соловьев, Э. Ю. Непобежденный еретик: Мартин Лютер и его время / Э. Ю. Соловьев ; вступ. ст. О. И. Ойзермана. – М. : Молодая гвардия, 1984. – 288 с.

Эпоха Реформации. Европа / А. Н. Бадак [и др.]. –Минск : Харвест, 2002. – 624с.

***Тэма 19. Рэфармацыя як сацыякультурны феномен:
вытокі, сутнасць і наступствы***

Літаратура

Барг, М. А. Эпохи и идеи становления гуманизма / М. А. Барг. – М. : Мысль, 1987. – 348 с.

Бродель, Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм. XV–XVIII вв. : в 3 т. Т. 1. Структуры повседневности:

возможное и невозможное : пер. с фр. / Ф. Бродель. – 2-е изд. – М. : Весь мир, 2006. – 592 с.

Зидентоп, Л. Гуманизм в Европе / Л. Зидентоп ; пер. с англ. В. Л. Иноземцева. – М. : Логос, 2001. – 260 с.

Кальвин, Ж. Наставление в христианской вере : в 3 т. / Жан Кальвин. – М. : Изд-во Рос. гос. ун-та, 1997–1999. – 3 т.

Лыч, Л. М. Гісторыя культуры Беларусі / Л. М. Лыч, У. І. Навіцкі. – 2-е выд., дап. – Мінск : Экаперспектыва, 1997. – 487 с.

Соловьев, Э. Ю. Непобежденный еретик: Мартин Лютер и его время / Э. Ю. Соловьев ; вступ. ст. О. И. Ойзермана. – М. : Молодая гвардия, 1984. – 288 с.

Цвингли, У. Богословские труды / Ульрих Цвингли. – 3-е изд. – М. : Икар, 2005. – 556 с.

Эпоха Реформации. Европа / А. Н. Бадак[и др.]. – Минск : Харвест, 2002. – 624 с.

Тэма 20. Еўрапейскія рэлігійныя ордэны: культуралагічны аспект

Літаратура

Акунов, В. История военно-монашеских орденов Европы / В. Акунов. – М. : Вече, 2012. – 468 с.

Акунов, В. История Тевтонского ордена / В. Акунов. – М. : Вече, 2012. – 336 с.

Богдан, А. Тевтонские рыцари / А. Богдан ; пер. с фр. А. И. Вишневого. – СПб. : Евразия, 2008. – 304 с.

Вейс, Г. Всеобщая история мировой культуры / Герман Вейс. – М. : Эксмо, 2007. – 959 с.

Гусев, И. Е. История религиозных и рыцарских орденов и обществ / И. Е. Гусев. – Минск : Харвест, 2007. – 240 с.

Гусев, И. Е. История рыцарства и крестовых походов / И. Е. Гусев. – Минск : Харвест, 2010. – 240 с.

Лортц, Й. История Церкви / Йозеф Лортц. – М. : Христианская Россия, 1999. – 511 с.

Печников, Б. А. Рыцари церкви – кто они? Очерки об истории и современной деятельности католических орденов / Б. А. Печников. – М. : Политиздат, 1991. – 352 с.

Сидоров, А. И. Древнехристианский аскетизм и зарождение монашества / А. И. Сидоров. – М. : Православный паломник, 1998. – 528 с.

Хейзинга, Йохан. Осень Средневековья: исслед. форм жизненного уклада и форм мышления в XIV и XV вв. во Франции и Нидерландах / Йохан Хейзинга ; сост. и пер. с нидерл. Д. С. Сильвестров. – М. : Айрис-Пресс, 2002. – 537 с.

Христианство : энцикл. словарь : в 3 т. / под ред. С. С. Аверинцева [и др.] – М., 1993–1995. – 3 т.

Тэма 21 . Контррэфармацыя і культура барока

Літаратура

Вейс, Г. Всеобщая история мировой культуры / Герман Вейс. – М. : Эксмо, 2007. – 959 с.

Вёльфлин, Г. Ренессанс и барокко / Г. Вёльфлин. – М. : Азбука-классика, 2004. – 288 с.

Виноградов, М. А. Барокко – жемчужина неправильной культуры XVII века / М. А. Виноградов. – М. : Эдельвейс, 1999. – 158 с.

Владимирова, С. А. Эстетика барокко: причины появления, происхождение термина / С. А. Владимирова. – М. : Гардарика, 1994. – 203 с.

Воскобойников, В. Н. История мировой и отечественной культуры / В. Н. Воскобойников. – М. : МГУК, 1996. – 288 с.

Гомбрих, Э. История искусства / Э. Гомбрих. – М. : АСТ, 1998. – 688 с.

Горелов, А. А. История мировых религий : учеб. пособие / А. А. Горелов. – М. : Флинта, 2011. – 180 с.

Кон-Винер, Э. История стилей изобразительных искусств / Эрнст Кон-Винер ; пер. с нем. под ред. М. М. Житомирского. – 6-е изд. – М. : URSS : ЛЕНАНД, 2014. – 217 с.

Офицеров, С. А. Диалогическая культура эпохи барокко / С. А. Офицеров. – М. : Книжная лавка, 1997. – 206 с.

Религии мира: христианство, ислам, буддизм. – М. : Меридиан, 2004. – 765 с.

Религиозные традиции мира : в 2 т. : пер. с англ. – М. : Крон-Пресс, 1996. – Т. 1. – 576 с. ; Т. 2. – 640 с.

Свидерская, М. И. Искусство Италии XVII в. / М. И. Свидерская. – М. : Искусство, 1999. – 177 с.

Христианство : энцикл. словарь : в 3 т. / под ред. С. С. Аверинцева [и др.] – М., 1993–1995. – 3 т.

Тэма 22. Сімволіка беларускай традыцыйнай культуры

Літаратура

Беларуская міфалогія : энцыкл. слоўнік / С. Санько [і інш.] – Мінск : Беларусь, 2004. – 599 с.

Беларускі фальклор : энцыклапедыя : у 2 т. / рэдкал.: Г. П. Пашкоў [і інш.]. – Мінск : БелЭн, 2005–2006. – Т. 1. – 766 с. ; Т. 2. – 832 с.

Высоцкая, Н. Ф. Иконопись и алтарная живопись Беларуси / Н. Ф. Высоцкая. – Минск : Беларусь, 2012. – 232 с.

Загорульский, Э. М. Древняя история Белоруссии : очерки этнической истории и материальной культуры (до IX) / Э. М. Загорульский. – Минск : БГУ, 1977. – 134 с.

Кацар, М. С. Белорусский орнамент: Ткачество, вышивка / М. С. Кацар ; пер. с рус. яз., лит. обраб. и науч. ред. Я. М. Сахута. – 2-е изд. – Минск : Беларус. энцикл. им. Петруся Бровки, 2009. – 223 с.

Котович, О. Золотые правила народной культуры / Оксана Котович, Янка Крук. – 2-е изд. испр. и доп. – Минск : Адукацыя і выхаванне, 2008. – 592 с.

Крук, Я. Колесо времени: традиции и современность / Я. Крук, О. Котович. – Минск : Беларусь, 2005. – 350 с.

Крук, Я. Сімволіка беларускай народнай культуры / Я. Крук. – Мінск : Беларусь, 2011. – 430 с.

Курилович, А. Н. Белорусское народное ткачество / А. Н. Курилович. – Минск : Наука и техника, 1981. – 119 с.

Лыч, Л. М. Гісторыя культуры Беларусі / Л. М. Лыч, У. І. Навіцкі. – 2-е выд., дап. – Мінск : Экаперспектыва, 1997. – 487 с.

Наваградскі, Т. А. Традыцыі народнага харчавання беларусаў / Т. А. Наваградскі. – Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2000. – 112 с.

Парашкоў, С. А. Гісторыя культуры Беларусі / С. А. Парашкоў ; Магілёўск. дзярж. ун-т імя А. А. Куляшова. – 2-е выд. – Мінск : Беларус. навука, 2004. – 442 с.

Повязь часоў. Беларускі ручнік = Bondoftimes. Belarusiantowel: альбом / В. Лабачэўская. – Мінск : Беларусь, 2009. – 298 с.

Помнікі мастацкай культуры Беларусі / Б. А. Лазука [і інш.]. – Мінск : Беларусь, 2011. – 416 с.

Рыбаков, Б. А. Язычество древних славян / Б. А. Рыбаков. – 3-е изд. – М. : Акад. проект : Культура, 2015. – 640 с.

Сахута, Я. М. Беларускае народнае мастацтва / Я. М. Сахута. – Мінск : Беларусь, 2011. – 367 с.

Слуцкі пояс: гісторыя і сучаснасць : вучэб. дапам. / В. А. Лабачэўская [і інш.]. – Мінск : РІВШ, 2016. – 276 с.

Тэма 23. Праблемы фарміравання беларускай нацыянальнай ідэі: гісторыка-культуралагічны аспект

Літаратура

Абдзіраловіч, І. Адвечным шляхам: дасьледзіны беларускага сьветагляду / І. Абдзіраловіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1993. – 42, [4] с. – (Згукі мінуўшчыны).

Дорошевич, Э. К. Очерк истории эстетической мысли Белоруссии / Э. К. Дорошевич, В. М. Конон. – М. : Искусство, 1972. – 320 с.

Из истории философской и общественно-политической мысли Белоруссии : Избр. произведения XVI – начало XIX в. – Минск Изд-во АН БССР, 1962. – 524 с.

Лыч, Л. М. Гісторыя культуры Беларусі / Л. М. Лыч, У. І. Навіцкі. – 2-е выд., дап. – Мінск : Экаперспектыва, 1997. – 487 с.

Майхрович, А. С. Поиск истинного бытия и человека: Из истории философии и культуры / А. С. Майхрович. – Минск : Навука і тэхніка, 1992. – 245 с.

Мальдзіс, А. Як жылі нашы продкі ў XVIII стагоддзі. Восень пасярод вясны / А. Мальдзіс. – Мінск : Мастац. літ., 2009. – 408 с.

Падокшын, С. А. Беларуска думка ў кантэксте гісторыі культуры / С. А. Падокшын ; Нац. акад. навук Беларусі. Ін-т філасофіі. – Мінск : Беларус. навука, 2003. – 315 с.

Падокшын, С. А. Філасофская думка эпох: Адраджэнне ў Беларусі: ад Францыска Скарыны да Сімяона Полацкага /

С. А. Падокшын ; Акад. навук БССР. – Мінск : Навука і тэхніка, 1990. – 283 с.

Парашкоў, С. А. Гісторыя культуры Беларусі / С. А. Парашкоў ; Магілёўск. дзярж. ун-т імя А. А. Куляшова. – 2-е выд. – Мінск : Беларус. навука, 2004. – 442 с.

Смолік, А. І. Беларуская культуралогія: гісторыя і сучаснасць / А. І. Смолік ; М-ва культуры Рэсп. Беларусь, Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў. – Мінск : БДУКМ, 2014. – 276 с.

Смолік, А. І. Гісторыя беларускай культуралагічнай думкі : вучэб.-метадыч. дапам. / А. І. Смолік, Л. К. Кухто ; М-ва культуры Рэсп. Беларусі, Беларуск. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў. – Мінск : БДУКМ, 2014. – 236 с.

Цьвікевіч, А. «Западно-руссизм»: Нарысы з гісторыі грамадзкай мыслі на Беларусі ў XIX і пачатку XX в. / А. Цьвікевіч ; пасляслоўе А. Ліса. – 2-е выд. – Мінск : Навука і тэхніка, 1993. – 352 с.

Тэма 24. Гісторыя беларускага народнага строю

Літаратура

Барвенава, Г. А. Тэкстыль Сярэднявечча на землях Беларусі / Г. А. Барвенава. – Мінск : Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў, 2008. – 246 с. : іл.

Бялявіна, В. М. Жаночы касцюм на Беларусі / В. М. Бялявіна, Л. В. Ракава. – Мінск : Беларусь, 2007. – 350 с.

Бялявіна, В. М. Мужчынскі касцюм на Беларусі / В. М. Бялявіна, Л. В. Ракава. – Мінск : Беларусь, 2007. – 303 с.

Дучыц Л. У. Касцюм жыхароў Беларусі X–XIII стст.: паводле археалагічных звестак / Л. У. Дучыц. – Мінск : Беларус. навука, 2005. – 80 с.

Кацар, М. С. Беларускі арнамент: Ткацтва. Вышыўка / М. С. Кацар. – Мінск: Беларус. Энцыкл. імя Петруся Броўкі, 1996. – 208 с.

Курилович, А. Н. Белорусское народное ткачество / А. Н. Курилович. – Минск: Наука и техника, 1981. – 119 с.

Маленка, Л. І. Беларускі народны касцюм / Л. І. Маленка. – Мінск : Ураджай, 2001. – 552 с.

Маленко, Л. И. Белорусский костюм XIX–XX вв. – Минск : Белорус. наука, 2005. – 141 с.

Маслова, Г. С. Народная одежда в восточнославянских традиционных обычаях и обрядах XIX – начала XX в. / Г. С. Маслова. – М. : Наука, 1984. – 216 с.

Романюк, М. Ф. Белорусская народная одежда / М. Ф. Романюк. – Минск: Беларусь, 1981. – 473 с.

Слуцкі пояс: гісторыя і сучаснасць : вучэб. дапам. / В. А. Лабачэўская [і інш.]. – Мінск : РІВШ, 2016. – 276 с.

Фадзеева, В. Я. Беларуская народная вышыўка / В. Я. Фадзеева ; Акад. навук Беларус. ССР. – Мінск : Навука і тэхніка, 1991. – 199 с.

Тэма 25. Міф і асаблівасці міфалагічнай свядомасці ў першабытнай культуры

Літаратура

Барт, Р. Миф сегодня / Р. Барт // Избранные работы: Семиотика. Поэтика : пер. с фр. / Р. Барт. – М., 1994. – С. 72–130.

Барт, Р. Мифологии / Р. Барт ; пер., вступ. ст. и коммент. С. Н. Зенкина. – М. : Изд-во им. Сабашниковых, 1996. – 312 с.

Косарев, А. А. Философия мифа: Мифология и ее эвристическая значимость / А. А. Косарев. – М. : ПЕРСЭ ; СПб.: Университетская книга, 2000. – 204 с.

Леви-Брюль, Л. Сверхъестественное в первобытном мышлении / Л. Леви-Брюль. – М. : Педагогика-Пресс, 1994. – 608 с. – (Серия «Психология: классические труды»).

Леви-Стросс, К. Структурная антропология / К. Леви-Стросс. – М. : Наука, 1983. – 536 с.

Лосев, А. Ф. Диалектика мифа / А. Ф. Лосев // Из ранних произведений // А. Ф. Лосев. – М., 1990. – С. 393–599.

Лосев, А. Ф. Философия. Мифология. Культура / А. Ф. Лосев. – М. : Политиздат, 1991. – 525 с. – (Мыслители XX века).

Платонов, Э. Е. Десять лекций по мифологии / Э. Е. Платонов. – М. : Ось-89, 2000. – 112 с.

Тайлор, Э. Б. Первобытная культура : пер. с англ. / Э. Б. Тайлор ; предисл. и примеч. А. А. Першина. – М. : Политиздат, 1989. – 576 с.

Угринович, Д. М. Сущность первобытной мифологии и тенденции ее эволюции / Д. М. Угринович // Вопросы философии. – 1980. – № 9. – С. 136–147.

Фрэзер Дж. Золотая ветвь: Исследование магии и религии / Дж. Фрэзер ; пер. с англ. М. К. Рыклина. – М. : АСТ, 2006. – 781 с.

Шинкаренко, В. Д. Смысловая структура социокультурного пространства: Миф и сказка / В. Д. Шинкаренко. – М. : КомКнига, 2005. – 208 с.

Элиаде, М. Аспекты мифа / М. Элиаде ; пер. с фр. В. П. Большакова. – 4-е изд. – М. : Акад. проект, 2010. – 256 с.

Юнг, К. Г. Архетип и символ / К. Г. Юнг. – М. : Ренессанс, 1991. – 229 с.

Юнг, К. Г. Душа и миф: Шесть архетипов / К. Г. Юнг. – М. : Практика, 1994. – 251 с.

Тэма 26. Сучасная міфалогія як прадмет культуралагічнага аналізу

Літаратура

Акопян, К. З. Массовая культура : учеб. пособие / К. З. Акопян [и др.]. – М. : Альфа-М : Инфра-М, 2004. – 304 с.

Барт, Р. Миф сегодня // Р. Барт // Избранные работы: Семиотика. Поэтика : пер. с фр. / Р. Барт. – М., 1994. – С. 72–130.

Барт, Р. Мифологии / Р. Барт ; пер., вступ. ст. и коммент. С. Н. Зенкина. – М. : Изд-во им. Сабашниковых, 1996. – 312 с.

Беловицкий, Л. В. Мифологемы в социокультурной сфере прошлого и современности / Л. В. Беловицкий. – М. : МГУК, 1997. – 257 с.

Косарев, А. А. Философия мифа: Мифология и ее эвристическая значимость / А. А. Косарев. – М. : ПЕРСЭ ; СПб. : Университетская книга, 2000. – 204 с.

Леви-Брюль, Л. Сверхъестественное в первобытном мышлении / Л. Леви-Брюль. – М. : Педагогика-Пресс, 1994. – 608 с. – (Серия «Психология: классические труды»).

Леви-Стросс, К. Структурная антропология / К. Леви-Стросс. – М. : Наука, 1983. – 536 с.

Лосев, А. Ф. Диалектика мифа / А. Ф. Лосев // Из ранних произведений / А. Ф. Лосев. – М., 1990. – С. 393–599.

Лосев, А. Ф. Философия. Мифология. Культура / А. Ф. Лосев. – М. : Политиздат, 1991. – 525 с. – (Мыслители XX века).

Платонов, Э. Е. Десять лекций по мифологии / Э. Е. Платонов. – М. : Ось-89, 2000. – 112 с.

Угринович, Д. М. Сущность первобытной мифологии и тенденции ее эволюции / Д. М. Угринович // Вопросы философии. – 1980. – № 9. – С. 136–147.

Шинкаренко, В. Д. Смысловая структура социокультурного пространства: Миф и сказка / В. Д. Шинкаренко. – М. : КомКнига, 2005. – 208 с.

Элиаде, М. Аспекты мифа / М. Элиаде ; пер. с фр. В. П. Большакова. – 4-е изд. – М. : Акад. проект, 2010. – 256 с.

Юнг, К. Г. Архетип и символ / К. Г. Юнг. – М. : Ренессанс, 1991. – 229 с.

Юнг, К. Г. Душа и миф: Шесть архетипов / К. Г. Юнг. – М. : Практика, 1994. – 251 с.

Тэма 27. Сімволіка колеру ў беларускай культуры

Літаратура

Беларуская міфалогія : энцыкл. слоўнік / С. Санько [і інш.]. – Мінск : Беларусь, 2004. – 599 с.

Беларускі фальклор : энцыклапедыя : у 2 т. / рэдкал.: Г. П. Пашкоў [і інш.]. – Мінск : БелЭн, 2005–2006. – Т. 1. – 2005. – 766 с. ; Т. 2. – 2006. – 832 с.

Высоцкая, Н. Ф. Иконопись и алтарная живопись Беларуси / Н. Ф. Высоцкая. – Минск : Беларусь, 2012. – 232 с.

Загорюльский, Э. М. Древняя история Белоруссии : очерки этнической истории и материальной культуры (до IX) / Э. М. Загорюльский. – Минск : БГУ, 1977. – 134 с.

Кацар, М. С. Белорусский орнамент: Ткачество, вышивка / М. С. Кацар ; пер. с рус. яз., лит. обраб. и науч. ред. Я. М. Сахута. – 2-е изд. – Минск : Белорус. энцикл. им. Петруся Бровки, 2009. – 223 с.

Котович, О. Золотые правила народной культуры / Оксана Котович, Янка Крук. – 2-е изд. испр. и доп. – Минск : Адукацыя і выхаванне, 2008. – 592 с.

Крук, Я. Колесо времени: традиции и современность / Я. Крук, О. Котович. – Минск : Беларусь, 2005. – 350 с.

Крук, Я. Сімволіка беларускай народнай культуры / Я. Крук. – Мінск: Беларусь, 2011. – 430 с.

Курилович, А. Н. Белорусское народное ткачество / А. Н. Курилович. – Минск : Наука и техника, 1981. – 119 с.

Лыч, Л. М. Гісторыя культуры Беларусі / Л. М. Лыч, У. І. Навіцкі. – 2-е выд., дап. – Мінск : Экаперспектыва, 1997. – 487 с.

Маленка, Л. І. Беларускі народны касцюм / Л. І. Маленка. – Мінск : Ураджай, 2001. – 552 с.

Парашкоў, С. А. Гісторыя культуры Беларусі / С. А. Парашкоў ; Магілёўск. дзярж. ун-т імя А. А. Куляшова. – 2-е выд. – Мінск : Беларус. навука, 2004. – 442 с.

Помнікі мастацкай культуры Беларусі / Б. А. Лазука [і інш.]. – Мінск : Беларусь, 2011. – 416 с.

Романюк, М. Ф. Белорусская народная одежда / М. Ф. Романюк. – Минск: Беларусь, 1981. – 473 с.

Сахута, Я. М. Беларускае народнае мастацтва / Я. М. Сахута. – Мінск : Беларусь, 2011. – 367 с.

Фадзеева, В. Я. Беларуская народная вышыўка / В. Я. Фадзеева ; Акад. навук Беларускай ССР. – Мінск : Навука і тэхніка, 1991. – 199 с.

**Тэма 28. Народная культура:
асаблівасці функцыянавання ў сучаснай культуры**

Літаратура

Беларускі фальклор: Жанры, віды, паэтыка : у 6 кн. / рэдкал.: А. С. Фядосік (гал. рэд.) [і інш.] ; АН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору. – Мінск : Беларус. навука, 2001–2006. – Кн. 1 : Каляндарна-абрадавая паэзія / А. С. Ліс [і інш.]. – 2001. – 515 с. ; Кн. 3 : Пазаабрадавая паэзія / А. І. Гурскі, Г. А. Пятроўская, Л. М. Салавей. 2002. – 563 с.

Грашина, М. Н. Языческий календарь. Миф, обряд, образ / М. Н. Грашина, М. С. Васильев. – М. : Вече, 2013. – 384 с.

Капица, Ф. С. Славянские традиционные верования, праздники и ритуалы : справочник / Ф. С. Капица. – 8-е изд., стер. – М. : ФЛИНТА, 2011. – 296 с.

Крук, Я. Колесо времени: традиции и современность / Я. Крук, О. Котович. – Минск : Беларусь, 2005. – 350 с.

Курилович, А. Н. Белорусское народное ткачество / А. Н. Курилович. – Минск : Наука и техника, 1981. – 119 с.

Лыч, Л. М. Гісторыя культуры Беларусі / Л. М. Лыч, У. І. Навіцкі. – 2-е выд., дап. – Мінск : Экаперспектыва, 1997. – 487 с.

Ненадавец, А. М. Нарысы беларускай міфалогіі / А. М. Ненадавец. – Мінск : Беларус. навука, 2013. – 535 с.

Парашкоў, С. А. Гісторыя культуры Беларусі / С. А. Парашкоў ; Магілёўск. дзярж. ун-т імя А. А. Куляшова. – 2-е выд. – Мінск : Беларус. навука, 2004. – 442 с.

Помнікі мастацкай культуры Беларусі / Б. А. Лазука [і інш.] – Мінск : Беларусь, 2011. – 416 с.

Сахута, Я. М. Беларускае народнае мастацтва / Я. М. Сахута. – Мінск : Беларусь, 2011. – 367 с.

Соколова, В. К. Весенне-летние обряды русских, украинцев и белорусов XIX – начало XX в. / В. К. Соколова. – М. : Наука, 1979. – 287 с.

Тэма 29. Нацыянальная і этнічная культура ва ўмовах глабалізацыі

Літаратура

Андреева, Е. Ю. Постмодернизм / Е. Ю. Андреева. – СПб. : Азбука-классика, 2007. – 487 с.

Белл, Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования : пер. с англ. / Д. Белл. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М. : Academia, 2004. – CLXX, 788 с.

Бенхабиб, С. Притязания культуры. Равенство и разнообразие в глобальную эру / С. Бенхабиб. – М. : Логос, 2003. – 350 с.

Гавров, С. Н. Национальная культура и модернизация общества : учеб. пособие / С. Н. Гавров. – М. : МГУКИ, 2003. – 86 с.

Гавров, С. Н. Новая цивилизация: глобализация и культура / С. Н. Гавров. – Самара : Самарский научный центр РАН, 2007. – 351 с.

Денисова, Г. С. Культура как форма проявления этноса. О подходах к анализу / Г. С. Денисова, М. Р. Радовель // Этносоциология : учеб. пособие / Г. С. Денисова, М. Р. Радовель. – Ростов н/Д, 2000. – С. 51–73.

Ерасов, Б. С. Цивилизации: универсалии и самобытность / Б. С. Ерасов. – М. : Наука, 2002. – 524 с.

Козловски, П. Культура постмодерна: Общественно-культурные последствия технического развития : пер. с нем. / П. Козловски. – М. : Республика, 1997. – 240 с.

Лиотар, Ж. Ф. Состояние постмодернизма / Жан Франсуа Лиотар ; пер. с фр. Н. А. Шматко. – М. : Ин-т эксперим. социологии ; СПб. : Алетейя, 1998. – 159 с.

Моль, А. Социодинамика культуры / А. Моль. – М. : Прогресс, 1973. – 408 с.

Назаретян, А. П. Взаимодействие культур и социумов в контексте всемирной истории / А. П. Назаретян. – М. : ЛКИ, 2007. – 256 с.

Римашевская, Н. М. Население и глобализация / Н. М. Римашевская. – М. : Наука, 2004. – 322 с.

Ширшов, И. Е. Динамика культуры / И. Е. Ширшов. – Минск : Изд-во БГУ, 1980. – 110 с.

***Тэма 30. Станаўленне і асноўныя напрамкі развіцця
футуралогіі як навукі
аб глабальным мадэляванні культуры ХХ–ХХІ стст.***

Літаратура

Актуальные проблемы культуры ХХ века / под ред. В. И. Добрынина. – М. : Проспект, 2013. – 270 с.

Арнольд, А. И. Цивилизация грядущего столетия: культурологические размышления / А. И. Арнольд ; Ин-т педагогики соц. работы РАО. – М. : Грааль, 1997. – 326 с.

Бек, У. Власть и ее оппоненты в эпоху глобализма. Новая всемирно-политическая экономика / У. Бек ; пер. с нем. А. Григорьева и В. Седельника. – М. : Прогресс-Традиция : Территория будущего, 2007. – 464 с.

Бек, У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек ; пер. с нем. В. Седельника и Н. Фёдоровой. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с.

Бек, У. Что такое глобализация? / У. Бек ; пер. с нем. А. Григорьева и В. Седельника ; общ. ред. и предисл. А. Филиппова. – М. : Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.

Гидденс, Э. Ускользящий мир: как глобализация меняет нашу жизнь / Э. Гидденс. – М. : Весь мир, 2004. – 120 с.

Панарин, А. С. Искушение глобализмом / А. С. Панарин. – М. : Эксмо-Пресс, 2002. – 416 с.

Степин, В. С. Глобализация и диалог культур: проблема ценностей / В. С. Степин // Век глобализации. – 2011. – №2. – С. 8–17

Толстых, В. И. Будущее цивилизации в контексте диалога культур / В. И. Толстых // Диалог культур в глобализирующемся мире: мировоззренческие аспекты / отв. ред. В. С. Степин, А. А. Гусейнов. – М., 2005. – С. 151–169.

Тоффлер, Э. Метаморфозы власти/Э. Тоффлер. – М. : АСТ, 2004. – 672 с.

Тоффлер, Э. Третья волна/ Э. Тоффлер. –М. :АСТ,2010. – 784с.

Тоффлер, Э. Шок будущего /Э. Тоффлер. –М. : АСТ, 2001. – 560 с.

Турчин, А. В. Футурология. XXI век: бессмертие или глобальная катастрофа? [Электронный ресурс] / А. В. Турчин, М. А. Батин. – 3-е изд. (эл.).– М. : БИНОМ. Лаборатория знаний, 2017. –Электрон. текстовые дан. (1 файл pdf : 290 с.).

Фромм, Э. Бегство от свободы. Человек для себя : пер. с англ. / Э. Фромм. – М. : АСТ, 2006. – 571 с.

Фромм, Э. Иметь или быть/ Э. Фромм ; пер.Э. М. Телятниковой.–М. : АСТ, Астрель,2010.– 320с.

Фукуяма, Ф. Великий разрыв/Ф. Фукуяма ; пер. с англ. под общ. ред. А. В. Александровой. –М. : АСТ : Ермак, 2004. – 474 с.

Фукуяма, Ф. Конец историии последний человек/ Ф. Фукуяма ; пер. с англ. М. Б. Левина – М. : АСТ : Ермак,2004. – 588 с.

Фукуяма, Ф. Наше постчеловеческое будущее: Последствия биотехнологической революции/Ф.Фукуяма ; пер. с англ. М. Б. Левина. –М. : АСТ : ЛЮКС,2004. – 349 с.

Хантингтон, С. Кто мы?:Вызовы американской национальной идентичности / С.Хантингтон ; пер. с англ. А. Башкирова. –М. : АСТ : Транзиткнига, 2004. – 635 с.

Хантингтон, С. Политический порядоквменяющихся обществах/ С.Хантингтон. –М. : Прогресс-Традиция,2004. – 480 с.

Хантингтон, С. Столкновение цивилизаций/ С.Хантингтон ; пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова. –М. : АСТ, 2003. – 603 с.

Хантингтон, С. Третья волна. Демократизация в конце XX века : пер. с англ. / С. Хантингтон. – М. : РОССПЭН, 2003. – 368 с.

Хрестоматия по истории мировой культуры / под ред. Г. В. Гриненко. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Высшее образование, 2005. – 940 с.

Яценко, Е. Восток и запад: взаимодействие культур / Е. Яценко // Культура в современном мире: опыт. проблемы. решения. Вып. 1. – М. : Наука, 1999. – С. 32–37.

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ

IV. КАНТРОЛЬ ВЕДАЎ

КАНТРОЛЬНЫЯ ПЫТАННІ ПА ВУЧЭБНАЙ ДЫСЦЫПЛІНЕ

«Культуралогія. Раздзел 2. Гісторыя культуры»

1. Культура першабытнага грамадства: характэрныя рысы і этапы развіцця.
2. Блізкаўсходні тып культуры: Культура Старажытнага Егіпта і Міжрэчча.
3. Культура Старажытнай Індыі. Паходжанне і сутнасць будызму і індуізму.
4. Духоўныя асновы культуры Старажытнага Кітая.
5. Антычны тып культуры. Асаблівасці развіцця культуры Старажытнай Грэцыі.
6. Культура Старажытнага Рыма.
7. Культура Візантыі і яе уплыў на культуру ўсходніх славян.
8. Хрысціянскі тып культуры: культура Еўропы эпохі Сярэднявекі.
9. Сярэднявекая беларуская культура. Хрысціянскі гуманізм беларускіх асветнікаў.
10. Культура Адраджэння і Рэфармацыі. Паходжанне і сутнасць пратэстантызму.
11. Эпоха Адраджэння і Рэфармацыі: асноўныя дасягненні ў галіне навукі і іх уплыў на беларускую духоўную культуру.
12. Культура Новага часу.
13. Мастацкія стылі Новага часу.
14. Філасофска-светапоглядныя асновы культуры Асветы XVIII ст.

15. Спецыфіка беларускай культуры XVII–XVIII стст.
16. Асноўныя тэндэнцыі і асаблівасці развіцця культуры XIX ст.
17. Мастацкія традыцыі XIX ст. і іх эвалюцыя ў мастацтве канца XIX – пач. XX ст.
18. Беларуская культура XIX ст.
19. Важнейшыя адметнасці культуры першай паловы XX ст.
20. Спецыфіка мадэрнізму.
21. Мастацтва першай паловы XX ст. і яго ўплыў на сучасную культуру.
22. Культура другой паловы XX ст. Постмадэрнізм як феномен культуры.
23. Мастацтва другой паловы XX ст. у кантэксце разнастайнасці культурных формаў.
24. Культура постсавецкай прасторы.
25. Сацыядынаміка еўрапейскай культуры XX – пачатку XXI ст.
26. Актуальныя праблемы развіцця культуры Беларусі на сучасным этапе. Кодэкс Рэспублікі Беларусь аб культуры.

КАРОТКІ СЛОЎНІК КУЛЬТУРАЛАГІЧНЫХ ПАНЯЦЦЯЎ І КАТЭГОРЫЙ

Абстракцыянізм (лац. *abstractio* – *аддаленне, адцягненне*) – кірунак у мастацтве ХХ ст., у якім твор заснаваны выключна на фармальных элементах (лінія, колеравая пляма, адцягненая канфігурацыя). Абстракцыянізм як асобны мастацкі кірунак узнік у пачатку ХХ ст.

Авангардызм (фр. *avantgardisme* – *пярэдні край, перадавы атрад*) – агульнае паняцце, якое аб'ядноўвае эксперыментальныя пошукі ў мастацтве ХХ ст.

Поўнаасцю адмаўляе ўстаноўленыя ў сусветным мастацтве эстэтычныя прынцыпы. З'яўляецца крайнім выяўленнем мадэрнізму. Для авангардызму ўласцівы пошукі пазастэтычных спосабаў уздзеяння на гледача (напрыклад, перанос акцэнта са знешняга на ўнутранае, з сузірання аб'ектаў мастацтва на іх эмацыянальнае перажыванне). У авангардызме выкарыстоўваюцца незвычайныя, экстравагантныя, часам шакіруючыя мастацкія сродкі і формы творчага самавыяўлення. Да ліку асноўных авангардысцкіх плыняў адносяцца *фавізм, экспрэсіянізм, абстракцыянізм* (у форме *кубізму*), *футурызм, сюррэалізм, дадаізм, поп-арт*.

Аганальнасць (грэч. *agon* – *барацьба, спаборніцтва*) – спецыфічная рыса старажытнагрэчаскай культуры. Азначае нястрыманае імкненне грэкаў да спаборніцтваў у розных сферах жыццядзейнасці (эканоміцы, палітыцы, культуры).

Спаборніцтвы праводзіліся часта, а пераможцы атрымлівалі разнастайныя ўзнагароды, карысталіся грамадскай павагай, мелі шырокую вядомасць. Грэкі вельмі любілі спартыўныя, музычныя, тэатральныя спаборніцтвы, на якіх галоўным лічылася атрымаць перамогу, быць пераможцам.

Адметнасць культурная – сукупнасць рыс, прыкмет, якія адрозніваюць адну культуру ад другой.

Праяўляецца ў спосабах будаўніцтва жылля, асаблівасцях вырабу прадметаў працы, правядзення свят, абрадаў, звычайў, традыцый, сямейнага жыцця, працоўнай дзейнасці, адпачынку, штодзённых паводзін, прыгатавання ежы, спецыфіцы этыкету, маральных і эстэтычных каштоўнасцей розных народаў свету і да т. п. Напрыклад, у еўрапейскіх краінах пры сустрэчы вітаюцца, паціскаючы адзін аднаму руку, а ў народаў Усходу (кітайцы, японцы, індыйцы) гэта рабіць не прынята.

Адраджэнне, Рэнесанс, – гісторыка-культурная эпоха паміж Сярэдневякоўем і Новым часам (XIV – першая палова XVII ст.) у краінах Заходняй і Цэнтральнай Еўропы.

Назва звязана задраджэннем інтарэсу да культурных здабыткаў і каштоўнасцей Старажытнай Грэцыі і Рыма. Пачалося ў Італіі, пазней распаўсюдзілася на іншыя еўрапейскія краіны. У эпоху Адраджэння былі зроблены важныя адкрыцці і вынаходкі ў розных галінах навукі і тэхнікі, створаны выдатныя ўзоры рэалістычнага мастацтва. Для культуры Адраджэння былі ўласцівы антыфеадальная і антыклерыкальная накіраванасць, адмаўленне дагматызму і схаластыкі, узрастанне асобнага пачатку, індывідуалізму, пашырэнне вальнадумства, свабодалюбівых, патрыятычных настрояў.

Акадэмізм – мастацкі напрамак, які склаўся ў XVI–XIX стст., заснаваны на дагматычным выкананні правілаў, прытрымліванні знешніх формаў класічнага мастацтва. Для яго характэрны ідэалізаваныя вобразы, сюжэты з антычнай міфалогіі, Бібліі, старажытнай гісторыі, умоўнасць, тэатральнасць кампазіцыі, жэстаў і поз.

Ампір – стыль позняга класіцызмуў архітэктурным і прыкладным мастацтве Заходняй Еўропы (першая чвэрць XIX ст.). Пазней пашырыўся ў іншых краінах (у тым ліку Расіі, Беларусі і інш.). Для гэтага стылю ўласцівы масіўныя аб’ёмы, кантраст сцен з дэкаратыўнымі дэталямі, стылізаваны арнамент, знешняя параднасць, вытанчаная дэкаратыўная пластыка. У стылі ампір выкарыстоўваліся старажытнарымскія і старажытнаегіпецкія дэкаратыўныя формы (крылатыя сфінксы, ваенныя трафеі і інш.).

У сярэдзіне XIX ст. ампір змяніўся рознымі эклектычнымі стылямі. У Беларусі архітэктурныя помнікі з элементамі ампіру вызначаліся ўрачыстасцю і прастатай формаў: Сноўскі

палацава-паркавы ансамбль, Жыліцкі палацава-паркавы ансамбль, Гомельскі Петрапаўлаўскі сабор, альтанка ў Нараўлянскім сядзібна-паркавым ансамблі. Творы дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва, выкананыя ў стылі ампір, вызначаюцца статычнай маналітнай формай, з якой кантрастуе пластыка-дэкаратыўнае аздабленне ў выглядзе арнаментальных уставак.

Анімізм – адна з формаў першабытных вераванняў; вера ў існаванне душы і розных духаў; сістэма ўяўленняў і вераванняў аб духах і душы як вызначальных пачатках свету і чалавечага жыцця.

Тэрмін «анімізм» уведзены англійскім антрапологам, этнографам Э. Б. Тайларам для характарыстыкі першабытнага светапогляду, які вызначаецца проціпастаўленнем бачнага і нябачнага (незямнога) свету. Анімізм узнік у эпоху першабытнага грамадства і з’яўляецца адным з састаўных элементаў кожнай сучаснай рэлігіі. Лічыцца, што духі аказваюць пазітыўны або адмоўны ўплыў на жыццё чалавека, жывёлі раслін, а таксама на прадметы і з’явы навакольнага свету. У беларускім фальклоры (легендах, паданнях, песнях) сустракаюцца вобразы злых і добрых духаў (лесавік, палявік, вадзянік і інш.), а таксама хатніх духаў (дамавік, лазнік і інш.). Анімістычныя ўяўленні прысутнічаюць у розных народных звычаях, абрадах, традыцыях, святах (напрыклад, у беларускім абрадзе памінання продкаў – дзядях; у абрадзе «завівання барады» падчас дажынак і да т. п.). У Беларусі з даўніх часоў было распаўсюджана павер’е аб тым, што, напрыклад, жыта, як і чалавек, мае ўласную душу, можа гаварыць чалавечым голасам і таму часам удаецца падслухаць гэтую дзіўную гаворку жыта.

Антрапамарфізм (грэч. *ánthropos* – чалавек + грэч. *morphe* – форма, від) – упадабленне чалавеку, надзяленне чалавечымі якасцямі (напрыклад, свядомасцю) прадметаў і з’яў нежывой прыроды, нябесных цел, жывёл, міфічных істот і г.д. Выяўляецца ў наданні чалавечага падабенства міфалагічным істотам (багам, разнастайным духам і інш.).

У многіх беларускіх народных творах багі, злыя і добрыя духі, жывёлы, расліны, прыродныя з’явы, поры года вызначаюцца рысамі антрапамарфізму: маюць чалавечы выгляд, адпаведныя псіхалагічныя якасці, эмоцыі, перажыванні. Пра гэта сведчаць, напрыклад, прыказкі і прымаўкі «Зямелька нас кор-

міць, а сама есці просіць», «Маладзік умываецца, то будзе непагадзь», «Слухай, дуброва, што лес гаворыць», «Зіма на лета робіць, а лета на зіму».

Антрапацэнтрызм – светапогляднае ўяўленне, згодна з якім чалавек ёсць цэнтр і вышэйшая мэта Сусвету.

Антычнасць (лац. antiquus – *старажытны*) – у шырокім сэнсе – «старажытнасць»; у вузкім і больш распаўсюджаным значэнні – грэка-рымская старажытнасць. Паняцце ўведзена італьянскімі гуманістамі XV ст. для вызначэння культуры Старажытнай Грэцыі і Старажытнага Рыма, да адраджэння якой яны імкнуліся.

У антычным грамадстве былі створаны ўмовы для фарміравання агульначалавечых каштоўнасцей (дэмакратыя, свабода, правы грамадзян і інш.), высокага ўзроўню развіцця дасягнулі філасофія (Сакрат, Платон, Арыстоцель), літаратура (Гамер, Гесіёд, Сапфо, Вергілій, Авідзій), выяўленчае мастацтва (Фідзій, Праксіцель, Лісіп), архітэктура (Ікцін, Калікрат, Вітрувій), тэатр (Эсхіл, Сафокл, Еўрыпід, Арыстафан) і інш. Многія феномены, артэфакты сучаснай матэрыяльнай і духоўнай культуры (напрыклад, трагедыя і камедыя, сатыра, гімназія, лірыка, дыялог, хор, іпадром, цырк, мост, брукаваныя дарогі, амфітэатр і інш.) узніклі ў эпоху Антычнасці. Яе спадчына стала адной з асноў развіцця еўрапейскага грамадства і культуры.

Апокрыфы (грэч. apokryphos – *патаемны, заповітны*) – мастацкія аповесці ў сярэдневяковай літаратуры, сюжэтна звязаныя з Бібліяй, жыццямі святых, легендамі пра рай, пекла, канец свету.

Забараняліся царквой як некананічныя. Апокрыфы аказалі ўплыў на асобныя жанры беларускага фальклору (казкі, духоўныя вершы). У дахрысціянскія і раннія хрысціянскія часы апокрыфы лічыліся кнігамі вялікай мудрасці, глыбокі сэнс якіх быў даступны толькі асобным людзям. Матывы апокрыфаў выкарыстоўваў М. Багдановіч у творах «Апокрыф», «Страцім-лебедзь».

Асветніцтва – грамадска-палітычная, ідэйная і культурная плынь XVIII – першай паловы XIX ст., прадстаўнікі якой прапаведавалі прыярытэт асветы, навукі і розуму ў жыцці асобы, грамадства і дзяржавы. Асветніцтва ўзнікла ў заходнееўрапейскіх краінах (Англія, Францыя і інш.).

Атараксія (грэч. *ataraxia* – *спакой, непарушнасць*) – паняцце старажытнагрэчаскай этыкі аб душэўным спакоі як вышэйшай каштоўнасці.

Барока (італ. *barocco* – *вычварны, дзіўны*) – адзін з асноўных стыляў у архітэктуры і выяўленчым мастацтве Еўропы канца XVI – сярэдзіны XVIII ст.

Узнік у канцы XVI ст. у Італіі. Мастацтву барока ўласцівы грандыёзнасць, пышнасць і дынаміка, імкненне да велічнасці, патэтычная прыўзнятасць, прыхільнасць да эфектнай відовішчнасці, параднасці, да сумяшчэння ілюзорнага і рэальнага, да моцных кантрастаў маштабаў і рытмаў, матэрыялаў і фактуры, святла і ценю, павялічаная эмацыянальнасць і пачуццёвасць.

Візантыйская культура – першапачаткова культура Усходняй Рымскай імперыі (395–1453), сфарміравалася ў V–XI стст.

Заснавана на традыцыях эліністычнай культуры і хрысціянскай рэлігіі. Назву атрымала ад грэчаскага горада Візантыя, на месцы якога ў 330 г. была заснавана яе сталіца – Канстанцінопаль.

Вялікія геаграфічныя адкрыцці – перыяд у гісторыі чалавечтва (XV–XVII стст.), калі еўрапейцы адкрывалі новыя землі і марскія маршруты ў Афрыку, Амерыку, Азію і Акіянію ў гандлёвых і палітычных мэтах. Сярод іх: адкрыццё Амерыкі Хрыстафорам Калумбам (1492), марскога шляху з Еўропы ў Індыю Васка да Гамай (1498), кругасветнае падарожжа Фернана Магелана (1519–1522), пакарэнне Сібіры рускімі першапраходцамі (1580–1640-я гг.).

Геданізм (грэч. *hedone* – *асалода, вяселле, задавальненне*) – этычнае вучэнне, у адпаведнасці з якім вышэйшай мэтай жыцця і асноўным матывам паводзін чалавека з’яўляюцца асалода, задавальненне.

Ідэі геданізму былі ўпершыню сфармуляваны ў старажытнагрэчаскай філасофіі (IV ст. да н. э.), прадстаўнікі якой дабро вызначалі як тое, што прыносіць асалоду, а зло – адпаведна як тое, што выклікае пакуты. Геданісцкія матывы атрымалі пашырэнне ў эпоху Адраджэння, у этычных тэорыях філосафаў-асветнікаў. У рэальным жыцці геданізм можа існаваць у форме эстэцтвуючага арыстакратызму і пагоні за пачуццёвай асалодай. Праявы геданісцкіх адносін да жыцця заўважаюцца ў прадстаўнікоў розных маладзёжных субкультур (бітнікі, хіпі і інш.).

Генезіс (грэч. genesis – *паходжанне*) – паходжанне, узнікненне. У шырокім сэнсе – момант зараджэння і наступны працэс развіцця, які прыводзіць да пэўнага стану, віду, з’явы.

Генезіс культуры ўяўляецца складаным працэсам, які адбываўся ў старажытнасці. Тэрмін «генезіс» уваходзіць у склад складаных слоў (напрыклад, культурагенез, антрапагенез, сацыягенез і да т.п.), якія азначаюць узнікненне, утварэнне чаго-небудзь.

Гістарычныя тыпы культур – эпохі ў развіцці грамадства, якія змяняюць адна адну.

Глабалізацыя – тэрмін для абазначэння паскоранага працэсу інтэграцыі нацый у сусветную сістэму ў сувязі з развіццём сучасных транспартных сродкаў і эканамічных сувязей, а таксама ўзмацненнем уздзеяння сродкаў масавай інфармацыі. *Глабалізацыя культуры* трактуецца як распаўсюджанне аднолькавых культурных узораў, каштоўнасцей па ўсім свеце ў выніку ўзмацнення кантактаў паміж народамі, сацыяльнымі групамі, асобнымі індывідамі. Глабалізацыя мае як станоўчыя (узаемаўзбагачэнне культур, шырокае азнаямленне з культурнымі здабыткамі), так і адмоўныя (страта культурнай самабытнасці ў выніку акультурацыі і асіміляцыі) рысы.

Готыка, гатычны стыль – мастацкі стыль, распаўсюджаны ў еўрапейскіх краінах у XII–XIII стст. У краінах Усходняй Еўропы готыка распаўсюдзілася пазней і выкарыстоўвалася да XVI ст. Гэтаму стылю ўласцівы: панаванне ў архітэктуры стральчатых формаў, вертыкальных ліній; лёгкія калоны; высокія востраканечныя вежы; ажурная каменная разьба, скульптура, шматлікія каляровыя вітражы; багаты дэкор. Гатычныя саборы з іх вышынёй, накіраванасцю ўверх, у неба, сімвалічна адлюстроўвалі імкненне чалавека да Бога.

Гуманізм (лац. humanus – *чалавечны*) – спосаб светаўспрымання, сукупнасць ідэй і поглядаў, якія сцвярджаюць вышэйшую каштоўнасць чалавека як унікальнай асобы («Чалавек – мера ўсіх рэчаў»), яго неад’емнае права на свабоднае развіццё творчых сіл і здольнасцей, дасягненне матэрыяльнага дабрабыту і асабістага шчасця. Абвясчае прынцыпы роўнасці, справядлівасці і чалавечнасці паміж усімі людзьмі.

У эпоху Адраджэння гуманізмам называлі таксама грамадскі і літаратурны рух, што супрацьстаяў схаластыцы і духоўнаму

дамінаванню царквы, імкнуўся да адраджэння антычных ідэалаў прыгажосці і чалавечнасці. Сярод найбольш вядомых гуманістаў Рэнэсансу – Дантэ Аліг’еры, Петрарка, Мікеланджэла Буанароці, Леанарда да Вінчы, Томас Мор, Эразм Ратэрдамскі і інш.

Дадаізм – мадэрнісцкі літаратурна-мастацкі напрамак 1916–1923 гг., для якога характэрны ірацыяналізм і дэманстратыўны антыэстэтызм.

Зарадзіўся ў Цюрыху (Швейцарыя) як рэакцыя на вынікі Першай сусветнай вайны. Прадстаўнікі: Т. Тцара, Ж. Арп, М. Эрнст, М. Дзюшан, Ф. Пікабіа і інш.

Канон (грэч. *kanon* – *правіла, норма*) – у выяўленчым мастацтве сукупнасць правілаў, якія вызначаюць у мастацкім творы нормы кампазіцыі і каларыту, сістэму прапорцый, альбо іканаграфію пэўнай выявы.

Канцэптуальнае мастацтва (лац. *conceptus* – *думка, уяўленне*) – разнавіднасць мастацтва мадэрнізму, пазней постмадэрнізму, якая склалася ў канцы 60-х гг. XX ст. Азнаменавала пераход ад стварэння мастацкіх твораў да свабодных ад матэрыяльнага ўвасаблення мастацкіх ідэй пры дапамозе графікаў, дыяграм, схем, формул і г. д.

Класіцызм (лац. *classicus* – *узорны*) – мастацкі стыль і эстэтычны напрамак у еўрапейскім мастацтве XVII–XIX стст.

У аснове класіцызму ляжаць ідэі рацыяналізму. Цікавасць уяўляюць толькі вечнае, нязменнае, істотныя, тыпалагічныя рысы. Мастацкі твор будзецца на падставе строгіх канонаў. Многія правілы і каноны класіцызм бярэ з антычнага мастацтва. Вялікае значэнне надаецца грамадска-выхаваўчай функцыі мастацтва.

Кубізм – мадэрнісцкая плынь у выяўленчым мастацтве першай чвэрці XX ст. Выяўленне прадметнага свету ў выглядзе камбінацый геаметрычных аб’ёмаў (куб, шар, конус, цыліндр).

Сярод вядомых твораў: «Герніка», «Авіньёнскія дзяўчыны» П. Пікаса, «Дом у Эстаке» Ж. Брака, «Партрэт Пікаса» Х. Грыса.

Мадэрн – мастацкі стыль канца XIX – пачатку XX ст. (*ар нуво, югендстыль, сецэсіён* і інш.), які ярка выявіўся перш за ўсё ў архітэктуры і дэкаратыўна-прыкладным мастацтве.

Для яго характэрна выкарыстанне асіметрычных выгнутых ліній і стылізаваных раслінных формаў.

Мадэрнізм (лац. *modernus* – *сучасны, найноўшы*) – сукупнасць напрамкаў мастацтва канца XIX – пачатку XX ст. (імпрэсіянізм, экспрэсіянізм, неа- і постімпрэсіянізм, фавізм, кубізм, футурызм, абстрактнае мастацтва, дадаізм, сюррэалізм); асноўны напрамак у заходнееўрапейскай культуры XX ст. звязаны з абстрактнымі і авангарднымі плынямі.

Характэрныя рысы: разрыў з папярэдняй мастацкай традыцыяй, імкненне да новага, умоўнасць стылю, бесперапыннае аднаўленне мастацкіх формаў.

Ордар архітэктурны – тып архітэктурнай кампазіцыі, сістэма арганізацыі архітэктурных формаў.

Ордар дарычны – адзіны з трох асноўных архітэктурных ордараў. Калона не мае базы, ставіцца непасрэдна на падмурак, ствол прарэзаны вертыкальна, заканчваецца простаю капітэллю (верхняя частка калоны).

Ордар іанічны – адзіны з трох асноўных архітэктурных ордараў. Калона з базай, капітэль складаецца з двух завіткаў (валют).

Ордар карынфскі – адзіны з трох асноўных архітэктурных ордараў. Калона з базай і пышнаю капітэллю ў выглядзе стылізаваных лісткаў аканту (акант – травяністая расліна Міжземнамор'я).

Партрэт сармацкі – від партрэта, распаўсюджаны на тэрыторыі Беларусі ў канцы XVI–XVIII ст.

Выстаўляўся ў спецыяльных залах для сведчання аб высакародным паходжанні. Вызначаецца характэрнымі для арыстакратычнага партрэта параднасцю і паважнасцю. Сармацкія партрэты, як правіла, мелі надпісы інфармацыйнага зместу, выявы гербаў, пэўныя прадметы, пры дапамозе якіх дасягалася мэты расказаць аб чалавеку як мага больш.

Поп-арт (англ. *popular art* – *папулярнае, агульнадаступнае мастацтва*) – напрамак у выяўленчым мастацтве ЗША і Заходняй Еўропы канца 1950–1960-х гг. Традыцыйная творчасць замяняецца дэманстрацыяй аб'ектаў масавай культуры альбо свету рэчаў.

Постмадэрнізм (фр. *postmodernisme* – *пасля мадэрнізму*) – тэрмін, які пазначае структурна падобныя з'явы ў сусветным

грамадскім жыцці і культуры другой паловы XX ст. і пачатку XXI ст.: ён ужываецца як для характарыстыкі постнекласічнага тыпу філасофствавання, так і для комплексу стыляў у выяўленчым мастацтве і архітэктурцы.

Праваслаўе – адно з асноўных і найстарэйшых напрамкаў у хрысціянстве; склалася ў 395 г. з падзелам Рымскай імперыі на Заходнюю і Усходнюю і развілася пераважна на тэрыторыі Візантыйскай імперыі; канчаткова склалася ў 1054 г. пасля падзелу каталіцкай і праваслаўнай цэркваў. У цяперашні час з’яўляецца адным з галоўных кірункаў амаль ва ўсіх краінах Усходняй Еўропы і на Балканах.

Прагматызм – імкненне да дасягнення непасрэднай карысці, матэрыяльнага выніку.

Ракако – мастацкі стыль, шырока распаўсюджаны сярод прыдворных у перыяд праўлення французскага караля Людовіка XV (сярэдзіна XVIII ст.). Характэрныя рысы: геданізм, перасычанасць, фрывольнасць, вытанчанасць, манернасць.

Рамантызм – ідэйны, таксама мастацкі напрамак канца XVIII – першай паловы XIX ст., які ўзнік як незадаволенасць вынікамі Вялікай французскай рэвалюцыі (1789–1799).

Рамантычнае светаўспрыманне характарызуецца разладам ідэалу і сацыяльнай рэчаіснасці. Рамантычны герой глыбока індывідуальны, супрацьпастаўляе сябе ўсяму свету, шэрасці і штодзённасці, расчараваны ў людзях, якія не ўступаюць у барацьбу са злом, адхіляе розум, які заклікае да пакорлівасці.

Рэалізм – вядучы мастацкі кірунак у еўрапейскай культуры сярэдзіны XIX ст. Для яго характэрны аб’ектыўнае рэалістычнае адлюстраванне рэчаіснасці, выкрыццё сацыяльных праблем, крытыка існуючых грамадска-палітычных парадкаў, норм і каштоўнасцей. Асноўны прынцып рэалізму – паказ тыповага характару, які дзейнічае ў тыповых умовах.

Рэфармацыя (лац. *reformatio* – *пераўтварэнне*) – грамадска-палітычны і ідэалагічны рух у Заходняй і Цэнтральнай Еўропе XVI ст. у асноўным антыфеадальнага характару. Форма барацьбы супраць каталіцкай царквы; рэлігійныя пераўтварэнні, якія прывялі да ўзнікнення пратэстантызму.

Сентыменталізм (ад фр. *sentiment* – *пачуццё*) – кірунак у заходнееўрапейскай і рускай культуры і адпаведны літаратурны кірунак. Творы, напісаныя ў рамках дадзенага мастац-

кага кірунку, робяць асаблівы акцэнт на пачуццёвасць, якая ўзнікае пры іх чытанні. У Еўропе існаваў з 20-х па 80-я гг. XVIII ст., у Расіі – з канца XVIII да пачатку XIX ст.

Сімвалізм (грэч. symbolon – *знак, апазнавальная прыкмета*) – кірунак у еўрапейскім і рускім мастацтве (1870–1910). Увага засяроджваецца пераважна на мастацкім выразе з дапамогай сімвала «рэчаў у сабе» і ідэй, якія знаходзяцца за межамі пачуццяў успрымання.

Супрэматызм (лац. supremus – *найвышэйшы*) – умоўная назва кірунку ў мастацтве авангардызму, створанага ў сярэдзіне 10-х гг. XX ст. у Расіі К. Малевічам. Як разнавіднасць абстрактнага мастацтва, супрэматызм увасабляецца ў спалучэннях найпростых рознакаляровых і рознай велічыні геаметрычных фігур, якія ўтвараюць працятыя ўнутраным рухам ураўнаважаныя асіметрычныя кампазіцыі.

Схаластыка – тып рэлігійнай філасофіі, які характарызуецца злучэннем тэалага-дагматычных перадумоў з рацыянальнай метадыкай і цікавасцю да фармальна-лагічных праблем.

Сюррэалізм (фр. *surréalisme* – *звышрэалізм*) – авангардысцкі напрамак у мастацкай культуры XX ст. Склаўся ў Францыі да сярэдзіны 1920-х гг. Абапіраўся на інтуітывізм А. Бергсона і асабліва на тэорыю псіхааналізу З. Фрэйда. Сюррэалізм прапаведаваў крайні ірацыяналізм у мастацкай творчасці: заклікаў мастака даверыцца стыхій патаемных мар, інтуітыўных азарэнняў, адкрываць таямніцы ўласнага ўнутранага свету і Сусвету. Сюррэалізм вядомы такімі майстрамі, як Р. Магрыт, С. Далі, Ф. Кало і інш.

Тыпалогія культуры – змястоўная характарыстыка канкрэтна-гістарычных тыпаў культуры.

Тыпы культуры – канкрэтна-гістарычныя сукупнасці каштоўнасцей і норм, якія ўтвараюць цэласныя адносна замкнёныя сістэмы.

Фавізм (фр. *les fauves* – *дзікія (звяры)*) – лакальны кірунак у жывапісе пачатку XX ст., звязаны з такімі імёнамі, як А. Маціс, А. Дэрэн, Ж. Руо і інш. Менавіта яны вызначылі сваё мастацтва як эстэтычны пратэст супраць мастацкай традыцыі XIX ст.

Футурызм (лац. *futurum* – *будучыня*) як плынь авангарднага «мастацтва будучыні» ўяўляе сабой сумяшчэнне руху, колеру,

энергіі, трыумфу разбурэння (у тым ліку мовы). Адмова ад традыцыйнага метаду перш за ўсё выявілася ў Расіі і Італіі 1910 – пачатку 1920-х гг. Футурызм вядомы такімі імёнамі, як К. Малевіч, Дж. Бала, Дж.Севярыні, У. Татлін. Футурысты прымалі будучыню з аптымізмам, абсалютызавалі знешнія прыкметы тэхнічнай цывілізацыі, урбанізму ў якасці новых эстэтычных каштоўнасцей.

Хрысціянства (грэч. Χριστός – *памазанік, месія*) – адна з трох галоўных сусветных рэлігій. Названая па імені яе заснавальніка – Хрыста. Хрысціянства ўзнікла ў пачатку I ст. у Палесціне, у IV ст. ператварылася ў пануючую рэлігію Рымскай імперыі. Хрысціянізацыя Старажытнай Русі пачалася з 988 г. Афіцыйная дата прыняцця хрысціянства на беларускіх землях – 992 г. (стварэнне Полацкай епархіі). У аснове хрысціянства – вера ў адзінага Бога, носьбіта абсалютнай дабрыні, магучасці, ведаў, Творцы ўсяго існага, а таксама пачатку і канца свету; вера ў збавіцельную місію Ісуса Хрыста, які праз распяцце выкупае чалавечыя грахі.

Школьны тэатр – тэатр пры духоўных вучэбных установах (у акадэміях, брацкіх школах, калегіумах). У Беларусі існаваў у XVI–XVIII стст.

Экспрэсіянізм (лац. *expressio* – *выраз*) разглядаецца як найбольш уплывовая мастацкая плынь, якая сфарміравалася пераважна на нямецкай і аўстрыйскай глебе.

Экспрэсіянізм узнік як водгук на востры сацыяльны крызіс першай чвэрці XX ст.; гэта было мастацтва духоўнага адчаю і бунтарства, якое абвясчала пафас першароднага вольнага ўспрымання свету, накіроўвала да абвастрэння самавыяўлення («экспрэсіі»), да ўсёахопнай суб'ектыўнай інтэрпрэтацыі рэальнасці. Прызнанымі майстрамі ў перыяд развіцця экспрэсіянізму з'яўляюцца Э. Мунк, А. Мадэльянці, Ф. Ходлер і інш.

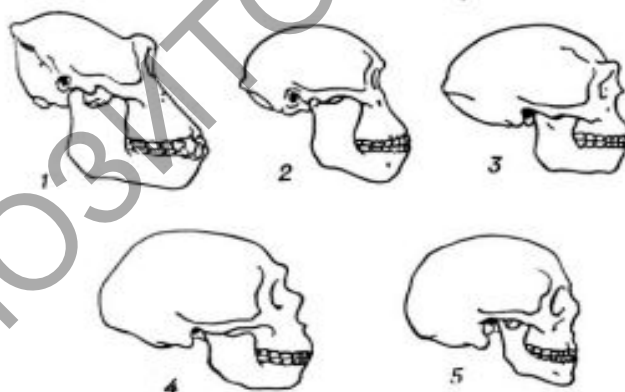
**ПРЫКЛАДНЫ ТЭМАТЫЧНЫ ПЛАН
ВУЧЭБНАЙ ДЫСЦЫПЛІНЫ «КУЛЬТУРАЛОГІЯ»
(РАЗДЗЕЛ 2. ГІСТОРЫЯ КУЛЬТУРЫ)**

Тэмы	Колькасць аўдыторных гадзін	
	лекцыі	семінарскія заняткі
<i>Тэма 1.</i> Культура першабытнага грамадства	2	2
<i>Тэма 2.</i> Культура старажытных цывілізацый Усходу	2	2
<i>Тэма 3.</i> Культура Старажытнага Егіпта		2
<i>Тэма 4.</i> Культура Старажытнага Кітая		2
<i>Тэма 5.</i> Культура Старажытнай Індыі	2	2
<i>Тэма 6.</i> Культура Антычнасці. Старажытная Грэцыя і яе культура	4	2
<i>Тэма 7.</i> Культурная спадчына старажытна-рымскай цывілізацыі		2
<i>Тэма 8.</i> Культура Візантыі	2	2
<i>Тэма 9.</i> Сярэдневяковая культура Еўропы	4	2
<i>Тэма 10.</i> Культура эпохі Адраджэння	2	2
<i>Тэма 11.</i> Культура Новага часу	6	2
<i>Тэма 12.</i> Асноўныя тэндэнцыі сацыядынамікі еўрапейскай культуры ў XX – пачатку XXI ст.	2	2
<i>Тэма 13.</i> Сучасная беларуская культура ў кантэксце сусветнага культурнага працэсу	2	

СХЕМЫ І ІЛЮСТРАЦЫІ ДА ВМК «ГІСТОРЫЯ КУЛЬТУРЫ»

КУЛЬТУРА ПЕРШАБЫТНАГА ГРАМАДСТВА

Эвалюцыя чалавека:

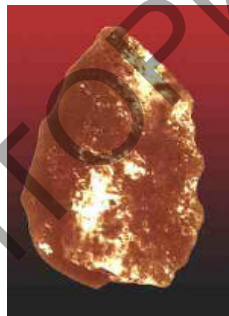
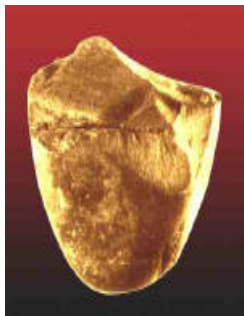
- 1 – *Homo habilis*; 2 – *Homo ergaster*;
3 – *Homo erectus*; 4 – *Homo neanderthalensis*;
5 – *Homo sapiens*

Homo sapiens

Ашэльскія прылады. Узрост 1,7 млн гадоў. Паўночная Афрыка

*Алдувайская культура (Homo habilis, Усходняя Афрыка).
Першыя каменныя прылады*

*Львы з пячоры Шавэ/Chauvet
(Vallon-Pont-d'Arc,
Ardeche), Францыя, 36 тыс. гадоў*

Малюнки з пещори Альтаміра (Іспанія), больш за 15 тыс. гадоў

Конь. Францыя, эпоха Мадлен

*Палеалітычная Венера
(Вілендорфская)
(24–26 тыс. гадоў)*

Каралі, фрагмент люстэрка, пінецт

Малюнок на косці

Ритуальны нож. Культура Чатал-Гуюк. Турцыя, 7–6 тыс. гадоў да н. э.

Ідал

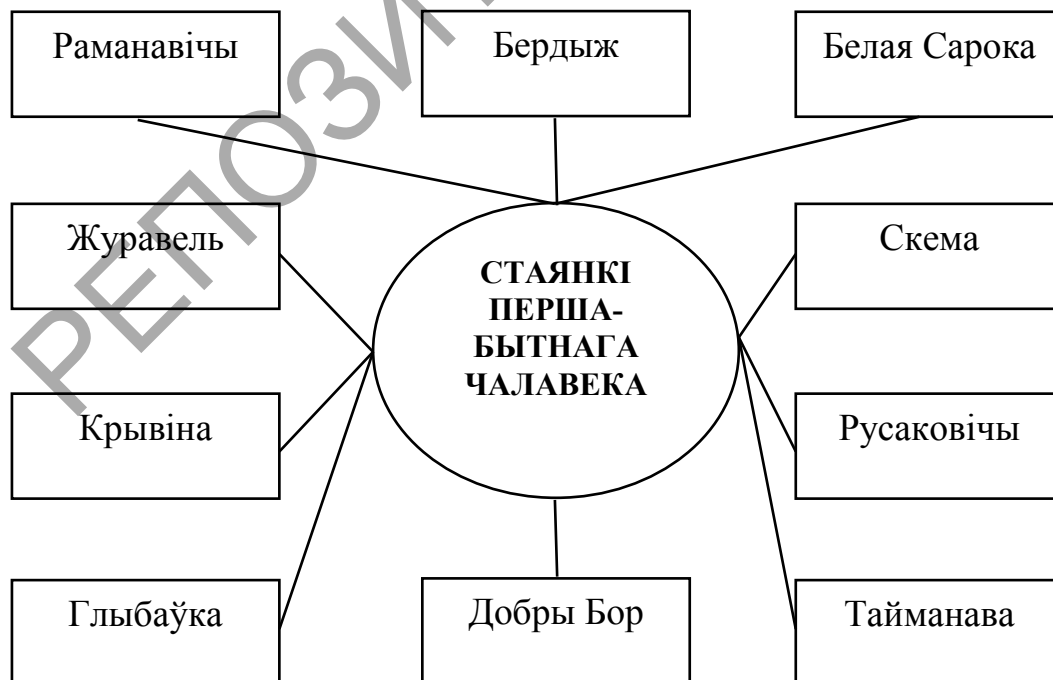
Выява чалавека

*Прадметы эпохі бронзы
II–I тыс. да н. э.*

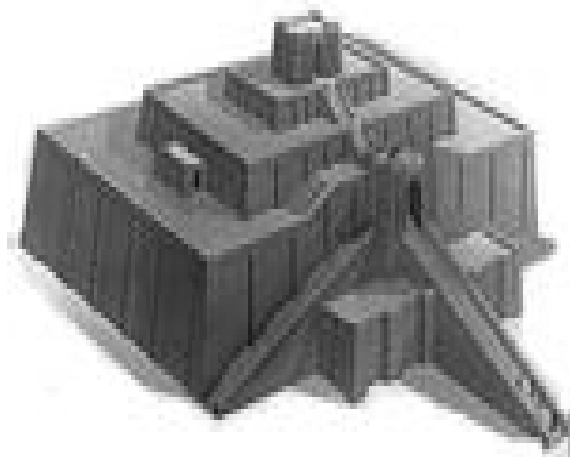
*Змяя. Канец III – пачатак
II тыс. да н. э.*

Помнікі першабытнай культуры на тэрыторыі Беларусі

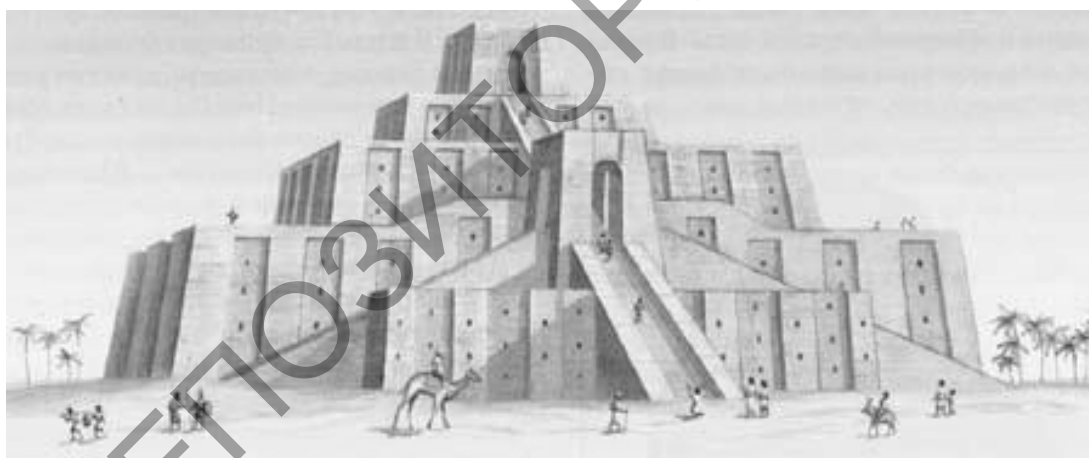
Х W 4 P P 2 0 # 4 M C Y 2 8 I Y E A A K

Фінікійскае пісьмо

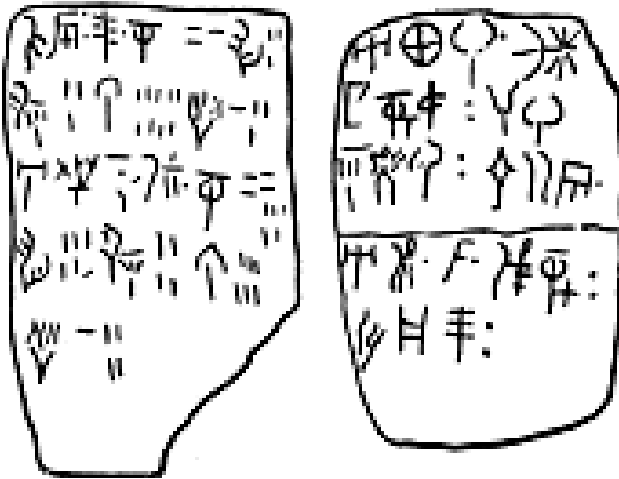
Зікурат

Рэканструкцыя зікурата

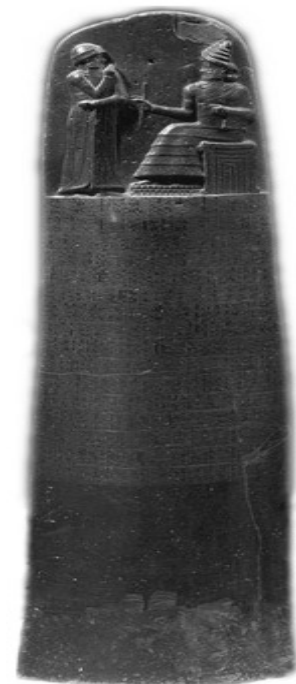
*Клінапіс
на глінянай табліцы*

Старожытны Шумер

*Кодэкс Хамурані.
Базальт. Першая
палова XVIII ст. да н. э.*

Вавілон. Рэканструкцыя

Гільгамеш з ільвянём на руках

Статуя крылатага быка-шэду

*Узор шумерской
портретной скульптуры*

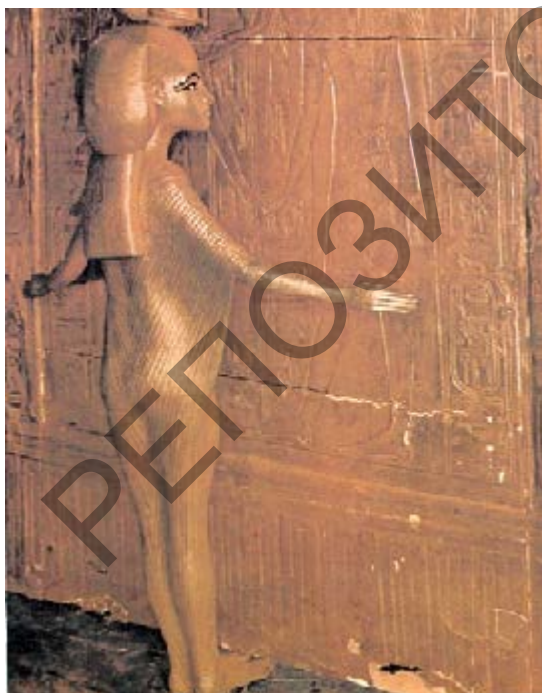
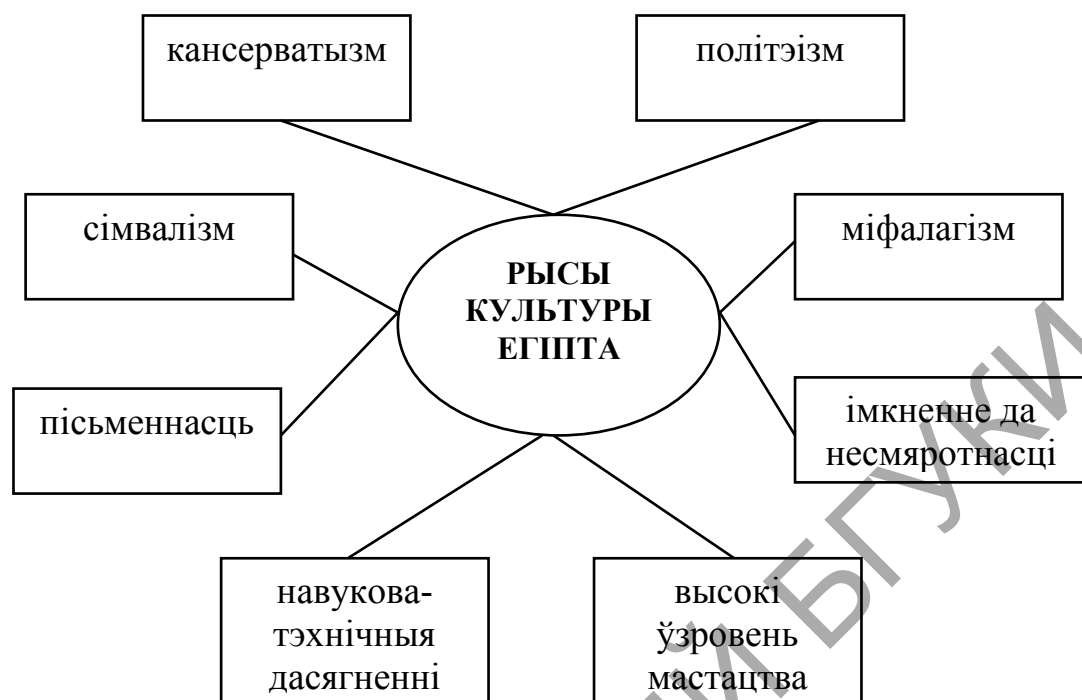

Дьядэма царыцы Шубад

Залаты шлем

КУЛЬТУРА СТАРАЖЫТНАГА ЕГІПТА

*Багіня Селкіт, якая ахоўвае каўчэг з канонамі Тутанхамона.
Сярэдзіна XIV ст. да н. э.*

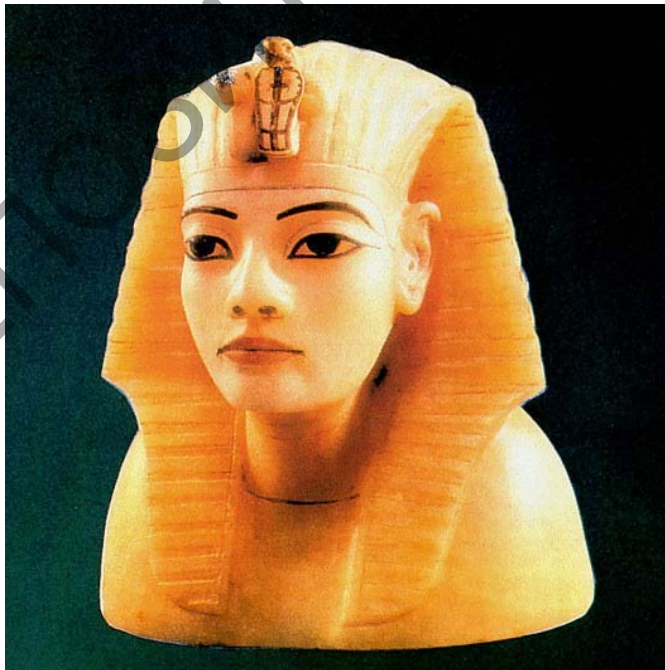
*Піраміды ў Гізе.
Першая палова III тыс. да н.э.*

*Калоны храма ў Луксоры.
Канец XV ст. да н.э.*

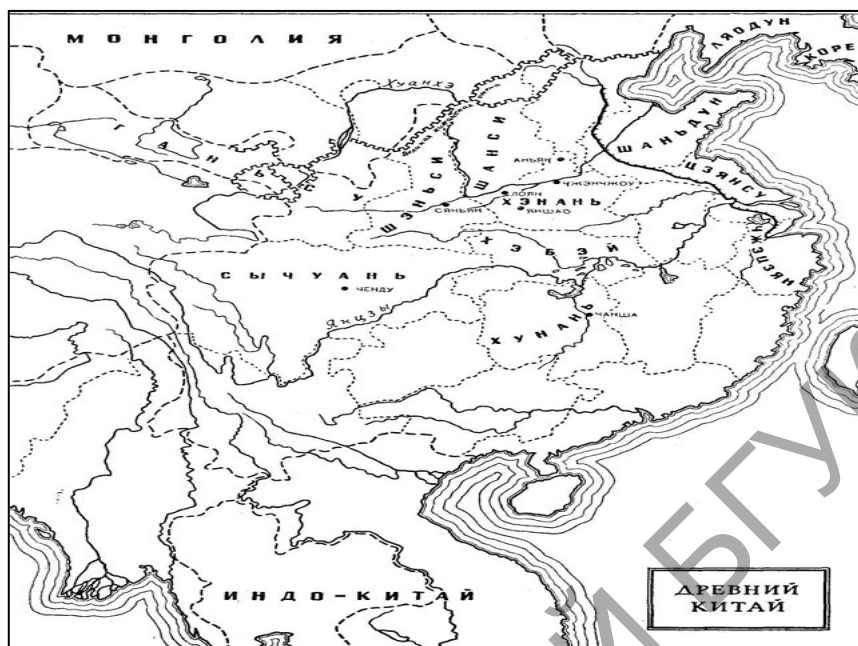

*Статуї царэвіча Рахатэпа і яго жонкі Нафрэт.
Першая палова III тыс. да н. э.*

Галава Тутанхамона. Алебастр. Сярэдзіна XIV ст. да н. э.

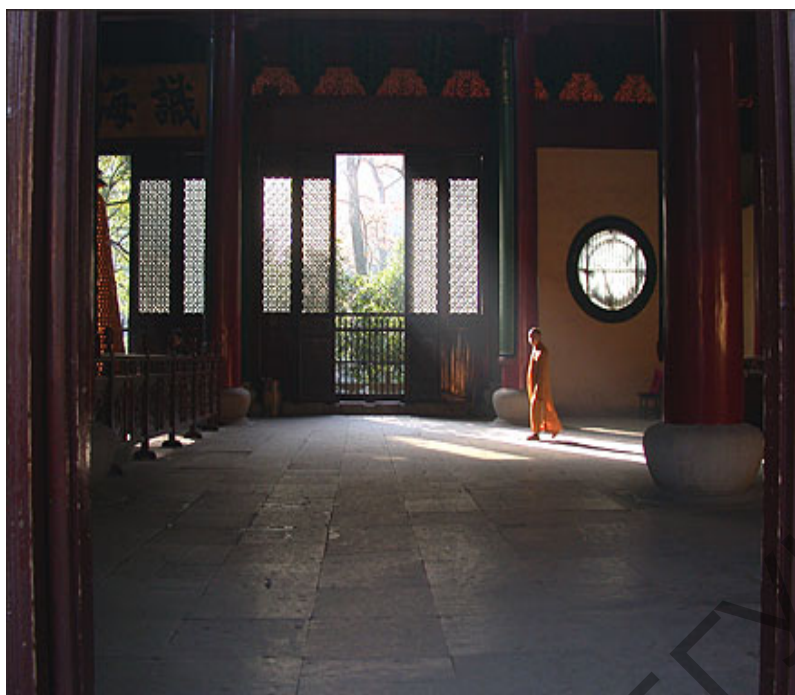
КУЛЬТУРА СТАРАЖЫТНАГА КІТАЯ

Старажытны Кітай

Цылінь – містычная жывёла, якая прыносіць поспех

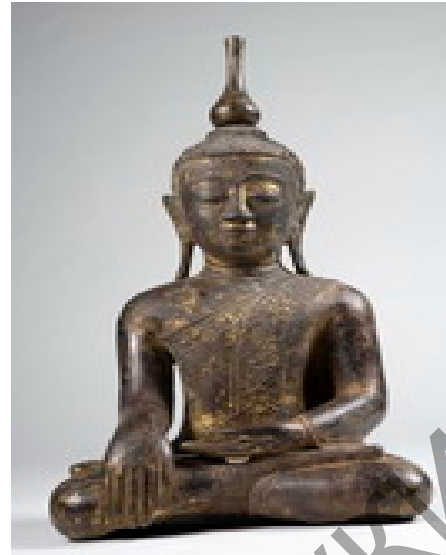
Будыцкі храм у Кітаі

Юй

Майтрэя

Скульптура

Жываніс

Вялікая Кітайская сцяна

Гліняны посуд

Сасуд тыпу цзунь. Бронза

Разьба

Ахвяра-прынашэнні

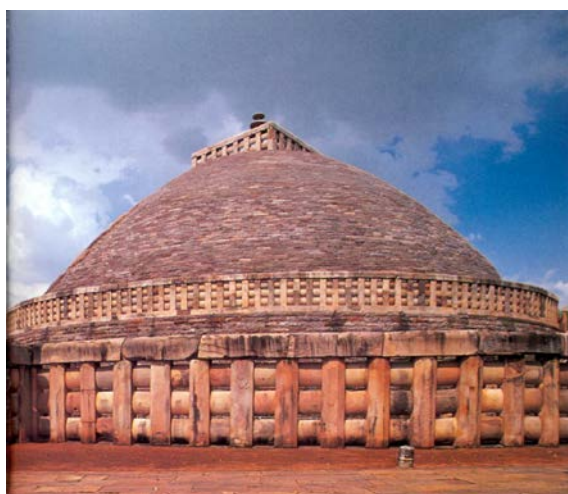
КУЛЬТУРА СТАРАЖЫТНАЙ ІНДЫ

Вішну. Барэльеф з храма ў Дэягары

Храм Сонца ў Канараку

Ступа ў Санчы (II–I стст. да н. э.)

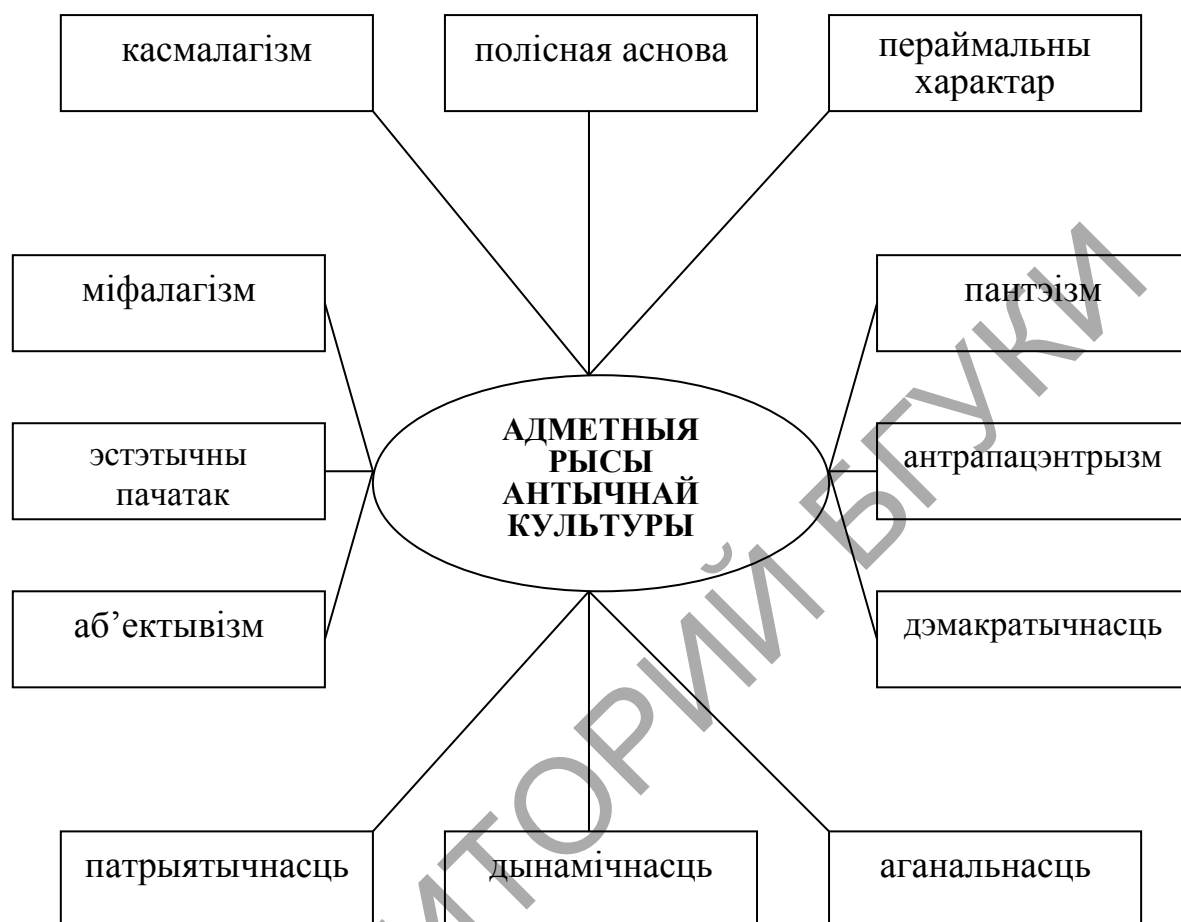

*Музыканты.
Барельеф з храма Парашурамешишвара*

Раджастанская мініяцюра

АНТЫЧНАЯ КУЛЬТУРА

Рэшткі палаца ў Мікенах

Упрыгожанне для адзення з Мікен

Рэшткі храма Геры ў Алімпіі

Дыпільонская амфара VIII ст. да н. э.

*Бронзавая выява
Апалона*

Жаночая галава з Мілета

*Статуя Нікі
з Дэласа*

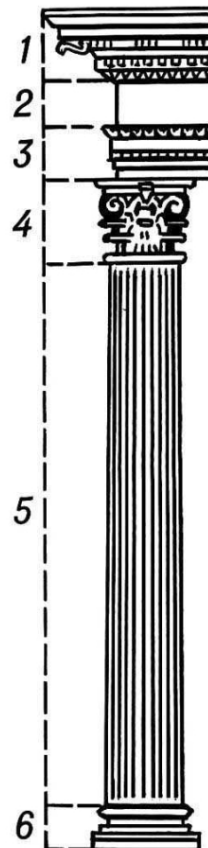
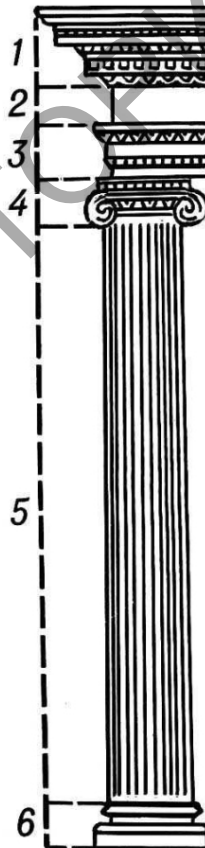
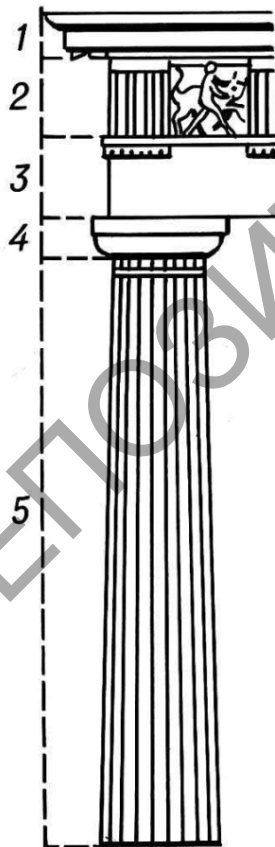
Калоны дарычнага ордара храма Афіны Парфенас

Калона іанічнага ордара

Рэканструкцыя карынфскай калоны

*Капіталійская ваўчыца, якая выкармливае малаком двух немаўлят – Ромула і Рэма, легендарных заснавальнікаў Рыма.
Скульптура з бронзы*

*Аўрэлій Аўгустын
(354–430 гг.)*

*Рымска-этруская статуя
II ст. да н. э. «Прамоўца»*

Музыканты. Фреска з етрусакага некропаля. V ст. да н. э.

Музей выяў рымскіх імператараў

Роспісы для ўпрыгожвання грамадскіх будынкаў

Адзенне старажытных римлян

КУЛЬТУРА ВІЗАНТЫ

Малы сiён. Візантыя. Першая палова XI ст.

Сабор Св. Сафіі ў Канстанцінопалі, 532–537 гг.

Маці Божая Адзігітрыя

Св. Дзмітрый Салунскі

Іаан Дамаскін

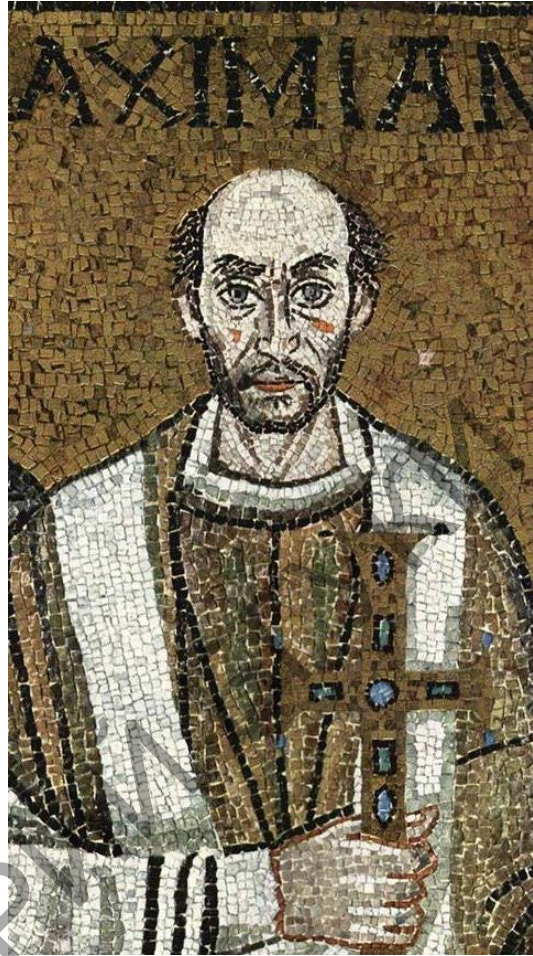
Базіліка Сант-Аполінарэ ў Равэне. VI ст.

Царква манастыра Хора (Кархіе Джамі) у Канстанцінопалі. XIV ст.

Царква Сан-Вітале ў Равэне, 526–547 гг.

*Архієпископ Максиміян.
Фрагмент мазаїкі
«Імператар Юстыніян
са світай»*

Тройца

*Уладзімірская Божая Маці.
Абраз Візантыйскай школы.
1-я палова XII ст. Дзяржаўная
Траццякоўская галерэя. Масква*

*Святы Мікалай
(Латарынгія, Францыя)*

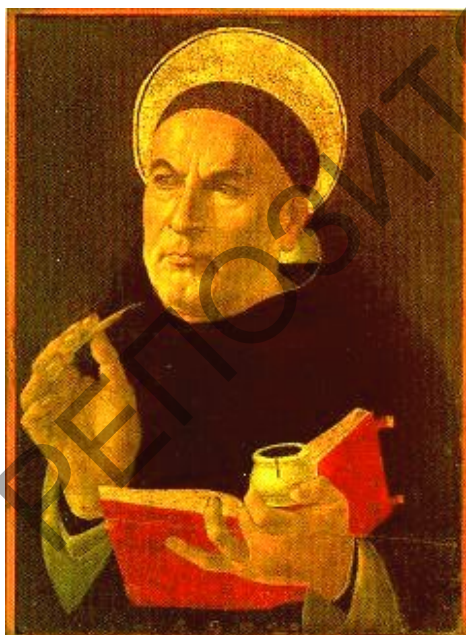
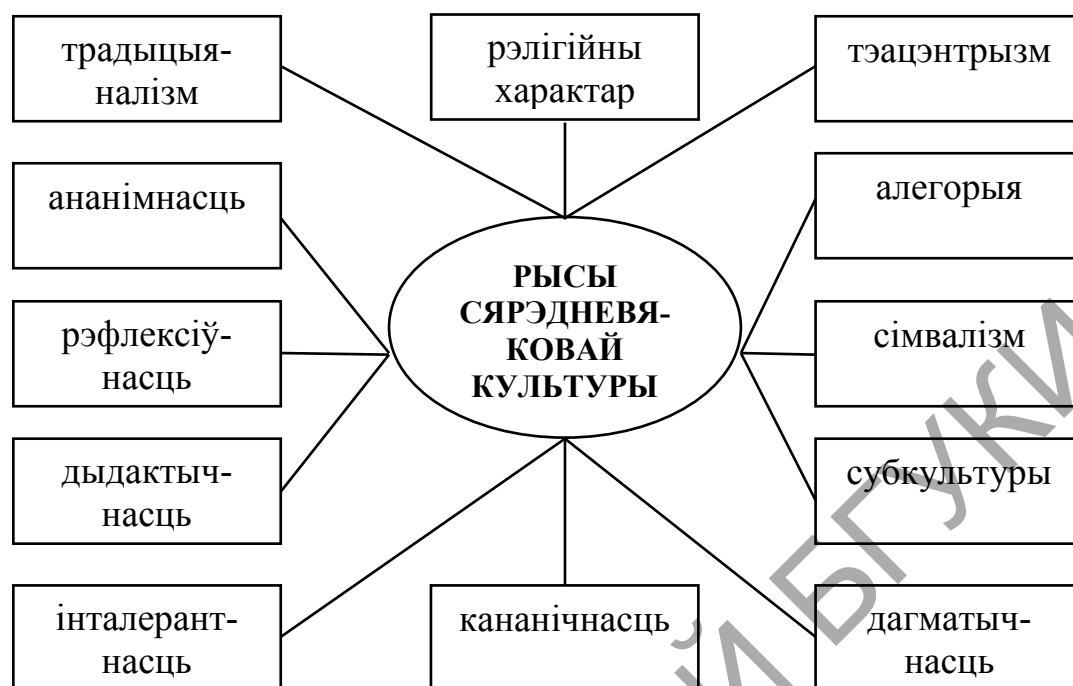

Біблія XII ст.

Евангелле

КУЛЬТУРА СЯРЭДНЕВЯКОЎЯ

Фама Аквінскі

Аўрэлій Аўгусцін

Св. Параскева. Сяpэзiнa – другая палова XVI ст., дошка, яечная тэмпера

Унiверсiтэт у Кембрыджы

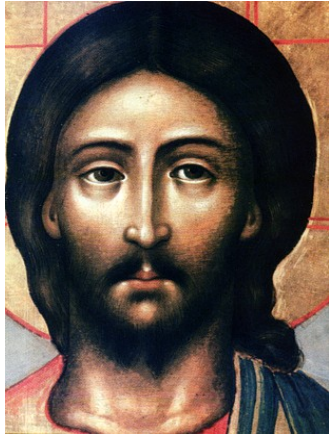
*Рукапісная Біблія
XVI ст.*

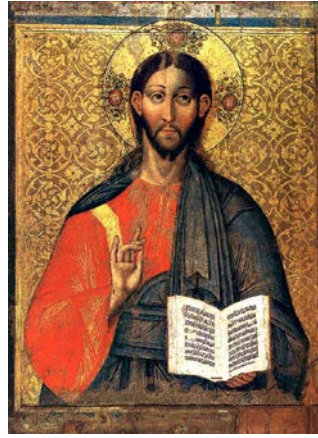
*Ікона. Св. Мядост. Дрэва, ляўкас, тэмпера.
32x28,5 см. Расія, канец XVI ст.*

Ікона. Сыходжанне ў пекла

Христос-Збавитель

*Христос-Усдержитель.
Икона XV ст.*

*Хрыстос на прастоле.
Вялікі Архірэі.
Сярэдзіна XVII ст.
Нацыянальны
мастацкі музей
Рэспублікі Беларусь*

Узнясенне Гасподняе

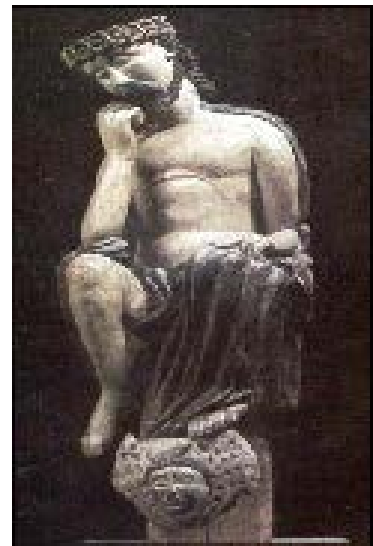

*Дантэ Аліг'еры
(1265–1321)*

*Саборны ансамбль
у Пізе*

*Абразок
«Канстанцін і Алена».
XII ст. Полацк*

*Хрыстос засмучаны,
скульптура, дрэва.
Івацэвіцкі раён
Брэсцкай вобл.*

СЯРЭДНЕВЯКОВАЯ БЕЛАРУСКАЯ КУЛЬТУРА

Ефрасіння Полацкая

Кірыла Тураўскі

Аўрамій Смаленскі

Грыгорый Цамблак
ажыццяўляе прычаішчэнне
вернікаў. Гравюра XV ст.

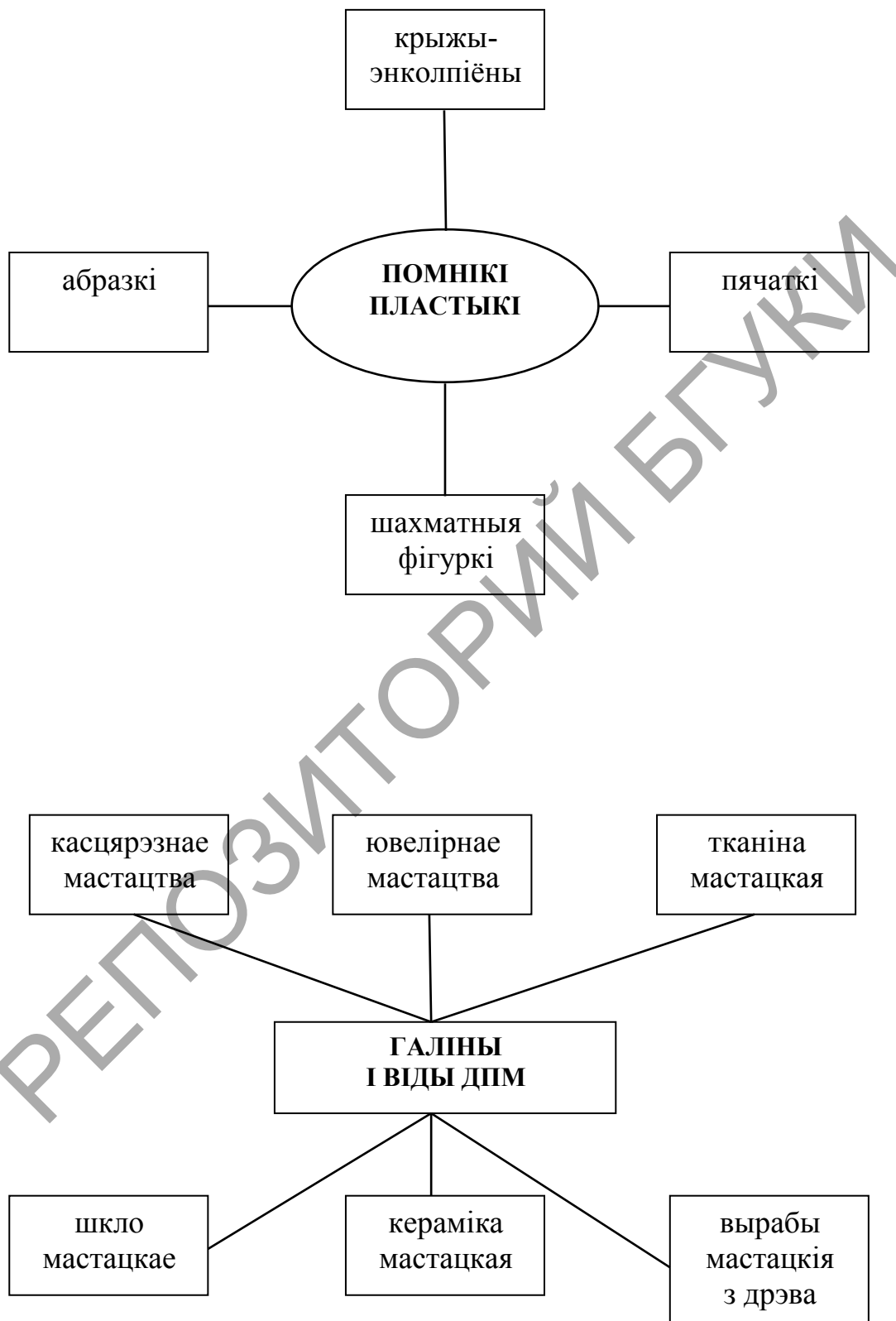
Сафійскі сабор, г. Полацк

Царква Дабравешчання, г. Віцебск

Лідскі замак

*Крыжападобная падвеска
з гарадзішча Мышкоўцы.
Браслаўскі раён*

*Аздаба з медзі і шкла.
XI–XII стст.*

Залаты пацір XII ст.

*Меч работы
невядомага майстра
XIV–XV стст.
(сучасная
рэканструкцыя)*

*Крыж Ефрасінні Полацкай. Лазар Богша (1611).
Рэканструкцыя Міколы Кузьміча (1992–1997)
на фотаздымках і малюнках*

Мастацкае шкло

*Кафля з Заслаўскага замка.
Сярэдзіна XVI ст.*

*Кафля з выявай герба Радзівілаў
з Мірскага замка. Канец XVI ст.*

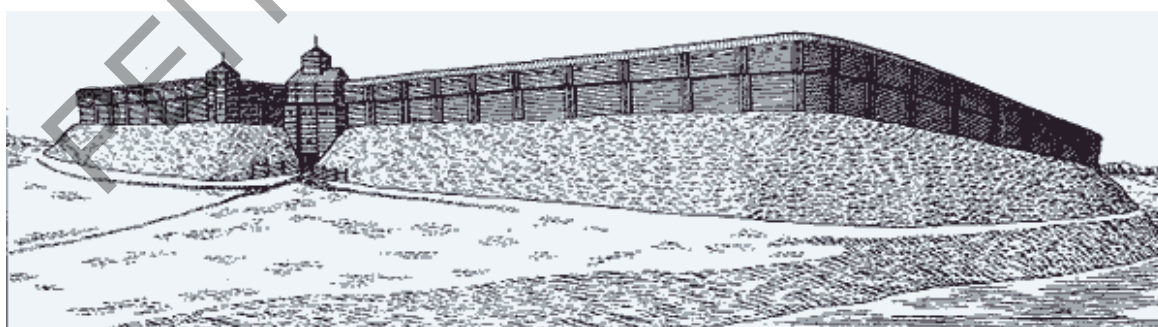
КУЛЬТУРА МІНСКА XI–XIX стст.

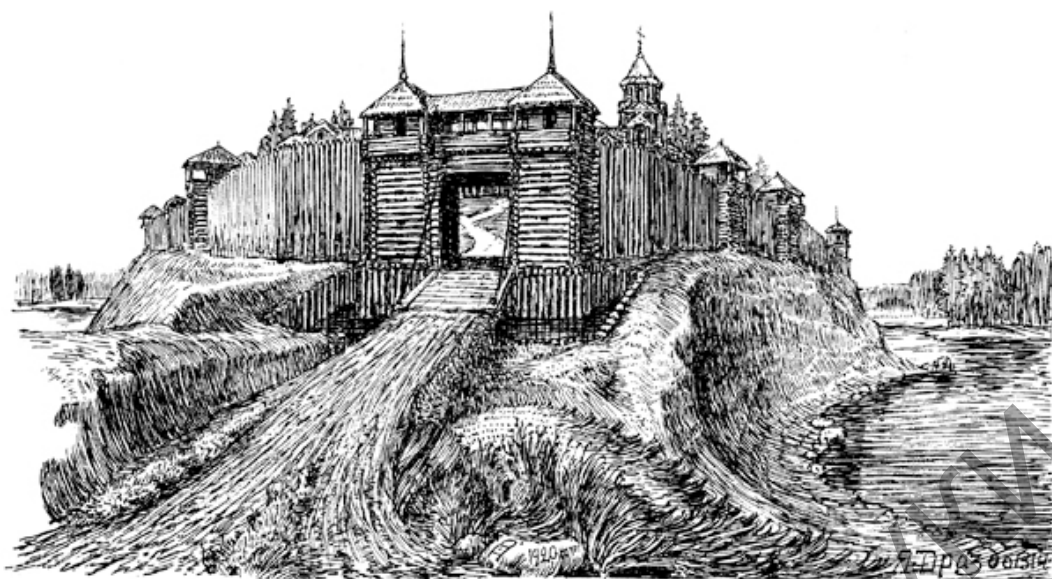
Бітва на Нямізе. М. Філіповіч. 1922

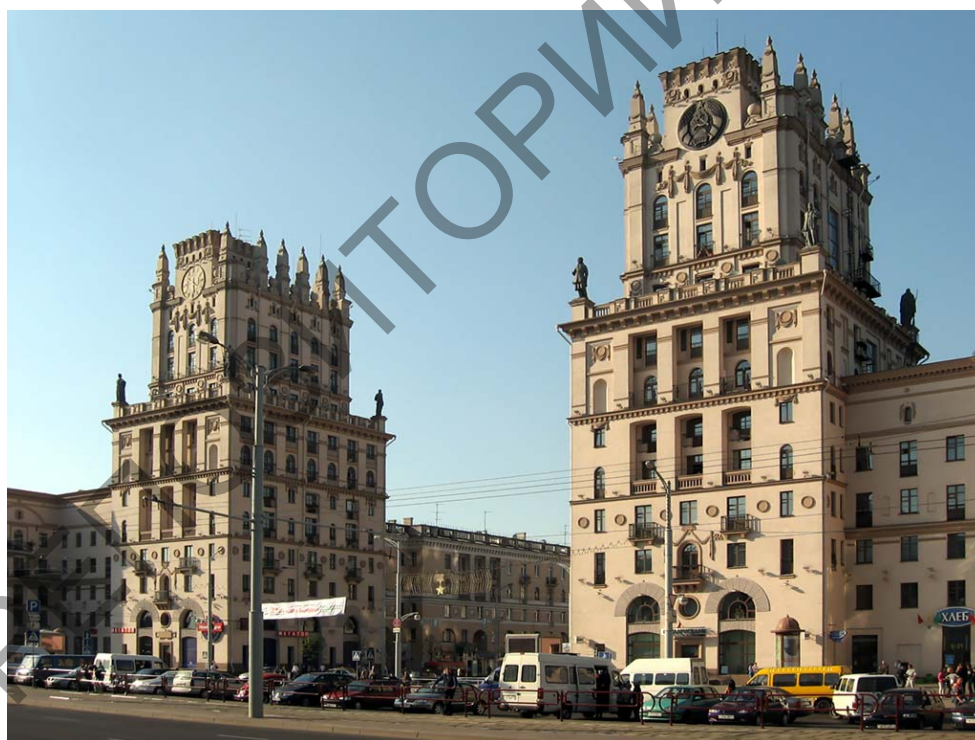
*Усяслаў Чарадзеі, князь Полацкі.
Я. Драздовіч. 1920*

*Панарама мінскай крэпасці. Рэканструкцыя Э. М. Загарульскага.
Крыніца: Э. М. Загарульскі «Возникновение Минска»,
Минск: Изд-во БГУ, 1982*

Гарадзец. Я. Драздовіч. 1920

*Брама Мінска – вежы на Прывакзальнай плошчы.
Архітэктар Б. Рубаненка*

*Рэканструкцыя Мінскага храма.
Архітэктар Г. А. Лаўрэцкі*

*Крушні дамоў Маньковіча
на Замкавым узгорку
(Менскі замак).
Я. Драздовіч*

*Графіці з выявай
Глеба Менскага (мінскага
князя ў 1101–1119 гг.)
на вул. Чкалава, 34*

*Аверс: у цэнтры – рэканструкцыя
брам дзядзінца старажытнага
Менска*

*Рэверс: выява Глеба Менскага (га-
ды кіравання 1101–1119), злева –
унікальная каменная ікона Божай
Маці (XII–XIII стст.), знойдзена
пры раскопках старажытнага
Менска*

*Памятная манета «Глеб Менскі».
Нацыянальны банк Рэспублікі Беларусь, 2007*

Мінская ікона Божай Маці

Герб горада Мінска

*Галава магістрата – войт.
Скульптар С. Аганаў,
архітэктар С. Багласаў. 2014*

Ратуша і Архікафедральны касцёл Імя Найсвяцейшай Панны Марыі

*Помнік стваральнікам
першай беларускай оперы
В. Дуніну-Марцінкевічу і С. Манюшку.
Скульптары С. і Л. Гумілеўскія,
архітэктар Я. Медзько. 2016*

КУЛЬТУРА ЕПОХИ АДРАДЖЭННЯ

*Джота. Увядзенне
Багародзіцы ў храм. Фрэска*

Ф. Ліпі. Мадонна з дзіцем

*А. Бранзіна.
Партрэт Біі Медычы*

Мікеланджэла. Статуя Маісея (цэнтральная грабніца Юлія II)

*Леонарда да Винчы.
Мона Ліза (Джасконда)*

*Партрэт Дантэ Аліг'еры.
Мастак Лука Сін'єрэлі*

Лудавіка Арыоста

*Партрэт Макіявелі.
Мастак Санці дзі Ціта*

Франсуа Віён

*Портрет Эразма
Роттердамского.
Мастак Гальбейн Малодшы*

Мігель дэ Сервантэс Сааведра

Уільям Шэкспір

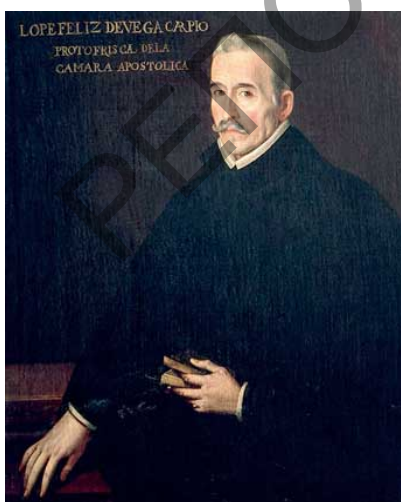
Крыстафер Марла

Джон Флетчар

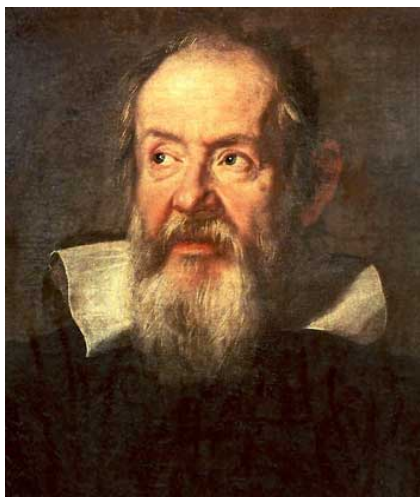
Бэн Джонсан

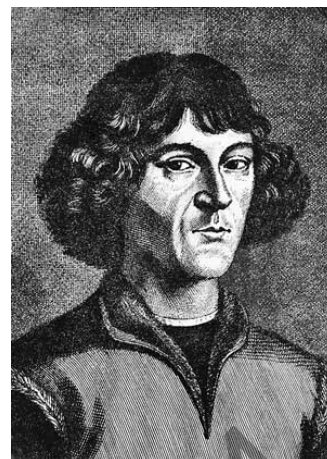
Лопэ дэ Вэга

Арланда дзі Ласа

Галілеа Галілей

Мікалай Капернік

Клаўдыё Мантэвердзі

Андрэй Везалій

*Хрыстафор Калумб.
Партрэт невядомага мастака
XVI ст.*

Васка да Гама

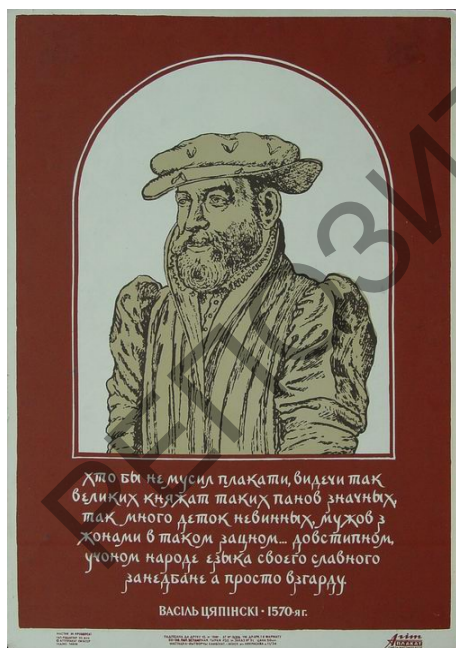
АДРАДЖЭННЕ НА ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСІ

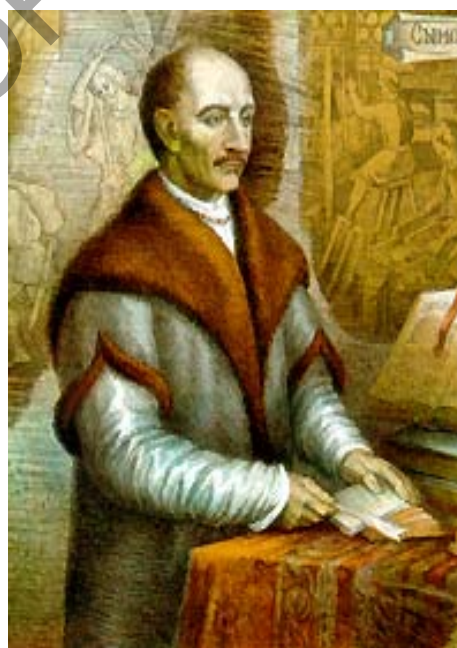
Мікола Гусоўскі

Францыск Скарына

Васіль Цяпінскі

Сымон Будны

Л. Зісаній,
3 мініатюры под XVIII ст.
(з арыгіналу XVII ст.).

Лаўрэнцій Зісаній

*Партрэт Ежы
Радзівіла (1590)*

Царква ў Сынкавічах

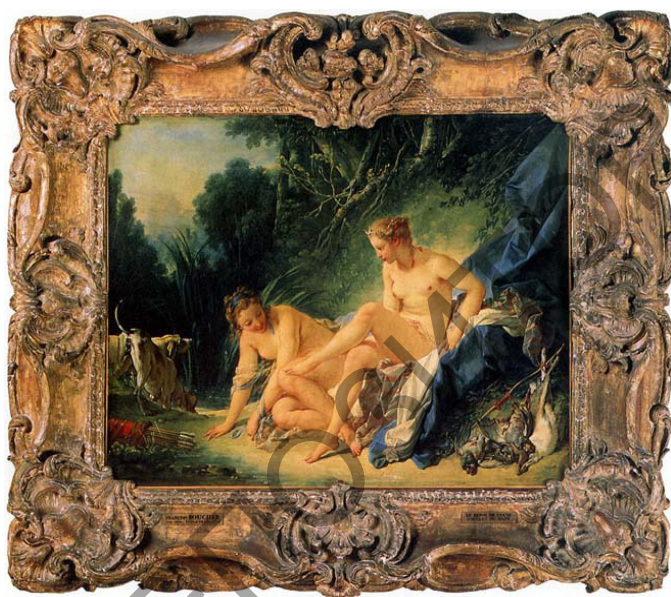
КУЛЬТУРА НОВАГА ЧАСУ

Антуан Вато

Жан Антуан Гудон

*Ф. Бушэ.
Купанне Дзіяны, 1742*

Ф. Бушэ. Сняданак, 1739

Ж. Фраганар. Купальщицы, 1772

*Ж. Фраганар.
Танцовщица Мары
Мадлен Гимар, 1769*

*Ж.-Б. Шардэн.
Медны бак, 1733*

*Ж.-Б. Шардэн.
Малітва перад абедам, 1744*

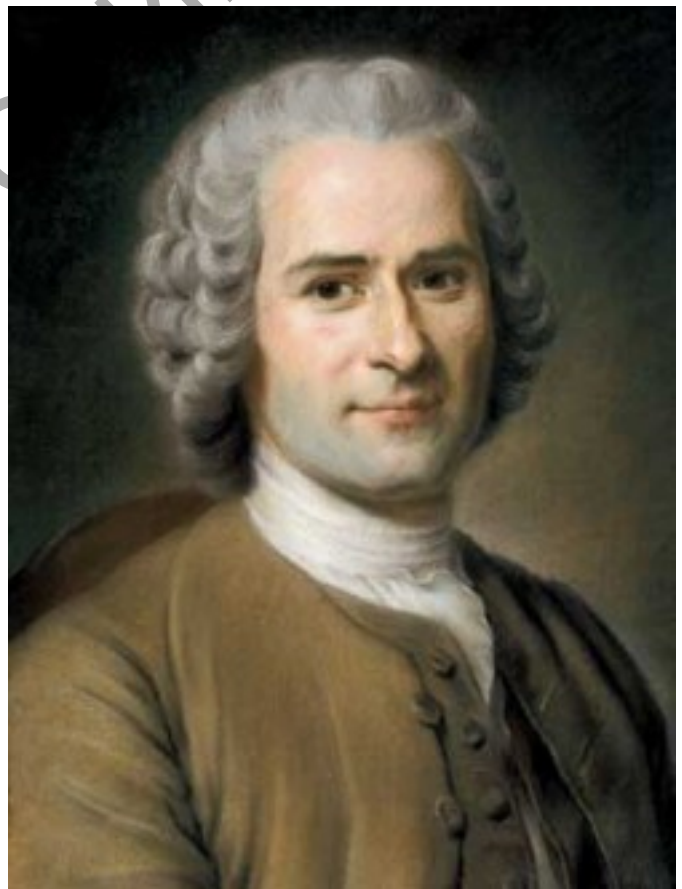
Ж.-Л. Давид. Клятва Гарацьяў, 1784

Вальтэр

Мантэск'е

Ж.-Ж. Русо

Дэвід Юм

Гётэ

Шылер

КУЛЬТУРА БЕЛАРУСІ XVII–XIX стст.

Сімяон Полацкі

Георгій Каніскі

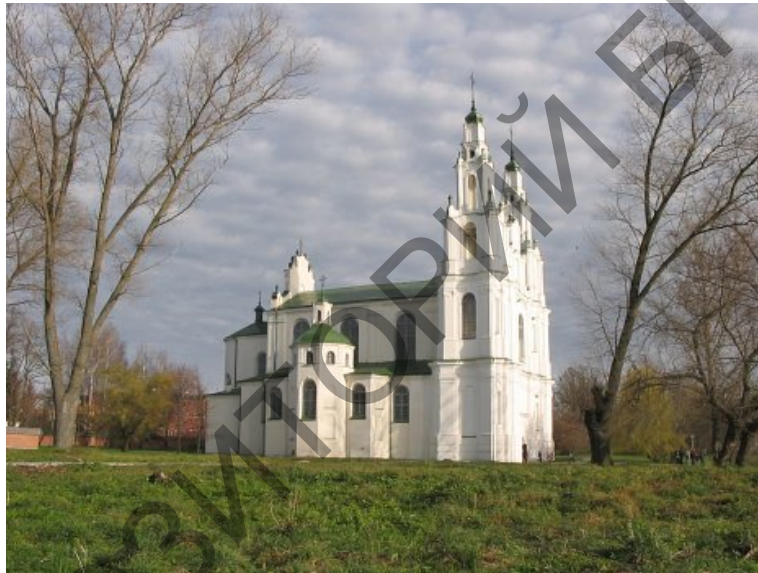
Францішка Уршуля Радзівіл

Міхал Клеофас Агінскі

Фарны касцёл у Нясвіжы

*Сафійскі сабор у Полацку, помнік архітэктуры
XI–XVIII стст. Адбудаваны ў стылі віленскага
барока ў 1738–1750 гг. Сучасны выгляд*

Слуцкія паясы. Канец XVIII ст.

КУЛЬТУРА XX ст.

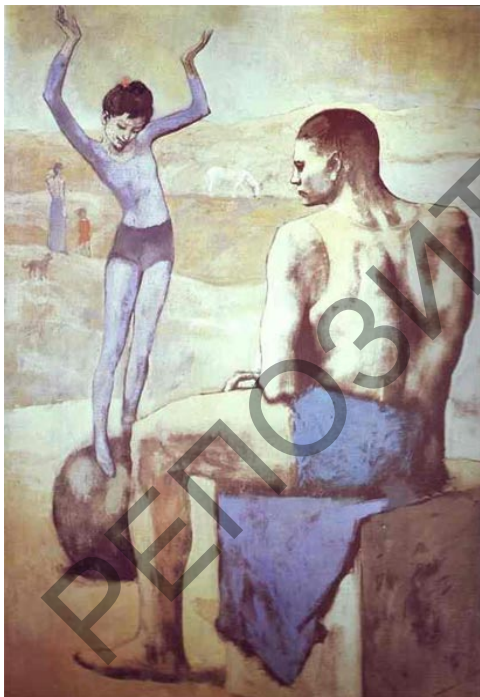
Тэяр дэ Шардэн

Х. Артэга-і-Гасет

Анры Маціс. Танец. 1910

*П. Пікаса.
Дзяўчынка на шары. 1905*

*П. Пікаса.
Дзяўчына з мандалінай. 1910*

*К. Малевич.
Англiчанiн у Маскве. 1914–1915*

С. Далi. Мая жонка. 1945

Эндзі Уорхал. Дыптых Мэрылін. 1962. Фрагмент

Вучэбнае выданне

**Смолік Аляксандр Іванавіч,
Сакалова Вольга Міхайлаўна,
Кухто Людміла Канстанцінаўна**

КУЛЬТУРАЛОГІЯ
Раздзел 2. ГІСТОРЫЯ КУЛЬТУРЫ

Вучэбна-метадычны комплекс

Рэдактар В. М. Сакалова
Тэхнічны рэдактар А. У. Гіцкая
Дызайн вокладкі Н. І. Пармон

У афармленні вокладкі выкарыстана карціна Уільяма Цёрнера
«Дождж, пара і хуткасць».

Падпісана ў друк 21.01.2019. Фармат 60x84 ¹/₁₆.
Папера офісная. Рызаграфія, лічбавы друк.
Ум. друк. арк. 20,46. Ул.-выд. арк. 18,95. Тыраж 100 экз. Заказ 478.

Выдавец і паліграфічнае выкананне:
установа адукацыі
«Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў».
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы,
распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 1/177 ад 12.02.2014.
ЛП № 02330/456 ад 23.01.2014.
Вул. Рабкораўская, 17, 220007, г. Мінск.